

NIKOS KAZANTZAKIS

GRK ZORBA

NIKOS KAZANTZAKIS

GRK ZORBA

PREVEO:

STJEPO MARTINOVIĆ

PROLOG

Nekoliko me puta pohodila nakana da opišem život, zgrade i stajališta o svemu i svačemu Alexisa Zorbe, staroga rudara koga bjehu silno zavolio. Naime, kad god sam pomišljao na ono što mi je najviše dobra donijelo - a bjehu to putovanja i snovi - sastajao sam se sa spoznajom da nije bilo mnogo onih koji su bili uza me bilo kad bih putovao, ili dok sam sanjao; uistinu, mogao bih se prisjetiti samo trojice-četvorice koji su mi urezali zamjetnije tragove na duši: Homer, Bergson, Nietzsche i... Zorba.

Prvi mi je bio ličnost oka staložena i blještava, nalik savršenu sunčevu krugu koji svuda dopire svjetlošću slobode; Bergson mi je pomogao razriješiti nerješive filozofske kontroverze kojima sam se trpio od najranije mladosti; Nietzsche me oplemenio gurnuvši me u nove bitke i podučivši kako se dostojanstveno prihvaćaju nedaće, neizvjesnost i tjeskoba - a Zorba me jedini učio kako se voli život i potire strah od smrti.

Stoga danas, da mi je birati duhovnog vođu - gurua, kako ga nazivaju u Indiji, ili starostu, gerontu, po rječniku kaluđera na Atosu - nedvojbeno bih odabrao upravo Zorbu. On bi bio moj izbor, jer ima sve potrebno književniku u potrazi za cjelovitom pričom: oči obojene instinktom pretpovijesnog lovca koji si strijelom pribavlja hranu - prostodušnu sposobnost da sve viđeno uvijek iznova doživljava kao prvi put, jednostavno kao što počela i jesu jednostavna: zrak, more, oganj, žena, kruh...- pouzdanu ruku i čisto srce da izrazi muževnost zapretanu u njegovoj duši - nesputan, nevin i zvonak smijeh, što je kuljao

iz vrela dubljeg od čovječje nutrine, prolamajući se iz Zorbinih vremešnih grudi u najvažnijem trenu. Uzrujan preteškim izazovima, upravo je energijama tog izvora nastojao riješiti sve etičke, vjerske i domoljubne dvojbe što su mučile zlosretna i malodušna čovjeka - i uspijevao ih je riješiti, eda bi mogao spokojno preživjeti.

Jedva me savladiva tuga i tjeskoba obuzimaju kada pomislim kakvom su me hranom tolike godine moji učitelji i knjige pitali, ne bi li mi zasitili dušu i um nemalih htijenja - a kakvom me je Zorba nahranio u samo nekoliko mjeseci! Slučajnim susretom završeno je dotadašnje isprazno razdoblje moga života, a umalo sam prekasno susreo ljudinu koji je spasio ono što nitko nije nazirao u meni.

Ali, nije se zbio nekakav cjelovit obrat, nije se stubokom promijenilo moje ponašanje - nije bilo eksplozije ni preporoda: prekasno za njih bješe, pa je Zorba, umjesto da postane grandiozan i blistav mi životni uzor, ostao samo gorka literarna tema na koju sam potrošio nekoliko araka papira.

Književnikova povlastica što može transponirati život u umjetničku formu potiče u njemu teške duševne srazove - a duša se ne smiri dok ne nađe oduška u njoj provreloj

boli. Jednom oslobođena, pak, duša se više ne pati, nego se u njoj rađa potreba za ulaskom u životnu bitku i učešćem u njoj. Štoviše, puna ponosa zbog pojave te boli, ona teži da izrekne svoje i potom se ugasi. Ne žudi duša za samoćom ni gordošću - samo hoće stvoriti veliko djelo, u onomu jedinom trenu beskonačna vremena u kojem stječe tijelo i krv: tada se u hipu preobrazi za cijeli svoj vijek.

A meni je Zorba, taj čovjek od mesa i kostiju, tutnuo u ruke tintu i papir, premda nisam želio - štoviše, suprotno mom htijenju - jer je tako djelovao na mene da sam počeo u sebi izgrađivati legendu o tom mužu. Mit se potajice stvarao u meni, u početku kao uglazbljen nemir, žarko zadovoljstvo i iritacija - kao da mi je u krv provalila strana materija, pa mi se tijelo upustilo u boj da ju skoli i uništi, obezličiti i upije. Zatim su oko tog zametka stale kružiti riječi, hraneći ga i oblikujući, a kad su se razišle misli što smućuju um, vratile su se nekoć mu odbjegle radosti i tuge - život se ozario vedrinom, što je omogućila da potekne priča o Alexisu Zorbi.

U prvi mah nisam znao kakvu bih joj književnu formu trebao dati: ispisati ju kao poemu, ep ili zapletenu sagu iz levantinske predaje, ili da sažeto i suho opišem naše razgovore na samotnu kretskom žalu, gdje smo se zatekli kako bismo (naoko) iskopavali lignit. Znali smo obojica savršeno da je taj naš posao bio samo pijesak u oči ljudima oko nas - dok smo, iz dana u dan, jedva iščekivali da zađe sunce i radnici se razidu kućama, a mi da se opružimo na žalu, pogostimo krepkom domaćom hranom, napijemo žestoka kretskog vina i predamo se divanima bez kraja i konca.

Ja bih nerijetko šutio - jer, što zaboga može intelektualac reći čovjeku njegova iskustva? Radije bih se u uho pretvarao, pa slušao njegovo pripovijedanje o selu na obroncima Olimpa, snježnim mećavama i vucima, komitima i svetoj Sofiji, lignitu i magnezitu, ženama i Bogu, domovini i umiranju... sve dok, uzrujan nedostatnošću riječi, Zorba ne bi skočio na noge i rasplesao se po šljunčanoj zaravni. Taj me koštunjav starac uspravna držanja motrio glave u zanosu zabačene, očima sitnim i prodornim kao u ptice, izvodeći skokove i udarajući tabanima o žalo, često i prskajući me nehotice morem po obrazima.

Kada bi, pak, glasa pustio - nije to bilo ljudsko glasanje, nego iskonski krik - spoznao sam da vrijedi živjeti. Proživjeti upravo takav život, kako nam nalažu kosti, meso i krv, pa se sada - još obuzet Zorbinom magijom - trsim da ne splasne onaj zanos u meni.

Ali, nema u mene odvažnosti za takvo življenje - uzalud sam noćima slušao Zorbu kako se glasa prazvucima ne bi li me potakao da se iskobeljam iz tople čahure svojih misli i navada, pa da se s njim otisnem na daleka putovanja na kojima se stječu smjelost i sloboda.

Mnogo sam puta u životu posrnuo uvjerivši dušu da ne postupi protiv razuma, premda mi je unutra bice govorilo da treba upravo tako, bezumno... ali duša me ni pred kim nije tako porazila kao pred Zorbom.

1

Prvom sam ga sreo u Pireju, kada sidoh u luku, htijući parobrodom na Kretu. Bješe tik pred svanuće, kiša je lijevala, a žestoki jugo otpuhivao je pjenu s valova sve do male kavane, staklena vrata koje bjehu zatvorena. Njezina unutrašnjost bila je prožeta vonjem kadulje što se tu stalno kuhala i ljudskih bića koja su dahom, jer vani hladno bješe, zamaglila prozorska stakla. Petorica ili šestorica pomoraca, koji tu bjehu proveli noć zabundani u smeđe kabane od kostrijeti, pili su kavu ili čaj, pogleda uperenih - kroz mutna okna - prema moru. I riba se, pod udarima pobješnjele vode, bješe sklonila u dubine, iščekujući dok se nad njom ne obnovi utiha, kao što su i ribari, natiskani u kavani, čekali da prođe nevrijeme i da se oslići, ugori i raže vrata iz svojih noćnih pohoda. Dan je pomalo svitao...

Uto se ostakljena vrata otvoriše i u prostoriju uđe krupan, blatom umrljan i nevremenom šiban lučki radnik, gologlav i bos.

— Ej, Konstandi! — dovikne mu postariji mornar u nebeskomodrom ogrtaču. — Kako je?

— Sto misliš kako mi je? — Kostandi će gorko, pljunuvši na pod. — Jutrom, eto me u birtiji. S večeri, u krpama. Takav mi život... a posla niotkud!

Neki se nasmijaše, neki kimnuše glavom proklinjući.

— Život je osuda na smrt — reče brkajlija koji se očito filozofijom napojio iz Karađoza*. — Da, prava smrtna presuda. Proklet bio...

Blijeda plavičasto-zelenkasta svjetlost probila se kroz umazana stakla kavanskih prozora i razlila po rukama, nosovima i čelima. Dosegla je i tezgu, osvjetlivši boce, a kako je električno svjetlo bivalo sve nezamjetnije, vlasnik lokala pružio je ruku do prekidača i utrnuo ga. Na tren je zavládala tišina - sve oči bjehu uperene vani, u prljavosivo nebo. S mora se čula huka valova, u kavani hrkanje nekolicine spavača.

— Što li se dogodilo s kapetanom Limonijem? Neka mu Bog bude na pomoći — stari će mornar s uzdahom, grickajući sijedi brk; porom, bijesno promatrajući more, procijedi režeći:

— Prokleta bilo, ti koje razaraš domove i udovice množiš!...

Sjedio sam u kutu, hladno mi bješe i stoga naručih još jednu čašu kaduljina čaja. Želio sam zaspati, a i borio se protiv te želje, jednako kao i protiv umora i ranojutarnje pustoši u duši. Pogledavao sam kroza zamagaljena okna prema luci što se budila odjekujući

brodskim sirenama i dovikivanjem kirijaša i barkariola... a, dok sam tako lutao okom, nevidljiva mi je mreža, izatkana morem, ozračjem i mojim odlaskom, ovijala tkanje tjeskobe oko srca.

Pogled mi bješe prikovan pri crnu krmu povelika broda, cijeli trup kojeg još bješe uronjen u tminu. Kiša je lijevala, spajajući svojim zavjesama nebo i glib. Taj crni brod u mojim očima, sjene i dažd, dadoše lik mojoj tuzi. Sjećanja navriješe... a kiša i moje raspoloženje poprimiše, u toj vlažnoj izmaglici, obrise moga prijatelja. Je li to lani bilo? U nekome drugom životu - ili jučer - kada sam sišao u istu ovu luku da bih se oprostio s njim? Sjećam se kako je i onoga jutra daždilo i hladno bilo, pamtim ranojutarnje svjetlo... a onda mi jednako bješe i oko srca teško.

Koliko li je gorčine u polaganom rastanku s pravim prijateljima! Bolje bi bilo razići se odjednom, pa ostati u samoći - prirodnu stanju čovjekovom. Pa ipak, onoga kišnog jutra, nisam ga mogao ostaviti... a kada sam, kasnije, razumio zašto, nažalost, prekasno je bilo. Uspeo sam se s njim na palubu, te sjeo među kovčege nabacane u njegovoj kabini. Promatrao sam ga dugo i usredotočeno, dok je njegova pažnja drugamo bila usmjerena - kao da sam si htio urezati u sjećanje crte njegove fizionomije, jednu po jednu... njegove svijetle modrozeleno oči, oblo mladenačko lice, njegov inteligentan i pronicljiv pogled, te, nadasve, njegove plemenitaške ruke s dugim vitkim prstima.

U jednomu me trenu uhvatio kako ga tako promatram, napeto i pomno - okrenuo mi se pomalo podrugljiva izraza lica, kojem je pribjegavao uvijek kada bi želio prikriti osjećaje. Zagledao se u me, razumjevši - te, da bi izbjegao tugu rastanka, upitao uz ironičan smješak:

— Dokle?

— Na što misliš... dokle?

— Dokle kaniš prežvakavat' papire i mrljat' se crnilom? Zašto ne podeš sa mnom? Tamo, na Kavkazu, tisuće su naših u opasnosti. Hajd' mo ih spasit'.

Zatim se nasmijao kao da se ruga vlastitu plemenitom planu:

— Možda ih i nećemo spasiti, ali zar i sam ne propovijedaš da je jedini put samospasenja prihvatiti se spašavanja drugih? Dakle, isprsi se učitelju, kad ti tako dobro ide propovijedanje. Zašto ne bi sa mnom...

Nisam odgovorio, dok mi u mislima bješe sveta zemlja na Istoku, drevna postojbina bogova kojom odjekuje jauk Prometeja prikovanog za stijenu - za koju je sada, jednako zapomažući, naš rod prikovan. Iznova pod prijetnjom propasti, zazivajuć' upomoć svoje sinove - a ja sam taj zov slušao pasivno, kao da bol san bješe, a život neka napeta tragedija u kojoj nitko osim divljaka ili prosta čovjeka neće istrčati na pozornicu ni

umiješati se u radnju. Moj je prijatelj ustao, ne očekujući odgovor. Brodska se sirena uto trećom oglasila, pružio mi je ruku i opet prikrio osjećaje porugom:

— *Au revoir*, knjiški moljče!

Glas mu je zadrhtao - znao je da je sramota ne umjeti obuzdati osjećaje, a suze, nježne riječi, kretnje što nemir odaju, uobičajene ljubaznosti... sve za njegov bjehu slabosti muškarca nedostojne. Tako ni nas dvojica, koliko god smo marili jedan za drugoga, nikad ne razmijenimo riječi naklonosti - samo smo obigravali jedan oko drugog i znali se okrznuti poput divljih zvijeri. On, ironičan i produhovljen, civiliziran čovjek - ja barbarin. On se uvijek znao kontrolirati i sažeti sve osjećaje u osmijeh, dok bi se iz mene prolomio nepriličan barbarski grohot. Htio sam prikriti čuvstva tvrdom riječju, ali me sram bješe. Ma, nije da me baš stid bilo, nego mi nije polazilo za rukom. Uzeh mu ruku, držeći ju kao da ga ne želim pustiti - u čudu me pogledao.

— Zar si toliko dirnut? — reče, nastojeći se nasmijati.

— Jesam — uzvratio sam mirno.

— Zašto? Zar nismo rekli, složili se o tom prije mnogo godina? *Fudoshin*, kako bi to tvoji omiljeni Japanci rekli, *ataraxia*. Olimpijska mirnoća, lice pod nasmijanom, nepokretnom maskom. A ono što se za njom zbiva, naša je stvar.

— Da — potvrdih kratko, nastojeći se ne razotkriti dugačkom rečenicom; nisam bio siguran da bih mogao kontrolirati glas.

Uto se oglasilo brodsko zvono, potaknuvši putnike da izađu iz kabina. Blago je kišilo, a zrak se ispunio tugaljivim riječima oproštaja i obećanja, dugim ljubljenjima i kratkim suspregnutim naredbama. Majke se baciše na sinove, žene na muževe, prijatelji na prijatelje... kao da se zauvijek opraštaju - prizivajući tim malim rastancima Veliko Razdvajanje. Kad se ono zvono opet začulo, dok se njegov glas vlažnim zrakom razlijegao od pramca do krme, učini mi se da zvuči posmrtno - i sav se stresoh.

— Čuj... imaš li nekakav predosjećaj? — upitao me prijatelj tiho, nagnuvši se prema meni.

— Da — potvrdih mu već izrečenom riječcom.

— A vjeruješ li u te besmislice?

— Ne — rekoh samouvjeren.

— Onda...?

Ništa ne rekoh, jer premda nisam praznovjieran - strah me nije mimoišao. Prijatelj me lagao dodirnuo ljevicom po koljenu, kao što je običavao kad bih se zanio. Bilo bi to onda kad bih ja ustrajao da se izjasni, a on uporno odbijao, nerijetko i uši začepljujući; na kraju, kad bi prihvatio moje mišljenje, stavio bi mi ruku na koljeno kao da kaže "U redu, neka bude po tvom. Prijateljstva radi."

Trepnuo je dvaput-triput, pa se opet zagledao u me; razumio je da sam uznemiren, pa je oklijevao da posegne za našim uobičajenim "oružjima": smijehom, jetkim pošalicama, zadirkivanjem...

— Dobro — reče potom. — Daj mi ruku, a ako se ikada jedan od nas nađe u smrtnoj opasnosti...

Zastao je, kao da se srami - on, koji se tolikih godina narugao svim metafizičkim "izletima" i sprdao s njima jednako kao i s vegetarijanstvom, spiritizmom, teozofijom i ektoplazmom.

— No? — upitao sam, nagađajući što će reći.

— Smatrajmo to igrom — rekao je neočekivano, kao da se kani izvući iz opasne situacije u koju se iznebuha upustio. — Ako se ikada netko od nas nađe u smrtnoj opasnosti, neka tako snažno misli na onoga drugog da ga opomene ma gdje bio... U redu?

— U redu — složio sam se, zamijetivši da se pokušao osmjehnuti, ali da su mu usne ostale nepomične, kao smrznute.

— Naravno, znaš da ni najmanje ne vjerujem u telepatiju i sve to... — žurno je dodao, bojeći se da nije suviše jasno izložio svoja osjećanja.

— Naravno, neka bude tako — promrmljao sam.

— Dobro onda, neka tako i ostane. Slažeš se?

— Slažem — potvrdio sam jedva čujno.

Bile su to naše posljednje riječi - bezglasno smo se rukovali, snažno si stisnuvši šake, a potom ih naglo razdvojili.

Otišao sam žurnim korakom, ne osvrćući se, kao da hoću umaknuti nekom tko me slijedi - a iako me obuzeo snažan poriv da mom prijatelju uputim još jedan pogled, obuzdao sam se. "Ne pogledavaj unatrag!" naredio sam samu sebi. "Samo prema naprijed!"

Ljudska je duša nezgrapna i teška, zatočena u glibu tijela - naši su dojmovi grubi i sirovi... ništa ne osjećamo pročišćeno, posve izvjesno. A da je sposobna sve nazrijeti, koliko bi drugačiji taj naš rastanak bio.

Bivalo je sve svjetlije - dva su mi se jutra ispremiješala. Voljeno obličje mog prijatelja, sada mi posve jasno, ostalo je nepomično i ožalošćeno u kiši i ozračju luke... a tada se vrata kavane otvoriše, huka mora iznova se začula - s njom uđe i stasit mornar, odbacujući noge u hodu i sučući si brk.

— Dobrodošao, kapetane Limoni! — dočekaše ga razdragani glasovi.

Uzmaknuo sam u kut, nastojeći iznova pribitati misli, ali se lice mog prijatelja već rasplinulo u daždu. Još se svjetlosti probilo u kavanu, pa vidjeh da se kapetan Limoni, šutljiv i zabrinut, latio svojih jantarnih brojanica i počeo premetati zrna. Borio sam se da ništa ne vidim niti čujem, ne bih li još nakratko zadržao priviđenje što se razilazilo. Kad bih samo mogao još jednom proživjeti gnjev što je u meni prokuljao kad me prijatelj nazvao knjiškim moljcem!

Naime, u tom sam se trenu sjetio kako je cijelo moje gađenje nad životom sažeto u tim dvjema riječima... jer, zaista, kako sam ja - toliko voleći život - dopustio samu sebi da se tako dugo zarobim ispraznošću knjiga i dadem se sputati papirima izmrčenim tintom! Toga dana našeg rastanka moj mi je prijatelj pomogao da to savršeno uvidim - bio sam spašen, jer ću sada, poznavajući svoj jad, umjeti lakše ga pobijediti. Moja nevolja nije više bila neuhvatljiva i bestjelesna - poprimila bješe ime i oblik, pa će mi biti izglednije nositi se s njom.

Mora biti da su te njegove riječi polako napredovale u meni, jer sam tražio povoda da napustim svoje papire i bacim se u život prožet djelovanjem. Vrijeđao me taj sitni žderač knjiga kao heraldički znak na mom štitu - toliko da se, prije mjesec dana, željena prigoda sama ukazala: unajmio sam - na kretske obali, nasuprot Libiji - napušten rudnik lignita, te nakanio odsada živjeti s prostim svijetom, radnicima i seljacima, što dalje od zajednice knjiških moljaca! Uzbuden, pripremao sam se za putovanje onamo - kao da ono ima tajanstveno značenje. "Dosad", rekoh sebi, odlučan da promijenim način života, "samo si sjenu vidio i bio zadovoljan njom - a sada ću te povesti prema biti življenja."

Konačno sam završio pripreme - a u samo predvečerje polaska, dok sam premetao moje papire, naišao sam na nedovršen rukopis. Dohvatio sam ga i zagledao se u nj, oklijevajući... budući da je ta zamisao pune dvije godine u samom središtu moga bića tinjala kao golema žudnja, kao sjeme što bubri hraneći se mnome i klijavajući u mojoj nutrini, rastući i nasrećući na ljušturu moga tijela kako bi prodrila van. Nisam više imao hrabrosti uništiti ga, nisam to mogao - prekasno je bilo da počinim takav duhovni pobačaj.

Iznenada, dok samo tako neodlučan držao rukopis, postadoh svjestan osmijeha mog prijatelja - njegova smješka obojena ironijom i blagošću. "Uzet ću ga!" rekoh u sebi, prigrlivši svežanj. "Hoću - ne smij mi se!" Potom sam ga pažljivo zamotao, kao da dijete povijam, i ponio sa sobom.

Dubok i hrapav glas kapetana Limonija začuo se kavanom - napregnuo sam sluh: govorio je o duhovima voda koji su, u oluji, usplazili uz jarbole njegova broda i oblizivali ih.

— Ljigavi su i ljepljivi — pričao je. — Kad ih dograbiš nekoliko, ruke ti zahvati oganj... a kako sam i brkove pogladio, u mraku sam svjetlio kao vrag! A more nas je tako zalijevalo da je prodrlo u brod i namočilo nam tovar ugljena. Brod, otežan, počeo se naginjati na stranu i bio bi se prevrnuo, ali nam je u tom trenu sam Bog priskočio u pomoć: poslao je munju! Poklopci štiva u hipu su se rastvorili, pa se ugljen iz njih razletio po moru. Jedrenjak, olakšan, sam se uspravio i bili smo spašeni. Eto, tako je to bilo... sve!

Izvadio sam džepno izdanje Dantea, mog sudruga na putima, pripalio lulu i naslonio se na zid kako bih se udobnije smjestio. Trenutak sam oklijevao: u koje bih stihove uronio? U ognjene jame Pakla ili pročišćavaj uče plamenove Purgatorija? Ili da se odmah bacim na najvišu razinu ljudskog ufanja? Mogao sam birati - a držeći Danteovu knjižicu na dlanu uživao sam u toj slobodi, svjestan da će mi stihovi što ih odaberem u rano jutro svojim ritmom odrediti cijeli dan.

Sagnut nad knjigu i zaokupljen potragom za odlukom, odjednom sam spoznao da mi je vrijeme isteklo: uznemiren, podigao sam glavu - osjećajući kao da mi nečije oči probijaju tjeme. Naglo sam se okrenuo prema ostakljenim vratima, prožet bljeskom što mi je prostrujao mozgom: "Opet ću vidjeti mog prijatelja!"

Jesam, bio sam spreman doživjeti čudo - ali se ono nije dogodilo: promatrao me je neznanac, otprilike šezdesetogodišnjak, vrlo visok i vitak, nosa priljubljena uz okno i očiju uperenih u me. Zamijetih da je imao jedino nekakav plosnat smotuljak pod miškom, a zaista me se dojmio svojim znatiželjnim pogledom, očima punim ironije i vatre. U svakom slučaju, takav mi se učinio. Čim su nam se oči srele - on kao da se htio uvjeriti da sam ja čovjek koga traži - otvorio je vrata odlučnim pokretom ruke, prošao između stolova brzim koracima skokovima nalik i stao preda me.

— Putuješ? — upitao je. — Kamo? Vjerujući u providnost?

— Na Kretu sam krenuo... zašto pitaš?

— A da me povedeš sobom?

Pogledao sam ga pažljivo: obrazi mu bjehu upali, vilice jake, jagodične kosti izrazite, sijeda kosa kovrčava, a oči svijetle i prodorne.

— Zašto? Što bih s tobom?

— Zašto, zašto! — mrzovoljno je uskliknuo, slegnuvši ramenima. — Može li čeljade išta bez tih silnih zašto? Jednostavno, zato, jer mu se ‘oće? Eto, recimo... povedi me k’o kuhara. Umijem pripremati čorbe o kakvima nit’ si čuo, niti pomišljao.

Nasmijao sam se - njegov izravan govor i prodorne riječi zaista su me se dojmili... a i pomisao na čorbe. Možda nije najgora stvar, pomislio sam, povesti toga zdrmanog kumašina sobom na daleku i pustu obalu. Popare i priče... Izgledao je kao da se natumarao svijetom, nekakav Sindbad Moreplovac - svidio mi se.

— O čemu sad misliš? — upitao me je pomirljivo, odmahujući svojom pozamašnom glavom. — Nosiš do dvije tezulje sobom, zar ne? Odmjeravaš sve na gram... i u milimetar, jel’ da? Ajd’, prijatelju, odluči se. Ugazi konačno!

— Sjedi. Hoćeš li šalicu kadulje? — rekoh, sklapajući Dantea, kad mi je dodijalo razgovarati odozdo promatrajući tog dugonju-zgubidana.

— Kadulju? — uskliknuo je s prijezirom. — Konobaru... rum!

Pio je malim gutljajima, zadržavajući srk po srk dugo u ustima kako bi uživao u okusu, te puštajući rum potom niz grlo da mu ugrije nutrinu. “Hedonist, znalac”, pomislio sam.

— Što umiješ, čime se baviš? — upitao sam ga.

— Sve! Svačim. Rukama, nogama, glavom... sve. Gdje bi nam kraj bio da počnem o onom što sam radio!

— A što je posljednje bilo?

— Rudarenje. Vrlo sam dobar u tom! Znam ponešto o rudačama i kovinama, znam kako se pronalaze žile i uspostavljaju galerije. Silazim ja u jame, nemam straha... i dobro sam radio. Predradnik sam bio, ni’ko se nije žalio. Ali, onda je vrag preuzeo moj pos’o u svoje ruke. Prošle subote uvečer, jednostavno jer mi se tako prohtjelo, odjednom sam dograbio gazdu koji je toga dana doš’o provjerit’ stanje stvari... i nalem’o ga.

— Ali zašto?! Što ti je učinio?

— Meni? Baš ništa, kažem ti! Prvi sam ga put vidio. Jadnik me čak počastio cigaretom.

— Pa...?

— A, gle tebe! Sjediš tu i samo pitanje za pitanjem. Došlo mi, to je sve. Nisi čuo priču o mlinarevoj ženi, jel' da? Ne očekuješ da s njene guzice naučiš čitat' i pisat', zar ne? A ljudski ti je razum k'o mlinaričino dupe!

Pročitao sam dotada mnoge definicije ljudskog razuma, a premda mi se ta učinila najčudnovatijom od svih - svidjela mi se.

Promotrio sam svoga novog kompanjona sa živim zanimanjem; lice mu je bilo rošavo i obilježeno tragovima vremena... poput crvotočna drva, pa se sjetih da mi je nekoliko godina ranije jedno drugo lice nalikovalo površini od starosti ogrubjela drveta: ono Panaita Istratija.**

— A što ti je u tom zavežljaju? Hrana? Odjeća... ili alat?

Moj subesjednik nasmijao se tresući ramenima:

— Ti si mi neka priprosta sorta, bez uvrede. Ništa od toga... to mi je santuri.***

— Santuri?! Sviraš santuri?

— Kad nedaće stisnu, tumaram po birtijama i sviram. Pratim se na santuriju, dok pjevam stare kleptske napjeve iz Makedonije. Otpjevam, pa zađem s ovom kapom u ruci među ljude... i napuni se novcem.

— Ne reče mi ime...

— Alexis Zorba. Nekoć su me zvali Pekarska Lopata, jer sam ovako tanašan, a glave plosnate poput pogače... k'o i Passa Tempo, dok sam prodavao pržene bundevine sjemenke. Hm, zovu me i Snijet, biva da svugdje kamo stignem izvedem i poneku prijevaru. Sve je to za ljude, k'o i moji ostali nadimci. Nek' ostanu za drugu priliku.

— A kako si naučio svirati santuri?

— Dvadeseta mi je bila... kad sam prvi put čuo santuri, na našoj seoskoj svetkovini, tamo u podnožju Olimpa. Bez daha sam ost'o, tri dana nisam ništa u usta stavio. "Sto je s tobom?" upit'o me otac, pokoj njegovoj duši. "Hoću naučit' santuri!" "Nije te sram i od same takve pomisli?! Jesi li Ciganin? Misliš drndat' uokolo?" "Ne, oću naučit' svirat' santuri... kako treba!" Im'o sam nešto para, štedio za ženidbu - balavanderska posla. Bože, kako sam zelen bio, onako uzavrele krvi! Htio se oženit', jedna budala! Ali, stavio sam na hrpu sve što sam im'o, pa i više od toga, te nabavio santuri. Ovaj tu, što ga gledaš. Pohit'o sam u Solun, Turčinu Redžep-efendiji koji je podučav'o santuri svakoga 'ko je zaista htio dobro svladat' svirku. Bacio sam mu se pred noge... "Sto 'oćeš, mali nevjerniče?" upit'o je. "Želim naučit' santuri." "Dobro, ali čemu mi se pred noge bacaš?" "Jer ti ne mogu platit'." "A poludio si za santurijem, jel' da?" "Jesam..."

“Dobro. Ustani, momče. Ne trebam plaće!” Punu sam godinu ostao kod njega i učio uza nj, Bog mu blagoslovio zemne ostatke. .. jer mislim da je odavno mrtav. Kad već Bog rastvori rajska vrata tolikim bitangama, neka ih otvori i Redžep-efendiji, jer, otkako sam naučio svirat’ santuri, ja sam drugi čovjek. Kad mi potonu sve lađe, kad ostanem bez prebijene pare - zasviram i oraspoločim se. A dok sviram, možeš mi govorit’ kol’ko ‘oćeš, ne čujem te. A i čujem li, ne mogu odgovorit’. Progovorit’ ne mogu, kol’ko god pokušav’o.

— Ali, kako to... Zorba?

— Ne razumiješ? Strast! Strast mi ne da.

Uto se vrata opet otvoriše; s grmljavinom mora i studen je navrla u kavanu - osjetio sam ju po rukama i nogama, pa se još više povukoh u kut i zaogrnuh kaputom, uživajući u sjaju trenutka. “Zašto bih odavde? Baš mi je dobro... Kad bi ove minute potrajale godinama!” pomislio sam.

Iznova se susretoh sa Zorbinim očima - koje kao da bjehu prikovane uz moje. Zamijetih da su mu šarenice okrugle i sitne, a zjenice velike, dok mu bijeli dijelovi jabučica bjehu prošarani gustim spletovima rumenih žilica. Kao da je njima prodirao u moje biće, pretražujući me nemilice.

— Onda? — rekoh. — Nastavi.

— Pustimo to. Daš mi cigaretu? — upitao je opet stresavši ramenima.

Pružio sam mu ju, našto je izvadio ocilo, kremen i gubu iz džepa, te ju pripalio. Polustisnutih se očiju predao uživanju u dimu.

— Jesi li ženjen?

— Zar nisam muško? — uzvratio je ljutito. — Muškarac, znači slijepac! Pa, kao i toliki prije mene, ljosp’o naglavce u jamu. Oženio se, pa strmoglavo nizbrdo. Post’o glava obitelji, kuću nam sagradio, djecu izrodio... same nevolje! Ali, hvala Svevišnjem na santuriju.

— Svirao si da smetneš brige s uma, jel’ da?

— Vidim ja da ti ne udaraš ni u kakav instrument, jer ne bi inače govorio takve besmislice. Kakva svirka u kući, uz tolike brige? Žena, djeca... kako se prehranit’, kako se snać’ za odjeću - što će uopće bit’ s nama? Kvragu!... Ne, prijatelju, santuri zahtijeva povoljne okolnosti, čistu dušu. A kaže li moja žena samo riječ previše, kako mogu biti raspoložen za svirku? Kad su ti djeca gladna i deru se, samo pokušaj zasvirat’! Da bi svir’o santuri, sve mu moraš podredit’... jel’ ti to jasno?

Da, razumio sam: Zorba je bio čovjek kakvoga sam dugo uzalud tražio. Zivo srce, velika proždrljiva gubica, golema gruba duša... još neodvojen od majke zemlje. Smisao riječi, umjetnosti, ljubavi, ljepote, čistoće, strasti... sve mi je to objašnjeno najjednostavnijim riječima što ih je izgovarao taj radnik. Bacih pogled na njegove ruke, jednako vješte krampu i santuriju: bjehu kvrgave, ispucale kože, izobličene i žilave. Brižno i nježno, kao da ženu svlači, razvezao je vreću i izvadio iz nje svoje glazbalo, staro i ulašteno od duge uporabe. Sve mu mnogobrojne žice bjehu na broju, kao i ukrasi - mjedeni ključevi i intarzije od bjelokosti - te remen s kitom od crvene svile. Pomilovao ga je krupnim čvornovitim prstima, s ljubavlju baš kao žensko biće, te ga ponovo uložio u platnenu navlaku - u strahu da se ne prehladi.

— To je moj santuri — prošaptao je, polažući zavežljaj pažljivo natrag na stolac.

Pomorci se bjehu oraspoložili, kucali su se žmulima i sve glasnije smijali, prijateljski spuštajući šake na ramena kapetanu Limoniju.

— Bogme si se nauživ'o straha, zar ne, kapetane? Sam Bog zna kol'ko si svijeća obeć'o svetom Nikoli!

— Baš i ne, kunem vam se! — kapetan će strižući gustim obrvama. — Jer, kad sam ugled'o arhandela smrti preda mnom, nisam pomislio na Blaženu Djevicu, ni na svetog Nikolu, nego samo okren'o put Salamine... pa, sjetivši se moje žene, podviknuo: "O, Katerina, da mi je samo sada bit' u postelji s tobom!"

Mornari opet prasnuše i grohot, kapetan Limoni s njima.

— Kakva je beštija čovjek! — nastavi morski vuk. — Arhandel mu nad glavom, mačem vitla, a on mislima samo ondje i nigdje drugo. Đav'o da nosi staroga jarca! Runda svima!

Zorba ga je pozorno slušao, načulivši svoja pozamašna ušesa - promatrajući čas mornare, čas mene.

— Što li mu je to ondje? O čem' prijan trkelja? — tiho me upitao, a onda, shvativši što je kapetanu na umu bilo, prasnu u smijeh.

— Bravo, prijatelju! — poviče zadivljeno. — Znaju pomorci tajnu. Vjerojatno jer se danju i noću hvataju u koštac sa smrću. Tako je... a sad, da se vratimo našem poslu: ostajem ili odlazim? Odluči.

— Zorba... — rekoh jedva se suzdržavajući da mu se ne bacim u zagrljaj — ...dogovor vrijedi! Ideš sa mnom. Imam nekakva lignita na Kreti, pa ćeš predvoditi kopače. A kad večer padne, protegnut ćemo se po pijesku - jer ja na cijelom svijetu nemam žene, djeteta ni paščeta, pa ćemo skupa jesti i piti. A onda ćeš svirati santuri...

— Ako budem od volje, čuo si? Ako me volja bude. A radit' ću za tebe kol'ko budeš htio, tu sam tvoj čovjek. Santuri, međutim, to je drugo... s njim sam divlja životinja koja treba slobodu. Budem li raspoložen, svirat' ću, i pjevat' čak. I plesat' zeimbekiko, hassapiko, pentozali****... Ali, odma ti kažem, samo ako budem od volje. Razjasnimo to namah, budeš li me tjer'o, svršeno će bit' sa svim. Jer, što se toga tiče, moraš razumjet'. Čovjek sam.

— Čovjek?! Sto želiš time reći?

— Slobodan, eto što!

Naručio sam mu još ruma.

— Zovi dva! I sebi, da nazdravimo. Kadulja i rum, to ne bi valjalo... nego ćeš i ti rum, pa će naš dogovor držat' vodu.

Kucnuli smo se čašicama — već se bješe posve razdanilo. Začula se i brodska sirena, a vidjeh i nosača koji mi je unio prtljagu na lađu kako mi maše.

— Neka Bog bude s nama — rekoh ustajući. — Hajd' mo!

— Bog i Vrag! — dodao je Zorba staloženo.

Potom se digao sa stolca, stavio santuri pod mišku, otvorio vrata i prvi zakoračio van.

* Karadžoz, značenjem Crnooki, po glavnom je liku nazvano lutkarsko kazalište sjena rasprostranjeno arapskim zemljama i Turskom, kao pravovjernim muslimanima jedini dopušten oblik dramskog prikaza; vjeruje se da je nastalo od tradicionalnog teatra te vrste što su ga arapski trgovci prenijeli s otoka Jave bliskoistočnim zemljama i Sjevernom Afrikom.

** Panait Istrati, rumunjski pisac (stvarao na francuskom), najpoznatiji po romanu „La Maison Thuringer" (1933.), zamišljenom kao prvi dio trilogije "Adrian Zograffi, čovjek bez predrasuda", nedovršene zbog autorove smrti od tuberkuloze.

*** Santuri, levantinski žičani instrument, sličan citri i cimbalama; svira se prstima ili batićima, često kao jedini u pratnji vokala, ali i u sastavima s buzukijem, kretskom lirom ili sviralama.

**** ples Zeimbeka, (nekadašnjih) Grka s maloazijske obale; mesarski ples; kretski ratnički ples nalik korčulanskoj moreški.

More, blagost jeseni, otoci okupani suncem, rosulja što rasprostire prozračan veo nad besmrtnom nagošću Grčke... sretan li je čovjek, pomislio sam, komu prije smrti sreća podari plovidbu Egejem. Mnogo je radosti u ovom svijetu - žene, plodovi, zamisli... ali, brazdati to more u jesenskoj pitomim, šapćući imena otoka jednog za drugim, meni je užitak najprikladniji da ljudsko srce ponese u raj. Nigdje drugdje ne može se tako lako i vedre duše prijeći iz stvarnosti u san. Granice nestaju i s jarbola najstarije podrtine izbijaju grane s plodovima - u Grčkoj nužda kao da je majka čuda.

Pred podne, kiša je stala, a sunce se probilo kroz oblake pojavljujući se blago i nježno, umiveno i svježije, te zrakama pomilovalo voljene vode i obale. Stajao sam na pramcu i dopuštao da me opija mirakul što se preda mnom širio dokle je sezalo oko. Na brodu bjehu Grci, snalažljivi vragovi grabežljiva oka i mozgova sklonih prijevari poput bazarskih trgovaca drangulijama - cjepidlačili su i prepirali se; potom bješe tu raštiman klavir, te malo poštena svijeta, a više zlobnih babetina... da čovjeku prvo nadodje dograbiti lađu s obiju krajeva, uroniti ju u more i dobro protresti, ne bi li sve živo što ju zagađuje — ljudi, štakori, stjenice — poispadalo s nje, te ju potom pustiti da opet plovi, oprana i prazna.

Ali, uto me snašla sućut, budističko suosjećanje hladno poput zaključka metafizičkog silogizma - milosrđe ne samo naspram ljudi, nego svega živog što se bori za opstanak, urla i plače, nada se i ne shvaća da je sve fantazmagorija ništavila. Sućut prema Grcima i rudniku lignita, momu nedovršenom rukopisu o Budi i svim zaludnim kompozicijama svjetla i sjene što iznenada narušavaju i onečišćuju djevičanski zrak. Bacih pogled na Zorbino izobličeno voštano lice - sjedio je na užadi smotanoj na pramčanoj palubi, s limunom pod nosom, a ušima načuljenim prema skupinama putnika koje su se sporile, jedna o kralju, druga o Venizelosu; obje su ga natjerale da odmahuje glavom i pljuje.

— Stara krama! — promrmljao je mrzovoljno. — Kako ih nije sram sebe samih.

— Kako misliš... stara krama, Zorba?

— Čemu sve to: kraljevi pa demokracija, te plebisciti, poslanici... koještarije!

Bjelodano, Zorba bješe već toliko nadišao suvremena zbivanja da mu ona ne bjehu više ništa osim zastarjeloga smeća; telegrafija, parobrodi i strojevi, moral i religija.. njegovom su se umu, koji je napredovao brže nego svijet, činili poput zahrđalih starih puščetina.

Na valovlju, pripone jarbola oglasiše se škripom, obalne se crte rasplesaše, a žene na palubi požutješe jače od limuna, položivši svoje oružje - šminku, steznike, ukosnice,

češljeve. Usne im problijediše, a nokti poplaviše — stare su svadljive svrake ostajale bez tuđega perja: vrpca, lažnih obrva i nacrtanih madeža, potpore grudnjaka... a videći ih kako povraćaju, čovjek bi osjetio samo gađenje i golemo sažaljenje. I Zorba bješe zelen i žut, njegove se iskričave oči zamutiše - tek im se predvečer vratio raniji sjaj. Pokazao je na par pliskavica koje su iskakale iz mora prateći brod.

— Delfini! — uskliknuo je; zamijetio sam tada prvi put da mu nedostaje pola kažiprsta na lijevoj ruci - upravo kad je i mene spopala mučnina.

— Sto ti je s prstom bilo, Zorba? — doviknuo sam mu.

— Ništa — odvratio je, očito uvrijeđen time što nisam pokazao više oduševljenja pliskavicama.

— Neki ti ga je stroj zahvatio? — bio sam uporan.

— Zašto posežeš za strojevima... s tim u vezi? Sam sam ga odsjekao.

— Sam?! Zašto?

— Ne možeš ti to razumjet', gazda! — odgovorio je slegnuvši ramenima. — Ne reko' li ti da me posvuda bilo, pa sam se jednom tako okuš'o i k'o lončar. Zaludjeo me taj posao! Shvaćaš li ti što to znači uzet' grudu blata i načinit' od nje što god oćeš? Eeeej.. Okrećeš kolo i ta se šaka gline vrti k'o opsjednuta, dok ti stojiš nad njom i kažeš: izradit' ću vrč, ne - bit' će to tanjur, možda uljanica... vrag bi ga znao što sve ne. To ti je ono što nazivam ljudskim: sloboda!

Zaboravio je nemirno more, prestao sisati limun, oči mu opet bjehu bistre.

— A... — sjetio sam se ponovo pitati: — ..kako je to s prstom bilo?

— Ma, smetao mi je u radu na grnčarskom kolu. Uvijek bi se negdje zarinuo u sredinu predmeta i poremetio mi nakane, pa sam jednoga dana uz'o sjekiricu...

— Zar te nije zaboljelo?

— A što misliš, da sam panj?! Čeljade sam, naravno da je boljelo. Ali, taj mi je dio smet'o za kolom i odsjek'o sam ga.

Sunce je silazilo prema obzoru i more se počelo smirivati, a oblaci razilaziti. Večernjica se ukazala na nebu, a ja se zagledah naizmjenice u nebo i pučinu, razmišljajući - zaboga, biti toliko zaljubljen u grnčariju da uzmeš sataru i odsiječeš dio prsta, boli usprkos... ali sam skrio svoje osjećaje.

— Nije ti to bio valjan način, Zorba — reko mu, smješkajući se. — Podsjeća me na onoga asketu koji je, kako Zlatna legenda kaže, jednom vidio ženu, pa ga ta tjelesno usplahirila, te je dograbio sjekiru...

— I neka je, dovraga! — Zorba me presjekao, naslutivši što ću reći. — Dobro je učinio, to i treba odsječ'! Nevini jadničak nikad nije nečemu prepreka.

— Može biti! — usprotivio sam se. — Itekako velika.

— A čemu to?

— Tvom putu u carstvo nebesko.

Zorba me pogledao iskosa, lica ozračenog podrugljivošću.

— Ali, budalo, pa to je ključ rajskih vrata.

Zatim me je pažljivo promotrio, kao da želi proniknuti što mi je na umu: zagrobni život, kraljevstvo nebesko, žene, svećenici... ali, očito nije dovoljno iščitao, pa je samo odmahnuo svojom velikom glavom pod sjedinama.

— Znam, osakaćeni ne vide raja — reče potom, pa utonu u muk.

Otišao sam potom u kabinu, opružio se na ležaj u i dohvatio knjigu - još mi je Buda zaokupljao misli. Počeo sam čitati dijalog Bude i pastira, koji me već nekoliko godina ispunjavao mirom i spokojem.

PASTIR: Moj obrok je pripremljen, pomuzao sam svoje ovce. Vrata moje kolibe su zabravljena, a oganj naložen. A ti, nebo, možeš dažditi do mile volje!

BUDA: Meni više ne treba mlijeka ni druge hrane. Vjetrovi su mi zaklon, oganj mi se utrnuo. A ti, nebo, možeš dažditi do mile volje!

PASTIR: Imam volove i krave. Imam baštinjene pašnjake i bika koji mi krave opasuje. A ti, nebo, možeš dažditi do mile volje!

BUDA: Nemam volova ni krava, a niti pašnjaka. Ništa nemam i ničega se ne bojim. A ti, nebo, možeš dažditi do mile volje!

PASTIR: Imam krotku i vjernu pastiricu. Žena mi je već godinama — sretan sam kad se poigram s njom noću. A ti, nebo, možeš dažditi do mile volje!

BUDA: Imam slobodnu i krotku dušu. Godinama sam ju uvježbavao i podučio ju da se igra sa mnom. A ti, nebo, možeš dažditi do mile volje!

Ta su se dva glasa još čula kad me je shrvao san. Ali, vjetar je opet pojačao, pa su se valovi razbijali onkraj debelog stakla okna - lebdjeo sam između sna i budna stanja poput pramena dima. Žestoka je oluja nastupila: livade nestadoše pod vodama što progutaše volove, krave i bika. Vjetar odnese krov kolibe, oganj se ugasi, žena vrisnu i pade mrtva u glib, a pastir započne žalopojku. Nisam mogao čuti njegove riječi, premda je glasno ridao dok sam tonuo u drijemež, nestajući u njemu poput ribe u dubinama.

Probudio sam se u praskozorje - ugledavši desno od broda ponosan, divlji i božanstven otok. Blijedoružičaste su mi se planine smiješile kroz izmaglicu pod jesenskim suncem, dok se tamnomodro more još nemirno pjenilo oko naše lađe. Zorba, zamotan u smeđi vuneni pokrivač, znatiželjno je zurio u obrise Krete. Strijeljao je očima po brdima i zaravnima, slijedio obalnu crtu i pretraživao ju kao da provjerava - on, znalac svih žala i zemalja - hoće li i ovom kročiti oduševljen time što ju je spoznao umom. Prišao sam mu, dodirnuo mu rame i rekao:

— Sigurno ti nije prvom da dolaziš na Kretu, Zorba? Promatraš ju kao staru prijateljicu.

Zijevnuo je, kao da mu dosađujem - osjetio sam da mu ni najmanje nije do započinjanja razgovora.

— Gnjavim te pričanjem, zar ne?

— Nije to, gazda — odvratio je. — Nego... nije mi lako govorit'.

— Teško ti je pričati?! Kako to?

Nije odmah odgovorio. Opet je očima polako lunjao obalom, a kako je noć proveo na palubi, vidjeh da mu je sijeda kosa vlažna od rose, dok mu je sunce - osvijetljavajući brazde i bore na njegovom licu - obasjavalo obraze, bradu i vrat. Najzad je pokrenuo usne, debele i obješene kao u jarca.

— Ujutro teško otvaram usta, vrlo teško.. .ž'o mi je.

Opet je uronio u šutnju, zureći svojim sitnim očima u obrise Krete. Uto je zazvonilo za doručak, pa se žutozelena izmučena lica počеше izvlačiti iz kabina. Žene, s opuštenim kovrčama, valjale su se nevoljko do stolova, vonjajući rigotinom i kolonjskom vodicom, očiju zamućenih, praznih ili punih straha. Zorba, sjevši preda me, srkao je kavu istočnjački, s merakom, odgrizajući povremeno zalogaje kruha premazanom maslacem i medom. Lice mu je postajalo sve vedrije i staloženije, a bore oko usta mekše.

Potajice sam ga promatrao kako se postupno izvlači iz čahure sna, zamijetivši da su mu oči sve blistavije. Kad se okrijepio, zapalio je cigaretu, s golemim zadovoljstvom uvukao dim, pa izdahnuo plavičast oblak kroz runjave nozdrve, te podvio lijevu nogu pod desnu i udobno se smjestio na orijentalni način. Sada je konačno mogao progovoriti.

— Pit'o si je li mi prvom da dolazim na Kretu? — otpočeo je, bacivši poluzatvorenim očima pogled prema planini Idi, što je nestajala u maglici za brodom. — Ne, nije... bilo je to 1896., kada sam već bio odras'o čovjek. Brk i kosa bjehu mi tada crni k'o gavranovo krilo, nekadašnje boje, a i sva sam trides' i dva zuba im'o. Kad bi' se napio, zn'o sam smazat' 'rpu predjela i potom glavno... mojim užicama nije bilo kraja. Ali, onda je vrag odjednom sve odnio - na Kreti je izbila nova buna. A ja sam ti' godina bio torbar, trgov'o tricama i kučinama po makedonskim selima, a 'mjesto novca uzim'o sir, vunu, maslac, kuniće i žito. Kad bi se nakupilo, to bi' prod'o i tako dvostruko zaradio... a u svakom selu, u koje bi' u sumrak doš'o, zn'o sam gdje ću prenoćit', jer je u svakom bila barem po jedna udovica meka srca... neka je Bog blagoslovi! D'o bi' joj kalem konca, češalj ili šal - crni, naravno, jer je u žalosti za pokojnikom — te prenoćio uza nju. Nije me mnogo stajalo! Ne, gazda, zaista me taj ugodan život nije mnogo košt'o. Ali, k'o što već reko', sotona se umiješala i Krećani su se opet digli na oružje. "Ah, kvragu i sudbina!" kaza sam sebi... "Zar nas ti prokleti Krećani ne mogu ostavit' na miru?" Tako sam odložio konce i češljeve, dohvatio pušku i otiš'o da se pridružim kretskim pobunjenicima.

Zorba je, nakon tih riječi, posve umuknuo. Parobrod je slijedio luk mirna zaljeva s pješćanim žalom u dnu, što su ga valovi oplakivali nježno, ne lomeći se, ostavljajući samo tanak pojas pjene uz obalu. Naoblaka se razbila, pa se sunce iznova pojavilo, obasjavši obrise Krete blistavom vedrinom. Zorba mi se okrenuo, podrugljivo me pogledavši.

— Pretpostavljam, gazda, da ti sad misliš kako ću se raspričat' o tom kol'ko sam turski' glava odrubio ili nji'ovi' uši stavio u rakiju, kako je običaj na Kreti. Ali, neću! Ne volim o tom, stid me. Jer, što reć' o ludilu koje nas za'vati?... Danas, kad sam nešto uravnoteženiji, često se pitam: kakva je to ma'nitos' što nas spopadne, pa se ustremimo na drugog čovjeka, a ništa nam nije učinio - pa ga zako'jemo, nos i uši mu odrežemo, rasporimo mu drob... a cijelo vrijeme Svevišnjeg zazivajući da nam na pomoći bude! Znači li to kako bismo da Bog sam odsijeca uši i nosove, pori naše neprijatelje? Ali, onda, znaš... Vrela je bila krv u mojim žilama, pa gdje bih se ja zamlaćiv'o razlozima i prosuđivanjem. Da bi pošteno i valjano promišljalo, čeljade mora bit' smireno, staro i bezubo, jer kad si krezub starkelja lako ti je reć': "Dovraga, momci, ne ujedajte tako!" Ali, dok su ti sva trides' i dva u ustima... Čovjek je div'ja zvijer dok je mlad, upravo tako, gazda, div'jak, zvijer-ljudožder!

— Naravno...— nastavio je klimnuvši glavom — ..jede on ovce, k'o i perad i svinje, ali se ne smiri ako ne kuša ljudsko meso. Ne, biće mu ostaje nezadovoljno. Ali, što o tom može ovaj stari ćuk reć'? — dodao je gaseći opušak u šalici, te nastavio očito ne očekujući moj odgovor:

— Sto li bi ti mog'o reć', pitam se — otpočeo je, motreći me procjenjivački. — Kol'ko vidim, vaše gospodstvo nikad nije bilo gladno, nije ubilo ni ukralo, nije ni preljub

počinilo... pa što ti možeš znat' o svijetu? Um ti je nevin, ni koža ti nikad nije sunca iskusila — promrsio je, očito me omalovažavajući.

Zaista, posramio sam se svojih nježnih ruku, blijedih obraza i života koji ne bješe poštropljen ni blatom, ni krvlju.

— No, dobro! — reče Zorba prelazeći svojom teškom rukom preko stola kao da ga spužvom čisti. — No, dobro! Ipak, ima nešto što bi' te 'tio pitat'. Jer, kad si već iščit'o na stotine knjiga, može bit znaš...

— Sto, Zorba? Reci.

— Nekakvo se silno čudo ovdje dogodilo, gazda. Čudo čudnovato koje me zbunjuje, jer sve to skupa - šporke igre, otimačina, naši pokolji... što ih mi pobunjenici počinismo, mislim... sve je to urodilo dolaskom princa Georga na Kretu. Slobodom! — reče zagledavši se u mene odista začuđen. — Misterij, tajna golema! Jer, želimo li slobodu u ovomu gadnom svijetu, ne možemo bez svi' ti' ubojstava, bezbroj pr'javi' prijevara, zar ne? A, kažem ti, kad bi' počeo o svim krvavim zvjerstvima i pokoljima što smo ih počinili, kosa bi ti se na glavi digla. Pa ipak, kao plod svega toga... što smo stekli? Slobodu! Umjesto da nas je ošin'o munjom, Bog nam je slobodu d'o. Eto, to ne razumijem!

Upiljio je pogled u me kao da očekuje pomoć; shvatio sam da ga taj problem odista žestoko muči i da mu ne može sagledati kraja.

— Razumio si? — upitao je sapet mukom.

Razumio... što? Da mu kažem... što? Ili da ono što smatramo Bogom ne postoji, ili da je ono što nazivamo zvjerstvima i razbojstvima nužno u svim bitkama za oslobođenje svijeta. Uznastojao sam smisliti i ponuditi mu jednostavnije objašnjenje.

— Znaš kako biljka nikne, izraste i daje cvijet... sve iz gnoja i đubreta. Recimo, Zorba, da je čovjek đubar i gnoj, a sloboda cvijet.

— A gdje ti je sjeme? — uzviknuo je tresnuvši šakom o stol. — Da bi biljka nikhula, sjeme se oće - a 'ko umeće sjeme u naše utrobe? Zašto to sjeme ne daje cvijeće milosti i poštenja? Zašto rađa krv'ju i pr'javštinom?

— Ne znam — rekoh odmahnuvši glavom.

— A 'ko zna?

— Nitko.

— A kako ti onda... — Zorba će preglasno, u očaju bacajući divlje poglede ukolo — ..očekuješ da ja umijem sa svim tvojim brodovima, tvojim strojevima i kravatama?

Dvojica-trojica putnika izmučenih morem, koji su ispijali kavu za susjednim stolom, živnuše naslućujući svađu, pa načuliše uši. To se ne svidje Zorbi, pa je nastavio spustivši glas.

— Promijenimo temu — reče — jer kad mislim na to, dođe mi da razbijem prvo što do'vatim - stolac, svjetiljku... ili glavu o zid. Ali, koje bi mi to dobro donijelo? Mor'o bi' platit' polom'jeno i ić' doktoru da mi zavije tikvu. A ako Boga ima, onda je još i gore: krvavo smo se umočili! Mora bit' da me gleda odozgo' s neba i plješće se po stegnima od smijeha.

Pritom je naglo trznuo glavom - kad se lišava nasrtljive muhe.

— Nije važno! — reče kao da se ispričava. — Sve što sam ti 'tio reć' jes' ovo: kad je kraljevski brod doplovio, sav pod svečanom galom, te kad su počeli ispaljivat' počasne plotune i princ stupio na kretsku zem'ju... jesi li ikad vidio narod posve lud, jer je doživio slobodu? Nisi? E, gazda, onda si slijep rođen i slijep ćeš umrijet'. Da poživim 'iljadu godina, da sve što od mene ostane bude mrvica živa mesa, dan što ga tada vidje' neću nikad zaboravit'... i da svako od nas može izabrat' raj na nebu po svom ukusu - jer, tako bi i trebalo bit', to bi' ja tek rajem zv'o - rek'o bi' Svemogućemu: "Gospode, neka moj raj bude Kreta pod mirtom i barjacima, da onaj čas kad je princ Georg stupio na njezino tlo potraje stoljećima!" To bi bilo po momu.

Zorba je potom opet zašutio. Prinio je čašu studene vode ustima, podigao brk da mu ne smeta i popio ju na dušak.

— Sto se zbilo na Kreti, Zorba? Pričaj.

— Zar moramo počet' velikim riječima? — upitao je, očito mrzovoljan. — Pazi, kažem ti, svijet je tajna, a čovjek je veliki barbarin. Veliki barbarin i bog. Eto, hulja koja je sa mnom došla među ustanike - Yorga su ga zvali, bješe odbjegli robijaš,

pravi krmak... jednom se rasplak'o. „Zašto plačeš, Yorga, pseto jedno?“ pit'o sam ga, ali me on samo zagrlio i nadalje cmizdrio poput djeteta. A onda je taj bijedni nitkov izvadio kesu, istres'o u krilo zlatnike što ih je opljačk'o Turcima i počeo ih šakama bacat' u zrak! Vidiš, gazda... i to je sloboda!

Ustao sam i išetao na palubu, dočekan oštrim morskim povjetarcem. I to je sloboda, pomislio sam. Slijediti strast, nakupiti zlatnih kovanica i onda pobijediti opsjednutost blagom i razbacati ga na četiri strane svijeta. Osloboditi se jedne pasije da bi se podleglo drugoj, plemenitijoj. Ali, zar nije i to oblik ropstva? Žrtvovati se za neku ideju, rasu, Boga? I ne znači li to da što je uzvišenija svrha žrtve samo uze našega ropstva duljim

bivaju? A kad uživamo u sebi, razigramo se u areni i umremo ne došavši do kraja lanca - je li to ono što nazivamo slobodom?

Potkraj popodneva usidrili smo se pred obalom na kojoj se vidio sitan bijeli pijesak, oleandri još u cvatu, stabla smokava i rogača, te, podalje desno, onizak sivi brijeg bez ijednog drveta, nalik licu usnule žene - a podno njezine brade i uzduž vrata tekla je tamna žila mrkog ugljena. Jesenski vjetar puhao je visinama, a spori su rastrgani oblaci putovali nad krajolikom omekšavajući ga svojim sjenama. Druge oblačine, u visokim prijetećim nakupinama, povremeno su zaklanjale sunce, pa ga potom otkrivale, tako da su svjetlo i tama oživljavali pejisaž čineći ga licem uznemirenim tim smjenama.

Sišao sam na pijesak i ogledao se uokolo: posvećena samoća ležala je preda mnom, mrtva, ali i očaravajuća poput pustinje. Budistička je pjesma nicala iz tla i nalazila put do dubine mog bića: “Kad li ću se konačno povući u osamu, sam, bez pratitelja, bez radosti i tuge, samo sa svetom izvjesnošću koja je sva san samo? Kad ću se, u mojim dronjcima - lišen želja - zadovoljan smiriti u planinama? Kada ću, videći da je tijelo moje samo bolest i zločin, starost i smrt - slobodan, neustrašiv i blažen - u šume zamaknuti? Kada... o, kada?”

Zorba, sa santurijem pod miškom, priđe mi nesigurnim korakom.

— Eno lignita! — rekoh ne bih li prikrio emocije, pokazujući mu rukom put brijega nalik ženi koja spava.

— Kasnije, gazda... nije sada tren — odvratio je klonuvši, i ne osvrnuvši se uokolo. — Pričekajmo dok nam se ne smiri tlo pod nogama. Još mi izmiče, đav’o s njim, baš k’o brodska paluba. ‘Ajd’mo do sela.

Rekavši to, krenuo je dugim odlučnim koracima, nastojeći mi skriti svoje lice. Dva bosnoga mangupa, tamnoputa baš poput Arapa, dotrčala su i latila se naše prtljage. Krupan carinski činovnik u svom je uredu pušio nargile - kad nas je spazio krajičkom plavih očiju, bacio je ovlaš pogled na naše torbe i vreće, te se zanjihao u stolcu kao da će ustati - ali, bio je to prevelik napor za nj. Samo je odložio čibuk i sneno promrsio:

— Dobrodošli!

— Nije on Krećanin. Lijen je k’o smrt — podrugljivo reče jedan od onih momčića prišavši mi; zamijetio sam da mu oči bjehu maslinastozelene boje.

— Zar i Krećani nisu ljenčine?

— Jesu... bog-istina, ali drugačije — odgovori mi to kretsko spadalo.

— Je li selo daleko?

— Na puškomet odavde. Odma' za vrtovima, u kotlini. Lijepo selo, gospodine. Ima svega u izobilju: rogača, graha, žita, ulja, vina... a dolje, na pješčanu tlu, krastavci, rajčice, nar i lubenice dozrijevaju prije negoli igdje na Kreti. Grije ih afrički vjetar, tako da noću u voćnjacima čuješ plodove kako pucketaju rastući.

Zorba je koračao ispred mene, s glavom još u lelujavu, polusnenu stanju.

— Glavu gore, Zorba! — doviknuo sam mu. — Dobro smo se izvukli, nemaš se više čega bojati.

Brzo smo koračali uskom pješčanom stazom prošaranom školjkama, tu i tamo obrubljenom tamarisom, divljom smokvom, gustišom trstike, divizmom. Dan je osvajala omarina, oblaci bjehu sve niži, dok je vjetar sustajao. Naišli smo pored razgranata smokova stabla iz dvaju uvijenih debala i velike šupljine, od starosti, među njima. Jedan od momčića je zastao, pokazao bradom put stoljetnog drveta i rekao:

— To je smokva Naše Mlade Gospodarice.

Stresao sam se - na Kreti kao da svaki kamen, svaka stopa zemlje, svako stablo... ima svoju tragičnu povijest.

— Naše Mlade Gospodarice? Otkud joj takvo ime?

— U doba moga djeda, kći jednog od naši' zemljoposjednika bješe se zaljubila u čobanina. Dakako, njezin otac nije htio ni da čuje za nji'ovu vezu: iako je djevojka plakala, ridala i molila, stari nikako da popusti. Jedne noći, oboje mladi' nestadoše. Pretražiše cijeli kraj, ali ne nađoše ih dan, dva, tri... cijeli tjedan. A onda se nji'ova tijela usmrdiše, pa su ih ljudi, slijedeći vonj, našli kako se raspadaju... tu, pod ovom smokvom. Eto, našli ih po smradu.

Okončavši priču, momak je prasnuo u smijeh, a istom se začuše i zvuci iz sela: pseći lavež, kriještavi glasovi žena, kukurijekanje pjetlova koji su najavlјivali promjenu vremena. U zraku se osjećao vonj dropa iz kotlova u kojima se pekla rakija.

— Eno sela! — povikaše obojica momčića i požuriše naprijed.

Ugledali smo ga čim smo stupili na vrh zaobljena pješčanog brdašca - prostiralo se uza strane prodoli, sastavljeno od bijelo okrečenih kuća ravnih krovova, zbijenih jedna do druge. Otvorenih prozora, nalik tamnim mrljama, nalikovale su izbijeljenim lubanjama natiskanim među stijenama. Požurio sam da sustignem Zorbu.

— Pazi kako se ponašaš sad, kad ulazimo u selo — rekoh mu. — Ne smijemo im dati da nas svisoka procijene. Držat ćemo se kao ozbiljni poslovni ljudi, ja direktor, a ti predradnik. S Krećanima nije lako, čim bace oko na tebe, proberu ono što im se učini

čudnim i okače ti nadimak. A ti ga se onda riješi!... Prati te kao što psa slijedi limenka za rep mu privezana.

Zorba se najprije zamislio, promrsio brk prstima, te će konačno:

— Cuj, gazda, ako je kakva udovica u mjestu, ne beri brige. Nema li je...

Nije ni dovršio rečenicu, kad li nas, na samom ulazu u selo, presretnu prosjakinja, hitro nam pristupivši u prnjama - prljava i garava od sunca, zamijetih i da je brkata - pružajući ruku.

— Ej, brate! — Zorbi će kao da se oduvijek poznaju. — Brate, ej...imaš dušu, jel'da imaš?

— Imam, pa? — Zorba će zastavši.

— Onda udijeli pet drahma!

— Na — reče Zorba spustivši joj na dlan kovanicu izvađenu iz olinjala novčanika, što ga je jedva napipao u džepu. Potom mu se gorak izraz lica naglo omekšao osmijehom; pogledao me je i rekao ozaren:

— K'o da su jeftine duše u ovim stranama, gazda: pet drahma komad!

Cijeli nam čopor seoskih pasa dođe ususret, žene su se s terasa naginjale kako bi nas promotrile, a djeca su nas slijedila vrišteći - neka oponašajući automobilsku trubu, druga proučavajući pred nas kako bi nas valjano osmotrila očima razgro-gaćenim od čuda. Prispjeli smo tako do seoskog trga s dvjema golemim topolama, oko čijih debala bjehu grubo otesani balvani što su služili kao klupe. Na suprotnoj strani bješe kavana nad vratima koje je visio velik izbljedjeli natpis: SKROMNOST- KAVANA I MESNICA.

— Cemu li se smiju? — Zorba će zbunjeno.

Nisam mu stigao odgovoriti, jer iz kavane-mesnice izadoše petorica ili šestorica gorostasa u nabranim tamnomodrim gaćama, opasanih crvenim pasovima, te nas skoliše povicima: "Dobrodošli, prijatelji! Uđite na rakiju. Još je topla, pravo iz kotla."

— Što ćemo, gazda? — upitao me Zorba oblizujući se.

— Da drmnemo po jednu? — dodao je okrenuvši mi se i namignuvši.

Ispili smo po čašicu, osjećajući kako nam piće spaljuje utrobu. Vlasnik kavane-mesnice, okretan i stamen, dobro uščuvan postariji čovjek, donio nam je i stolce. Upitao sam ga gdje bismo moglo odsjesti.

— Pođite kod madame Hortense — doviknuo je netko.

— Francuskinja... ovdje?! — nemalo sam se iznenadio.

— Sam nečastivi zna odakle je. Ta je posvuda bila, ali je izbjegla nasukati se na svim stijenama što vam mogu na um pasti... osim na posljednjoj, ovdje, pa je otvorila svratište.

— I slatkiše prodaje! — oglasilo se neko dijete.

— Sama se napudrava i crta si obrve — dodao je netko treći. — Veže vrpцу oko vrata. I papigu ima!

— Udovica? — upitao je Zorba. — Je li udovica?

— Kol'ko bi mi dlaka ovdje nabroj'o, prijatelju? — krč-mar-mesar će primivši se za svoju gustu bradu. — Kol'ko? Eto, ona ti je udovica tolikije' muževa! Razumiješ?

— Razumijem — odgovorio je Zorba oblizujući se.

— Mogla bi se i tvojom udovom učinit'!

— Pripazi se, prijatelju! — neki će starac glasno, našto svi prasnuše u smijeh.

Počastiše nas novom rundom, a sad je vlasnik na poslužavniku donio i ječmene pogače, kozjega sira i krušaka.

— Ostavite sad ove ljude na miru. Nek' i ne pomisle ići kod madame, noćas ostaju tu gdje jesu!

— Ja ću ih primiti, Kondomanolio! — onaj će starac snažna glasa. — Nemam djece, a kuća mi je prostrana, ima mjesta u izobilju.

— Oprosti, striče Anagnosti — nije se dao krčmar-mesar.

— Prvi sam ponudio.

— Ti uzmi jednoga — stari će Anagnosti pomirljivo. — Ja ću drugoga, starožinu.

— Kojeg starožinu? — Zorbas će kao oparen.

— Ne razdvajamo se — rekoh ne bih li okončao prijepor, a dajući Zorbasu znak da se ne uzrujava. — Ne razdvajamo se... i idemo kod madame Hortense.

— Dobrodošli! Dobrodošli...

Dežmekasta se tusta ženica izbljedjele kose boje lana pojavila pod topolama, gegajući se na krivim nogama. Bradu joj je resio madež iz kojega je raslo nekoliko oštih dlaka, oko vrata je nosila crvenu plišanu vrpcu, a blijedi su joj obrazi bili prekriveni ružičastim puderom. Na čelo joj je, sve do obrva, padao nestašan uvojak, pa je donekle podsjećala na Sarah Bernhardt kad je, u podmaklim godinama, igrala u L' Aiglou.

— Divno je sresti vas, madame Hortense! — odvratio sam, spreman poljubiti joj ruku, onako ponesen provalom dobrog raspoloženja.

Život mi se odjednom učinio poput bajke - ili početnog prizora "Oluje": tek što smo stupili nogom na otok, mokri do kože nakon imaginarnog brodoloma, eto nas kako istražujemo tu čudesnu obalu i ceremonijalno se pozdravljamo s domaćim stanovništvom. A ta žena, Hortense, učinila mi se kraljicom otoka - plavokosim i bljedunjavim moržom koji se jednom tu nasukao, pa se već napola raspao na ovomu pješčanom sprudu. Za njom se pojavilo bezbroj prljavih kosmatih lica zračeci jednakom blagom čudi rođenika - ili Caliban* to bješe - koji su promatrali kraljicu s ponosom i porugom.

Zorba, prurušeni kraljević, također je buljio u nju kao u staru družicu - drevnu fregatu koja je bila bojeve na dalekim morima, znala za pobjede i poraze, a sada prolomljenih štiva, urušenih jarbola, poderanih jedara... obilježena ožiljcima što ih je premazala puderom i kremom, povukla se na ovu obalu i predala čekanju. Dakako, Zorbu je čekala - kapetana s tisuću brazgotina, a ja sam bio sretan videći kako se to dvoje glumaca najzad sastalo na kretskoj pozornici krajnje jednostavno postavljenoj, urešenoj samo nekolikim širokim potezima kistom.

— Dvije postelje, madame Hortense — rekoh naklonivši se pred starom specijalisticom u umijeću glumljenja ljubavnih scena. — Dvije postelje, i to bez stjenica.

— Bez stjenica! U mojoj ih kući nema — uzvratila je, uputivši mi izazivački pogled.

— O, nee! — oglasila je podrugljiva Calibanova gubica.

— Nema ih! Nema ih! — uzvratila je, udarajući o kamen svojim natečenim stopalom. Nosila je debele nebeskoplave čarape i ofucane salonske cipele s otmjenim svilenim vrpcama.

— Da ne bi, primadonna! Neka te vrag nosi! — Caliban je iznova zagroktao.

Ali, gospođa Hortense već nam je plemenitaškom gestom otvarala vrata, šireći za sobom miris pudera i jeftina sapuna. Zorba ju je slijedio, proždirući ju očima.

— Pogledaj ovo, gazda — povjerljivo mi je šapnuo. — Gle kako beštija njiše kukovima... plaf! plaf!... poput ovce repa puna loja!

Dvije ili tri krupne kapi kiše padoše iz oblačna neba, a plavičasta munja bijesnu nad planinama. Djevojke, odjevene u bijele ogrtače od kozje kože, žurno su s pašnjaka pritjerivale obiteljska stada ovaca i koza, dok su starije žene, čučajući uz ognjišta, raspirivale večernje vatre.

Zorba, grickajući nestrpljivo brk, nije skidao pogleda sa ženine lelujave stražnjice.

— Hm! — iznenada je promrmljao uz uzdah. — Dovraga i život! Stari nam nitkov ne prestaje nizati podvale!

* Caliban, jedan od glavnih likova u Shakespeareovoj "Oluji"; jedino (djelomice) ljudsko biće na otoku pod Prosperovom vlašću, simbol divljaka koji svojim polu-životinjskim, polu-ljudskim karakterom odražava složenost čovječjeg duha.

3

Hotel gospođe Hortense sastojao se od niza spojenih starih kupališnih kabina. U prvoj bješe dućančić, u kojem su se mogli kupiti kolači, cigarete, kikiriki, fitilji za petrolejke, početnice i školske pločice, svijeće i tamjan, a četiri su susjedne činile spavaonicu. Za njima, u dvorištu, bila je kuhinja, potom praonica, kokošinjac i kavezi s kunićima. Posvuda uokolo, u pjeskovito tlo bjehu posađeni debeli bambusi, trstike i kruščice bodljikava granja, a cijelo je to mjesto vonjalo morem, izmetom i mokraćom. Ali, s vremena na vrijeme bi gospođa Hortense prošla tuda i potisnula sve mirise svojim - kao da vam je netko upravo pod nosom ispraznio frizerski umivaonik.

Čim su postelje bile pripremljene, povukli smo se na počinak i odspavali "u komadu" do jutra. Ne sjećam se što sam sanjao, ali sam ustao lagan i čio kao da sam upravo izašao osvježen iz mora. Nedjelja je bila - radnici iz okolnih sela tek će u ponedjeljak doći i početi rad u rudniku - tako da sam imao cijeli dan na raspolaganju da razgledam obalu na koju me sudbina bješe izbacila. Zora jedva da se probijala kad sam izašao van, prošao vrtom i - slijedeći obalni rub - požurio da se upoznam s vodom, zemljom i zrakom tog mjesta, pobirući usput divlje bilje, pa mi ruke zamirisaše opojnom kaduljom i mentom.

Uspeo sam se na brežuljak i ogledao uokolo škrtim krajolikom, stijenjem od granita i tvrda vapnenca, među kojim su rasli rogači tamnozeleni lišća, srebrnkastozelene masline, smokve i vinova loza, u zaštićenim udolinama naranče, limuni i mušmule, dok bliže obali bjehu nasadi povrtnica. Prema jugu pružalo se morsko prostranstvo, još bijesno i hučeće valovlje što je sve od Afrike hitalo da se obruši na kretska žala. Pred samom obalom vidjeh pješčan otočić, rumenkast pod prvim zracima sunca.

Kretski mi se krajolik učinio nalik dobroj prozi, brižno uređenoj i trezvenoj, lišenoj suvišnih uresa, moćnoj i suzdržanoj. Izražavala je sve potrebno - najvećom štedljivošću,

bez ičega vještačkog i površnog u sebi... govorila je ono što treba reći s upravo muškom oporošću. Ali, među tim se strogim retcima mogla razabrati neočekivana osjetljivost i nježnost; iz zaštićenih jaruga, stabla naranče i limuna širila su miomirisne zrake, a more je iz svoga beskrajnog zračilo neiscrpnom poezijom.

— Kreta... — prošaptao sam — Kreta... — a srce mi je brže zakucalo.

S nevisoka sam se brijega spustio do vode, a u tom su trenu naišle raspričane djevojčice pod rubačama bijelim kao snijeg, u visokim žutim čizmama i suknjama obrubljenim vezom - idući na misu u nedaleki manastir, blještavo bijel uz more. Zastao sam, a čim one mene spaziše, nestade djevojačkog smijeha: ugledavši neznana muškarca, na licima im se pojavi izraz divljeg nepovjerenja. Cijelo im držanje, od glave do pete, odjednom postade obrambeno, a prstima se grčevito primiše dugmadi na tijesno zakopčanim bluzicama.

Strah im prođe krvlju... jer su stoljećima gusari harali kretskom obalom što gleda na Afriku, otimajući ovce, žene i djecu. Vezivahu ih njihovim crvenim pasovima, strpavajući ih u utrobe svojih lađa kako bi ih prodali u Alžiru, Aleksandriji, Bejrutu. Stoljećima su vode uz otočke obale, ovjenčane crnim uvojcima, odjekivale tužbalicama... Promatrao sam prestrašene djevojčice kako nastupaju držeći se jedna druge kao da tvore nesavladivu prepreku — bila je to njihova spontana reakcija, prijeko potrebna u ranijim vremenima, a ponavljana i sada, premda bez valjana razloga. Nekadašnja je nužda upravljala ritmom njihovih današnjih pokreta.

Kad su se našle preda mnom, iskoraknuh ustranu, nasmiješivši im se - a tada, kao da su u trenu spoznale kako je bojazan što ju osjetiše minula prije mnogo stoljeća i probudile se u našem vijeku bezbrižnosti, lišća im se ozariše, obrambeni se poredak rasu, pa mi nazvaše Dobardan! vedro i olakšanih srdaca. U istom je času zvono udaljena manastira ispunilo zrak radosnim zvukom.

Sunce se diglo na vedru nebu, a ja čučnuh među hridima poput galeba koji se spustio na greben i zanih se morem. Osjetih da mi je tijelo snažno, puno svježine i pokorno umu, a on, slijedeći valove, i sam val postade - nemiran, a odan ritmu mora. A tada mi se srce uzbivalo: prožeše me glasovi nejasni, molećivi i zapovjednički. Znao sam tko me priziva; kad god bih se na tren osamio, to bi se biće oglasilo mučeći me strašnim predosjećajima, donoseći mi mahnite strahove - a očekujući od mene da djelujem. Žurno sam otvorio Dantea, mog sudruga na putima, kako ne bih čuo, nego istjerao tog strašnog zloduha.

Okretao sam stranice, pročitavajući redak tu i tamo, ponegdje i trostih, dozivajući cijeli pjev iz sjećanja. S tih je ognjenih stranica ječala ukleta ruža... na pol puta uz litice, ranjene su duše tražile prolaz vrletima, a još više gore duše su blagoslovljenih koračale smaragdnom poljima poput blistavih svitaca. Prolutao sam s najviših do najnižih

područja strašnih dvora sudbine, prošavši Paklom, Čistilištem i Rajem nehajno kao vlastitim staništem: propatio sam, iščekivao i okusio blagoslov nošen, onakav kakav jesam, tim uzvišenim stihovima.

U nekom trenu zaklopih Dantea i zagledah se u more: galeb, počivajući grudima na vodi, dizao se i spuštao s valovima, predajući im se i uživajući u divoti predavanja. Neki se momak, bosonog i opaljen suncem, pojavio uz rub mora, pjevajući ljubavnu pjesmu; možda je razumio bol što ga je ona izražavala, jer mu glas postade grub kao u tetrijeba. Stotinama su godina Danteove stihove pjevali u njegovoj domovini: upravo kao što u nas pučki napjevi pripremaju momke i djevojke za iskustvo voljenja, strastveni su Firentinčevi usmjeravali apeninsku mladež prema danu oslobođenja. Iz naraštaja u naraštaj, ti su mladi ljudi, u vezi s pjesnikovom dušom, svoje ropstvo pretvarali u slobodu.

Začuo sam smijeh iza mojih leđa i u hipu se stropoštao iz danteovskih visina: okrenuh se - bio je to Zorba, cijeloga lica nabrana smijehom.

— Dakle, gazda, baš lijepo! Satima te tražim, a kako bi' uopće mog'o znat' gdje da te tražim... i nađem? — doviknuo mi je, te, budući da mu ništa ne rekoš, nastavio: — Prošlo je podne, kokoš je skuvana. Raspast' će se, sirota.

— Znam, ali nisam gladan.

— Nisi gladan?! — u čudu će on, pljesnuvši se dlanovima po natkoljenicama. — Ali, nisi ništa okusio od jutra... a duša ima i tijelo, smiluj mu se. Daj mu da pojede što god, bar nešto. Tako oče beštija koja nas tlači... Ne na'raniš li ga, iznevjerit' će te nasred puta.

Tjelesnih zadovoljstava klonio sam se godinama, pa bih - kad god sam mogao - i jeo potajice, kao da činim nešto sramotno; ali, da Zorba ne bi rogoborio, rekoš:

— U redu, dolazim.

Krenusmo prema selu - osvijestih se: ure među hridima prohujale su mi poput munje, kao sati među ljubavnicima.

— Jesil' razmišlj'o o lignitu? — upitao me je oklijevajući.

— A o čemu drugom očekuješ da bih mogao misliti? — odgovorio sam, nasmijavši se.

— Sutra počinjemo, morao sam nešto proračunati.

— I... kakav je ishod proračuna? — upitao je pažljivo kročeći.

— Nakon tri mjeseca uhodavanja, da bismo pokrivali troškove, moramo vaditi po deset tona na dan.

Zorba me najprije zabrinuto promotrio, a onda reče:

— A kog' si vruga moro, radi tog proračuna, na more? Oprosti, gazda, što to uopće pitam, al' ne razumijem... jer, kad je meni s brojkama se nosit', to mi je k'o da moram u jamu, duboko u zem'ji, iz koje ništa ne vidim. Dignem li pogled i ugledam more, drvo ili ženu - makar i stara baba bila - neka sam proklet ako mi sve brojke i zbrojevi ne odu u dim. K'o da krila steknu, pa da moram za njima!

— Ali, Zorba, to je do tebe. Tvoja greška — rekoh ne bih li ga uzrujao. — Ne usredotočiš se.

— Možebit si u pravu, gazda. Sve ovisi o tom kako na to gledaš, jer ima slučajeva u kojima ni mudri starac Solomon... Eto, jednog se dana zatekoh u nekom seocu, gdje vidjeh djeda od najmanje devedeset ljeta kako sadi bademe. "Sto je, dida, bajame sadiš?", ja ću podrugljivo, a on mi, okrenuv' se onako sagnut, reče "Sadim, sine - i sadić ću k'o da nikad neću umrijeti." Odgovorih mu da ja sve činim k'o da mogu umrijet' svakoga trena... a, reci ti meni, 'ko je od nas dvojice u pravu bio?

Potom se, likujući, okrenu prema meni i dobaci:

— Jesam te ovim, a?

Ništa ne rekoh, jer dva jednako strma i zahtjevna puta zaista mogu voditi istomu vrhu - pa mu na isto dođe djelovati kao da smrti nema i raditi misleći na nju svakoga trena. Ali, kad me Zorba to upitao - odgovor nisam znao.

— Dakle? — podrugljivo će on. — Ma, ne brini, gazda, nemoj se time opterećivat'. Pričajmo o nečemu drugom... Eto, ja sad mislim samo na pilav posut cimetom. Uzavrio mi mozak k'o pilav, najedimo se najprije, nakrcajmo se, pa ćemo vidjet'. Sve u svoje vrijeme, a kako je sad pilav pred nama - neka nam i u mislima bude. Sutra ćemo se baviti lignitom, pa će nam lignit bit' na umu. Nema tu napola, znaš...

Ušli smo u selo: žene su sjedile na kućnim pragovima, čavrljajući - od staraca, oslonjenih na štapove, ni riječi - a pod stabalcem nara krcatim plodovima sparušena je starica biskala unuka. Pred kavanom stajaše postariji muškarac napregnuta izraza na licu, uspravan i orlovskog nosa - bio je to Mavrandoni, seoski uglednik koji nam je iznajmio nalazište mrkoga uglja. Večer prije, navratio je do gospođe Hortense da bi nas poveo svojoj kući. Reče kako je sramota da stojimo u njezinu hotelu, kao da nema domaćina u selu.

Krupan bješe, riječi je birao pažljivo kako i priliči jednom od najuglednijih seljana, a kad smo odbili, jest bio povrijeđen, ali nije više navaljivao.

— Učinio sam što mi je dužnost — rekao je odlazeći — a vi ste slobodni ljudi.

Nedugo potom poslao nam je dva koluta sira, košaru nara, vrč groždica i suhих smokava, te demejanu rakije. Njegov nam sluga, rastovarujući sitno magare, reče:

— To vam šalje kapetan Mavrandoni, u znak pažnje. Nije bogzna što, reče mi da vam kažem, ali je u najboljoj namjeri.

Zato sada pozdravimo seoskog starješinu srdačno i biranim riječima.

— Poživjeli vi meni! — reče s rukom na grudima, a potom se vrati u šutnju.

— Ne govori taj mnogo — Zorba će poluglasno. — Stara kajla.

— Ima ponosa. Sviđa mi se — rekoh.

Kad smo prišli svratištu, Zorba je radosno raširio nosnice, a gospođa Hortense, čim nas je ugledala na pragu, vrisnu i otrča u kuhinju. Zorba je stol prenio u dvorište, pod bezlisnu brajdu, potom narezao kruh, donio vino i postavio tanjure i pribor za troje!

— Primjećuješ li, gazda? — šapnuo mi je.

— Naravno da vidim, stara zakrpo! — odgovorio sam sa smješkom.

— Vremešna se koka 'oće za dobru juhu, vjeruj ti meni — Zorba će oblizujući usne; zamijetih da su mu pokreti žustri, a oči blistave - te da pjevuši neku staru ljubavnu.

— Tako valja živjet', gazda. Dobro se provodit' i imat' koku u vidu. Vidiš, ja tomu prilazim k'o da ću umrijet' sljedeće minute. Činim sve živahno i spretno kako ne bi' prdn'o u čabar prije negoli odvalim i ovu kokošu!

— Za stol! — gospođa je Hortense uto naredila.

Podigla je poklopac i stavila zdjelu pred nas, a tada zastala zinuivši - jer vidje tri tanjura. Porumenjela od zadovoljstva, pogledala je Zorbu i zatreptala svojim modrikastim očicama.

— Toj su gaće već vlažne, posve... — šapnu on meni, pa se potom, najuljudnije što je umio, okrenu dami i reče: — O, divna nereido, eto nas, brodolomce, more baci u tvoje kraljevstvo. Učini nam čast, sireno moja, da s tobom objed podijelimo!

Ocvala kabaretska pjevačica širom je raširila ruke, pa ih potom sklopila - kao da nas htjede obojicu zagrliti. Nagnula se elegantno, dodirnula najprije Zorbu po ramenu, pa mene, te otrča, gegajući se poput kvočke, u svoju sobu. Nedugo potom iznova se ukazala, šepureći se sva uzbuđena u najboljem što je mogla odjenuti: haljini od sjajna baršuna urešenoj olinjalim žutim opšivom. Steznik joj bješe gostoljubivo rastvoren, a na

nj je čiodom pričvrstila umjetnu ružu u punom cvatu. U ruci joj bješe krletka s papigom, koju je objesila o lozje.

Postavimo ju među nas - Zorba joj zdesna bješe, a ja slijeva. Svo troje se bacismo na jelo, pa dugo nitko ni riječi ne kaza: hranili smo svoje zvijeri i napajali ih vinom. Jelo nam je brzo u krv ušlo, svijet se naglo proljepšao, a žena uz nas pomlađivala se iz minute u minutu - kako joj i bore s lica nestajahu.

Papagaj, viseći pred nama u svojoj zelenoj dolami i žutom prsluku, naginjao se i pogledavao nas poput začaranog čovječuljka ili duha staroga kabaretskog pjevača u zeleno-žutom kostimu - a brajda nad nama odjednom se osu velikim grozdovima crnih bobica. Zorba je samo kolutao očima, šireći ruke kao da bi obgrlio cijeli svijet.

— Sto se to zbiva, gazda? — uzviknuo je zapanjeno. — Ispijemo čašu vina i sve se poremeti. O, gazda... život je zaguljena pojava. Nego, uza svo poštovanje - je l' nam to nad glavama vise grozdovi il' anđeli? Ja ne bi' zn'o... Il', možda, ničega nema i ništa ne postoji. Ni kokoš u zdjeli, ni sirena uza me, ni Kreta sama! Govori, gazda, reci nešto... da mi se glava ne rasprsne!

Zorba definitivno bješe živnuo: završio je s jelom i pogledom se zalijepio za gospođu Hortense - očima ju je obljubljiavao, pogledavajući ju odozgor nadolje i natrag, zavladeći joj se u uzbibano poprsje... gotovo kao da ju dira. I sitne oči naše gospe bjehu problistale - voljela je vino i već bješe strusila nekoliko čaša, a opaki demon u tomu plemenitom piću ponio ju je u dobra stara vremena. Opet je bila razdragana, nježna i opuštena, pa je ustala i zatvorila dvorišna vrata da ju seljaci ne mogu promatrati - barbari! kako ih je počastila - te pripalila cigaretu; iz njezina šiljatog francuskog nosa izviše se vijenci dima.

U takvim se trenucima otvaraju sva vrata ženskoga bića -kad se straža opusti, lijepa je riječ moćna koliko i zlato ili ljubav. Stoga zapalih lulu i rekoh tu lijepu riječ:

— Gospo Hortense, podsjećate me na Sarah Bernhardt... kad je mlada bila. Nisam očekivao toliko elegancije, otmjenosti i ljubaznosti, toliko ljepote u ovomu divljem mjestu. Koji vas je Shakespeare poslao ovamo, među barbare?

— Shakespeare?! — sumnjičavo je upitala, razgrogačivši svoje blijede očice. — Koji Shakespeare?...

U mislima je brzo proletjela kazalištima u koja je zašla - trepćući poluzatvorenim očima prošla je koncertnim kavanama, kabareima i tavernama od Pariza do Bejruta, potom onima uzduž anadolijske obale. Odjednom se sjetila: bilo je to u Aleksandriji, u velikom teatru sa svijećnjacima, plišanim sjedalima, otmjenim muškarcima i ženama dekoltiranih leđa, parfemima i cvijećem, a onda se zastor podigao i pojavio se strašan tamnopus muškarac...

— Koji Shakespeare? — upitala je ponovo, ponosna jer se sjetila: — Onaj kojeg također zovu Othello?

— Upravo taj. Koji te Shakespeare, bijeli moj ljiljane, bacio na ove divlje hridi?

Ogledala se uokolo: vrata bjehu zatvorena, papagaj zaspao, kunići su se parili, a mi bijasmo sami. Dirnuta je bila i stade nam otvarati srce - kao da diže poklopac sa stare škrinje pune začina, požutjelih ljubavnih pisama i drevnih halja. Grčki je govorila po nekadašnjoj modi, sakaćući riječi i premećući slogove, ali smo ju svejedno savršeno razumjeli. Ponekad smo jedva susprezali smijeh, ponekad - jer bjesmo popili - nezadrživo suze lili.

— Dakle — otprilike nam reče stara sirena u svomu miomirisnom dvoru — osoba koju sada gledate nikad nije bila kavanska pjevačica, ne - to ne! Bila sam slavna umjetnica i nosila svileni donje rublje s pravom čipkom. Ali ljubav...

Uzdahnula je duboko, a Zorba joj je pripalio novu cigaretu.

— Admirale sam voljela... jer Kreta bješe iznova zahvaćena ustankom, pa se flote velikih sila usidriše u zaljevu Suda*. Nekoliko dana kasnije, i ja bacih ondje sidro. Da ste vidjeli to blještavilo! Tu četvoricu admirala: Engleza, Francuza, Talijana i Rusa. Svi sa zlatnim širitima, sa šeširima perjanicama urešenim... poput pjetlova, velikih pijevaca od po osamdeset do stotinu kila. A tek njihove brade! Kovrčave... u jednog svilenkasto-svijetla, u drugog crna, u trećega sijeda, riđa u četvrtog. A kako su samo mirisali! Svaki je imao svoj parfem, pa sam ih mogla i u mraku raspoznati: engleski je mirisao kolonjskom vodicom, francuski po ljubičicama, Rus mošusom, a Talijan -ah, talijanski je admiral mirisao pačulijem. Moj Bože, kakve to brade bjehu... kakve brade!

— Mnogo smo puta, okupljeni na palubi admiralske lađe, razgovarali o revoluciji... a oni bi raskopčali odore, dok bi se meni svilena bluza zalijepila za kožu, jer su me zalijevali šampanjcem. Ljeto je, naime bilo... O ustanku smo razgovarali, vodeći posve ozbiljne rasprave, a ja bih tada, primivši ih za brade, prosila milost - da ne bombardiraju jadne drage Krećane. Vidali smo ih, dalekozorom, po stijenama kraj Kaneje, izdaleka onako sitne poput mrava u modrim gaćama i žutim kožnim čizmama. Dovikivali su nam nešto i mahali barjakom.

Uto se nešto pokrenulo u bambusovu guštiku oko dvorišta - stara je ratnica zastala, prestrašena, ali su, među prućem i lišćem, svjetlucale samo dječje oči: seoske male zloće, osjetivši da meljemo koješta, bjehu nas došle uhoditi. Kabaretska se pjevačica pokušala osoviti na noge, ali nije mogla: bješe previše pojela i popila, pa se samo preznojena zavalila natrag. Zorba stoga podiže kamen, našto se dječurlija rasprši uz vrisak.

— Nastavi, ljepoto moja! Nastavi, blago moje — reče joj on, primičući stolac njezinomu.

— I tako ja rekoh talijanskom admiralu - s kojim sam bila nešto bliskija - Canavaro moj - tako mu ime bješe - mali moj Canavaro, samo bez bum!bum! Koliko li je puta žena koju sada ovdje gledate spasila Krećane od sigurne smrti! Koliko su puta topovi već bili napunjeni... a ja bih admirala primila za bradu, ne dopuštajući mu bum!bum! I kako su mi zahvalili za sve? Pogledajte što su moja odličja.

Gospođa Hortense bila je ogorčena takvom ljudskom nezahvalnošću - udarila je svojom nježnom šakom, stisnutom u naboranu pesnicu, po ploči stola, ponesen hinjenim osjećajima, Zorba je spustio svoje uvježbane ruke na njezina razmaknuta koljena i povikao:

— Bubulino** moja! Za milost Božju, ne bum!bum!

— Mičite ruke! — naša će gospa cerekajući se i uputivši mu prijekoran pogled. — Za koga me držite?

— Ima Boga na nebesima — teški će pokvarenjak. — Ne uzrujavajte se, moja Bubulino. Mi smo tu, dušo. Nemaj straha!

Stara je sirena podigla vodnjikavo-plave oči put neba, ali vidje samo svoju papigu usnulu u krletci.

— Moj Canavaro, mali moj Canavaro! — gugutala je zaljubljeno.

Papagaj, prepoznavši joj glas, otvorio je oči, primio se kandžama za šipke kaveza i počeo kričati promuklo poput utopljenika: “Canavaro! Canavaro!”

— Ovdje! — Zorba će vojnički odrješito, opet spustivši ruke na staračka koljena koja su pamtila tolike godine službe, sada kao da ih kani prisvojiti. Nekadašnja kabaretska pjevačica, migoljeći se na svom stolcu, nastavila je napućivši svoje male usne:

— I tako sam se hrabro borila, prsa u prsa... Ali, loša vremena dođoše. Kreta je bila oslobođena, pa flotama narediše da odu. “A što će sa mnom biti? Kako ćete me... gdje ćete me ostaviti?” rekla sam primivši svu četvoricu za brade. “Na pjenušac sam navikla, piletinu s ražnja, uzvišenost... da mi lijepi mornarčići salutiraju. Četverostruka ću udova biti, gospodo moja i admirali - što će sa mnom biti?” Samo su mi se smijali - rekoše, naći će se muškaraca za tebe! Pa mi natrpaše engleskih funta i talijanskih lira, rubalja i franaka, napoleondora čak... bjehu mi novca pune čarape, cipele i steznik!

— Posljednje sam večeri toliko plakala i uzdisala da mi se admirali smilovaše: napunili su kadu šampanjcem i bacili me u nju. Jer, tada smo si već bili vrlo bliski... te potom

ispiše sav pjenušac u moju čast. Napili su se i pogasili svjetla. Ujutro, sve sam njihove mirise ćutila jednog povrh drugoga: ljubicu, kolonjsku vodu, mošus i pačuli... četiri velesile - Francuska, Engleska, Rusija i Italija - sve poda mnom, uz moja koljena! Tako sam umjela s njima.

Gospa Hortense pritom je ispružila ruke, te dizala i spuštala podlaktice kao da drži djetesce koje joj jaši na koljenima.

— Eto, tako sam umjela s njima... baš tako! U zoru, pak, počеше ispaljivati salve. Mojim se poštenjem kunem, ispališe salve, a onda bijeli kuter po mene dođe, s dvanaest veslača, da me preveze na obalu.

Izvadila je potom rupčići stala plakati, gorko i neutješno.

— Bubulino moja — Zorba će pohotno — zatvori oči. Oči zatvori, blago moje... ja sam Canavaro!

— Sebi ruke, kad ti kažem! — naša će dobra gospođa samouvjereno. — Samo se pogledaj, ljepotane! Gdje su ti zlatne epolette, trorogi šešir, namirisana brada? Ah, pustimo to...

Nježno je stisnula Zorbinu ruku i opet zaplakala. Bivalo je sve svježije, mi utihnuli na tren, a more se, za bambusima, oglasilo uzdisajima, konačno primireno i blago. Vjetra nestade, sunce se spremalo na počinak, dvije vrane proletješe iznad nas - njihova su krila resko zašumila kao da netko svilu para, svilenu košulju naše pjevačice.

Dvorom se večernje svjetlo raspršilo poput zlatnoga praha. Osvijetliše se nestvarne usne gospe Hortense i zadrhtaše u večernjem lahoru kao da hoće odletjeti i odnijeti oganj do glava njenih susjeda. Zlatna joj svjetlost pade i na polugolo poprsje, njezina razmaknuta koljena odebljala od starosti, bore na vratu, iznošene salonske papuče. Stara se sirena naježila, poluzatvorenim očima - pocrvenjelim od plača i vina - najprije je pogledala mene, potom Zorbu... koji je, suhих usana, netremice motrio njezine grudi. Pogledavala nas je upitno kao da pokušava raspoznati koji je od nas Canavaro.

— Bubulino moja... — Zorba je zaneseno gugutao, pritišćući svoja koljena uz njena. — Ne brini, nema Boga ni Vraga. Pridigni glavicu, osloni obraz na ručicu i zapjevaj nam. Pakao neka smrt snađe!

Zorba se očito uspalio - lijevom je rukom uvijao brk, a desnom plazio po pijanoj pjevačici. Govorio je dahćući, dobrano malaksalih kapaka. Posve izvjesno nije pred njim bila ta mumificirana i čudovišno nafrakana ostarjela žena koju je očima vidio, nego cijeli "ženski rod", kako ih je obično zvao. Osobne su značajke nestajale, brisale se crte lica, bile mlade ili obabljene, ljepotice ili rugobe — te mu varijacije više nisu bile važne, jer se za svakom ženom uzdizao tajanstven, svet i uzvišen lik Afrodite. Njezino je lice

Zorba vidio, njemu govorio i priželjkivao ga, dok mu je gospa Hortense bila samo trenutačna providna maska koju bi on razbucio da poljubi vječna usta.

— Uspravi svoj sniježni vrat, riznico moja — ponavljao je dahćući. — Uspravi svoj sniježni vrat i zapjevaj nam pjesmu...

Ostarjela je pjevačica u nekom trenu odista oslonila obraz na svoju tustu šaku, svu ispucalu od pranja rublja, jedva držeći oči otvorene. Ispustila je divlji i bolan krik, a zatim otpočela svoju omiljenu pjesmu, ponavljajući bezbroj puta samo uvodnu frazu, a promatrajući Zorbu kroz umorne poluspuštene trepavice - očito ga bješe odabrala.

Au fils de mesjours

Pourquoi t'ai-je rencontre...

(U nizu mojih dana

Zašto li sam tebe srela...)

Zorba nato skoči po svoj santuri, a kad se vratio sjede po tursku i izvadi instrument iz navlake, položi ga u krilo i opruži svoje duge ruke.

— Ooo! Ooooo...! — zauriao je. — Uzmi nož i grkljan mi prereži, Bubulino!

Kad je noć počela padati, večernje se zvijezde množiti na nebu i umilan im zvuk santurija uzletio ususret, potpomažući ostvarenju Zorbine nakane, gospa Hortense — obilato zasićena piletinom i rižom, pečenim bademima i vinom - onako se teška svalila na njegovo rame i duboko uzdahnula. Nježno se potom protrljala o njegov koščat bok, zijevnula te ponovo uzdahnula -našto mi Zorba dade znak i tiho dobaci:

— Spremna je, gazda! Budi drug i ostavi nas nasamo.

* U nestabilnim i političkim prilikama na Kreti - koja je tada uživala autonomiju pod turskim sultanom, ali i patronatom velikih sila - Elefterios Venizelos je za vrijeme predizbornih aktivnosti u veljači 1897. poveo oko 2.000 ustanika, iz Malaxe pored Kanije, u napad na otomanske snage u Akrotiriju; kako su velike sile bile garant mira i stabilnosti na Kreti, zapovjednici savezničkih brodova naredili su Grcima da se povuku i spuste grčku zastavu, a Venezelos je to odbio, rekavši da će radije svi izginuti negoli maknuti barjak, te tako uspio pokolebati moćnu savezničku flotu.

** Laskarina Bouboulina, junakinja grčkog rata za nezavisnost (1821.-1828.). Porijeklom s otoka Hydra, kao bogata (dvostruka) udovica financirala je djelovanje ustanika na moru, da bi kasnije teško osiromašila i bila žrtva nesloge među ustaničkim vođama. Ubijena je 22. svibnja 1825., braneci sina od članova klana Koutis.

4

U svitanje, kad sam otvorio oči vidjeh Zorbu kako mi sjedi nasuprot, na rubu svoje postelje s prekriženim nogama - pušio je i bio zaokupljen dubokim razmišljanjem. Njegove sitne oči bjehu usredotočene na svijetli krug pred njim, što ga je prva zraka dnevnog svjetla obojila mliječno-bijelo. Oči mu bjehu upale, a neobično dugačak i naboran vrat istegnut kao u grabljivice. Prethodne večeri rano sam se povukao, ostavivši ga samog sa starom nimfom.

— Idem... — rekoh mu. — Uživaj, Zorba, i dobra ti sreća!

— Laku noć, gazda — odgovorio je pospano. — Pusti nas da odradimo naš poslić. Laku ti noć, dobro spavaj.

Očito jesu odradili svoj poslić, jer sam kroza san čuo prigušeno gugutanje i stenjanje iz susjedne sobe - koja se sva njihala i tresla. Onda me svladao san, a debelo nakon ponoći Zorba je bosonog ušao i opružio se po svom krevetu što je mogao opreznije, kako me ne bi probudio. A sad, u prvomu jutarnjem svjetlu, eto ga mutna pogleda zagledanog ni u što. Vidjelo se da je još u nekakvu stanju ošamućenosti, bića zatočena snom - da se prepustio mračnoj struji gustoj poput meda. Cijeli je njegov svijet, sa svojim vodama i mislima, klizio put daleka mora... i Zorba je plovio s njim, ne opirući se, ništa ne pitajući, sretan.

Selo se počelo buditi: čulo se usplahireno glasanje svinja, pjetlova, magaradi i ljudi. Htjedoh skočiti iz kreveta i doviknuti mu: „Diži se, Zorba! Imamo posla danas!“, ali sam i ja bio obuzet zadovoljstvom tihog predavanja rumenilu izlazećega sunca. U tim čarobnim minutama sve se živo čini prozračnim poput nježnoga svjetla zore, a zemlja stalno mijenja oblik kao mekano nabran oblak.

Protegnuo sam ruke, poželjevši dim kao i on. Dohvatio sam lulu - pogledavši ju s posebnim osjećajem. Bila je velika i dragocjena, *Made in England*, dar moga prijatelja - onoga sivo-zelenih očiju i dugačkih prsta. Bilo je to u inozemstvu, davno, prije mnogo godina. Bješe završio studije i te se večeri vraćao u Grčku.

„Batali cigarete“, reče mi. „Zapališ, popušiš dopola, pa baciš... užitak ti samo minutu traje. Šteta doboga. Radije prijeđi na lulu, ona ti je poput vjerne žene - kada dođeš doma, bit' će tamo, čekajući te. Lijepo ćeš ju zapaliti, promatrati dim kako se diže... i pomisliti na mene!“

Bilo je oko podneva, izlazili smo iz berlinskog muzeja u koji smo navratili kako bi on još jednom pogledao najdražu mu sliku, Rembrandtovog *Ratnika* pod brončanom kacigom, upalih obraza, a izraza bolnog i odlučnog u isti mah. „Ako ikad u životu

učinim nešto dostojno čovjeka", kaza mi, promatrajući nesmiljenog, a očajnog bojovnika, „to ću trebati njemu zahvalit’.“

Sišli smo potom u muzejsko dvorište, te se naslonili na stup; pred nama je bila brončana statua gole Amazonke, jahačice neopisive gracioznosti. Siva je ptičica rumenih grudi sletjela na tren na Amazonkinu glavu, pogledala nas, trznula repićem, zacvrkutala dva-tri puta resko i odletjela. Stresao sam se, pogledao prijatelja i upitao ga:

— Jesi li čuo tu ptičicu? Kao da nam je nešto rekla, prije nego što je poletjela...

— *Ptičicu pusti da pjeva, ptičicu pusti da priča* — reče on nasmiješivši se; bio je to stih jedne od naših tada popularnih balada.

Otkud li je, baš u tomu jutarnjem trenu na kretskoj obali, iz sjećanja izronila ta slika, taj stih... da mi misli ispuni gorčinom? Polako sam stavio nešto duhana u lulu i pripalio, pomislivši kako sve na svijetu ima neko skriveno značenje. Ljudi, životinje, drveće, zvijezde... svi su hijeroglifi, a jadan li je onaj tko ih počne odgonetavati i pogađati što znače. Kad ih vidiš, ne razumiješ ih - misliš da su zaista ljudi, životinje, drveće, zvijezde... a što jesu shvatiš prekasno, mnogo godina kasnije. Ratnik pod brončanim šljemom, moj prijatelj naslonjen na stup, crvendać i ono što nam je cvrkutom kazao, stih one sjetne balade... sve to, bio sam uvjeren, imalo je skriveno značenje -ali koje?

Okom sam pratio dim što se kovitlao izvijajući se u treperavu svjetlu, a moje su se misli miješale s njim i nestajale u plavičastim kolutima. Nakon dugog vremena, ne oslanjajući se ni na kakvu logiku, posve sam izvjesno mogao vidjeti porijeklo, nastanak i nestanak svijeta. Kao da sam opet uronio u Budino učenje, ali ovoga puta bez riječi što zbunjuju i opsjenarske akrobatike uma što navodi na krivi trag. Taj mi se dim učinio esencijom nauka, te iščezavajuće spirale bjehu život sam što se sretno okončava u plavičastoj nirvani.

Uzdahnuo sam, a kao da me taj prodor zraka u pluća vratio u sadašnje vrijeme - ogledao sam se uokolo i vidio bijednu drvenu kolibu, sa zrcalom na zidu od kojeg se odbijala zraka što je upravo našla put kroz nekakvu rupicu. Prekoputa, Zorba je nijem sjedio, pušeci okrenut mi leđima. Prethodni dan, sa svojim tragikomičnim obratima, odjednom mi se odvio mislima: ustajali mirisi ljubičica, kolonjske vode, mošusa i pačulija... zatim papagaj, poput ljudskoga bića pretvorenog u pticu koja krilima lamata po metalnim šipkama svoje krletke, izvikujući ime nekadašnjeg ljubavnika stare barkase, jedine preživjele od cijele flote, koja se prisjećala davnih bitaka.

Zorba je čuo moj uzdah, odmahnuo glavom i okrenuo mi se.

— Loše smo se ponijeli — promrmljao je. — Loše smo se ponijeli, gazda. Smijao si joj se, i ja sam... a ona je to zamijetila. I otiš'o si bez ljubazne riječi, k'o da je ona vrećetina od stotinu ljeta. Koje li grdne sramote! Nije ti to bilo uljudno, gazda. Muškarac se tako

ne ponaša, moram ti reć'. Žena je ona, ipak... zar ne? Slabo, osjetljivo biće. Dobro da sam ja ost'o pa je utješio.

— Ali, Zorba, što hoćeš reći? Zaista misliš da sve žene nemaju ništa drugo na umu? - upitao sam ga.

— Tako je, gazda. Ništa im drugo nije na pameti! Slušaj me... vidio sam svakakvih, činio sve i svašta. Ženi ništa drugo nije na umu. Ona je jadno, slabo i ranjivo stvorenje. Ako joj ne kažeš da je voliš i želiš, eto plača. Možda ona tebe uopće neće, možeš joj bit' odvratan, možda te odbije - to je druga priča, ali je svaki muškarac koji je vidi mora poželjjet'. To ona hoće, sirotica, pa se potruđi i udovolji joj! A ja... babu sam im'o, mora bit' da je bila prešla osamdesetu, a kakvu je ta duševna starica životnu priču imala! Nema veze, to je storija za neku drugu prigodu. Dakle, moja je baba morala imat' više od osamdeset, što ni'ko nije zn'o... A u kući nasuprot našoj živjela je djevojka svježa k'o proljetni cvijet, Krystallo se zvala. Subotom uvečer mi bi' se, prosti seoski klipani, sreli na piću, pa bi' živnuli od vina. Zatakli bi' grančicu bosiljka za uho, jedan je moj bratić svir'o gitaru, pa bi' zaredali podokničarit'. Kojeg li zanosa, koje strasti! K'o mladi smo bikovi bili, svaki je od nas samo nju htio, pa bi' svake subote nahrupili k'o krdo ne bi li nekog izabrala.

— Vjeruješ li mi, gazda? Tajna je to golema: u žena je rana što nikad ne zacjeljuje. Svaka se kad-tad zatvori - nisi to naš'o u svojim knjigama - ali ne i ta nji'ova, nikad! Pa što ako neka žena ima osamdeset godina? Rana joj je još otvorena. I tako bi moja baba svake subote dovukla kušin do prozora, uzela ogledalo i raščeš'javala onu tugu od kose što joj još bješe ostala, k'o da se sprema na sastanak. Ogledala bi se oprezno uokolo, bojeć' se da je ne'ko ne vidi. Ako bi joj ne'ko priš'o, povukla bi se i pretvarala se da spi... studena da joj se maslac ne bi u ustima otopio. Ali, kako je mogla zaspat' - kad je podoknicu čekala? U osamdesetoj! Vidiš, gazda, kakav ti je misterij žena. Da bi' se rasplak'o sad, a onda, kad sam spadalo bio... ne razumijevajući to, smij'o sam joj se.

— Jednoga me dana nešto zagnjavila: prigovarala mi što stalno ganjam cure, pa sam joj skres'o: „A zašto ti svake subote tr'jaš usne orahovim listom i raščeš'javaš kosu? Misliš da tebi pjevamo serenadu?! Krystallo nas je sve opčinila... a ti si smrd'jiva stara lešina!“

— Vjeruješ li mi, gazda, toga sam dana prvi put shvatio kakve su žene! Jer, suze se pojaviše u njenim očima, zgrčila se k'o udareno pašče, brada joj uzdrhtala. „Krystallo!“ viknuo sam joj u uho da me bolje čuje... „Krystallo!“ Mladi su 'judi okrutne zvijeri, nema u nji' duše, ništa ne razumije. Moja je baba nato digla koštunjave ruke prema nebu i kriknula: „Proklet bio! Proklinjem te iz dubine srca.“ Od tog je dana počela propadat', zapustila se i nakon dva mjeseca dani joj bjehu odbrojani. A tada, dok se s dušom rastajala, vidjela me, zašiš'tala k'o kornjača i htjede me zgrabiti mrtvački blijedim prstima. „Ti si me dotuk'o, Alexise, proklet bio. Propatio dabogda sve što i ja!“

Dovršivši priču, Zorba se nasmijao.

— Misliš da me nije sustigla kletva stare vještice! — reče čupkajući brk. — Sad mi je šezdesetpeta, mislim da jes', ali ako i stotu doživim, nikad neću molat'. I danas nosim ogledalce u džepu, a još i žene ganjam... od one vrste.

Opet se nasmijao, bacio opušak kroz potkrovni prozorčić, protegnuo ruke i zaključio, ustajući naglo s ležaja:

— Imam i drugi' mana, ne manjka nji' meni. Ali, ta će mi glave doć'. Dosta je bilo razmetanja. Danas radimo!

Obukao se u tren oka, nazuo cipele i izašao. Pognute glave, razmišljao sam o njegovim riječima i odjednom mi se pred očima stvorila slika dalekoga grada pod snijegom. Održavala se izložba Rodinovih skulptura, a pažnju mi bješe privukla golema brončana šaka s natpisom *Božja ruka* -, bješe napola otvorena, pa se na njezinom dlanu vidjehu muškarac i žena u ekstatičnu zagrljaju... ili grču?

Neka je djevojka zastala kraj mene, također uznemirena vječnim sljubljenjem muškarca i žene. Bila je vitka, lijepo odjevena, bujna joj kosa bješe svijetle boje, imala je bradu moćne osobnosti i tanke usnice, pa u njoj bješe nečega odlučnog i srčanog. Inače ne zapodijevam razgovor s nepoznatima, pa ne znam što me je potaklo da joj se okrenem i upitam:

— O čemu razmišljate?

— Kad bismo samo mogli pobjeći! — promrmljala je gorko.

— A kamo? Bog je posvuda, nema nam spasa. Je li vam žao?

— Nije. Ljubav možda jest najveća radost na svijetu. Možda... Ali, kad vidim tu brončanu ruku, poželim pobjeći.

— Draža vam je sloboda?

— Jest.

— Ali, zar nismo slobodni samo ako smo poslušni spram te brončane ruke? Pretpostavimo da riječ Bog nema uobičajeno značenje koje joj mnoštvo daje?

Radoznalo me pogledala - vidjeh da su joj oči metalno-sive, a usne suhe i gorke.

— Ne razumijem — hladno je rekla i udaljila se, nastavši mi zauvijek - a iako nikad otada nisam na nju pomislio, nesumnjivo je nastavila živjeti skrivena u mom srcu da bi se iz dubina mog bića ponovo javila danas, na ovoj pustoj obali, ojađena i blijeda.

Jesam, loše sam se ponio - u pravu je Zorba bio. Ona mi je brončana šaka bila dobar izgovor: prvi je dodir uspio, razmijenili smo prve ljubazne riječi i mogli smo se postupno, nezamjetno, zagrliti i sjediniti neometani u Božjoj ruci - ali ja sam iznenada odapeo strijelu put nebesa, pa se žena prestrašila i pobjegla.

U dvoru gospođe Hortense stari se pijetao oglasio kukurijekanjem, danje je svjetlo nahrupilo kroz prozorčić, pa skočih iz kreveta. Radnici počеше pristizati s pijucima, mašklinima, polugama, lopatama i maljevima - čuo sam Zorbu kako im izdaje naredbe... taj se dao na posao ne okolišajući. Vidjelo se da umije zapovijedati ljudima, da ne bježi od odgovornosti. Provirio sam kroz svjetlarnik i vidjeh ga kako, poput velikog sokola, stoji među tridesetak mršavih, tankih u struku, od sunca, vjetra i kiše ogrubjelih ljudi. Obraćao im se s ispruženom rukom, rečenicama izravnim i kratkim, a nekog je momka, koji je nešto zamuckivao i oklijevajući prilazio, dograbio za vrat i izderao se na nj:

— Imaš nešto reć', jel'? Ako imaš, reci glasno! Ja ti ne podnosim one koji gundaju. Ili jesi za pos'o, ili nisi. Ako nisi, vrati se u birtiju!

U tom se trenu gospa Hortense pojavila u dvoru, raspuštene kose i upalih obraza. Nije bila našminkana, odjenula bješe dugačku prljavu haljinu i nazula doderane natikače. Oglasila se hripavim kašljem ocvale pjevačice nalik magarećem revanju, a zatim stala na prag i pogledala Zorbu sa zamjetnim ponosom. Oči joj se ovlažiše, ponovo je zakašljala - kako bi ju zamijetio, te prošla pred njega njišući bokovima. Gotovo ga je dodirnula širokim rukavom svoje halje, ali se on nije okrenuo niti da ju pogleda. Uzeo je ulomak ječmenice i šaku maslina od nekog radnika i povikao nadjačavajući žagor:

— A sad, ljudi, u ime Božje... prekrižimo se!

Potom je dugim koracima, najkraćim putom, poveo skupinu prema planini.

Neću ovdje opisivati rad u rudniku - trebalo bi mi strpljenja kojeg nemam. Spomenut' ću samo da smo uz more podigli kolibu od bambusovih oblica, vrbova pruća, dasaka i lima od rasječenih benzinskih bačava. Zorba bi zorom ustajao, uzimao pijuk i polazio u rudnik prije ljudi, otvarao okno i prepuštao im ga, a kad bi našao svjetlucavu žilu lignita, plesao bi od veselja. A, pošto bi se - nekoliko dana kasnije - njen mrki trag izgubio, bacio bi se leđima na tlo, te podigao noge i ruke prema nebu poput tovara kad se valja u prašini, upućujući podrugljive poruke „onomu gore“.

Posao ga bješe posve obuzeo, ništa me više nije pitao, tako da je već prvih dana u njegove ruke prešla sva moja odgovornost i briga spram rudnika: sam je odlučivao i provodio odluke - moje je bilo samo da „plaćam muziku". Takav mi je aranžman,

iskreno, savršeno odgovarao; nekako sam osjećao da će to biti naj sretniji mjeseci u mom životu. Također, kad se sve uzme u obzir, tu sam sreću kupovao odista jeftino.

Moj djed po majci, koji je živio u ovcem u kretscom selu, svake bi večeri uzeo svjetiljku i krenuo ulicama da vidi je li kakav stranac naišao; ako bi ga našao, odveo bi ga svojoj kući, obilato nahranio i napojio, a tada bi sjeo na divan, pripalio dugačak turski čibuk, te uzvaniku - kojem bješe došlo vrijeme da uzvratu na gostoprinstvu - rekao načinom što nije trpio prigovora:

— Pričaj!

— O čem' da pričam, oče Moustoyorgi?

— 'Ko si, što si, otkle dolaziš, koja si sela i gradove vidio... Sve, sve mi reci. Počinji!

A gost bi otpočeo redom, iznoseći istine i laži, dok bi moj djed, sjedeći mirno na divanu, dimio iz svog čibuka, pažljivo slušao i slijedio stranca na njegovim putovanjima. Ako bi mu se neki gost svidjeo, rekao bi mu:

— Ostaješ i sutra, nikud ne ideš. Ima još toga u tebe.

Moj djed nikad nije izašao iz sela, nije čak nijednom potegao ni do Kandije ili Kaneje. „Zašto bi' tamo“, govorio je, „kad ima Kandijaca i Kanejaca, mir Božji s njima, koji navraćaju amo? A ako Kandija i Kaneja dolaze k meni, zašto bi' ja k njima?“ Danas, na istoj kretskoj obali, ja ponavljam djedovu navadu: upalio sam svjetiljku, našao gosta i ne dopuštam mu da ode. Košta me mnogo više od objeda, ali više i vrijedi. Svake večeri čekam ga da se vrati s posla, posadim ga da mi sjedne nasuprot, skupa jedemo - a onda dođe čas da mora platiti. „Pričaj!“ kažem mu, zapalim lulu i slušam. Gost je taj temeljito istražio zemlju i ljudsku dušu, pa se nikad ne umorim slušajući ga.

— Pričaj, Zorba, pričaj!

A kad on priča, cijela mi se Makedonija prostre pred očima, stane u tijesan prostor između Zorbe i mene... sa svojim gorjima, šumama i bujicama, svojim komitima, od truda napaćenim ženama i krupnim, stasitim muškarcima. Stane među nas i planina Atos s dvadeset i jednim manastrom, svojim riznicama i debeloguzim dangubama. Kad god završi priču o monasima, Zorba kaže ričući od smijeha: „Bog te sačuvao, gazda, od stražnjice mazgine - i kaluđerove!“

Svake me večeri Zorba vodi Grčkom, Bugarskom i Carigradom: zatvorim oči i sve ih vidim. Posvuda je bio tim napaćenim i kaotičnim Balkanom, sve vidio svojim sitnim sokolskim očima - stalno otvorenim kao da se nečem čude, pa ono na što je većina nas svikla, pored čega prolazi indiferentno, pred Zorbom se iznenada uobličuje kao zastrašujuća zagonetka. Vidi li ženu kako prolazi, zastaje preneražen.

— U čemu je tajna? — pita se. — Sto je žena... da se moramo okrenut' za njom? Reci ti meni, lijepo te pitam, što li to znači?

Zapravo, sebe on to pita - jednako zapanjeno i kad naiđe na muškarca, drvo u cvatu, čašu studene vode, jer Zorba svakoga dana sve vidi kao po prvi put.

Eto, jučer smo sjedili pred barakom, pa - kad je popio čašu vina - okrenuo mi se sav uzbuđen:

— Što li je to u ovoj crvenoj tekućini, gazda, reci ti meni! Neki storkelja uzgaja lozu, a u prvi mah ništa na njoj osim grozdova kiselih bobica. Vise tako, vrijeme prolazi, dozrijevaju pod suncem, pa kad su slađe od meda, zovemo ih grožđe. Poberemo ih, zgnječimo i sok nalijemo u bačve... u kojima sam od sebe provri, pa kad ih na Svetog Ivana Pjančinu* otvorimo - eto vina u njima! Zar to nije čudo? A tek kad se napijemo, pa nam duša nabuja, preraste staru lešinu - i samoga Boga na dvoboj izazivamo! Reci ti meni, gazda, kako se to zbiva?

Ništa mu ne odgovorih, jer sam - slušajući ga - osjetio da u njemu svijet iznova otkriva svoje djevičansku svježinu. Sve zatupljujuće svakodnevnne stvari iznova stječu bistrinu što su ju imale na početku, kad smo izašli iz ruku Gospodinovih. Voda, žene, zvijezde, kruh... vraćaju se svomu tajanstvenom prvotnom porijeklu i božanski se vrtlog iznova diže u zrak. Stoga svake večeri, ležeći na šljunku, nestrpljivo čekam Zorbu da bih ga ugledao kako se naglo pojavljuje iz utrobe zemlje i prilazi mi, sav raskliman, svojim dugim koracima. Izdaleka već vidim kako je posao napredovao tog dana - sve piše u njegovu držanju, kroči ili uzdignute glave ili pokunjen, te u načinu na koji maše rukama.

U početku sam i ja išao s njim, pa promatrao ljude i nastojao drugačije živjeti, zanimati se za praktičan rad, upoznati i zavoljeti ljudski materijal koji mi je dopao ruku, kako bih osjetio dugo žuđenu radost što nemam više posla s riječima, nego živom čeljadi. Kovao sam i romantične planove da - bude li vađenje lignita uspješno - organiziram svojevrsnu zajednicu u kojoj bi svatko bio sudionik, u kojoj bismo zajedno jeli istu hranu i nosili jednaku odjeću, kao braća. Stvorio sam u svom umu novu vjersku sljedbu, kvasac novog života.

Ali, još nisam bio načisto da li da Zorbu upoznam s mojim projektom; naime, uzrujavao sam ga svojim dolascima i zalascima među radnike, pitanjima i miješanjem, posebice jer bih uvijek stao na rudarevu stranu. On bi tada skupio usne i procijedio: „Gazda, zar nisi krenuo u šetnju okolicom? Po suncu uz more... znaš kudaveć!“

Prvih dana sam znao zaintačiti i ne otići: zapitkivao sam, brbljao i htio znati sve o svakom od njih - koliko djece mora prehraniti, sestara udati, ostarjelih rođaka zbrinuti... njihove strepnje, boljke i brige.

— Ne čeprkaj toliko po njihovim životima, gazda — Zorba me je znao opomenuti, mršteći se i negodujući. — Uvući će te, tako meka srca, pa ćeš ih zavoljet' više nego što je dobro po njih i posao. Štogod učine, ti im nađeš opravdanje. Ne čini to, zaboga, zanemarit' će krampanje. Shvati da im Bog pomaže bolje nego ti! Kad je gazda tvrd, ljudi ga poštuju i rade, a kad je popustljiv, sve prepuste njemu i ljenčare... razumiješ?

Neku je večer, nakon posla, bacio pijuk u jamu i razvikao se, izgubivši strpljenje:

— Gazda, da si se prest'o miješat'! Što ja gradim, ti rasturaš. Kakve si to budalaštine naprič'o danas? O socijalizmu i inom smeću! Jesil' propovjednik ii' kapitalist? Oduči se što oćeš bit'!

Ali, kako sam mogao odabrati - ja, obuzet bezazlenom željom da sjedinim te dvije suprotnosti, da iznađem sintezu u kojoj bi se nepomirljive strane zbratimile, kako bi objema ostvarile bolji život na zemlji i kraljevstvo na nebesima? U mene je to trajalo godinama, sve od ranog djetinjstva: još kao pučkoškolac, s najbližim sam prijateljima osnovao tajnu udrugu nazvanu po potpornom društvu u okrilju kojega je pripremljen ustanak 1821. godine; iza zaključanih vrata moje spavaće sobe prisegnuli smo da ćemo cijeli život posvetiti borbi protiv nepravde. O, kako su nam se od ganuća suze kotrljale niz obraze dok smo, s rukom na srcu, izgovarali tu zakletvu!

Djetinjasti ideali - ma zlo i naopako nasmije li se netko kad o njima čuje! Ali, srce mi se cijepa kad vidim što su postali članovi naše udruge: nadriliječnici, odvjetnici prevaranti, preprodavači bofla, dvolični političari, novinari-lešinari... Gruba je i sirova stvarnost ovoga svijeta, najdragocjenije sjeme ili ne proklija, ili ga uguši kopriva i drač. A što se mene tiče, posve jasno vidim da me um - Bogu neka je hvala - nije razboru priveo: još sam spreman za donkihotske pothvate!

Nedjeljom bismo se nas dvojica pažljivo dotjerali, poput mladoženja: obrijali bismo se, obukli čiste bijele košulje, te - potkraj popodneva - išli vidjeti madame Hortense. Svake nedjelje, također, ona bi zaklala kokoš za nas, pa bismo svi troje sjeli, jeli i pili... a u nekom bi času Zorbine duge ruke našle puta do gostoljubivih prsa te drage žene - i prisvojile ih. Kad bi pala noć, vraćali bismo se na našu obalu - život nam se činio jednostavnim i prožet dobrim namjerama stare, ali vrlo prijazne i ljubazne, gospe Hortense.

Jedne od tih nedjelja, dok smo se vraćali s obilate gozbe, odlučih porazgovarati sa Zorbom o mojim planovima. Saslušao me je, u prvi mah zijevajući od čuda, ali i nastojeći zadržati strpljenje - premda povremeno ljutito odmahujući glavom -iako je zamjetno bilo da su ga već moje prve riječi prenerazile, odagnavši mu posve maglicu iz glave.

— Ufam se, gazda, da mi ne ćeš zamjerit' što ti to tako kažem, ali mislim da tvoj mozak još nije zreo. Koliko ti je godina?

— Trideset i pet.

— Onda nećeš nikad ni sazret'! — reče pa prasnu u smijeh, dobrono me ozlojedivši.

— Ti ne vjeruješ u čovjeka, jel' tako? — presjekao sam ga.

— Čuj... ne zamjeri, gazda, ali ja ne vjerujem ni u koga. Niti u što. Jer, da vjerujem u čovjeka, vjerov'o bi' i u Boga, pa onda i u Vraga. A onda to više nije jednostavno, nastaje pomutnja golema. Gazda, to ti je meni previše zamršeno.

Uzrujan, skinuo je kapu, počeo se najprije divlje grebati noktima po glavi, a potom navlačiti brkove kao da ih kani iščupati; bjelodano, nešto mi je htio reći, ali se obuzdavao, gledajući me krajičkom oka... a onda mi se okrenuo i ipak progovorio:

— Čovjek je grub — reče udarajući krupnije oblutke štapom. — Grub i vrlo sirov, a to vaše gospodarstvo ne razumije. Čini se da je vama dosad sve lako išlo... Ali, pitajte mene, grubijana i sirovinu. Ako ste prema nekom okrutni, boji vas se i poštuje vas, a ako ste blagi prema njemu, oči će vam iskopat'! Samo ti ostani postrance, gazda, i ne ohrabruj ljude govoreć' da smo svi jednaki, da imamo jednaka prava... jer će to s'vatiti doslovce i nasrnut' na tvoja prava. Otet' će tvoj kruh i ostavit' te da crkneš od gladi. Samo se ti, gazda, drži postrani - ne mogu ti ništa bolje preporučit'!

— Ali, ti zaista ni u što ne vjeruješ? — uzviknuo sam teško razočaran.

— Istina, ni u što ne vjerujem. Koliko ti puta to trebam reć'? Ne vjerujem ni u koga, niti u što... osim u Zorbu. Ne zato što bi on bio bo'ji od drugi', jer nije, ni za mrvu! Sirovina je k'o i ostali, ali u Zorbu vjerujem zato što je jedino biće pod mojom vlašću, jedino koje poznajem. Svi su mi ostali k'o duhovi, kažem ja tebi. Vidim ovim očima, čujem ovim ušima, probav'jam ovom utrobom... a sve su ostalo utvare. Jer, kad umrem, i sve što znam će umrijet', nestat' će cijeloga Zorbinog svijeta!

— Koje li samoživosti! — dobacih mu sarkastično.

— Može bit, al' nema tu pomoći! Tako ti je to... što sam upio, to govorim. Zorba sam, pa i pričam k'o Zorba.

Ništa mu na to ne rekoh - njegove su me riječi ošinule poput udaraca bičem. Divio sam mu se što je toliko jak da se može tako gnušati ljudi, a u isti mah htjeti živjeti i raditi s njima. A ja, ili sam trebao postati asketa - ili okititi ljude tuđim perjem da bih nekako mogao s njima. Kad vidjeh Zorbu kako me pažljivo promatra, zamijetih - u svjetlosti zvijezda - da se cereka od uha do uha.

— Jesam li te uvrijedio, gazda? — upitao je zastavši naglo; bjesmo upravo stigli do kolibe - zamijetih da me gleda prijateljski, ali i u nelagodi.

Nisam mu odgovorio; naime, osjećao sam kako se moj um slaže s onim što je rekao, ali i da mi se srce odupire - hoće da iskoči, pobjegne od njega okrutna i ode svojim putom.

— Ne spi mi se večeras, Zorba — rekoh mu. — Ti... idi slobodno u krevet.

Zvijezde su blistale, more je uzdisalo i milovalo školjke, vidjeh i krijesnicu s njenim ljubavnim svjetlom pod zadkom. Kosa se noći orošavala vlagom. Legao sam potrbuške, oslonivši bradu na prekrizene šake, ni o čem' ne misleći - stapajući se s mrakom i morem - a moj zaustavljeni um bješe poput svitca koji je užegao svoju svjetiljku i opružio se po vlažnu tlu, čekajući u tami. Zvijezde su putovale svodom, noćne ure protjecale, a kad sam se pridigao - ne znajući kako mi se to dogodilo - u misli mi bjehu uklesane dvije zadaće što ih imam ostvariti na ovomu žalu: oteti se Budi, osloboditi se svekolikoga moga metafizičkog bremena i poštedjeti um isprazne znatiželje, te ostvariti izravan i čvrst dodir s ljudima, počevši od istoga tog trenu.

Potom rekoh sebi: „Možda još nije kasno.“

* Sveti Ivan Pjančina, pučki naziv svetkovine Klydonas, 15. kolovoza; daleki odjek antičkih svečanosti u slavu boga Bakha, po ritualnima i opuštenosti slična našem Martinju.

5

Preniješe nam: “Stric Anagnosti, glavari seoski, pozdravlja vas i pita bi' li bili tako ljubazni da dođete k njemu na objed. Naime, štrojitelj danas dolazi u selo krmke škopit' - a to je prigoda da se osladite prvorazrednom delicijom. Gazdarica Maroulia, glavareva žena, posebno će je za vas pripremit', a kako je i njegovom unuku Minasu rođendan, moći ćete mu poželjet' svako dobro.”

Veliko je zadovoljstvo ući u dom kretskog seljaka - sve je u njemu obilježeno patrijarhalnošću: ognjište i uljanica, glineni ćupovi uzduž zida i nekoliko skromnih stolaca, stol u sredini, a lijevo od ulaza, u udubljenju u zidu, vrč sa svježom vodom. S krovišnih greda vise vriježe s dinjama, grančice sa zrelim plodovima nara, te vijenci i snopovi začinskog i aromatičnog bilja: ljute paprike, kadulje, metvice, ružmarina i bosiljka.

U dnu prostorije su ljestve, ili nekoliko drvenih stepenica, koje vode na povišen dio sa željeznom posteljom na tankim nogama, nad kojom je ikona s likom sveca-zaštitinika, a

postrance svijeće il' dušica. Takva se kuća čini prazna, ali sadrži sve zaista potrebno - jer je stvarnih potreba čeljadeta odista malo.

Dan je bio uprav' veličanstven, ozaren blagim jesenskim suncem, pa smo posjedali pred kuću, u neveliku avliju - pod maslinu grana povijenih od težine ploda. Kroz njezino se srebrnkasto lišće naziralo nedaleko more, i ono mirno, ljeskajući se zlatom istoga sunca što su ga paperjasti oblaci, koji su plovili visinom, čas zaklanjali, a čas otkrivali, prosipajući zemljom čas radosno svjetlo, čas sjetnu sjenu, pa se činilo da krajolik diše.

Kad smo ušli u dvorište, vidjesmo na njegovu kraju kotac u kojem je uškopljeno prase bolno skvičalo, probijajući nam uši, dok je miris ofikarenih mu mošnja iz kuhinje gazdarice Maroulije nadražio naše nosnice. Razgovor što smo ga povelj glavinjao je unutar vječnih tema: uroda žita, stanja loze, izgleda da bude kiše... a morali smo se derati iz petnih žila, jer je starčić bio dobrano gluh - dok on reče kako ima „svoje glave uši“; biva da same biraju što će čuti.

U njegovu je životu sve pravocrtno prošlo, staloženo i mirno, kao što svoj vijek proživi drvo u zaklonu klanca: tu se rodio, odrastao, oženio... djecu izrodio, a i unučad dočekao. Nekoliko mu je potomaka i pomrlo, ali i preživjelo dovoljno njih da rod opstane. Reče nam da pamti davna vremena, turske zemane, kazivanja svoga ćaće o čudima što su se onda još događala, jer su se žene bojale Boga i vjerovale u nj.

— Eto, vidite mene... strica Anagnostija, koji vam govori, jer i moje rođenje čudo bješe. Duše mi, itekakvo čudo! Začudit' ćete se kad vam ispričam kako je to bilo. Neka nam Bog pomogne, reći ćete i otić' u manastir Djevice Marije da užžete voštanicu u njezinu slavu.

Prekrižio je noge i započeo svoju priču, glasom pribranim i pričajući poput s razlogom ugledna čovjeka.

— U ono je doba u našem selu živjela bogata Turkinja, prokleta joj duša! U neko doba nesretnici naraste trbuh i dođe vrijeme da se rodi, pa je položiše u poste'ju đe je tri dana i tri noći tulila k'o junica. Ali, čedo se ne dade van, te je neka prija njezina - prokleta i njoj duša, dabogda! - posavjetova: Džafer-hanumice, nema ti nego zazvat' pomoć Majke Marije... Tako Turci zovu Blaženu Djevicu, vazda budi slava njezina! „Zašto nju?!“ prodera se Turkinja. „Nju da prizovem? Radije bi' crkla!“ Ali, noć i dan što dođoše samo joj grđe bolove donesoše. Urlala je i vrištala, al' se čedo van ne dade. Sto sad... jer bjelodano više ne mogaše bol podnijeti? „Majko Marijo! Majko Marijo! zavapi ona, kad joj muka neizdržljiva postade - ali, nit' bolovi popustiše, nit' se dijete pomoli. „Možebit turski ne razumije“, reče joj ona prija, pa se kučka razdera: „Kaurka Djevice! Djevo kaurka!“ ma joj bolovi samo žešći bjehu. „Kaurini, prokleti bili!“

— Ne zazivaš je kako treba, zato ti ne pomaže — opet će ona joj druga.

— Djevice Blažena! — riknu najzad kučketina, videć' da joj u takvoj pogibe'ji druge ne imade - i djetešce istoga trena spuznu iz nje k'o jegu'ja iz gliba. To jedne neđe'je bješe, a druge moju mater trudi snadoše... s istom mukom, nesretnicu. Bješe joj teško da teže ne može, pa povika: „Blažena Djevice! Blažena Djevice!“, ma utaman. Čaća moj, izbezum'jen zbog njeni' bolova, nijem je sjedio na zem'ji... tu će mi sad jesmo... nit' jedući, nit' pijući išta, sve zbog ženine nevo'je. Inače, nije on baš nešto drž'o do svete Djeve Marije - kad je Turkinja za njezinom pomoći vapila, reče on „Dabogda vrat slomila kučki idući!“

Ali, kad i četvrti dan muka moje matere dođe, uze on vile na rame, pa put manastira Djeve Mučenice - eda li joj u pomoć pritekne. Dođe on tamo, uđe u crkvu i ne prekrstivši se, onako bijesan namače rezu za sobom, pa pravo pred ikonu Bogorodičinu! „Slušaj ti mene, Sveta Djevo“, poviče, „eno moja žena Krinio - znaš ti nju, jel' da, ona ti svake neđe'je u kandilo u'je dolijeva i stijenj čisti - tri dana i tri noći od bolova ječi i tebe u pomoć zaziva. Čuješ li je? Ne čuješ li je, bogme si dobro gluva! Naravno, da je Džaferica ili neka od onih turskih kučaka, već joj bila priskočila... makar i vrat slomila. Ali, moja žena Krinio samo je uboga kršćanka, pa si se oglušila i ne haješ za nju. A, da znaš... da nijesi ta koja jesi, naučio bi' ja tebe. Lekciju bi ti d'o palicom ovi' vila što su mi na ramenu!“ — Tada se, nimalo skrušeno - ni naklonio se ikoni nije - okrenu i da će preko vrata, ali... velik je Gospodin!... u tom trenu Djevičina slika zaškripa k'o da će se rasprsnut. A, ne znate li već, ikone zaškripe kad imaju čudo učinit... što je moj otac odma' razumio. Na peti se okren'o, kleknuo i prekrižio se: „Oblatio sam te, grešnik, Djevo Sveta“, reče, „mnogo sam toga lanuo što nije trebalo, ali... zaboravimo to!“

— Ne bješe se selu primakao, kadli začu da mu dovikuju: „Zena ti je sinčića rodila! Nek' ti poživi, Kostandi.“ Eto, jesam... i ostario itekako, ali od rođenja slabo čujem, jer je moj ćaća rek'o Majci Božjoj da je dobro gluva, ako krike moje matere ne čuje. „A tako!“ ima bit' da mu je Blažena Djeva odvrtila: „Čekaj samo - sina ću ti gluvim učinit', pa će te to naučit da ne huliš!“

Stric Anagnosti pritom se prekrstio, pa dodao:

— Ništa to nije, slav'jen budi Gospodin! Mogla me je učinit' slijepim ili maloumnim, grbavcem ili - neka Bog sačuva svakoga moga! - djevojčicom. A nagluvost... ništa to nije, vazda se klanjam Njezinoj Svetosti! Neka ona nama na pomoći bude, danas i do vijeka — dovrši starac dižući čašu kako bismo zajedno nazdravili.

— U tvoje zdravlje, glavaru Anagnosti! Ufam se da ćeš stotu doživjeti i vidjeti i svoje pra-pra-praunuke.

— Neka, sine... radije ne bi' — reče nakon što je iskapio čašu u jednom gutljaju. — Previše bi to bilo. Unuke sam doček'o i to mi je dosta. Ne smije se previše že'jet', a

moja ura nije daleko. Star sam, prijate'ji, bedre su mi se osušile. Ne mogu više, koliko god bi' 'tio, posijati' dovoljno da na'ranim toliko potomstvo. A što bi mi onda život?

Opet nam je napunio čaše, pa iz svoga širokog pojasa izvadio šaku oraha i suhих smokava zamotanih u lovorovo lišće, te nam ih podijelio.

— Podav'o sam deci sve što sam im'o — reče potom. — Osiromašili smo, jesmo... siromasi postali, ali se ne žalim. Ima u Boga svega što nam treba!

— Ima u Boga svega što nam treba, striče Anagnosti — Zorba mu je povikao u uho. — Ima u njega, ali ne i u nas. Ništa nam stara tvrdica ne da!

Ostarjeli seljak nije se, međutim, složio:

— Da nisi tako govorio! — oštro ga je ukorio. — Ne grdi Gospoda! Jadnik itekako misli na nas, budi uvjeren da misli.

U tom je trenu strina Anagnosti, smjerno koračajući, donijela glinenu zdjelu sa slavnom poslasticom, kao i veliki vrč vina, spustila sve to na stol pred nama, te ostala stajati po strani, ruku prekriženih na trbuhu i oborena pogleda. Nisam baš bio oduševljen prigodom da kušam tu delikatesu, ali mi je, s druge strane, manjkalo i hrabrosti da odbijem. Zorba, pak, promatrao me je krajičkom oka - uživajući u mojoj nelagodii.

— Nema ničega ukusnijeg što bi čovjek mog'o poželjet', gazda! — podbadao me je. — Ne budi gadljiv.

Stari se Anagnosti podrugljivo nasmiješio:

— Istina je, tako mi svega. Kušaj, pa ćeš se uvjerit' - tope se u ustima. Kad je princ Georg - blagoslov'jen bio do vijeka! - posjetio naš manastir na gori, kaluđeri prirediše kra'jevsku gozbu u njegovu čast, ali dadoše svakomu za stolom po tanjur mesa, a njemu samo čorbu. „Sto li je to u njoj? Grah?“ upita on miješajući žlicom po dupkom punom čanku. „Bijeli grah krupna zrna, Vaša Visosti!“ odgovori stari iguman. „Kušajte, pa ćemo kasnije još koju riječ o tomu.“ Princ, najprije bojaž'jivo, uze jednu žlicu, pa drugu, treću... i isprazni zdjelu do dna, oblizujući se. „Kakva li vrsna jela, čudesna li graha! Ima okus k'o mozak.“ „Nije mozak, Vaša Visosti, a nije ni grah!“ vražji će iguman cerekajući se. „Nego smo poškopili sve pjetlove u kraju!

Zacenivši se od smijeha, starac zabi viljušku u još jedan komadić japraka, „bijelog bubrega“, te mi ga prinese ustima.

— Evo prinčevskog zalogaja. Zini!

Otvorio sam usta i prihvatio dar, te ga hitro zalio velikim gutljajem vina. Onda smo nazdravili unuku, pa starčeve oči zablistaše.

— Sto bi želio da ti unuk bude, striče Anagnosti? — upitao sam. — Reci nam da i mi isto zaželimo za sreću mu pijući.

— Što bi' ja mog'o pože'jet', sine? Eto, da pođe pravim putem, da postane dobar čovjek, glava obitelji... Da se oženi i decu izrodi, a da barem neki od njegovi' sinova il' unuka na me bude, pa da stari 'ljudi kažu: „Eno ga, po mojoj duši, isti glavlar Anagnosti - Bog mu dušu blagoslovio! - dobar li čovjek bijaše!"

— Maroulia! — potom će zapovjedno, i ne pogledavši ženu: — Maroulia, još vina! Do vrha vrča.

Upravo u tom trenutku kotac je popustio pod krmkovim rilom i jadona životinja počne bezglavo tržati po dvoru.

— Boli ga, nesretnika — Zorba će suosjećajno.

— Naravno da ga boli! — stari Krećanin pritom se nasmijao i obratio Zorbi: — K'o da tebe ne bi bo'jelo da te uškope.

— Vrag ti jezičinu odsjek'o, stari glušče! — Zorba je pro-mrljao zgrozivši se; vidjeh da se, nepopravljivo praznovjerman, bješe silno uzvrpoljio na stolcu.

— Bogme, ja držim da on zna što mi to kusamo! — stric Anagnosti će promatrajući svinjče kako, bijesno rokćući, trči avlijom pogledavajući nas očima punim mržnje; starac bješe u sedmom nebu od slasna jela, ugodna razgovora i silnih bukara vina.

Znalo siroto prase ne znalo čime, mi se jesmo častili i ruj-nim vinom pojili, dok je sunce - obasjavajući nas rumenilom kroz pozlačeno maslinino granje, silazimo putanjom prema moru.

Starčev smo dom napustili u sumrak - a Zorbi, pošteno nakićenu, bješe se opet jezik razvezao:

— O čemu li smo ono prekjučer razgovarali, gazda? Reče li ono kako bi' 'tio čeljadi oči otvarat'? Pa, eto, počni s glavlarom Anagnostijem, otvori njegove! Jesil' vidio kako se njegova žena mora pred njim ponašat'... čekajuć' naredbe, samo što još k'o kuće ne šeni? Eto, vrati se pa mu objasni da žena ima jednaka prava k'o i muškarac... da je barbarski jesti meso nesretne životinje koja ti se oko nogu skvičeći mota... da je čista ludost Bogu zahvaljivat' jer u njega svega ima, dok ti nasmrt gladuješ! Sto bi taj siroti đav'o razumio od svi' tvoji' objašnjenja, tvoji' trkeljanja? Samo bi mu bio dozlaboga dosadan. A što bi strina Anagnosti imala od tvoje mudrolije? Mast bi o'šla u propast,

familija sva'ko na svoju stranu, kokoš bi 'tjela kokot postat! Samo ti pusti svijet kakav jes', gazda, i nikom' ne otvaraj oči. Jer, da im ih i otvoriš, što bi vidjeli? Svoju mizeriju, ništa više! Nek' im, gazda, samo zatvorene budu. Pusti ti nji' sanjat'!

Na tren je zašutio i počeoškao se po glavi; razmišljao je.

— Osim — progovorio je konačno. — Osim...

— Osim što? Van s tim!

— Osim ako im, kad otvore oči, možeš pokazat' bolji svijet nego što je tmina kojom sada tumaraju. Možeš li?

Nisam to znao, a jesam bio posve svjestan onoga što bi bilo uništeno. Nisam znao što bi se moglo sazidati na ruševinama - i znao sam da o tom nitko ništa pouzdano ne znade. Jer, stari je svijet opipljiv, konkretan, živimo u njemu i borimo se s njim u svakom trenu... ali on postoji. Sutrašnji svijet, pak, nije ni rođen, fluidan je i neuhvatljiv, sačinjen od svjetla od kojeg se snovi tkaju - oblak je on, raznošen žestokim vjetrima: ljubavlju, mržnjom, maštom, srećom, Bogom... Ni najveći prorok dosad nije nam dao više od gesla, a što je ono neodređenije, tim je prorok uzvišeniji.

Zorba me uto pogledao, uz osmijeh tako podrugljiv, da sam se rasrdio do srži.

— Mogu im pokazati bolji svijet! — rekoh razdražen.

— Možeš? No, počujmo!

— Ne mogu ti objasniti... ti to ne bi razumio.

— To samo znači da ga nemaš! — Zorba će tvrdokorno, klimajući mrzovoljno glavom.

— Ne uzimaj me za glupana, gazda. Ma 'ko rek'o da sam bluna, ne bi pravo im'o.

Možda nisam ništa obrazovaniji od strica Anagnostija, ali nisam ni izbliza tako tup. A, ako te ja ne mogu razumjet', kako misliš da bi mog'o taj jadnik i njegova mutava baba?

Kako bi te razumjeli svi Anagnostiji raspršeni svijetom? Ne bi li im mog'o pokazat' jedino više mraka? A, eto, dosad im i nije išlo tako loše: djecu su izrodili... i unuke imaju.

Bog ih dade slijepe i gluhe, a oni kažu slava mu! U svojoj se bijedi k'o u vlastitoj koži osjećaju, pa ih ostavi kakvi jesu i ništa im ne govori!

Zašutio sam. Uto naiđosmo kraj udovičina vrta - Zorba zastane na tren i uzdahnu, ali ništa ne reče. Mora da je tim dijelom sela naišlo nekoliko kapi kiše, jer je zrak bio ispunjen svježim mirisom zemlje. Prve se zvijezde pojavile, za njima i mjesec - žutozeleno blistav. Nebom se razlijevala divota.

Ovaj čovjek nije škole vidio, pomislih, pa mu mozak nije iskvaren - otvorena je uma, a srce mu je naraslo ne izgubivši ni grama izvorne drskosti. Sve probleme na koje nailazimo, smatrajući ih zamršenima ili nerješivim, on rasijeca kao što je Aleksandar Veliki presjekao Gordijski čvor. Teško će on promašiti bitno, jer su mu obje stope čvrsto na zemlji, pritisnute težinom cijeloga njegova tijela. Afrički divljaci štiju zmiju, jer cijelim tijelom zemlju dodiruje, pa stoga mora znati sve njezine tajne - upoznaje ih trbuhom, glavom i repom. Stalno je u dodiru s tlom, sljubljena s Majkom. Kao i Zorba - dok smo mi, obrazovani ljudi, samo praznoglave ptice u vjetru.

Zvijezde se umnožavaju na nebu - sve hladne, daleke, bezosjećajne i nemilosrdne spram čovjeka. Nismo više razgovarali - obojica smo nekako u strahu promatrali nebo: svake bi se sekunde pojavila nova zvijezda, novi oganj nespokoja na istočnom dijelu svoda. Kad smo došli do kolibe, ni najmanje raspoložen za jelo, sjeo sam na stijenu uz more. Zorba je naložio vatru, prezalogajio, te kao da htjede k meni - ali se predomislio, pa legao na svoju slamaricu i zaspao.

More je bilo samrtno tiho - kao što je i zemlja pod zvjezdanom kupolom ležala nepomična i nijema. Ni psećeg laveža, ni krika noće ptice. Bješe potpuna gluha što se prostirala kradom, opasnost sluteći - skladana od tisuća urlika iz takvih daljina i dubina da ih nisam mogao čuti. Jedino sam osjećao pulsiranje krvi u mojim venama, u potkoljenicama i vratu.

Tigrova pjesma! pomislio sam i zadrhtao. U Indiji, kad padne mrak, pjeva se tužan jednoličan napjev, dubokim glasom i u sporu ritmu, divlje glasanje poput zijeva krvožedne zvijeri - tigrovom pjesmom ljudi traže olakšanje, ne bi li ublažili tjeskobu što im srca pritišće. Dok sam mislio na taj zastrašujući pjev, praznina u grudima postupno mi se ispunjavala - u ušima mi zaječa tišina kao da mi se sama duša glasala tom pjesmom i napuštala tijelo ne bi li čula samu sebe.

Ustao sam, zagrabio šakama morske vode, umio se i okvasio podlaktice i noge. Osjetih svježinu, ali su se i nadalje u dubini moga bića čuli krici, njihova tjeskobna jeka puna zebnje... tigar bješe u meni - javljajući se rikom.

Glas uto začuh - jasan glas Budin - koji me natjera da krenem rubom mora kao da pobjeći hoću. Jer, već sam neko vrijeme - kad bih se našao sam u noći, u vlasti tišine - čuo njegov glas, prvo žalostan, jadikovci nalik, gotovo narikače plaču, a zatim jarostan, obojen grdnjom i zapovjedan. Udarao me u grudi iznutra, kao što dijete, koje se rodit' treba, pritišće materin ošit. Mora da je već ponoć bila, kad se nebo zacrnjelo nevidljivim oblacima iz kojih mi se na dlanove spustiše goleme kišne kapi. Nisu me hladile - moje cijelo biće i dalje bješe u ognju, plamenovi kao da su mi lizali obje sljepoočnice. Čas je došao, pomislih protrnuvši: Budin me kotač odnosi - nastupilo je vrijeme da se lišim toga čudesnog bremena.

Hitrim sam se koracima sjurio u daščaru i upalio petrolejku. Kad mu je njezina svjetlost obasjala lice, Zorbini su kapci zatitrali, potom me je žmirečke pogledao - te, vidjevši me sagnuta nad papirom po kojem sam nešto u grču ispisivao, promrljao dvije-tri posve nerazgovjetne riječi, okrenuo se naglim pokretom na drugu stranu i opet se prepustio snu.

Pisao sam brzo, ruka mi se s umom natjecala, jer „Buda“ bješe cijeli u meni i mogao sam zamisliti kako mi istječe iz glave poput telegrafске vrpce posute simbolima. Riječi, rečenice, poglavlja... navirali su mi tako brzo da sam očajnički nastojao održavati njihov tempo - a nisam pisao, nego prepisivao, jer se cijeli svijet bješe preda mnom rastvorio: Budini dvori, žene u haremu, zlatne kočije, tri sudbinska susreta - sa starcem, s bolesnikom, sa smrću; zatim bijeg, asketski život, objava nauka, proglašenje spasa...

Zemlja se osu žutim cvijećem, prosjaci i kraljevi darivaše odjeću šafranove boje, kamenje, drveće i tjelesa se olakšaše - duša postade para, para eter, a eter... ništa. Prsti su me već boljeli, ali nisam htio, nisam mogao, stati. Jer, vizija je brzo nestajala, gubila se - morao sam ju pratiti.

U zoru, Zorba me našao usnulog s glavom na rukopisu.

6

Sunce bješe već visoko na nebu kad sam se probudio. Zglobovi na prstima desne ruke bili su mi ukočeni od duga i grčevita pisanja - nisam mogao šaku stisnuti - a budistička oluja, koja bješe protutnjala nada mnom, ostavila me umornog i praznog. Ustao sam da prikupim listove razbacane po podu, nemajući snage ni želje niti da bacim pogled na tekst, kao da mi je ta nagla provala nadahnuća bila puki san što ga više nisam želio vidjeti zarobljena riječima, a niti mu dati da me ponizi.

Daždilo je, sitno i jedva čujno. Zorba je, prije odlaska, naložio peć, pa sam cijelo jutro proveo sklupčan pred ognjem, ruku ispruženih put ugrijanog željeza, nepomičan - ništa ni prezagajio nisam - samo slušajući šum prve kiše te jeseni. Ni o čem' nisam razmišljao - mozak mi se odmarao smotan u klupko poput krtice u vlažnoj zemlji - a čuo sam kako se tlo nadima i bubri sjemenje u njemu, raskvašenom kapima što su tiho škropile po njegovoj površini. Pomislih kako se nebo i zemlja stapaju kao u pradavnim vremenima kad su se parili poput muškarca i žene, eda bi porod stvorili. I more sam čuo, uzduž cijele obale, kako nasrće na nju poput usplahirene zvijeri kada jezičinom mlati po vodi ne bi li utažila žeđ.

Sretan sam bio - i svjestan toga. Čudno, zaista, budući rijetko znamo da smo sretni kad nam se to dešava; mnogo češće spoznamo sreću tek pošto prođe - kada se, nemalo iznenađeni, osvrnemo prijeđenim putom i shvatimo koliko sretni bjesmo. Ali, tu - na

kretskoj obali - iskustvo sreće stiglo me u istom trenu kad me je i pohodila. Preda mnom, beskrajna voda: tamnomodro more koje se prostire sve do Afrike... od koje često puše vreo južni vjetar livas, dah daleka užarena pijeska. Jutrom more miriše svježinom poput raskoljene lubenice, oko podneva se nada nj nadvuče izmaglica, a ono se blago biba valićima nalik grudima nedozrele djevojke, dok s večeri kao da uzdiše, postupno mijenjajući boju od ružičaste, preko one patlidžana, potom gusta crnog vina, na kraju nepronično modre.

Sredinom dana pozabavih se uzimajući pregršti sitna bjeličasta pijeska, topla i mekana, i puštajući da mi otječe kroz prste. Moji dlanovi - pješčana ura kroz koju mi život protječe i nestaje... a ja se jesam gubio: promatrajući more i slušajući Zorbu osjetih da će mi se sljepoočnice rasprsnuti od sreće. Sjetio sam se kako je moja mala nećaka Alka - samo joj četiri godine tada bjehu - dok smo uoči Nove Godine promatrali izlog trgovine lutkama, izrekla zaista izvanrednu primjedb: „Ujače Zmaju (tako me zvaše!), joj kako sam sretna što mi rogovi rastu!“

Prenerazio sam se, pomislivši koliko li su bliske sve naše duše kada puste korijenje u one dubine u kojima se susreću i sjedinjuju - jer se prisjetih Bude, izrezbarenog od ebanovine, što ga vidjeh u nekomu dalekom muzeju. Figurina je prikazivala oslobođenog proroka, okupanog vrhunaravnom radošću, nakon sedam godina patnje - a žile mu na objema stranama čela bjehu tako nabrekle da su probile kožu i pretvorile se u kovrčave rogove nalik čeličnim oprugama.

Potkraj popodneva ona je rosulja prestala i nebo se razbistrilo. Osjetih glad - i bješe mi drago da ju ćutim, jer sam znao da će Zorba uskoro stići, naložiti oganj i predati se svakodnevnu kuharskom obredu. „I to je jedna od onih nevolja što nas nikad ne ostavljaju na miru“, Zorba bi često znao reći, stavljajući lonac na vatru. „Ne samo žena - kvragu s njom, to je priča neiscrpna - nego i žderanje“, a ja sam na ovoj obali po prvi put osjetio kako ugodno može biti pojesti obrok.

Predvečer, Zorba bi naložio oganj među dvama kamenima i posvetio se kuhanju - potom bismo jeli i pili, pa se predavali živim raspravama; tako sam shvatio da blagovanje nije puko hranjenje, nego da ima i duhovnu ulogu: da su meso, kruh i vino sirovina od koje misli nastaju.

Inače, Zorba bi - nakon cjelodnevna rada, a prije večere i vina - bio mučaljiv i mrk, pa bih mu i ono malo jetkih primjedaba kliještima iz usta vadio. I kretnje bi mu, dok ne bi „pot-kurio mašinu“, bile nemirne i smušene, dok bi potom njegov tjelesni stroj živnuo, postao žustar i opet oran za posao. Oči bi mu zasjale, bezbrojna sjećanja navrla, krila izrasla na njegovim stopalima... tako da bi zaplesao.

— Reci mi što biva s hranom što je pojedeš, pa ću ti reć' 'ko si! Jer, neki je pretvaraju u salo i gnoj, neki u djelo i dobro raspoloženje... a neki, rekoše mi tako, u nešto duhovno,

božanstveno. Reklo bi se, dakle, da ljudi ima tri vrste. A ja, gazda, nit' sam od najbolje, al' ni od najgore. Od nekakve srednje vrste, jer ono što pojedem pretvaram u rad i dobru volju, što i nije tako loše... na kraju! — reče smješkajući mi se poput zločesta djeteta. — A, što se tebe tiče, gazda... mislim da činiš sve što možeš kako bi ono što pojedesh u duhovno pretvorio, ali ti ne uspijeva i to te muči. Snašla te ista muka k'o i vranu.

— A što je vranu snašlo, Zorba?

— Eto, priča se da je nekoć hodala kako treba, pravilno... k'o vrana. Ali, neki joj vrag dođe jednoga dana u glavu da bi htjela hodit k'o golub, pa otad glavinja. Biva, nit' k'o golub hodi, jer naučila nije, al' ni k'o što je prije hodila, jer je zaboravila kako. Sve joj se zbrkalo, pa čas korača, čas poskakuje, čas s noge na nogu, gegajuć' se k'o da hramlje. Eto vidiš...

Prisjećajući se njegovih riječi, pridigoh glavu, jer sam čuo Zorbine korake - vidjeh ga ubrzo kako prilazi stazom od rudnika, obješena i smrknuta lica, ruku beživotno obješenih uz bokove.

— Večer, gazda — reče mi bezvoljno.

— Bog, Zorba! Kako je danas bilo?

Ništa mi ne reče, da bi koji trenutak kasnije jedva čujno promrsio kako će užeci vatru i večeru pristaviti. Prinio je drva iz kuta u kojem smo držali cjepanice i triješće, vješto složio stožastu tvorevinu između dvaju kamenova i potpalio ju, zatim navalio na njih glinenu zdjelu u kojoj je kuhao, te - sve bez ijedne riječi - nalio u nju vodu, dodao luk, rajčice, rižu... dok sam ja, jednako šutke, razastro stolnjak po niskoj okrugloj sofri, narezao nam debele kriške ječmenice i vino iz opletene demejanje prelio u ukrašen vrč što nam ga je stric Anagnosti darovao nedugo po dolasku. Zorba, i nadalje ništa ne govoreći, kleknuo je pred ognjište i zurio u žar.

— Imaš li djece, Zorba? — upitah ga, iznenadivši i sama sebe što sam to rekao.

— Zašto me to pitaš? Imam... kćer — reče okrenuvši se.

— Udanu?

Smijeh mu provali iz grudi!

— Sto se smiješ, Zorba?!

— Tvom pitanju! — odvratio je podrugljivo. — Udana je naravno, nije maloumna. Ovako to bješe... Radio sam u rudniku bakra kraj Prashtove, na poluotoku Halkidiki, kadli mi jednog dana dođe od brata pismo... Yannija. Eh, da! Zaboravi' ti reć' da brata

imam, razboritog čuvara ognjišta, lihvara i licemjernog lizača oltara. Pravi je stup društva - prekupac u Solunu. Alexise, dragi brate - napisa on meni, tvoja kći Phrosso je zabludjela: ima ljubavnika, njegovo dijete nosi... ode nam ugled familije. Idem u selo, grkljan ću joj prerezat'!

— I... što si učinio?

— Žensko!... Slegnuo sam ramenima i poder'o bratov list.

Vidjeh da se nacerio pritom, ali mu ništa ne rekoh... dok je miješao rižu, kušao pa dosolio, te opet promiješao.

— Čekaj malo! Dva-tri mjeseca kasnije, eto ti meni opet knjiga od moga blesavog brata. Neka ti Bog dade sreće i zdravlja, dragi moj brate... napisa mi budala. Čast je naša spašena, jer je taj o kom sam ti pisao oženio Phrosso.

U svjetlu ognjišta vidjeh kako je opet slegnuo ramenima, a žar cigarete što ju bješe pripalio osvijetli mu iskričave oči.

— Muškarci! — procijedio je pun neizrecive srdžbe... dodajući potom: — Zna se čemu ti je od žene se nadat': da će se dat' nabredat' od prvog koji naiđe. A od muškarca, čemu se od njegov' sigurno možeš nadat'? Da će u stupicu upast'? Zapamti što ti kažem, gazda.

Digao je zatim zdjelu s ognja, pa se latismo večere - a kako on bješe iznova potonuo u nekakve duboke misli, znao sam da ga nešto opako muči. Pogledavao me je dok smo jeli, tu i tamo bi zaustio kao da će nešto kazati, ali mu nije išlo s jezika. U svjetlu uljanice zamijetih da je odista zabrinut i da mu je tjeskoba u očima. Nisam ga mogao podnijeti takvog.

— Zorba, vidim da bi mi nešto rekao... pa reci, što je da je. Van s tim, bolje ćeš se osjećati.

Umjesto da progovori, uzeo je s poda oblutak i svom ga snagom zavitlao kroz prozor.

— Ostavi kamen na miru! Govori!

— Imaš li u me povjerenja, gazda? — upitao je konačno, istegavši naborani vrat i zagledavši mi se u oči s mješavinom znatiželje i nemira.

— Imam, Zorba — rekoh. — Imam, jer što god radio, ne možeš pogriješiti. Sve i da hoćeš, ne možeš. Poput lava si, ili, recimo, vuka... od onih zvijeri koje se nikad ne ponašaju poput ovce ili magareta, koje nikad ne iznevjere svoju pravu prirodu. A ti - ti si Zorba od glave do pete.

— Ali... — on će odobrivši mi klimanjem glavom — nemam više ni najmaglovitije ideje o tom kamo idemo!

— Ja imam, neka te to ne brine. Samo naprijed... ravno!

— Reci to još jednom, gazda. Ohrabri me.

— Samo naprijed!

— E, sada ti se to usuđujem reć' — on će blistavim očiju.

— Plan sam skovao... u ovi' nekoliko posljednji' dana. Posve lud! Mogu li?

— Naravno, pričaj! Zar nismo ovamo došli da zamisli pretvorimo u djelo?

Zorba protrese glavom kao u nevjerici, te me pogleda jednako radosno i u strahu.

— Daj ti to meni jasnije, gazda! Zar nismo došli zbog ugljena?

— Jesmo, povod nam je bio... a i stoga da nas domaći prihvate kao trezvene poduzetnike, jer bi nas inače isprašili rajčicama. Razumiješ li sad, Zorba?

Bio je preneražen - koliko god se trsio da shvati, nije mogao pojmiti da ga je snašla tolika sreća. Konačno, u jednom trenu mu je bljesnulo - prišao mi je i pograbio me za ramena.

— Plešeš li? — upitao je sa žarom u očima. — Plešeš li?

— Ne...

— Ne?! — obuzet razočaranjem, malodušno je spustio ruke niz tijelo, uzvrpoljio se potom i odjednom uskliknuo: — Ništa onda, ja ću plesat'! A ti sjedi podalje, da te ne dohvatim rukom il' nogom.

U jednom je skoku izletio iz barake, svukao dolamu i džemper, zbacio cipele s nogu, a nogavice hlača zavrnuo do koljena - i počeo plesati. Na licu crnom od ugljene prašine vidjele su mu se samo blistave bjeloočnice. Sav se predao plesu, pljeskajući rukama, skaćući i okrećući se u zraku, dočekujući se na koljena, pa se opet odbacujući uvis s prekrštenim nogama - kao da od gume bješe.

U nekom se trenu vinuo put neba, kao da prkosi sili teži i odletjeti kani - bjelodano, u njegovu staračkom tijelu bješe duše koja se borila ne bi li ga ponijela u tminu poput meteora. Ali, koliko god ona nemilice prodrmavala tijelo u kojem je zatočena bila, ono je opet na tlo padalo - na kraju, bez daha. Zorba bješe skupio obrve, izraz mu lica žestok

i grub; nije više kliktao, nego stiskao zube kao da se iz petnih žila napreže dosegnuti nemoguće.

— Zorba! Zorba! — pokušavao sam ga privesti razumu, zaista strahujući da mu ostarjelo tijelo neće podnijeti takvo trapljenje, da bi ga taj silan zanos mogao raznijeti nebom na sve četiri strane. — Dosta je bilo!

Ali, zar me je on uopće čuo? Kakva korist od mojih povika sa zemlje? Njega bješe posve obuzela energija plesa - divlja i očajnička... pa se sjetih čudovišnih izleta moje mašte u djetinjstvu i priča što sam ih tako ustrajno smišljao da sam im i sam vjerovao.

— Kako je tvoj djed umro? — upitao me školski drug jednoga dana, a ja sam odmah smislio mit - i što sam više izmišljao, sve sam više u nj vjerovao.

— Moj djed je imao bijelu bradu i cipele s gumenim potplatima... pa, kad je jednom pao s krova naše kuće, pošto je dodirnuo tlo odskočio je kao lopta, pa opet i opet... sve dok nije odskočio više nego što je kuća visoka bila. Pa i više... I nestao u oblacima. Eto, tako je umro moj djed.

Otkako sam izmislio tu priču, svaki put kad bih odlazio u našu malu crkvu Svetog Minasa i vidio, u sredini ikonostasa, sliku Kristova uzašašća, pokazao bih ju tomu mom malom drugaru govoreći: — Vidiš, to je moj djed u svojim cipelama s gumenim potplatima.

Stoga, mnogo godina kasnije, videći Zorbu kako skače put neba, iznova sam proživio tu dječju priču - a u teškoj bojazni i zebnji da bi se Zorba zaista mogao izgubiti u oblacima.

— Zorba! Dosta je bilo... Zorba! — opet sam povikao.

Konačno se složio na tlo, sav bez daha, ali lica blistava i sretna. Sijeda mu se kosa bješe zalijepila za preznojeno čelo, a graške znoja, pomiješane s ugljenom prašinom, klizile su mu niz obraze i kapale s brade. Nagnuh se nada nj, više zabrinut negoli znatiželjan.

— O, kako se dobro osjećam — progovorio je nakon dvije-tri minute. — K'o da su mi krv puštali. Sad mogu pričat'!

Vratili smo se u kolibu, on je sjeo pred peć i pogledao me blistajući od zadovoljstva.

— Što ti bi da si se onako mahnito rasplesao?

— Što sam mog'o, gazda... Snašla me rados' golema, a ta je htjela oduška. A riječi su odušak slab!

— Radost?! Zbog čega?

— Kako zbog čega!? — Zorba će zapanjeno, natmurenog lica i dršćući usnama. — Zar ono što si maloprije rek'o ne vrijedi....? Pričaš olako, nesvjestan značenja svoji' riječi? Ne reče li mi da nismo ovamo došli zbog ugljena, pamtiš li? Ne kaza li da smo došli ubit' vrijeme, a zavaravajući seljane kako nas ne bi smatrali luđacima i gađali pomadorama? A da, kada smo sami, nas dvojica skupa i nikom' na oku, možemo uživati i radovati se... Ne bješe li tako? A, kunem ti se, samo sam to želio, ali ne razumijevajuć' valjano. Ponekad me zaokupljao ugljen, ponekad stara Bubulina... pa onda ti - pomutnja golema! Dok bi' kop'o, tamo u jami, govorio sam sam sebi: Do ugljena mi je - i pretvarao se u ugljen od tjemena do tabana. A kasnije, kad bi' završio pos'o, pa gnječio staru sovuljagu - Bog joj svu sreću d'o! - pomislio bi' neka se sve vreće lignita, i gazda s njima, objese plišanom vrpcom na njezinom vratu... a može se i Zorba njom objesiti'!

— A sam kad bi' bio, nemajuć' što činiti', na te sam mislio, gazda... i srce bi mi krvarilo pod pritiskom savjesti. Bruka golema, Zorba, sam sam sebe korio, bruka i sramota što varaš toga dobrog čovjeka i izbijaš mu iz džepa sav njegov novac. Zorba, nesretniče, oćeš li ikad prestat' ništarija bit'? Gadiš mi se! Velim ti, gazda, nisam zn'o na koju bi' stranu... vrag me natez'o na jednu, Bog prevlačio na drugu, te me tako, među se', uzduž cijepahu. A sad, gazda, silnu ti stvar kaza... Gospod da te blagoslovi, pa jasno vidje'. Vidje' i razumje'! Složismo se nas dvojica, pa 'aj' mo skršiti' što se skršiti' dade! Kol'ko ti je još para ostalo? Na sunce s njima, da ih sprčkamo!

Olakšavši dušu, Zorba je dizao obrve i sijevao očima - a kad vidje da su ostaci naše večere još u loncu, maši se žlice i zagrabi pružajući ruku.

— S tvojom dozvolom, gazda. Eto sam opet gladan!

Uzeo je još i krišku pogače, glavicu luka i šaku maslina,

te počeo halapljivo jest - zalijevajući vinom iz vrča, tako da njegov rub nije na naslanjao na usta. Kad se okrijepio, coknuo je glasno jezikom i ustvrdio, duboko odahnuvši:

— Sad je bolje... mnogo bolje!

Zamijetivši da ga posmatram smjehuljeći se, pomalo mi se uvrijeđeno obratio:

— Sto se smiješ?! Sto me tako gledaš? Takav sam ti ja - sam je nečastivi u meni, bjesni i urla... a ja činim što mi kaže. Kadgod ćutim da me guši nekakav osjećaj, on mi naredi Pleši! i ja plešem - i bolje se osjećam potom. Davno, kad je moj mali Dimitraki umro... na Halkidiki... dig'o sam se k'o maloprije i zaples'o. Prijatelji i rodbina, videć' me kako plešem uz njegovo mrtvo tijelo, skočiše da me spriječe. Poludio Zorba! Zorba poludio! vikali. A ja bi' bio poludio da nisam zaples'o. Poludio od boli... jer mi bješe prvi sin, taman treću navršio, kako sam mog'o podnijeti' da ga izgubim? Razumiješ ti, gazda, o čemu pričam, jel' da? Ili samu sebi govorim?

— Razumijem, Zorba. Naravno da razumijem. Ne pričaš sebi samom...

— A drugi put... u Rusiji sam bio. O, da, i tamo sam dospio, rudarenja radi. Bakrenu smo rudaču vadili, kraj Novorosijska. Bje' naučio pet-šest riječi ruskoga, kol'ko mi trebalo - da; ne; kruh; voda; volim te; dođi; koliko? - a i prijatelji se silno s jednim Rusom, nepatvorenim boljševikom. Svake bi večeri zaglavili u lučkoj krčmi, gdje bi' sprašili po nekol'ko boca votke, pa bi se silno oraspoložili. Jednom tako, krenulo nama, zapričali se... on mi htjede iznijet' sve što mu se događalo u vrijeme Oktobarske revolucije, a i ja sam htio njemu kazat' kroza što sam sve ja proš'o. Napili se mi, bogme, pa se i pobratimili. A imali dogovor, kol'ko smo se sporazumjet' mogli, da on prvi priča, a da mu ja, kad ga više ne budem mog'o pratit', viknem *Dosta!*... nakon čega bi on počeo plesat'. S'vaćaš, gazda? Otples'o bi ono što mi je kanio reć' - k'o i ja njemu. Sve što nismo umjeli kazat' riječima ili na mote, objašnjavali smo plesom: skaćući, pljuskajući se po bedrima i potkoljenicama, uzvikujući pijano i divlje Hop! Hop! Hopla! Opa! Heeej...

— Tako Rus meni kaza' kako je oteo pušku, kako je rat bukn'o, kako je sa svojim doš'o u Novorosijsk... a onda sam ja povik'o *Dosta!*, pa je on skočio sa stolca i počeo plesat'. A kako, čovječe! Cisti luđak. Ali, prateći njegove noge, ruke, tijelo, oči... sve sam razumio - i kako su prodrli u grad, i kako su pljačkali dućane, upadali u kuće i odvodili žene. Koje, prvo, da su vrištale, greble se od očaja po obrazima, a i njih noktima drapale... ali se pomalo pripitomile, pa bi samo zatvorile oči da ne vide dav'la na sebi i stenjale od zadovoljstva. Ipak su žene bile, kvragu!

— Nakon toga, na me dođe red. Jedva sam izgovorio nekoliko riječi - možebit nije bio baš bistar, k'o da mu mozak nešto nije funkcionir'o - kadli on poviče *Dosta!* Sam sam to i ček'o. Skoči' s klupe, razmako' stolove i stolce u sredini birtije i poče' plesat'. E, prijatelju moj dragi... ljudi su duboko potonuli, đav'o nek' i' nosi! Tijela zapustiše, mutavim ih učiniše, samo ustima govore. Ali, što ti usta mogu reć'? Kol'ko ti ona ispričat' mogu? Da si samo vidio kako me Rus promatr'o... Ma, što promatr'o, sluš'o moje ruke, noge, tijelo... i kako me pratio!

— Otples'o sam mu sve moje zle sreće, moje pute, sve moje ženidbe, sve čime sam se bavio... kako sam kamen lomio, rudario, torbario, lončar bio, komita, svirač santurija, badavadžija, sokolar, kovač, krijumčar... te kako sam u zatvor dospio, iz tamnice pobjeg'o i u Rusiju stigao, tako da je i on, premda tup, sve razumio, ama baš sve! Moje su mu stope i ruke pričale, moja kosa... i odjeća čak, pa i sklopivi nož što mi je visio o pasu. Kad sam završio, taj me golemi čovjek, glave poput vjedra, zagrlio i dig' o od poda. Iznova smo nalili čaše votkom, pa plakali i smijali se jedan drugom u zagrljaju. Razišli smo se, oteturavši svaki svom legalu, tek u zoru, da bi' se opet naveče' sreli.

— Tebi je to smiješno... ili mi ne vjeruješ, gazda? Čujem te kako sam sebi kažeš: Ma kakve mi konce ovaj tu Sindbad Moreplovac suče? Zar je moguće kazivati plesom? A ja

bi' se zakleo da su bogovi i demoni jedino tako međusobno zborili. Ma, vidim... pospan si, nježan si mi ti, gazda, fali tebi životne sile. Ajd', naspri se, pa ćemo sutra ponovo o tom. Smislio sam plan, veličanstven! Sutra ću ti o njem', a sad ću još jednu zapalit'. Može bit i u more se bacit', jer sam u vrućici sav. Moram taj oganj izbacit. Laku ti noć!

Nije mi se dalo zaspati. Moj život je potraćen, mislio sam - kad bih samo mogao uzeti krpu i obrisati sve što sam naučio, vidio i čuo, pa krenuti u Zorbinu školu i započeti veliku, stvarnu abecedu! Kako bih drugačiji put odabrao... a svih pet čula savršeno bih obučio, kao i cijelo tijelo, da sve razumiju i u svem uživaju. Naučio bih trčati, hrvati se i plivati, konja jahati, veslati i kola voziti, hitac iz puške ispaliti. Dušu bih tijelom ispunio - zapravo, konačno bih u sebi pomirio dvojicu vječnih suparnika.

Sjedeći tako na slamarici, razmišljao sam o mom životu što ga posvema proćerdavam. Kroz otvorena vrata mogao sam samo nazrijeti Zorbu pod zvjezdanim svjetlom. Čučao je na stijeni poput noćne ptičurine - zavidjeo sam mu. On jest otkrio istinu, mislio sam, on jest na pravom putu. U nekim primitivnijim i stvaralačkim vremenima Zorba bi bio plemenski poglavica: prednjačio bi, uvijek ispred svih, krčeći im pute mačetom... ili bi, u nekomu drugom razdoblju, bio znameniti trubadur koji posjećuje dvorce - i svatko bi žudio za njegovom riječju... gospodari, gospe i posluga... dok u našem nezahvalnom vijeku Zorba gladan lunja poput vuka oko torova, ili se srozava na slugu-lakrdijaša nekom piskaralu.

Vidjeh da iznenada ustaje, svlači odjeću sa sebe, baca ju na žalo i uranja u more. Nekoliko sam časaka, pod blijedim mjesečevim svjetlom, mogao vidjeti njegovu krupnu glavu kako se pojavljuje i nestaje - povremeno bi kriknuo, ispustio glas nalik lavežu, njištanju, kukurijekanju... njegova duša je u toj ničim omeđenoj noći spoznala bliskost sa životinjama.

U san sam utonuo blago, posve nesvjesno. Sljedećeg jutra, još u prvomu dnevnom svjetlu, vidjeh Zorbu kako se odmoren smiješi - i prilazi kako bi me povukao za noge.

— Diž' se, gazda — reče mi — da ti povjerim moj plan. Slušaš me?

— Slušam.

Sjeo je na pod, ukrstivši noge po tursku, i počeo mi objašnjavati kako će podići žičaru od vrha brda do obale; njom bismo dovukli građu za podupiranje rudničkih galerija, a bilo bi i za prodaju onima koji trebaju drvo za izradu krovišta. Naime, bili smo zakupili manastirsku borovu šumu, ali je dovlačenje drva bilo skupo, a ni mazge nismo mogli unajmiti u dovoljnu broju — i tako je Zorba smislio da povuče čelično uže protegnuto preko jakih stupova i kolotura.

— Slažeš se? — upitao je kad je završio s objašnjavanjem.

— Bi li potpis'o?

— Potpisat' ću, Zorba. Slažem se.

Potpalo je potom našu željeznu peć i stavio na nju lonac kako bi mi skuhao kavu, prebacio mi pokrivač preko nogu - da se ne prehladim - i otišao zadovoljan, dobacivši mi s praga:

— Danas otvaramo novi kop. Naš'o sam krasnu žilu -pravi crni dijamant!

Otvorio sam rukopis „Bude“ i zaronio u moje kopove. Cijelog sam dana pisao - i što sam više napredovao, tim sam se slobodnijim osjećao. Doduše, osjećaji mi pomiješani bjehu: olakšanje, ponos, gađenje... ali sam se prepustio radu, dopustio da me obuzme, jer sam znao da ću, kada završim taj rukopis, uvežem ga i zapečatim, osjetiti golemo rasterećenje.

U neko sam doba ogladnio, pa ustao, pojeo šačicu groždica i badema, te ulomak kruha. Čekao sam da se Zorba vrati - i s njim sve što daje radost ljudskomu srcu: glasan smijeh, lijepa riječ, ukusan obrok. Došao je pred samu večer i odmah se dao na kuhanje, potom smo blagovali. Ali, zamijetih da mu je misao drugdje. Kleknuo je, pozabijao paličice u tlo i povezao ih žicom, a onda je objesio kutiju šibica na sitne koloture i nastojao odrediti pravi nagib žičare - da se cijela konstrukcija ne raspadne na sastavne dijelove.

— Ako je nagib prestrm — objasnio mi je — onda smo ga nagrabusili. Zato moramo odredit' valjan nagib, a za to nam, gazda, treba mozganja i vina.

— Hm, vina nam ne manjka — rekoh uza smijeh — a što se pameti tiče...

I Zorba se grohotom nasmijao; sjeo je i pripalio cigaretu.

— Konačno si i ti nešto shvatio, gazda! — reče gledajući me s izrazitom naklonošću. Vidjelo se da je dobre volje i da će se raspričati.

— Ako ovo bude radilo, mogli bi' posjeć' cijelu šumu i spustit' balvane do mora, pa ovdje otvorit' pilanu, rezat' građu... daske, grede, letve za krovišta. Gazda, plivali bi u lovi! A onda bi' sagradili jedrenjak s tri jarbola, pokupili se, hitnuli se kamenom preko ramena i otplovili na put oko svijeta!

U njegovim su očima zablistala svjetla dalekih luka, raskošno osvjetljeni velegradovi, goleme zgrade, vozila i strojevi, brodovi nadasve...

— Snijeg mi je odavno pao po tjemenu, gazda, a zubi mi se rasklimaše. Nemam ja vremena za gubljenje! Ne mogu sebi priuštiti' da kao ti, jer si mlad pa to još smiješ, strpljiv budem. Ali, kunem ti se, što sam stariji, to sam bješnji! Nek' mi ni'ko ne govori

da poodmakla dob smiruje čovjeka, a niti da on, kad vidi da mu se smrt bliži, pogne šiju i kaže: Glavu mi odsijeci, molim te, da na nebo mogu! Sto dulje živim, sve sam grđi pobunjenik... i neću molat'! 'Oću svijet pokorit'!

U takvom je raspoloženju ustao i dohvatio santuri s klina.

— Amo dođi, dušmanine — reče. — Kog' vraga samo visiš na zidu i ni da bi riječ rek'o? Da te čujem, pjevaj!

Nikad mi ne bi dodijalo promatrati kako razrađeno-oprezno, s kakvom nježnošću, Zorba svlači navlaku u koju je pohranjivao svoj santuri — kao da ljušti kožuricu s prezrele smokve... ili razodijeva ženu. Postavio je glazbalo na koljena, lagano dodirnuo žice - kao da ih pita koju bi pjesmu da im zasvira, ili kao da ih snubi da se probude, ulaguje im se ne bi li druge bile njegovom duhu koji se umorio samoćom. Pokušao je zasvirati - ali nije išlo; krenuo je potom drugu, ali se žice oglasiše bolno cvileći - ne bješe im do pjesme. Zorba, nabravši obrve, oslonio se leđima na zid i zagledao se u santuri kao da se pita što li mu duguje... a u trenu znojna čela.

— Neće, ne da mu se — promrmljao je. — Eto, neće!

Pažljivo ga je zamotao - kao da divlju zvijer ovija, učini mi se, u strahu da bi ga mogla ugristi - ustao i vratio instrument na zid.

— Ako neće — reče gotovo nečujno — ako ne želi, ne valja ga silovat'!

Sjeo je na tlo, uz ogranj što je dogorijevao, turnuo u žar nekoliko kestena i napunio nam žmule; šutke smo pili, jeli kestene što ih je za obojicu ljuštio, opet pili.

— Možeš li ti to s'vatit', gazda? Ja ne mogu. Sve ima dušu - santuri, stablo, kamen, vino što ga pijemo, zemlja po kojoj gazimo... Sve, gazda, apsolutno sve! U tvoje zdravlje!

— Koja je tlaka ovaj život! — mrmljao je iznova nam nalijevajući. — Tlaka gadna k'o stara kljusina... k'o Bubulina!

Sad sam ja prasnuo u smijeh.

— Nije baš smiješno, gazda, jer život baš jes' k'o Bubulina - olinjala raga, ali ne bez mrve začina. Zna stara beštija nekoliko trikova da te hiti u nebo! Da možeš oči zatvorit', mislio bi da povaljuješ dvadesetogodišnjakinju. Duše mi, nema ih ona mnogo više, samo kad ti donje u gornje bubne i ako pogasiš sva svjetla! Ma, gazda... kakva vajda da mi pričaš kako je ocvala. Pa, čovječe, ta je živjela stotinu na sat i tulumarila s admiralima i mornarima, vojnicima i seljacima, putujućim glumcima i popovima, kaluđerima i policajcima, učiteljima i sucima samim! Pa što onda? Oduvijek je teško pamtila - stara se frajla ne sjeća gotovo nijednoga svog ljubavnika. Vjerov'o ti meni ili ne, svaki put kad

se ovlaži, ona ti je slatka golubica, bijela labudica, grlica umiljata... i - ne šalim se, svega mi! - pocrveni i zatrepće očicama k'o da joj je prvi put! Takva ti je tajna žena, gazda! Neka i tisuću puta na leđa padne, tisuću se puta k'o djeвица digne. Ali, kako?... pitaš se ti. Zato jer se ničeg ne sjeća!

— Zato papagaj pamti, Zorba — došlo mi ga da bocnem.

— Redovito kriči ime koje nije tvoje. Zar ti ne smeta kada ta vražja ptičurina, taman kad iskoračiš da bi u sedmo nebo, zaškripi Canavaro! Canavaro!? Ne bi li mu onda vratom zavrnuo?... Zaista si ga odavno trebao naučiti da kriči Zorba!Zorba!

— Bil' prekin'o s tim glupostima! — Zorba se pobunio, poklopivši uši svojim velikim šakama. — Da mu vratom zakovrnem, kažeš? Ali ja baš volim da kriči to ime! Jer, noću, kad stara grešnica objesi njegov kavez iznad postelje - i kako beštija ipak ima jedno oko kojim i u mraku vidi - taman kad počnemo, a on zadreči Canavaro! Canavaro!... kunem ti se, gazda - ali, jasno, kako bi ti to razumio, tako zagađen tim tvojim prokletim knjižurinama! - kunem ti se da istoga trena osjetim admiralske čizme na nogama, trorogi admiralski šešir na glavi i svilenkasto runo namirisano pačulijem na mojoj bradi. Buon giorno! Buona sera! Mangiate macaroni!... prošapćem staroj beštiji u uho i ja zaista postajem Canavaro. Uspentram se na komandni most moga broda izbušena na stotinu mjesta i zapovijedim: Paljba! Kanonada počinje!

Zorba se smijao od sveg srca, žmireći na jedno oko i promatrajući me drugim.

— Oprosti mi, gazda — reče došavši do daha — ali ja sam ti isti moj djed Alexis, neka mu Bog posmrtno ostatke blagoslovi! I kad je preš'o stotu, još je zn'o predvečer sjedit' na pižulu, kamenoj klupi pred kućom, i proždirat' očima mlade cure kad bi na izvor išle. A kako više nije dobro vidio, zv'o bih da mu priđu. „Koja si ti?“ pit'o bi, a kad bi ona odgovorila, recimo, „Xenio, Mastrandonijeva kći“, rek'o bi „Priđi da te dodirnem... dođi, ne boj se! Djevojke bi obično, da udovolje starcu, prilazile skrušeno i s poštovanjem, pa bi ih on nježno pomilov'o po obrazu i redovito zasuzio. „Zašto plačeš, dide?“ upitah ga jednom. „Itekako imam zašto plakat'. Zar ne vidiš, sinko... umirem, a ostavljam toliko mlađahni' bludnica za sobom!“

— O, jadni moj dide, kako danas suosjećam s tobom! — Zorba će teško uzdahnuvši. — Tužna li života!... Kad bi bar sve lijepe žene umrle kad i ja! Al' će me, kučke, nadživjet', muškarci će ih držat' u naručju i ljubiti' kad ja budem samo prah po kojem će gaziti'.

Izvadio je još nekoliko kestena iz žara, oljuštio ih i pružio mi ih. Kucnuli smo se opet, pa još dugo pili i sladili se pečenim plodovima poput dvaju velikih kunića, osluškujući huk noćnoga mora.

Ostali smo uz peć, utonuli u muk, do dugo u noć. Još jednom osjetih kako je sreća u stvarima jednostavnim i skromnim: u čaši vina, pečenu kestenju, sirotinjskoj željeznoj pećici, šumu mora... Ništa više od toga nije nam trebalo da osjetimo kako je sreća stvar jednostavna i skromna srca.

— Koliko si se puta ženio, Zorba? — upitah ga, jer se i toga sjetih u tomu sjajnom raspoloženju - manje stoga što bjesmo nemilice popili, a više jer sam ćutio neopisivu sreću u grudima obojice nas. Duboko smo svjesni bili, svatko na svoj način, da smo jadne dvije bubice što se grčevito primiše zemaljske lađe, a koje bjehu našle prikladan kutak uz more, ograđen bambusom, daskama, trstikom... limom od rasporenenih bačava pokriven, u kojem se drže jedna druge, imajući pred sobom nešto hrane i drugih izvora zadovoljstva, a u sebi vedrine, naklonosti i samopouzdanja.

Zorba ne bješe ćuo moje pitanje - tko bi znao kojim je oceanom plovio, izvan dohvata moga glasa? Pružio sam ruku i dodirnuo ga vršcima prsta:

— Zorba, koliko si se puta ženio? — ponovih pitanje.

Trgnuo se - ovoga me puta ćuo, te mi odgovorio klimajući glavom kao da negoduje:

— Po ćemu sad ćeprkaš? Sto misliš, da nisam muškarac? K'o i svaki drugi, i ja sam poćinio golemu glupost, kako ja brak nazivam, neka mi oprostite svi koji u njem' jesu! O, da... poćinio sam i ja golemu glupost, ženio se, dakako.

— Źenio? Dakle, više puta. Koliko?

Zorba se najprije snažno pogrebao po glavi, kao da pribire sjećanja, te konaćno reće:

— Hm, koliko puta? Ćestito i zapravo... jednom, jednom pa do groba. Napola zapravo, dva puta, a onako - vrag bi ga zn'o! Tisuću, dvije, tri tisuće puta. Ne oćekuješ valjda da bi' to mog'o znat?

— Prićaj mi o svojim brakovima, Zorba. Nedjelja je sutra, pa ćemo se obrijati, obući najbolje što imamo i oćići staroj Bubulini, grdoj curi za ugodan ćas, a sad mi kazuj!

— A što da ti kaćem... zar zaista Źeliš slušat' o tom, gazda? Pošten ti je brak bez okusa i mirisa, k'o pilav bez mrve papra. Slušaj ti mene, kad te sveci s ikona promatraju, moćeš li valjano poljubiti' mladu? U nas se veli da je ukradeno voće najslade, a zakonita ti Źena nije plod s tuće voće. A što se vjenćanja mimo zakona tiće, kako da ih ćovjek popamti? Vodi li pijetao zapisnik? Mo's mislit'! A i ćemu bi? Nekoć, kad sam momak bio, ćuv'o

sam odrezan pramen kose svake žene s kojom sam bio. Nosio sam stoga škarice stalno sobom, ni u crkvu nisam bez nji' u džepu ulazio. Muško sam bio, kvragu - a u tim godinama nikad ne znaš kad će prilika naić', zar ne? I tako sam ti ja, s vremenom, lijepu zbirku skupio. Kovrča i pramenova crnih i plavih, s glava ridokosih, a bogme i sijedih. Toliko je toga bilo da sam jastučić napunio i pod glavu ga met'o... al' samo zimi, jer me ljeti previše grij'o. Ali, u neko me doba prošla volja, a i jastuk smrdit' počeo, pa sam ga spalio.

Zorba se pritom zacenio od smijeha.

— E, to ti je bio moj zapisnik, nest'o u ognju. Ma, znaš što - zapravo me obeshrabrilo što sam uvidio da tomu kraja nema, pa sam i škarice bacio.

— A napola ozbiljni brakovi, Zorba?

— E, u njima ima opake privlačnosti — Zorba će s uzdahom. — Divne moje Slavenke, poživjele 'iljadu godina! Koje li slobode s njima: nit' gdje si bio?, nit' gdje si dosad?, a kamoli gdje si prenoćio? Te me ništa pitale nisu, a bogme ni ja njih. To se zove sloboda!

Posegnuo je za bukarom, ispio ju i očistio nam novu pregršt kestena; jeo ih je i pričajući.

— Jednoj ime bješe Sofinka, drugoj Nuša. Sofinku sam sreo u urednu selu kraj Novorosijska, zimi, za duboka snijega. Iš'o sam prema tamošnjem rudniku, potražiti' posla, pa zast'o u tom selu, jer je bio sajmeni dan. Sve se, muško i žensko, staro i mlado, tamo sjatilo da ponešto kupi ii' proda, a glad bijaše strašna... k'o i studen. Ljudi su za komad hljeba davali sve što su imali, i same obiteljske ikone! I tako, tumarajuć' trgovištem, vidje' ja mladu seljanku kako silazi s kola - metar i osamdese' visine najmanje, oči modre k'o more, a butine i listovi... čovječe, prava rasplodna bedevija! Presječe me u preponama. O, jadni moj Zorba, jadni Zorba! reko' sam sebi.

— Blen'o sam u nju, gazda, i kren'o za njom. Pogleda od nje nisam odvojiti' mog'o! Treb'o si vidjeti' te njezine guzove kako se njišu - k'o crkvena zvona na Uskrs! Koga ćeš vraga ić' rudnik tražiti', sirota budalo, reko' sam sebi, dragocjeno vrijeme gubiti', prokleti vjetrogonjo... eto ti rudnika! Ukopaj se i ruj galerijama! Cura uto stade pred nekim preprodavačem, cjenkala se i konačno kupila breme drva, te ga diže - Isuse i Marijo, kakve je ruke imala! - i baci na kola. Probrala je još dva hljeba i šes' dimljeni' karasa. „Kol'ko to vrijedi?" reče trgovcu, al' mu ne dade da kaže cijenu, nego počne skidati' svoje zlatne naušnice da bi njima platila. „Je li dosta?“ upita ona, a meni srce uz grudi pođe: zar ću dopustiti' da žena dadne svoje naušnice, sve da bjehu drangulije... ili mirisni sapun, bočicu mirisa od lavande? Ostane li bez toga, ode sav svijet dovraga! K'o da si ponosna pijetla očerup'o. A bi li ti, gazda, im'o srca takvo nešto učiniti? Ja nikad! Neće se to dogoditi' dok sam živ, reko' ja sebi, maši' se svoje ćese i plati'. Onda rubalj nije

vrijedio papira na kojem štampan bješe, za stotinu drahma mog'o si dobru mazgu kupit, ženu i za deset.

— I tako, plati' ja. Djevojčura se okrenu, pa me pogleda kutkom očiju, te mi uze ruku i ljubiti' je stade! Trgo' ja nju nama' natrag... Sto li je ta mislila? Da sam starkelja nekakav! Spasiba! Spasiba! navali mi zahvaljivat' suze roneći, pa da će na kola. Taman ona uzde u jednu ruku, bič u drugu, a ja mislim i samo što ne reko' glasno sam sebi: Zorba, nesretniče! Drž' ili ti kroz prste umače! I tako ja, u hipu k njoj na karocu. Ni trepnula okom nije, nego bičem po konjčetu i odosmo. Usput je nekako s'vatila da bi' ja da moja bude. Zn'o sam tri-četiri riječi ruski, ma se u tim stvarima mnogo i ne priča. Govorasmu mi jedno drugom očima, rukama, koljenima... ne treba ti žabu u vodu tjerat'!

— Stigli mi tako u selo, pred njezinu kolibu. Siđosmo s kola, grunu ona ramenom u kapiju da uvede zapregu, drva rastovarismo... uze ona hljeb i ribu pod mišku, pa u izbu, ja za njom. Kadli tamo, staričica kraj hladna ognjišta, trese se od zime - umotana u vreće, pokrivače, ovčje runo, ma svejedno drhti, kakva studen bješe. Ni meni nije manje hladno bilo, nokti mi otpadali, pa se sagnu' naložit' oganj... a babuška me pogleda blago, smješkajuć' se zahvalna. Kći joj kaza nešto što nisam razumio, zaokupljen raspirivanjem vatre, kako bi se stara ugrijala i oporavila od smrzavice.

— Za to vrijeme, mlada postavi stol i donese votke - oboje popismo, a potom je pristavila samovar i čaj skuhalo. Zatim smo jeli, nas dvoje i stara, a onda ona načini postelju - čiste bijele plahte rasprostire - pa upali kandilo pod ikonom Djevice Marije, te se tri puta prekriži. Pokaza mi da kleknem s njom pred mater joj i da starici ruku poljubim. Babuška nam potom položi svoje koščate šake na tjemena i stade mrmljat' nešto, blagoslov valjda. *Spasiba! Spasiba!* ote mi se radosno iz grudi i u hipu bje' sa ždrebicom u postelji!

Zorba potom zašutje, podiže glavu i zagleda se u daljinu, nekamo preko mora.

— Sofinka joj ime bješe... — reče nakon podulje šutnje, pa opet utonu u muk.

— A onda? — upitao sam nestrpljiv na čujem ostatak priče. — Onda...?

— Nema onda! Koji si ti davež, gazda, sa svojim onda, kako, zašto... Zar se o tim stvarima ikad govori? Žena ti je kao svjež izvor - nadneseš se nada nj, vidiš svoj odraz na vodi i piješ dok ti kosti ne počnu pucat', a onda neki drugi dođe, jednako žedan, vidi svoj lik na površini i navali pit'. Onda treći! Svjež izvor, to ti je ona... žena.

— Što si, ostavio ju potom?

— A što misliš da sam? Izvor je ona bila, ne reko' li ti, a ja prolaznik koji se svom putu vraća. Bog neka je čuva, da bi' riječ rek'o - tri sam mjeseca ost'o s njom. Ali, nakon ta tri mjeseca sjeti' se ja da sam rudniku kren'o, pa joj jednoga jutra kaza': Sofinka, pos'o

me čeka, moram ić'. A, dobro. Ajde, reče ona. Čekat' ću te mjesec dana, ne bude li te za mjesec dana, slobodna sam... k'o i ti. Neka te Bog blagoslovi! I tako ja odo'.

— Jesi li se vratio za mjesec dana?

— Bože, gazda! Ne zamjeri, ma ti si dobro blesav — Zorba će ljutito. — Da se vratim?! Zar čovjeka nesreća ikad ostavlja na miru? Desetak mjeseci potom u Kubanu nađo' Nušu.

— Pričaj o njoj! Pričaj...

— Drugi put, gazda, da ih ne pomiješam... sirotice. U tvoje zdravlje, Sofinka! — reče Zorba nalijevajući nam tko zna koju li već bukaru te noći. Potom se leđima opro o zid, zamišljeno promatrajući žar što je izdisao u pećici.

— Ma, neka ti bude! Pričat' ću ti o Nuši, večeras mi je Rusija na pameti. Razvijmo zastave! Ispraznit' ćemo skladišta!

Usukao je brk, pa razgrnuo ugljevlje.

— Dakle, k'o što reko', susreo sam je u nekom selu u Kubanu. Ljeto bješe, a dinja i lubenica - brda cijela. Tu i tamo bi' pokupio neku, ni'ko mi ne bi ni riječi prigovorio, pa bi' je prepolovio i zario se licem u polovicu k'o prase. A svega li bješe tad' u Rusiji, svega na gomile! Samo biraj! Ne samo bostana, gazda, nego i ribe, maslaca... žena. A nije ti to k'o u nas u Grčkoj, da te na sud gone uzmeš li dinjicu, ii' da, takneš li neku žensku, njezin brat skoči da te nožinom usitni k'o svinjetinu za kobase - nego, kud god prolaziš, uzmi što ti se oče. Prosjaci smo ti mi kukavni, prokleti bili! U Rusiju pođi, ako očeš vidjet' kako se lordovski živi.

— Tako... iš'o ja Kubanom, kadli vidje' ženu u ljetnoj kuhinji i bogme mi se svidje! A moram ti reć', gazda, da slavenske žene nisu kao kržljave i škrtke Grkinje koje ti ljubav na kaplje daju i čine sve da ti pruže manje nego što zavređuješ... ne bi li te prevele žedna preko vode. Ne, gazda, Slavenke ti se daju punom mjerom - u postelji, srcem i kada te hrane. Još su ti one blisko povezane s beštijama u prirodi, pa i sa zemljom samom. Obaspu te obiljem, ne škrtare k'o grčke cicije.

— Pa reko' ja njoj „Kako ti je ime?“ Vidiš, gazda, naučio ja sa ženama nešto ruskog... „Nuša! A tvoje?“ „Alexis... i, da znaš, Nuša, baš si mi draga.“ Pogleda ti ona mene uzduž i poprijeko, k'o što se konja na pazaru gleda. „Nisi ni ti zadnji korov“, ona će meni smiješeći se. „Vidim, imaš zdrave zube, brčinu gustu, široka pleća, snažne ruke... „ I, što ćeš više, k'o da je trebalo — sporazumjeli se mi u hipu i utanačili da dođem navečer njezinoj kući, sređen kako treba. „Imaš li kaput krznom obrubljen?“ pita ona. „Imam, al' koga će mi vruga po ovoj omarini?“ „Samo ti njega ponesi, da bi što bolje izgled'o.“

— Tako ti se ja te večeri dotjer'o k'o mladoženja. Kaput preko ruke, a u ruku štap sa srebrnom drškom, što sam ga tada im'o, pa k njoj. Čovječe, kakvu su njezini kućerinu imali, sa stajama, prešama za grožđe... dva golema kotla vidje' na ognjištima u dvoru. „Sto se to ovdje kuva?“ upit'o sam. „Slatko od dinja". „A onamo?" „Slatko od lubenica". „Bogate li zemlje!" pomisli' ja u sebi. Čuješ li ti to, gazda, u kotlovima se slatko kuvalo! Obećana zemlja! Zbogom siromaštvo, reko'... Zorba, konačno ti je upala žlica u med - k'o mišu u sirani!

— Povede ona mene uza skale, drvene goleme, škripe nam pod nogama, a na vr' njih, Nušini ćaća i mati! Svečano odjeveni, bogme i lijepo, u zelenim gaćama nalik turskim čakširama sa crvenim pasovima i velikim kitama - vidjelo se, bogaština je to. Jes' da bjehu malo magareći' faca, ma ti oni mene dočekaše širom raskriljeni' ruka, zagrliše i izljubiše. Sva me slinama namočiše... Govorahu mi nešto, ma brzo i nerazumljivo - ništa razumio nisam. Baš me briga bilo! Uglavnom, nikakvo mi zlo nisu željeli, to je barem jasno bilo. I tako ti oni mene uvedoše u veliku prostoriju na katu - a kad tamo! Stolovi se krše pod hranom i pićem, pretrpani k'o prekrcani jedrenjaci. Oko nji', čudo čeljadi: rodbina, prijatelji... muškarci i žene, a usred nji' Nuša, prekrasno odjevena i urešena - čovječe, prava brodska pulena, blistava od mladosti i ljepote. Na glavi joj crven rubac, a na grudima, točno nad srcem, izvezeni srp i čekić! Zorba, natpokojni grešniče, promrlja' ti ja sebi u bradu... je li to tvoja ždrebica? Je li to tijelo koje ćeš noćas u zagrljaju držat'? Neka Bog oprostí materi i ocu ti koji su te na ovaj svijet donijeli!

— Bacismo se na hranu, svojski... muško i žensko. Čovječe, tu se žderalo i lokalo, jeli smo k'o nemani, a k'o smukovi pili. „A gdje je pop?“ upitah u nekom trenu Nušinog oca, koji je sjedio do mene - i toliko 'rane u se trp'o, da sam pomislio kako će se rasprsnut'! „Gdje je svećenik da nas blagoslovi? upita' ja ponovo, jer sam s'vatio da me nije čuo. „Nema svećenika! Ma, kakav jerej...“ kroz zalogaj će on. „Religija je opijum za mase!“ Zatim je ustao, otreš'o mrve s grudi i odahnuo, otpustio malo svoj široki pas i dig'o ruke, dajući znak svima da utihnu. Podiže čašu do ruba napunjenu, zagleda mi se u oči te otpočne govor - a to, bogme, potraja! Što li je mljeo, dragi Bog zna. U neko doba osjeti' ja da me noge bole, a i naliz'o sam se bio, pa sam sjeo i prislonio koljeno uz Nušino... ona mi je sjedila zdesna. A stari nikako da svrši, premda se već znoj niza nj slijev'o. Srećom, i drugima ga uto dosta bješe, pa ga skoliše, grleći ga i tapšuć' po ramenima, te on konačno umuknu. „A sada ti!“ Nuša će pokazujuć' mi da ustanem, jerbo da se i od mene govorancija očekuje.

— I tako, bogo moj, digo' se ja, pa nešto na ruskom, nešto na grčkom... misliš da se sjećam što sam trkelj'o! Samo pamtim da sam na kraju zapjev'd makedonsku hajdučku pjesmu:

Sidoše klepti iz planina

Konjokradice jedan do drugoga

Nijednog ne nadoše konja

Al' zatekoše Nušu!

A onda, gazda moj dragi, promijeni' ja stihove prema prilici!

Odoše, oni, majko, odoše daleko...

O, Nuša, moja Nuša — odoše daleko!

Eeeeeeej....!

I kad sam to Eeeej! uzviknuo, zgrabi' ja Nušu, te ju izljubi' pred svima, jer sam to želio od prvoga trena. Al' u tom trenu, k'o da su samo to čekali, a valjda i jesu, skočiše neki od oni' golemi' ridobradi', pa potnuše svjetla. Ženetine nji'ove, kljusine prijetvorne, stadoše vrištat'... kanda, od straha, a gotovo odmah potom, iz mraka se začu samo kikotanje i stenjanje, k'o da i' svi vrazi škakljaju! Sto se potom zbilo, gazda, samo Bog može bit zna... ali, mislim da ni on nije zn'd u tom trenu, jer da jes', bio bi munju posl'o i sve nas spržio. To se sve ispremiješalo, muško i žensko, po podu. Nije se znalo 'ko koga, ni s kim 'ko. Nušu potražih, ma gdje ćeš je nać' - pa tako obavi' to s prvom na koju naiđo'!

— U zoru, digo' se da je nađem i odvedem, al' mračno još bješe, pa kako ću. Vidim žensku nogu, čini mi se njezina, povučem... nije. Opet nekakva k'o da je njezina - nije! Pa tako treću, četvrtu, petu... a kad najzad povuko' Nušu za noge, jedva je izvuko' ispod trojice koji su je valjda naizmjenice gnječili.

„‘Ajdmu, Nuša!’ reko'. Pridiže se, „‘Ajdmu!’ reče... „Ne zaboravi kaput! “ I tako pođosmo.

— A onda? — upitao sam nakon nekoliko trenutaka, zamijetivši da je Zorba potonuo u turobno raspoloženje.

— Ope' ti s tvojim onda! — mrzovoljno se oglasio, uzdahnuvši potom sjetno. — Onda smo živjeli skupa šes' mjeseci. Otada, Bog mi je svjedok, nema toga čeg' se plašim! Ničega -osim da sotona, ili Bog možda, ne izbriše tih šest mjeseci iz mog pamćenja. Razumiješ li? Odgovori da razumiješ.

Savršeno sam razumio da to bješe njegovo osobito iskustvo: nedvojbeno je bio duboko dirnut - nikad ga ranije nisam vidio toliko uznemirena nečim iz dalekih sjećanja.

— Tako si ju silno volio... Nušu? — pitao sam tek kad sam ocijenio da je došao sebi.

— Mlad si ti, gazda — reče tiho, otvorivši oči. — Mlad i premlad, ne razumiješ ti to. Trebali bi' mi o tim vječnim izazovima kada i ti, jednoga dana, budeš posut snijegom po tjemenu.

— Kojim vječnim izazovima?

— Ženama, naravno! Kol'ko ti puta moram reć' daje žena vječni izazov. Sad si ti poput pijevca koji pokopuni kokoš dok janjac dvaput tržne repićem i onda se napuhne, pa kukuriče i hvališe se. Ne mari taj za koke, samo mu je da ih potare! Sto ona zna o ljubavi, vrag s njim?

Pljunuo je zatim ljutito i okrenuo glavu kao da me ne želi vidjeti.

— Onda, Zorba... što je bilo s Nušom?

Ipak mi je odgovorio, sumorno gledajući daleko preko mračna mora:

— Kad sam jedne večeri doš'o doma, nigdje nje. O'šla. Zgodan se mladi vojnik obreo u selu, pobjegla s njim. I tako se to svrši, a meni, čovječe, srce da prepukne. Ali... stara se bitanga nakon nekog vremena pribrala. Vidio si valjda jedra na ribarskim brodovima, od jedrenine različite starosti, pa stoga drugačije boje: od žute novoga pamučnog platna, preko boje bijele kave do mrke, a šivane koncem tako debelim i čvrstim da ne popusti ni u najgoroj oluji. Eto, takvo ti je moje srce: bezbroj zakrpa, bezbroj šavova... ne bojim se više da bi prepuć' moglo!

— A, Zorba, nisi Nuši ništa zamjerio?

— Zašto bi'? Rek'o ti štogod 'oćeš, žena je nešto posebno. Sasvim drukčije od nas. Nije ona ljudsko biće! Kako da joj išta zamjeriš, kad je shvatit' ne možeš? Nema za nju mjere ni država, ni zakon... ne valja što su takvi prema njoj. Okrutni, gazda, nepravedni! Da mi je ikad dano da zakone stvaram, ne bi' stvorio jednake za muškarce i žene. Za muškarca ne deset, nego stotinu, 'iljadu zapovijedi! Muško je on, na kraju krajeva, može izdržat'. A za ženu, niti jednoga jedinog zakona! Jer, kol'ko ti to puta moram reć', gazda, žena je biće lišeno snage. Pijmo za Nušu, gazda! I za ženu! I neka Bog dade muškarcima više razbora.

Ispio je, podigao zatim obje ruke, te ih spustio sporo i teško - kao da sjekirom zamahuje.

— Il' neka nam dade više razbora — reče — il' neka na muškima obavi nekakvu operaciju. Inače, vjeruj mi, gotovo je s nama.

Sljedećega je dana ponovo daždilo - nebo se beskrajno blago spojilo sa zemljom, podsjećajući me na hinduistički bareljef u tamnosivu kamenu: muškarac obgrlio ženu i stopio se s njom nježno i bez ostatka, pa promatrač stječe dojam da su, onako tijela svedenih na počela u prožimanju, dva kukca u času parenja po kojima rosi kiša što im natapa krilca. Tako grčevito sljubljene zemlja ih polako guta i vraća u svoju nezasićenu utrobu. Sjeo sam pred kolibu i promatrao kako se natopljeno tlo zaodijeva tamnim nijansama, a more postaje fosforno-zeleno... nigdje žive duše na vidiku, žalo pusto od jednoga do drugog kraja, ni jedra ni ptice. Naša se izba punila mirisom mokre zemlje.

Ustao sam i ispružio ruku prema kapima, kao prosjak - i odjednom mi plač navre. Od tuge neke dublje i mračnije od moje, što kao da je dopirala iz namočena tla, nešto poput one tjeskobe što ju osjeti životinja kada pasući podigne glavu, pa mada ništa prijeteće ne vidi, u zraku osjeti da je u zamci iz koje pobjeć' ne može. Kriknuo sam, znajući da ću time olakšati breme osjećaja, premda i posramljen.

Oblaci bjehu sve niži - dok sam tako promatrao krajolik, srce mi je udaralo blago... pomislih: kako dugi sati uporne kiše mogu čovjeku donijeti gotovo sladostrasno uživanje u tuzi. Sva gorka sjećanja, skrivena u dubinama uma, izronila na površinu - rastanci od prijatelja, osmijesi žena izbljedjeli u nekom trenu, uzdanja što im krila nestadoše kao kad moljcu otpadnu, svodeći ga na crva... a taj se crv ustremio na tkivo moga srca i halapljivo ga ždere.

Lik moga prijatelja u misiji na Kavkazu polako mi se ukazao kroz kišu i isparenja tla; uzeo sam pero, položio list papira preda se i obratio mu se, ne bih li se riječju probio kroz dažd i tako prodisao.

Dragi moj prijatelju,

pišem ti sa samotne kretske obale — sudbina i ja se složismo da ću ostati tu nekoliko mjeseci igrajući se poduzetnika. Ako mi ta igra uspije, reći ću da nije igra bila, nego veliki obrat i promjena mog načina života.

Sjećaš li se kako si me, na odlasku, nazvao knjižnim moljcem — tako me uzdrnavši da sam odlučio okaniti se piskaranja na neko vrijeme (ili, možda, zauvijek) i posvetiti se životu u znaku djelovanja. Uzeo sam u najam brdsku padinu s ležištem lignita, pa uposlio radnike i latio se pijuka i lopate, acetilenske svjetiljke, košare, vagončića... otvorio kopove i zašao u njih. Eto, došlo mi da tebe uzrujam. I tako, kopajući galerije pod zemljom, knjiški je moljac kriticom postao; ufam se da odobravaš moju preobrazbu!

Velike su moje radosti ovdje, jer su vrlo proste i proistječu iz vječnih elemenata: čista zraka, mora i pšenična kruha, a kad omrača, jedan osebujan Sindbad Moreplovac sjedne preda me, onako alla turca, i priča mi... on priča, a svijet se širi. Povremeno, kad mu riječi nisu dostatne, skoči na noge i pleše, a kad ni plesom ne uspijeva sve iskazati, položi santuri na koljena i svira.

Ponekad zasvira tako mahnito da osjetim kako se gušim, jer u trenu shvatim da mi je život bezbojan, bijedan i nedostojan čovjeka, a ponekad odabere melodiju tako tužnu da osjetim kao da mi život otječe, bježi poput pijeska kroz prste - i da mi nema spasa. Srce mi u grudima tada bije poput čunka na tkalačkom stanu, tkajući mi, ovih nekoliko mjeseci što ih provodim na Kreti - neka mi Bog oprost - uvjerenje da sam sretan.

Konfucije kaže: „Mnogi traže sreću ponad čovjeka, a drugi pod njim; ali, sreća je jednake visine kao i ljudsko biće.“ I to je istina, pa mora da postoji sreća po mjeri svakoga ljudskog uzrasta. Takva je, dragi učitelju i učenice, moja sadašnja sreća — pa znatiželjno mjerim i premjeravam da vidim kakvoga stasa u ovom trenu jesam. Jer, kao što dobro znaš, čovječji stas ne ostaje zanavijek jednak.

Kako li se ljudska duša preobličava ovisno o podneblju, tišini, osami... ili društvu u kojem živi!

Promatrajući iz moga osamljeničkog stanja, ljudi mi se više ne pričinjaju kao mravi, nego — baš naprotiv - poput golemih čudovišta: dinosaura i pterodaktila koji žive u atmosferi zasićenoj ugljičnom kiselinom, usred gusta raslinja što trune omogućujući rađanje. U apsurdnoj, nikom shvatljivoj džungli! Pojmovi nacije i rase, tebi tako dragi, pojmovi supernacije i čovječanstva, koji su mene zavodili, ovdje se izjednačavaju pod svemoćnim dahom razaranja. Osjećamo da smo se uzdigli do površine kako bismo promucali nekoliko slogova — ponekad niti njih, nego bezlične zvuke poput ah! ili da! — nakon čega bivamo uništeni. Čak i najrazrađe-nije zamisli, kada se razlože, ne bivaju drugo do li lutke napunjene piljevinom, bila u toj piljevini i čelična opruga skrivena.

Dovoljno me poznaješ da bi mogao shvatiti kako me ova okrutna razmišljanja nimalo ne potiču na bijeg — baš naprotiv, prijeko su potrebna iskra momu unutaršnjem plamenu. Jer Buda, moj učitelj, kaže: Vidio sam. A kad i ja vidjeh, te u treptaju oka postadoh blizak hirovitu i zaigranu, a nevidljivu redatelju, odsada mogu igrati moju ulogu na zemlji do kraja, cjelovito i ne obeshrabrujući se. Jer, vidjevši, i ja sam sudjelovao u djelu u kojem sada nastupam na Božjoj sceni.

Stoga mogu, promatrajući tu sveopću pozornicu, vidjet' i tebe sada tamo na legendarnom stijenju Kavkaza, kako igraš svoju ulogu; vidim te kako se trsiš spasiti tisuće duša našega roda kojima sama smrt prijete — tebe, nadri-Prometeja koji, međutim, mora prolaziti teške muke dok se bori s mračnim silama gladi, studeni, bolesti i umiranja. A ti se, ponosan, ponekad i raduješ što su mračne sile uništenja tako brojne i

nepobjedive, jer time tvoj cilj da živiš beznadno postaje herojskiji i tvoja duša poprima više tragične veličine. Nedvojbeno smatraš da vodiš sretan život, a budući da ti tako vjeruješ, tako i jest. I ti si skrojio sreću sukladno vlastitom stasu — a stas je tvoj sada, Bogu hvala, veći od mojega. Dobar učitelj, pak, ne želi većeg uzvrata od tog: da odgoji učenika koji će ga nadmašiti.

Što se mene tiče, često zaboravljam, samoomalovažavam se, gubim se, moja vjera postaje mozaik nevjera. Ponekad osjetim da bih rado sklopio pogodbu: proživjeti kratku pravu minutu — dajući zauzvrat ostatak života. A ti kormilo čvrsto držiš u ruci, nikad ne zaboravljajući — ni u najljepšim životnim trenucima — prema kojem si odredištu usmjerio brod.

Sjećaš li se kada smo, putujući u Grčku, prošli Italijom? Bjesmo odlučili da se zaputimo do Ponta*, tada u opasnosti, a za jednosatna prekida puta — od dolaska jednog do polaska drugoga vlaka — u nekom gradiću, zašli smo u veliki park u blizini kolodvora. Bješe ondje mnogo širokolisna drveća, banana, bambusa kore mrke poput metala... pčele su zujale oko cvijeća koje kao daje strahovalo od njihovih žalaca.

Šetali smo zanijemljeli od očaranosti, kao u snu, a tada — na zavoju staze među cvijećem — dvije se djevojke pojaviše, čitajući knjigu, dolazeći nam ususret. Ne pamtim više bjehu li lijepo ili obične, samo se sjećam da je jedna bila plave, a druga tamne kose, te da obje bjehu u laganim proljetnim bluzicama. A tada, smjelošću što ju jedino u snovima imamo, priđosmo im i ti reče: „Koju god knjigu da čitate, pričat ćemo s vama o njoj.“ Bilo je to neko djelo Maksima Gorkog, pa smo se raspričali o životu u siromaštvu, pobuni uma, ljubavi...

Nikad neću zaboraviti naše oduševljenje — i tugu; nas dvojica i te dvije djevojke u trenu postasmo stari prijatelji, bezmalo ljubavnici, kao da smo preuzeli odgovornost za njihove duše i tijela, a sve u hitnji, budući da smo ih trebali uskoro zauvijek napustiti. U ustreptalom zraku osjetili smo miris oskvrnuća i smrti. Naš je vlak stigao, oglasio se zviždukom — trgli smo se kao da se iz sna budimo. Pružili smo si ruke... i kako bih ikad mogao zaboraviti očajničke stiske naših šaka, dvaput po deset prsta koji se nisu htjeli rastati. Jedna od tih djevojaka silno je problijedjela, a druga se smješila, premda dršćući.

A ja ti rekoh tada, pamtim dobro: „Sto znače Grčka, Naša Zemlja, Dužnost? Istina je ovdje!“ Odgovorio si: „Grčka, Naša Zemlja, Dužnost... ne znače ništa. Pa ipak, za to ništa mi se svojevolumeno utječemo destrukciji.“

Zašto ti o tom pišem? Da vidiš kako nisam zaboravio nijedan od trenutaka što smo ih zajedno doživjeli, a i zato da ugrabim prigodu kako bih ti izrazio ono što zbog naše dobre (ili loše) navade da potiskujemo osjećaje nikad nisam mogao otkriti, kada smo

skupa bili. A sada, kad nisi preda mnom i ne možeš mi vidjeti lice — i kad ne mogu uletjeti u rizik da budem mekušan ili smiješan — mogu ti reći da te duboko volim.

Završio sam pismo, osjetivši olakšanje nakon razgovora s prijateljem. Pozvao sam Zorbu - zavučen pod stijenu, kako ne bi kisnuo, bavio se modelom svoje žičare.

— ‘Odi, Zorba. Diži se. Idemo prošetati do sela — doviknuo sam mu.

— Vidim da si dobre volje, gazda, ali daždi. Ne bi li mog’o sam?

— Ne bih želio da me takvo raspoloženje napusti, a opasnost će biti manja ako budemo skupa išli. Hajde!

— Drago mi je, gazda, da me trebaš! — uzvratio je nasmijavši se. — Pa ‘ajde... idemo.

Navukao je vuneni kretske bundžur sa šiljatom kapuljačom, što sam mu ga ja dao, pa krenusmo gazeći žitki glib. I dalje je kišilo, planinski vrhunci bjehu skriveni oblacima, a ne bješe ni daška vjetra. Oblutci na stazi blistali su oprani daždnom, a brdo s ležištem lignita naziralo se u izmaglici kao da je lice žene, na koje nam je nalikovalo, prekriveno žalobnim velom - kanda je malaksala pod kišom.

— I muško srce pati kada daždi — reče Zorba, kad sam mu iznio tu primjedbu — a i ta sirotica ima dušu. Otarasi se zle volje, gazda. Ne nosi je sobom.

Zastavši uza živicu, ubrao je nekoliko divljih narcisa, prvih te godine. Dugo ih je promatrao, kao ih se ne može nagledati - kao da su prvi što ih je ikad ugledao. Zatvorio je oči, strasno ih pomirisao i zatim mi ih dao.

— Kad bi mi, gazda, samo znali što kamenje, kiša, cvijeće... govori. Možda nas i doziva, obraća nam se, a mi ne čujemo. Kadli će se čovjekove uši otvorit’, kadli ćemo otvorit’ oči, gazda? Kadli ćemo raširit’ ruke, pa zagrlit’ sve: kamen, kišu, cvijeće... čovjeka? Sto o tom misliš, kažu li tvoje knjige o tom išta?

— Neka ih đav’o nosi! — rekoh, posežući za omiljenim Zorbinim izrazom. — Vrag nek’ ih nosi, samo to zaslužuju svime što kažu.

Zorba priđe i primi me za nadlakticu:

— Kazat’ ću ja tebi sad nešto, al’ nemoj se naljutit’ na me. Baci ti sva ta tvoja libra na gomilu i lijepo i’ potpali! Nakon toga, ‘ko zna... od valjane si sorte, možebit učinimo nešto od tebe.

„Pravo ima!“ rekoh samom sebi. „Pravo ima, ali ja to ne mogu.“

Zorba vidje da razmišljam i oklijevam s odgovorom, pa će oprezno:

— Vidim ja nešto...

— Sto, Zorba? Van s tim!

— Pa, baš i ne znam. Mislim samo... onako... da vidim. Ali, pokušam li ti reć', spetljat' ću se. Jednom, kad budem u dobroj formi, to ću ti otplesat'.

Kad smo ušli u selo, kiša je osjetno pojačala, pa vidjesmo kako djevojčice vraćaju ovce s ispaše, a orači isprežu volove napuštajući napola preorane čestice. Žene su prikupljale djecu po uskim uličicama - dažd bješe izazvao lijepu pometnju. Ali, nitko ljut ne bješe: ženama su se oči smijale dok su se dovikivale s djecom, a ni muškarci nisu marili za krupne kapi što su im se cijedile s brkova i kose. Osjetih da je vonj u selu, jedak i težak, zamjetno drugačiji nego isparenja s njiva i kamenita tla.

Dok smo se domogli kavane-mesnice Skromnost, bili smo pokisli kao miševi! Unutra gužva bješe - neki su ljudi igrali belot, drugi žustro raspravljali kao da se svađaju, nadvikujući se iz petnih žila... kao da se s brda na brdo dovikuju.

Oko okruglog stolića u dnu prostorije sjedili su seoski uglednici, oni po kojima se ravnalo bilo te nevelike zajednice: seoski glavlar Anagnosti, u bijeloj košulji širokih rukava; Mavrandoni, smrknut i nijem, povlačeći dim iz nargile, očiju prikovanih za pod; seoski učitelj, sredovječan čovjek ispijena lika, oslonjen na podebeo štap i suzdržano nasmijan - slušajući krupna i kosmata svježeg povratnika iz Kanade, koji mu je opisivao čuda velikih gradova. Vlasnik lokala, stojeći za tezgom, sve je slušao i čuo, s jednako uslužnim i bezbojnim osmijehom na licu, strijeljajući očima po džezvama nanizanim na štednjaku.

Čim nas je zamijetio, stric Anagnosti se pridiže:

— 'Odite k nama, pridružite se. Sfakianonikoli nam priča što je vidio i čuo u Kanadi. Vrlo je zabavan, dođite!

Potom se okrenuo krčmaru-mesaru:

— Dvije rakije, Manolaki!

Sjedosmo za njegov stol - a „Kanađanin", zapravo sirov grubijan, vidjevši strance, uvuče se u svoju kućicu i zašutje.

— Poglavice Nikoli, zar ne reče da si i u kazalištu bio? — učitelj će, ne bi li ga potakao da nastavi priču. — Kako te se to dojmilo?

Sfakianonikoli pruži svoju golemu ruku, uze čašu vina, strusi ju - i prikupi hrabrosti:

— Da ne odem u kazalište!? Taman posla, naravno da sam bio — povratnik će jednako glasno kao i oni koji se s brijega na brijeg dovikuju. — Svi pričali o neakvoj Kotopouli**... Te Kotopouli ovo, te Kotopouli ono, pa se jedne večeri ja prekriži' i odo' vidjet'... sam sebi govoreć': koji li je vrag u toj beštiji kad je takva strka oko nje?

— I što vidje, mladiću? — stric Anagnosti će živahno. — Je li čemu? Kakva je, za ime Božje?

— Pa... po mojoj duši, sve to skupa nije bogzna što. Tol'ko mi uši punili s tim teatrom, pa mišlja' da ću stvarno nešto posebno vidjet'. Ali, kažem vam, ljudi - čista mamipara! Najsličnije velikoj gostioni, samo okrugloj k'o gumno... a sve puno stolaca, osvjetljeno k'o u po bijela dana, krkljanac neviden - da ne znaš đe se zateče! Sotonska posla, reko' ja sebi... tu će ne'ko bacit čini na me. Taman 'tjede uteć', kadli me djevojče propošno k'o vrtirepka uze za ruku. "Ej, kamo?..." reko' ja, al' ne haje curetak, nego me odvede i pokaza đe mi je sjest'. I tako, sjedo' ja... a, narode moj, ljudi desno i lijevo od mene, ispred i iza - silan svijet! I uokolo, u rupama u zidovima, sve do stropa. Zagušljivo, bez zraka ću ostat', pomisli'... a žagor strašan, glava da ti pukne.

— Pitam ja onoga do mene da otkle te permadone izlaze, te ti on meni pokaza naprijed... i bogme ne prevari, jer se krpa neakva razmače, zvono začu, svjetina umuknu da si mog'o muvu ćut'... i eto te Kotopoulice! Ženska, bogme, sva kako treba, sprijeda i straga, vrag bi ga zn'o zašto je piletom** zovu. Cvilila ona, dernjala se nemušto, nji'ala bokovima i prenemagala se, onako stegnuta 'aljom... pa kad narodu dosta bješe, udriše svi pljeskat da pomisliš strop će past'! Meni puno i previše, al' ne i njoj: ode pa se vrati, pa neko'ko puta tako... vrag zna zašto, kad više pričat' ne 'tjede, samo se klanjala svjetini koja je pljeskala, urlala i zviždala!

Seljaci su se za trbuhe hvatali, tresući se od smijeha - što Sfakianonikoli nije ni najmanje doživio kao priznanje njegovoj priči, nego posramljen pogleda put vrata, te, da bi promijenio temu, reče istim grubim glasom:

— A što pada danas! K'o da ne misli stat'.

Svi pogledaše prema vratima - a u tom trenu seoskim trgom prođe žena bujne crne kose što joj je po ramenima padala, pridržavajući si rukama crnu suknju zadignutu gotovo do koljena; stasita i jedra, odjeće kišom slijepljene s tijelom, bješe zamamna i puna erosa. Trgnuh se — kakve li zvjerke, pomislih, jer mi se nepoznata učinila opasno izazovnom, pravom žderačicom muškaraca. Žena na tren zastade i baci pogled prema unutrašnjosti kavane - zamijetih da su joj oči blistave i pune ognja, u skladu s pojavom.

— Sveta Majko! — promrmlja goluždrav momak paperjaste bradice, koji je sjedio do vrata.

— Prokleta bila, zavodnice! — mrzovoljno će Manolakas, seoski pandur. — Prokletstvo na tvoju glavu. Uspališ muškarca i pustiš ga da izgara!

Momak uz vrata počeo je pjevušiti, u prvi mah ispod glasa i oklijevajući, a zatim promuklim glasom punim gnjeva:

Udove jastuk dunjom mirise

Usnih na njemu i ne spim više...

— Umukni! — Mavrandoni se obrecnu na nj, zamahnuvši čibukom nargile.

Mladić zašutje, a neki se starac nagnu nad pandura Manolakasa, šapćući mu:

— Bogme ti se ragnjevio ujak. Padne li mu ikad šaka, sasjeć' će nesretnicu na komade. Neka joj Bog milostiv bude!

— Androulio, starino — odvrati ovaj — vjerujem ja da se i ti za udovičinom suknjom osvrćeš. A djevac si... i nije te sram!

— Slušajte vi mene, neka joj Bog pomogne! — Manolakis će potom. — Jer, ne zamijetiste li kakva nam se деца rađaju u posljednje vrijeme? Blažena udova bila, kažem vam ja, jer je ljubovca svi' muški' u selu: svi oni, kad svjetlo ugase, misle da im je ona u naručju, a ne žena s kojom liježu... i zato u našem selu tako krasna деца na svijet dolaze.

Nakon časka-dva tišine, stari Androulio promrsi:

— Sretan li onaj 'ko joj butine obgrli! E, prijatelju moj, da je meni dvadesetak k'o Mavrandonijevu detiću...

— Vidjet' ćemo je kad se bude vraćala doma — reče netko, uz podbadački smijeh, pa se svi opet zagledaše kroz okvir vrata.

Kiša je i dalje padala, potočići su se slijevali kamenitim ulicama, a povremeno bi i munja sijevnula nebom. Otkako je udovica prošla trgom, Zorba kao da bez daha ostade; ne mogavši se više suzdržati, uzdahnu i reče mi:

— 'Aj'mo, gazda! Popušta dažd.

Bos i raščupan momčić uto se pojavi na vratima kavane-mesnice, zagledavši se u nas unutra krupnim očima divljega sjaja; sjetih se da ikonopisci tako slikaju svetog Ivana Krstitelja, s golemim očima, iskolačenim od gladovanja i molitve.

— Ej, Mimiko! — doviknuše mu neki, uz podsmijeh.

Shvatio sam da je nesretnik seoska bena - kakvu svako selo imade... a nema li ju, svjetina će već nekoga, radi svoje zabave, ludom učiniti; Mimiko je očito bio takav odabranik.

— Ljudi... — zausti momčić ženskastim glasom. — Ljudi, izgubila udova Sourmelina ovcu. Daje demejanu vina onom ‘ko je nađe!

— Van! — izdera se stari Mavrandoni. — Gubi se!

Prestrašen, Mimiko se sklupčao tik uz vrata, ne htijući naopet na kišu.

— ‘Odi sjedi, Mimiko, rakijicu popij. Pre’ladit ćeš se — poglavar Anagnosti će sažaljivo. — Sto bi s našim selom bilo da nema svoju benu.

Čas potom, na pragu se ukaza zapušten mladić vodnjikavo plavih očiju, bez daha i sva mokar - s kose, slijepljene na čelu, cijedile su mu se kapi kao da je cijeli dan na kiši bio.

— Ej, Pavli! Sjedi, rođače! — zazva ga Manolakas, dok Mavrandoni baci pogled na sina i namah se smrknu.

— To li je moj sin?... Taj mlitavac! — prosiktao je sebi u bradu, tako da smo ga samo mi najbliži čuli. — Koga li vruga taj ganja? Dođe mi da ga pograbim za vrat i tresnem njim o kamen k’o hobotnicom.

Zorba se cijelo to vrijeme vrpeljio poput mačka na užarenu crijepu: udovica bješe tako uzбудila sva njegova čula da ga se više nije moglo zadržati unutar četiri zida.

— ‘Aj’mo, gazda, ‘aj’mo! — svako malo mi je šaptao. — Eksplodirat’ ću ovdje.

Po njemu, oblaci se bjehu raspršili i sunce iznova zasjalo! Uzbuđen pojavom nepoznate žene, obrati se on gostioničaru, hineći ravnodušnost:

— Udovica... ‘ko je ta?

— Ždrebica! — Kondomanolio će poluglasno, stavivši kažiprst na usta i pokazujući očima na Mavrandonija, koji se opet bješe zagledao u neznanu točku na podu. — Ždrebica, prijatelju. Ali, ni riječi o njoj - prokletstvo će nas stić’.

Mavrandoni se uto diže, smota crijevo nargile oko grlića i reče mrzovoljno:

— Oprostite... idem. Pavli, sa mnom!

Njih dvojica prodoše pored nas pa na kišu u kojoj se ubrzo izgubiše, a i Manolakas se diže, te će za njima. Kondomanolio sjede na dotadašnji Mavrandonijev stolac.

— Sirota starina! — reče tiho, očito samo za najbliže uši.

— Umrijet će od bijesa i tuge, golema je nesreća snašla njegov dom. Na svoje uši čuh jučer kako mu Pavli reče: „Ćaća, ne bude li mi žena - ubit ću se! “Al’ neće kučka s njim. Rekla mu je da odbije, nek’ si balavi nos obriše!

— Aj’ mo! — Zorba će još jednom, ovoga puta na rubu živaca; svaka riječ što ju je o udovici čuo kao da je umnožavala njegovo uzbuđenje.

— Pa hajd’ mo — složih se, čuvši da su se pijetli oglasili, a i videći da kišna zavjesa pred gostioničkim vratima nije više onako gusta.

Mimiko, dotada skutren uz dovratak, skoči na noge pa za nama. Kamenovi isprane kaldrme blistali su pod svjetlom što se probijalo kroz pocijepanu naoblaku, a dvorišne se kapije, potamnjele od napijenosti vodom, otvoriše da bi propustile starice u crnom koje se, s košaricama u rukama, dadoše u potragu za puževima.

Mimiko mi priđe i dodirnu me po laktu:

— Daj cigaru, gosparu. Ima ćeš sreće u ljubavi.

Pružih mu cigaretu - prihvatio ju je munjevito pruženom koščatom rukom preplanulom od sunca.

— I ognja daj!

Pripalio sam mu, pa siromašak povuče dim punim plućima, te ga potom polako ispusti kroz nozdrve.

— To se zove bit’ sretan k’o paša!

— Kamo si krenuo, Mimiko? — upitah ga tek onako.

— Udovici. Reče da će mi dat’ nešto da prezalogajim ako razglasim da joj nestade ovca.

— Sviđa ti se udovica, Mimiko? — Zorba će uz vragolast uzdah, dok smo žurno koračali pod raščešljanim oblacima, udišući svježinu iznova uzbudljiva krajolika.

— A zašto ne bi, prijatelju? Zar nisam i ja isp’o iz iste gnojne jame iz koje i svako drugi?

— Kakve gnojne jame? Na što misliš, Mimiko? — zapanjili se.

— Iz majčine utrobe, čovječe.

Bjeh preneražen: samo je Shakespeare, pomislih, i to u trenucima ponajvećeg nadahnuća, mogao smisliti tako okrutno realističan opis odvratno-mračnog misterija poroda. Pogledah ga: jadnik bješe sav obilježen svojim krupnim očima, malko razrokim, a ekstatična sjaja.

— Sto radiš povazdan, Mimiko?

— A što misliš?! Živim k'o aga! Ustanem ujutro, prezalogajim koricu 'ljeba, a onda činim sve i svašta ljudima... bilo što i bilo gdje. Odušem, donesem... gnoj prevezem, konjsku balegu skupim, a imam i ribolovni štap. Živim u tetke Lenio, ona ti je narikača, moraš je upoznat', svako nju znade. I slikalo ju je jednom. Navečer, kad se vratim, dadne mi zdjelu čorbe i kap vina, ako ima. Nema li, napijem se Gospodnje vodice tako da mi se stomak nadme k'o bubanj. Pa u krpe!

— Bi li se oženio, Mimiko?

— 'Ko, ja?! Nisam lud! Svašta li ti pitaš, prijatelju. Da ja sebi takvu nevolju na vrat natovarim? Žena treba opanke... Gdje da joj i' nađem, kad vidiš da i sam bos idem?

— Zar nemaš kakve čizmetine?

— Pa za koga ti mene držiš?! Naravno da imam! Umro nekakav lani, pa mu i' tetka Lenio skinula da i' ne ukopaju šnjim. Nosim i' na Uskrs, nazujem pred crkvom kad mi je pred jereja izać'... a potom izujem, pa šnjima oko vrata i bos doma.

— Sto najviše voliš, Mimiko?

— 'Ljeb! U', što volim dobar 'ljeb... 'rskave korice i vruć, pogotovo ako je senični. Onda vino, pa san. Na miru zaspat'.

— A žene?

— Pih! Najest' se i napit', pa u postelju... to je život. Ostalo - jad i nevo'ja!

— A udovica?

— Vragu je daj! Ostavi se nje, ako znaš što je za te dobro. Odbij, sotono! — jadničak će prekriživši se i triput glasno pljunuvši.

— Znaš li čitati?

— Jope' ti! Ma nisam ja tak'a budala! Kad sam malešan bio, odvuklo me u školu, al' srećom - navuk'o tifus, pa ost'o ovak'i. I tako se izvuk'o!

Zorbi je bjelodano bilo dosta moga zapitkivanja sirotog Mimika - samo mu udova bješe na umu.

— Gazda — reče primivši me za ruku, a drugom pokaza Mimiku da produži: — Moramo nešto nas dvojica raspraviti'. Ovako, gazda, ja' bi se tu u tebe pouzd'o, a ti... nemoj osramotiti' muški rod! Bog ili vrag, svejedno, posla ti ovaj zalogaj, a ti zube - imaš li?... imaš! Pa lijepo zagrizi. Pruži ruku i uberi je! Zašto li nam je Stvoritelj ruke d'o, nego njima posežemo za onim za čim očemo. Pa je zgrabi! Strašni' žena vidje' u mladim danima, al' je vražja udovica od oni' zbog koji' se najstrmija stijena svladava.

— Ne bih ja srljao u nevolje! — odgovorih ljutito; naime, razdražilo me to što sam u dnu dna srca itekako poželio to žestoko tijelo, koje je prošlo pored mene poput uspaljene zvijeri što širi vonj mošusa.

— Ti ne bi nevo'je!? — Zorba je bio više nego zapanjen.

— A što ti, pobogu, onda uopće 'oćeš?

Nisam odgovorio, ali on jest nastavio:

— Sav je život nevo'ja, smrt bogme nije. A znaš li ti što znači živjeti'? Raspojasat' se, gazda, i poč' nevo'je tražiti! To je život.

Opet ništa ne rekoh, premda sam znao da je Zorba u pravu - da pravo on ima, ali da ja nemam smjelosti. Moj život bješe odavno na pogrešnoj stazi, pa mi i razgovori s muškarcima postadoše sami solilokviji - a što se žena tiče, tako nisko bjeh pao da bih, birajući između zaljublivanja i čitanja o ljubavi, svakako knjigu odabrao.

— Ne oklijevaj, gazda. Okani se kalkulacija. Ostavi prste na miru, baci vražje računaljke i zatvori trafiku, kažem ti. Sad se ne broji sitno, čas je da spasiš ii' izgubiš dušu. Poslušaj me, gazda, uzmi rupčić, pa zamotaj u nj dva-tri zlatnika - papirnati novac ne blista! - i pošalji ih udovici po Mimiku. Poduči ga da kaže: „Zakupac rudnika te pozdravlja i šalje ti ovaj darak — mali darak, al' ljubav veliku. I poručuje da ne brineš zbog ovce, ako se ne nađe, on će to riješiti'... jer, otkad te vidje kad si prošla ispred kavane, razbolje se bolešću od koje ga samo ti izliječiti' možeš!“

— Potom, još iste večeri, pokucat' ćeš joj na vrata. Gvožđe se kuje dok je vruće! Pa ćeš reć' da si se izgubio, bil' ti pozajmila lampaš... il' da ti je naglo pozlilo, pa ti treba čaša vode. Ili, bolje još: kupiti' ćeš ovcu i doći joj, pa reć' „Evo, gospo, ovce što ti se izgubila bila. Nado' je, pa ti je dovedo'!“ A udova će te - slušaj ti mene, gazda - nagraditi' još kako. Bože svemogući, da mi je pojahat' tu kobilu, makar za tobom! Velim ti, gazda, u raj ćeš ujahat'. A, dragi moj, tragaš li za ikakvim drugim rajem... ne postoji! Ne slušaj što popovi kažu, ja ti kažem da drugoga nema!

Vjerojatno smo, razgovarajući tako, došli do udovičine avlije, jer Mimiko - koji je dotad išao nekoliko koraka ispred nas - zastane i počne pjevušiti svojim drhtavim glasićem:

Uz kestene vino, uz orahe med

Uza ženu muško, k'o što je i red!

Zorba zakorači svojim krakatim štulama preda me, nosnica raširenih kao u bika. Zatim stade kao ukopan, duboko uzdahnu, okrenu se i pogleda me pravo u oči:

— Onda? — odlučno će, čekajući moj odgovor.

— Sad bi bilo dosta! — odgovorih grubo i ubrzah korak.

Zorba, zaostavši na tren, gnjevno je promrmljao nešto posve mi nerazumljivo.

Kad smo se vratili u kolibu, sjede on skrštenih nogu, stavi santuri na koljena, pognu glavu i izgubi se u promišljanjima. Učini mi se da tako, glave oborene na grudi, preslušava stotine nekadašnjih pjesama i bira najljepšu i očajem najzasićeniju od svih. Konačno ju je našao i otpočeo - odista iz srca melodiju što srce razara. Povremeno me pogledavao ispod oka, što mi je učvrstilo dojam kako mi santurijem želi reći ono što se ne usuđuje riječima: da traćim život, da smo udovica i ja dva voden-cvijeta kojima je suđeno samo sekundu pod suncem proživjeti, prije nego što zauvijek umremo. A onda - nikad, nikad više!

Odjednom, Zorba prekide prebiranje po žicama i skoči na noge - shvativši da se uzalud trudi. Naslonio se leđima na zid, zapalio cigaretu, te ubrzo započeo priču:

— Otkrit' ću ti tajnu, gazda, što mi neki hodža u Solunu reče. Kazat' ću ti je, sve da i ne bude vajde. Rek'o sam ti da sam torbario po Makedoniji, prodav'o po selima kaleme konca i igle, svetačka žitija, tamjan i papar... A što sam glasa im'o onda, k'o slavuj! A, da znaš, gazda, pale se ženske i na dobar glas. A na što se one ne pale?!... Samo Bog zna koji je vrag u njima. Možeš bit' ružan k'o lopov, kljast il' grbav, ali, imaš li glasa, pa još ako umiješ lijepo zapjevat' — izgubit' će za tobom glavu! A u Solunu sam torbario i po turskoj kasabi, pa biva da sam glasom tako očarao nekakvu bogatu muslimanku, pašinu kćer, da zaspal nije mogla. Pozva ona ostarjelog hodžu i napuni mu šake zlatnicima vapeći „Aman, 'ajde reci Kaurinu koji kasabom torbari da mi dođe. Moram ga vidjet', izdržat' ne mogu!“

— Priđe meni hodža, pa će: „Čuj me, mladi 'rišćanine, 'odi sa mnom!“ „Neću... a gdje bi da s tobom idem?“ pobuni se ja. „U paše je kći k'o voda izvorska - čeka te u svojim odajama. 'Odi mladi 'rišćanine!“ Ali, zn'o ja da kršćanin, za njih nevjernik, koji se zatekne u turskoj kasabi nakon što mrak padne nikad iz nje ne izađe, pa reko' da neću. „A bojiš li se Boga, Kaurine?“ „Zašto bi' se treb'o Boga bojat'?!“ „Zato, mladi

‘rišćanine, jer onaj ‘ko ne legne sa ženom, a bješe mu dano, grdan grijeh počini. Sine, ako te žena pozove da s tobom postelju podijeli, a ti ne odeš, propade ti duša! Ta će na sudnji dan pred Bogom uzdahnut’, a njezin će te uzdah, ‘ko god ti bio i kakva god dobra djela za sobom ostavio, u pakao bacit’!’“

Zorba, uzdahnuvši, reče potom glasom s drugoga svijeta:

— Ako ima pakla, mene neće mimoić’ - i to će jedini razlog bit’. Ne stoga što sam pljačk’o, ubij’o ili preljub počinio... ne! Sve to ništa nije. Ali, pakao mi ne gine, jer me jedne noći žena u Solunu u postelji čekala, a ja joj ne odo’.

Zatim je potpalio oganj između dva kamena i pristavio nam večeru - cijelo me vrijeme pogledavajući rubom oka i gorko se osmjehujući.

— Gluvu možeš dovijeka na vrata lupat’! — promrlja saginjući se da bi puhanjem u žar raspirio plamen što se, jer drva mokra bjehu, nikako nije htio razgorjeti.

* Pontus, grčki Pontos, šire područje oko grada Trabzona (u današnjoj Turskoj), u prošlosti nastanjeno uglavnom Grcima, te pripadnicima kavkaskih naroda Leukosirija, Cana i Laza; potkraj Prvoga svjetskog rata Grci su zahtijevali proglašenje Ponske Republike, na teritoriju šest povijesnih grčko-pravoslavnih mitropolija. Lišene potpore velikih sila, Turska je tamošnje Grke mahom „etnički očistila“ - spasili su se oni koji su preživjeli stotine kilometara tragičnog zbjega obalom Crnoga mora do Grčke.

** Marika Kotopouli (1887.-1954.), glasovita grčka glumica, školovana u Francuskoj; proslavila se ulogama heroína u antičkim dramama, a bila je i politički aktivna, kao ikona desničarskoga rojalističkog pokreta. (Deminutivni nastavak -pouli znači pile.)

9

Dani su sve kraći bivali, sumrak sve brže padao, a svakog predvečerja nemir u našim srcima sve veći bio. Obuze nas iskonski strah naših predaka što im se u dušama budio dok su gledali kako sunce iz dana u dan sve ranije zalazi - vjerojatno u očaju pomišljajući da bi jednom moglo i zauvijek zaći - pa provodili noći na visovima, dršćući od studeni i jeze.

Zorba je svoj nemir proživljavao dublje, iskonskije nego ja, a da bi mu se oteo, iz rudničkih galerija nije izlazio prije nego što bi zvijezde zablistale na nebu. Naišao je na žilu vrlo dobra lignita, s malim sadržajem vlage i visoke kalorične vrijednosti, za kojim nije ostajalo mnogo pepela, a to ga je silno odobrovoljilo, jer je u njegovom poimanju zarada doživljavala čudnovatu preobrazbu: pretvarala se u putovanja, žene i nove pustolovine. Nestrpljivo je čekao dan kada će steći bogatstvo - kada će mu na krilima

perje, a on je tako novac zvao, dovoljno narasti da može odletjeti. Stoga bi često i cijelu noć provodio sastavljajući i proučavajući svoju minijaturnu žičaru, u potrazi za kutom nagiba koji će omogućiti da balvani niza nju klize polako, polako... kao da ih anđeli nose, kako je znao reći.

Jednog je dana uzeo veliki list papira i nekoliko olovaka u boji, pa nacrtao planinu, šumu, žičaru, trupce kako vise o čeličnu užetu - dodavši svakomu po par nebeskoplavih krila. U malomu potkovastom zaljevu nacrtao je crne lađe i mornare u zelenoj odjeći, papigama nalik, te maone krcate žutim daskama i gredama - a u svakom kutu crteža bješe narisano po monah iz čijih se usta protezala ružičasta vrpca s natpisom, crnim velikim slovima: VELIK JE BOG I ČUDESNA SU DJELA NJEGOVA!

Nekoliko je posljednjih dana Zorba u žurbi palio večernji oganj i pripremao nam večeru, čim bismo pojeli trčao u selo - te se nedugo potom namrgođen vraćao.

— Gdje si to bio... opet, Zorba? — nisam izdržao da ga ne upitam.

— Nije važno, gazda — odgovorio je i promijenio temu.

Jedne večeri, kad se vratio, upitao me zamjetno znatiželjno:

— Ima li Boga? Da ili ne, što ti misliš, gazda? A, ako ga ima - sve je moguće - što misliš, kako izgleda?

Umjesto odgovora, slegnuo sam ramenima - što ga nije obeshrabilo, te je nastavio:

— Ne šalim se, gazda... a mislim da je Bog upravo poput mene, samo krupniji, snažniji i mahnitiji. I besmrtni, što ga ionako ide. Ja mislim da on sjedi na hrpi mekani' ovčji' runa, u nekakvoj svojoj kolibi na nebesima, a da ta nije sklepana od razrezani' benzinski' bačava, k'o naša, nego da je od oblaka. U desnici mu nije nož nit' računaljka - jer su ti đavolji alati namijenjeni mesarima i trgovcima - nego golema spužva puna vode poput kišna oblaka. Desno je od njega raj, lijevo pak'o, a preda nj duše dolaze... jadne, gole drhteći - jer izgubiše svoju odoru, tijelo 'oću reć'. Bog ih gleda, grohotom bi se nasmij'o, al' se igra bauka, pa grmi: „Priđi! Priđi ovamo, ti i bijedo i nevoljo!“

— Onda je počne ispitivat', a naga se duša pred njegove noge baca i nariče: „Milost! Sagriješih...“ te niže što, kad i kako. Bog misli 'ajd' ne pretjeruj, zijeva od dosade, pa će onda: „Dosta, nebesa mu! Ču mnogo i previše!... te onom spužvom, pljus! fljas!, spere joj sve grijeha i kaže: „Odlazi, očišćena si, bježi u raj!“, a svetom Petru dobacuje: „Pusti i ovu sirotu, Perice.“ Jer, kao što znaš, Bog je veliki dostojanstvenik, a dostojanstvenik bit' ponajprije znači moć' oprostiti'!

Sjećam se da se u prvi mah, dok je Zorba iznosio svoje veličanstvene besmislice, nasmijati htjedoh, ali se velikodostojanstvenost njegovog Boga u meni uobličila i dozrela u slitinu sućuti, plemenitosti i svemoći.

Sljedeće večeri - kiša je pljuštala, a mi se nadvismo nad grijalicu, pekući u vrelu pepelu kestene - Zorba se najprije zagledao u me, a potom dugo šutio, kao da mi kani otkriti neku veliku tajnu, te konačno, ne mogavši se više suzdržati, reče:

— Gazda, 'tio bi' znat' koga vruga vidiš u meni, zašto me za uši ne izvučeš i ne izbaciš nogom u tur? Reko' ti da su me i Snijet zvali, jer ondje gdje bi' ja proš'o ne bi kamen na kamenu ost'o. Ode tvoj pos'o u propas', otjeraj me, kažem ti!

— Sviđaš mi se. Neka zasad bude kako jest — rekoh mu.

— Ali, zar ne shvaćaš, gazda, da moj mozak nije valjane mjere? Možebit je malo pretežak, možebit prelagan, ali da je prave težine... sigurno nije! Evo, da ti kažem nešto što ćeš razumjet' — danima i noćima nemam mira zbog one udovice. Ne, daleko od toga da bi' na se mislio - kunem ti se, nije o tom riječ. Vrag nek' je nosi, to je sve što mogu reć' kol'ko se mene tiče, nikad je takn'o ne bi sigurno. Nisam ja njezina sorta. Ali, ne mogu podnijet' da bude izgubljena za sve, ne želim da sama spi. Nije to pravedno, gazda, ne mogu podnijet' tu pomis'o, pa se noću motam oko njezine avlije. Tamo idem ono s večeri kad nestanem, a ti pitaš da kud ću. A znaš zašto: da vidim spi li ne'ko s njom! Da mi lakne...

Prasnulo sam u smijeh — što bih drugo.

— Ne smij se, gazda! — Zorba će uvrijeđeno. — Jer, ako žena sama spava, to je grijeh nas muških - a svaki od nas na posljednjem će sudu morat' podastrijet' svoj obračun. Bog će nam 'prostit' sve grijehe, k'o što ti već reko', spužva će mu pri ruci bit'... osim toga jednog. Jao si ga onom koji je mog'o spat' s nekom ženom, a nije! Jao si ga ženi koja je mogla spat' s muškarcem, a nije! Sjećaš li se što mi onaj solunski hodža reče?

Zašutio je potom, ali ne zadugo - jer, eto ga iznebuha s pitanjem:

— Kad čovjek umre, može li se vratit' u život?

— Ne bih rekao, Zorba.

— Ne bi' ni ja. Ali kad bi mog'o, onda bi se oni muškarci o kojima sam ti prič'o, oni dezerteri koji su odbili udovoljit' ženi, vratili k'o... što misliš? K'o jalovci. Mazgovi!

Opet nakratko zašutje, duboko razmišljajući - i opet mu oči zasjaše uzbuđenjem zbog novog otkrića:

— A 'ko zna, možebit su svi mazgovi i mazge, sva ta jalova marva, oni muškarci i žene koji za života pravi muški i ženske ne bjehu... pa stoga i jesu opake ćudi i vazda se 'oće ritnut'. Sto na to kažeš, gazda?

— Kažem, Zorba, da ti je mozak nedovoljne težine! Daj se radije santurija lati — odgovorih, smijući se njegovoj novoj smišljotini.

— Bez uvrede, gazda, al' ništa od svirke večeras. Jer, kako god nastavim, sama će glupos' bit'... a znaš zašto? Silna mi je briga na pameti. Ona me nova galerija, nek' je sam nečastivi nosi, posve raspamećuje. A a ti meni o santuriju!

Potom je iz pepela izvadio pregršt pečenih kestena, pružio meni šačicu da ih sam čistim, te nam nalio po čokanjčić rakije.

— Neka te Bog usmjeri desno od svog prijestolja! — poželjeli mu kad smo se kucnuli.

— Lijevo! Samo lijevo! Desno mi još nikakva dobra nije donijelo — reče svaljujući se na ležaj; kad je ispio rakiju - u jednom gutljaju - reče sa zebnjom u glasu: — Sutra će mi trebat' sva snaga što je imam i nemam... tuć' mi se s 'iljadu demona. Laku ti noć!

Sljedećeg jutra Zorba je odmaglio put rudnika već u praskozorje. Prethodnih dana radnici su prokopali hodnik uzduž nove žile, ali je silna voda curila sa stropa i radilo se u crnu glibu do koljena. Zorba bješe stoga naručio još građe za ugradnju potporanja - međutim, nemir ga spopade kad je vidio da gredice nisu bile valjane mjere; instinktom čovjeka koji se u podzemnim prokopima snalazio kao da se radi o labirintima vlastita mu tijela, osjetio je da se takvom građom galerije ne mogu učiniti sigurnima za rad. Čuo je on i škripu nečujnu drugom uhu, sve uvjereniji da potpornji i traverze ne mogu izdržati pritisak nad sobom.

Još ga je nešto dodatno uznemirilo tog jutra: upravo kad se kanio spustiti u kop, seoski je svećenik, jerej Stephanos, naišao na svojoj maščici, žureći prema nedalekomu ženskom manastiru da dade posljednju pomast nekoj monahinji na umoru. Srećom, Zorba ga je spazio dovoljno prije nego što mu se paroh obratio, pa je stigao uštipnuti se i triput pljunuti preda se.

— 'Jutro, oče! — uzvratilo on mrzovoljno na svećenikov pozdrav, a kad je ovaj zamaknuo iza brijega, dodade i više nego jetko: — Kletva tvoja nek' na me padne, a ne blagoslov!

Osjetio je, međutim, da mu sve to nije bilo dovoljno, pa siđe u galeriju i više nego napet. U jami se osjećao težak vonj acetilena i lignita: radnici su već bili počeli pojačavati konstrukciju što je podupirala svodne traverze. Zorba im nazva Dobrojutro! na grub i osoran način, te zasuče rukave i baci se na posao. Desetak radnika istodobno je počelo iskopavati lignit iz žile, nabacivati ga lopatama na hrpe i odvoziti s njih ručnim kolicima.

Zorba se odjednom ukipi, dade ostalima rukom znak da prestanu raditi i napne sluh; jer, kao što jahač s vremenom postane jedno sa svojim konjem, a kapetan s lađom, tako se i Zorba o svakom silasku u jamu sjedinjavao s rudnikom, pa je razgranate hodnike doživljavao poput vlastitih vena i osjećao - te, ljudskom lucidnošću, i prepoznavao - gibanja o kojima se iz mrkih naslaga ugljena nije dao iščitati nikakav znak. Pošto je neko vrijeme osluškivao svojih velikim dlakavim ušima, zagledao se u mrak galerije. U tom sam trenutku i ja stigao u rudnik - nakon što sam se probudio kao da me nečija ruka takla, dršćući sav od nekakva predosjećaja. Na brzinu sam se obukao i pohitao u rudnik, a ne znajući ni zašto tako žurim, ni kamo sam uopće krenuo... dok su moje noge bez oklijevanja odabrale put prema kopu. Došao sam upravo kad je Zorba nastojao čuti, ili nazrijeti, što se zapravo zbiva.

— Ništa — reče tiho nekoliko časaka kasnije. — Ništa, a pomislio sam... nema veze, na posao momci!

Onda ugleda mene, pa će, nabraivši usne:

— Sto ćeš ti ovdje tako rano, gazda? Izadi, nadiši se čistog zraka, a ovamo možeš navratit' i nekoga drugog dana — reče mi šapatom, da drugi ne čuju.

— Sto je, Zorba? Sto se događa?

— Ništa... umišljam koješta. Vrag popa nanio jutros, prvi mi put prijede. Nego, 'ajde ti.

— Ako je kakva opasnost, zar ne bi sramotno bilo da sam odem?

— Pa... bi.

— Hoćeš li ti izaći?

— Neću.

— No, onda...

— Što Zorba treba učinit', jedna je stvar — reče mi zamjetno razdražen — a što drugi moraju, posve druga. Ali, ako misliš da bi bilo sramota otić', nemoj. Ostani... i budi pokopan.

Uzeo je teški čekić i stao zabijati klamfe u oblice potporne konstrukcije, kako bi bolje povezoao noseće grede i poprečne sponse, a ja uzeh karbidnu svjetiljku i pođoh kroz blato, uzduž svjetlucava sloja mrkog ugljena. Prije mnogo milijuna godina zemlja je progutala goleme prašume, probavila svoju djecu i pretvorila ih u lignit, a potom u mrki, pa kameni ugljen. Zorba mi priđe, provjeravajući čvrstoću potporanja, pa objesih lampu o klin i stadoh ga promatrati kako radi. Bio je posve predan poslu - ni o čemu drugo nije

razmišljao, sjedinjen bješe sa zemljom, ugljenom, mašklinom, macolom, klinovima... kojima se borio s nepouzdanim drvom.

Kao da i sam podnosi muke drvena svoda tijesne galerije - suprostavio se planini u namjeri da joj otme ugljen, služeći se dovitljivošću i snagom. Zorba je osjećao materiju nepogrešivim instinktom i udarce je pronicljivo usmjeravao u slaba mjesta, ondje gdje će ostvariti prodor. A tada mi se, onako prekriven glibom - od cijeloga lica samo su mu se bjeloočnice nazirale - učinio kamufliran u ugljen, kako bi mogao prići protivniku, u trenu kada taj nije svjestan opasnosti, i tako probiti njegovu unutarnju obranu.

— Bravo, Zorba! Samo naprijed! — doviknuh mu onako naivno zadivljen.

Nije se ni osvrnuo - jer, kako bi mogao u tom trenu razgovarati s knjiškim moljcem koji, umjesto da se lati pijuka, drži u ruci bijedni krnjatak olovke? Bio je zauzet, bez volje za pričom. „Ništa mi ne govori dok radim,“ reče mi jedne večeri, „mog'o bi prasnut'!“ „Prasnuti? Ali, zašto, Zorba?“ „Opet ti s tvojim zašto i kako! K'o djetetina! Kako da ti objasnim... Kad radim, pos'o me sasvim obuzme, od glave do pete - prikovan bivam za nj cijelim tijelom i umom, pa bio to kamen, ugljen ili santuri. Da me tada nenadano dirneš, ili mi nešto kažeš, pa se ja pokušam okrenut' prema tebi - prelomio bi' se! Jel' ti jasno?

Bacih pogled na sat - bila je deseta ura.

— Vrijeme je za stanku, na marendu, prijatelji! — rekoh. — Čak je i prošlo.

Radnici odmah pobacaše alat u kut, obrisaše znoj s lica i krenuše prema izlazu iz galerije. Posve zaokupljen radom, Zorba me nije čuo - a ako i jest, nije se dao iz jame. Ponovo je zabrinuto osluškivao zvukove u naslagama.

— Časak samo... zapalite — rekoh ljudima mašivši se za džep, a oni se okupiše oko mene - dok se Zorba naglo trže, te prisloni uho na stijenu galerije. U svjetlu acetilenske lampe vidjeh njegova od napetosti polutvorena usta.

— Što je, Zorba? Što se zbiva? — viknuh, a u tom trenu cijeli se svod galerije zatresao uz potmulu tutnjavu.

— Van! Svi van! — povikao je Zorba hrapavim glasom.

Pohitali smo prema izlazu, ali još ne bjesmo stigli do prvog potpornja, kad se drugi praskav zvuk začuo iznad naših glava. Zorba je u hipu dograbio veliku gredu i pokušao ju upotrijebiti kao sošicu da podupre traverzu koja je očito popuštala - shvatio sam da to radi kako bi spriječio urušavanje krova hodnika još nekoliko sekunda, dok svi ne izađemo.

— Van svi! — opet je povikao, ali mu je sada glas bio prigušen, kao da dopire s druge strane provaljene gomile.

Zahvaćeni kukavičlukom što često svlada ljude u kritičnim trenucima, nagrnuli smo van - posve smetnuvši Zorbu s uma. Ali, u trenu sam se pribrao i potrčao natrag prema galeriji.

— Zorba! Zorba! — dozivao sam ga vjerujući da vičem, da bih ubrzo shvatio kako mi glas uopće ne napušta grlo - bjeih zanijemio od užasa. Golem me sram obuze! Tumarao sam tminom prema njemu, ruku ispruženih, dok je on istodobno nekako uspio poduprijeti glavni uzdužni nosač i potrčao prema izlazu - tako da smo u mraku naletjeli jedan na drugoga, kao da se međusobno u zagrljaj bacamo.

— Van moramo! Van! — povikao je i povukao me prema svjetlu. Kraj vrata, silno prestrašeni radnici bjehu se nagurali buljeći u mračna usta jame. Čuli smo sve glasniju škripu i pucketanje, kao da se stablo u oluji cijepa i izvaljuje iz korijena, a zatim se prolomila grmljavina - uza strašnu huku cijela se planina potresla i rudnički se hodnik potpuno urušio.

— Bože svemogući! — promrmljaše ljudi križajući se.

— Maškline ste dolje ostavili! — Zorba se bijesno izderao na njih; nitko mu ništa ne odgovori. — Koga ih vraga niste ponijeli? Ustrali ste se, kladim se! Jebe vam se za alat, jel' da?

— Nije tren da se kuka za alatom, Zorba — rekoh mu, stajući između njega i radnika, kako bih ga primirio. — Budimo sretni da smo svi živi i zdravi... tebi zahvaljujući, Zorba, jer si nam zaista spasio živote.

— Gladan sam! Ovo me zaista iscrpilo — reče on i dohvati svoju naprtnjaču, što ju bješe ostavio na stijeni kraj ulaza; izvadio je iz nje komad pogače, masline, kapulu, krumpire kuhane u kori i tikvicu vina.

— 'Ajde, ljudi... prezalogajte! — reče već punih usta; gutao je hranu halapljivo kao da je naglo izgubio mnogo snage i želio ju što prije nadoknaditi. Jeo je držeći se pognuto, bez riječi, a nakon nekoliko zalogaja, nagnuo je iz tikvice zabacivši glavu unazad i puštajući da mu se vino slijeva pravo u grlo.

I radnici se pomalo ohrabriše, otvoriše svoje torbe i počеше marendati. Posjedali su oko Zorbe, prekrštenih nogu, gledajući ga - spremni da se ničice bace preda nj i ruke mu izljube; ali znajući ga gruba i sklona neobičnim reakcijama, nijedan od njih nije se usuđivao prvi to učiniti. Konačno je najstariji među njima, Michelis, čovjek velikih sijedih brkova, odlučio progovoriti:

— Da tebe ne bje', dobri meštre Alexise... sad bi naša deca siročad bila.

— Umukni! — Zorba će oštro, punih usta; nakon toga, nitko se drugi ne usudi ni riječi reći.

10

Tko li je onda stvorio taj labirint skanjivanja, taj hram uobraženosti, taj krčag grijeha, to polje zasijano tisućama obmana, ta vrata paklena, košaru tu iz koje se ispraznost rasipa, otrov taj što okusa je meda, sponu tu što smrtnike za zemlju veže: žena?

Polako sam u tišini prepisivao tu budističku pjesmu, sjedeći na tlu u blizini peći. Iskušavao sam egzorcizam za egzorcizmom, zaokupljen izbacivanjem iz mog uma slike ženskoga tijela mokrog od kiše, koje je te jeseni svake noći prolazilo vlažnim zrakom pred mojim očima, njišući zamamnim bedrima. Sve od urušavanja rudničke galerije, kad se moj život umalo prekinuo, osjećao sam udovu u krvi. Dozivala me poput divlje životinje, navaljujući i prekoravajući me.

— Dođi! Dođi! — vapila je. — Život u trenu prođe. Brzo dođi... dođi prije neg' bude kasno!

Posve sam svjestan bio da je to Mara, duh Zloga u ženskom liku, s moćnim butinama i guzovima - i borih se protiv njega. Posvetih se ispisivanju „Bude“ jednako kao što su nekoć praljudi na pećinskim stijenama kamenim šiljkom, ili crvenom i bijelom zemljom, crtali izgledniju opasne zvijeri koje su se prikradale oko njih: i oni su nastojali da nemani, urezujući im likove ili rišući ih, čvrsto prikuju za kamen. Jer, da to nisu činili, zvijeri bi se bile ustremile na njih. Od dana kada umalo bjeh smrvljen, udovica je neprestalno kročila užarenim zrakom moje samoće, zazivajući me i pohotljivo njišući kukovima. Danju sam još nalazio snage, um mi je bio na oprezu i uspijevao sam ju potisnuti. Opisivao sam u kakvom se liku Napasnik pojavio pred Budom, kako se preobličio u ženu, kako je svoje jedre grudi prslonio uz iskušenikova koljena, kako je Buda prozreo pogibelj, upregnuo sve svoje snage i nadjačao Zloga.

Svaka napisana rečenica donosila mi je novo olakšanje, a hrabrost mi je rasla, jer sam osjećao da se Zli povlači, odrinut svemoćnom istjerivačkom snagom riječi. Danju sam se zaista borio svim snagama, ali bi noću moj um položio oružje, otvorio dveri i udovica bi ušetala u tvrđu. Jutrom bih se stoga budio iznuren i shrvan porazom, te otpočinjao novi boj. Kada bih podigao glavu s papira, popodnevu bi se već bližio kraj - nestajalo bi svjetla, iznenada bi me ovijala tama. Dani bivahu sve kraći, Božić se bližio. Bacio sam se u bitku svim snagama — rekoh si: nije samo tebi tako... i moćno dnevno svjetlo također boj bije. I ono ponekad biva pokoreno, a ponekad pobijedi. Ali, ne očajava - pa ću se i ja boriti i nadati zajedno sa svjetlom!

Činilo mi se, i ta me je misao ispunila smjelošću, da u suprotstavljanju udovici slijedim sveopći ritam univerzuma. Prijetvorna materija izabrala je njezino tijelo, pomislih, kako bi polako gušila i gasila slobodan plamen što u meni titra. Rekoh, stoga, sebi: božanska je neuništiva sila koja tvar pretvara u duh - a svaki čovjek nosi u sebi djelić božanskog vrtloga i stoga može kruh, vodu i meso pretvarati u djelo i misao. U pravu bježe Zorba kada kaza: „Reci mi što blaguješ - kazat' ću ti 'ko si!“

I tako se ja silno naprezah ne bih ti tu žestoku žudnju puti preoblikovao u „Budu“.

— O čemu razmišljaš, gazda? K'o da nisi sasvim pri sebi — reče mi Zorba na Badnju večer; pronicljivac je imao posve jasnu ideju o zloduhu s kojim se borim.

Učinih se kao da nisam čuo, ali Zorba nije bio od onih koji lako popuštaju.

— Mladi si ti, gazda — reče, da bi potom naglo nastavio ljutito i gorko prijekorno: — Mlad si i otresit, dobro se hraniš i napajaš, dišeš osvježavajući morski zrak i skupljaš energiju - a što činiš s njom? Sam spavaš, što za snagu nimalo dobro nije. Otić' ćeš tamo večeras - da, ne gubeć' više vremena! Gazda, sve je na ovom svijetu krajnje jednostavno. Koliko ti puta to moram reć'? Stoga, idi i ne kompliciraj stvari!

Rukopis „Bude“ ležao je otvoren preda mnom i nagnuh se nad njegove listove slučajući Zorbine riječi - shvaćajući da mi pokazuje neupitan, privlačan i posve ljudski put da njim zakoračim. Opet me je zvao duh Mare, podmuklog podvodača. Slušao sam ga ne uzvraćajući mu ni riječi, polako okrećući listove rukopisa i zviždeći neku ariju kako bih prikrio osjećaje. Ali Zorba, videći da ne kanim progovoriti, odjednom prasnu:

— Božična je večer, prijatelju! Pohitaj, 'odi k njoj prije nego što krene u crkvu. Isus će se noćas roditi, 'ajde, učini i ti svoje čudo!

Pridigao sam se razdražen.

— Zorba, dosta bi bilo! — rekoh mu. — Svatko slijedi svoje pute. Čovjek je poput drveta... a nikad ne opanjkavaš smokvu što ne rađa trešnjama, zar ne? Dakle, toliko o tom! Još malo pa će ponoć. Hajd'mo u crkvu, nek' se i nama Krist ponovo rodi.

Zorba navuče debelu zimsku kapu na čelo.

— A dobro... onda — reče nimalo sretan. — 'Aj'mo! Ali 'oću da znaš da bi Bog bio mnogo zadovoljniji da si večeras otiš'o udovi — k'o arhanđel Mihovil. Da je Bog imao tvoje sklonosti, gazda, nikad ne bi bio posjetio Djevu Mariju i Krist se nikad ne bi bio rodio. Pitaš li me koju nam je stazu Bog pokazao, kažem ti - onu prema Mariji. Udovica je tvoja Marija.

Počekao je, šuteći, da mu nešto otpovrnem - uzalud. Zatim je grunuo laktom u vrata, otvorio ih i izašao, u ljutnji udarajući štapom oblutke na tlu pred barakom.

— Da! — ponavljao je uporno. — Udovica je Marija.

— Da se nešto dogovorimo: ne gnjavi... i ne galami! — rekoh iznerviran.

Krenuli smo kroz vedru zimsku noć dugim koracima. Nebo je bilo potpuno čisto, pa zvijezde bjehu goleme i kao da su nisko visjele s neba, poput ognjenih kugla. Noć nam se, dok smo napredovali obalom, učinila golemom crnom nemani poleglom uzduž rubova mora. „Od večeras”, rekoh sam sebi, „svjetlost što ju je zima bila natjerala na uzmak, počinje se vraćati, pobjednički napredovati... kao da je iznova rođena s djetetom bogom.“

Svi su se seljani natiskali u toplu i mirisnu košnicu crkve - muškarci naprijed, a žene, s rukama sklopljenim u molitvi, iza njih. Visoki paroh Stephanos bio je u poprilično razdraženu stanju, izmučen četrdesetodnevnom postom - odjeven u zlatom ukrašeno euharistijsko ruho, obilazio je oko oltara krupnim koracima, nervozno mahaio lađicom s tamjanom i pjevao iz petnih žila... kao da želi požuriti rođenje Kristovo, eda bi otrčao kući na krepku juhu, slasne kobase i dimljenu svinjetinu.

Da Sveto pismo kaže „Danas se svjetlost rodi“, ljudsko srce ne bi tako ustreperilo — pa takva misao ne bi bila postala legenda ni osvojila svijet. Takva rečenica, puki opis redovite prirodne pojave, ne bi bila raspalila našu maštu, unijela ognja u dušu. Ali je svjetlost što se rađa u zimskoj obamrlosti postala djetetom, a djetetom Bog - i naše duše zaneseno trepere u Božičnoj noći već dvije tisuće godina. Tajanstveni je obred završen neposredno nakon ponoći: Krist bješe iznova rođen. Izgladnjeli, a sretni, seljaci su pohitali kućama - ne bi li u dubini svojih želudaca osjetili tajnu otjelovljenja. Trbuh je, bogme, važna osnova vjere: kruh, vino i meso nedvojbeno jesu bitni - jer samo kruh, vino i meso mogu nahraniti tijelo da u duši stvori Boga.

Zvijezde na nebu blistale su poput anđela nad bijelom kupolom hrama, dok se Mliječni put prostirao poput svjetlucave rijeke s kraja na kraj svoda. Jedna je zelenkasta zvijezda treperila točno nad nama, poput smaragda - uzdahnuo sam, obuzet navrlim osjećajima.

— Gazda, vjeruješ li ti u to? — Zorba će na svoj način. — Mislim, to da je Bog čovjek post'o i rodio se u štalici? Vjeruješ li... ili si na ponoćku iš'o samo da noge protegneš?

— Teško je na to odgovoriti, Zorba — rekoh. — Ne mogu reć' ni da vjerujem, ni da ne vjerujem. A ti?

— Ni ja ne mogu kazat' da vjerujem, ne mogu nikako. Vidiš, kad sam dijete bio, baba mi je priče o tom pričala, al' nisam joj vjerov'o ni riječi. Premda, sav bi' se tres'o od silni' osjećaja, smij'o se i plak'o, baš k'o da sam vjerov'o. Kad sam se zamomčio i

paperje mi po obrazima izraslo, batalio sam sve... čak se s tim i rug'o. A sad, otkako ostari' - k'o da omekša, gazda. Jope' nekako... k'o da vjerujem. Koja ti je tajna čovjek!

Krenuli smo ulicom put madame Hortense i nesvijesno ubrzavajući korak - poput dvaju izgladnjelih konja koji su namirisali staju i sijeno.

— Vješti su sveti oci, znaš! — Zorba će podsmješljivo. — Navuku te preko želuca, pa kako da im umakneš. Četeres dana ne daju jesti meso, vino pit'... samo postit'. A zašto? Da četeres dana žudiš za dobrim zalogajem mesa i čašom vina. Znaju masni krmci sve šporke trikove!

— Aj' mo, gazda! Življe — reče još ubrzavajući korak. — Treba puranu dat' što ga ide!

Kad smo stigli u sobičak dobre naše gospe (s izazovno velikim krevetom), zatekli smo stol prekriven bijelim stolnjakom - na sredini bješe upravo pečeni puran, s odvojenim batacima. Od željezne se peći širila ugodna toplina. Gospođa Hortense bješe uvila kosu i obukla dugačku svečanu haljinu izbljedjelo-ružičaste boje, s golemim rukavima i pohabanim ukrasima od čipke, a oko naboranoga vrata svezala dva prsta široku, kanarinski žutu svilenu vrpču. Povrh svega, neštedimice se bješe poprskala vodicom od narančina cvijeta.

Kako li je sve na ovom svijetu savršeno usklađeno, pomislih - i kako se zemlja podudara s ljudskim srcem! Eto, ta stara kabaretska pjevačica, koja je vodila odista raskalašen život, sada - nasukana na ovoj samotnoj obali - u svojoj bijednoj sobici sublimira svu brižnu predanost i posvećenost toplini doma prirodenu ženskom rodu. Obilat i pažljivo pripremljen obrok, užarena peć, dotjerana i urešena domaćica, miris narančina cvijeta... kako se samo sva ta mala tjelesna zadovoljstva brzo i jednostavno pretaču u golemu duhovnu radost! Srce mi se naglo razigralo u grudima - osjetih, te svečane večeri, kako nisam baš posve sam na toj pustoj obali. Prilazilo mi je stvorenje puno ženske posvećenosti, nježnosti i strpljenja: majka, sestra i bračna družica u istoj osobi. A ja, koji mišljah da ništa ne trebam - odjednom osjetih kako trebam sve.

I Zorbu vjerojatno bješe snašla jednaka emocija, jer jedva da bjesmo i ušli, a on pohita prema napirlitanoj umjetnici i zagrlji ju.

— Krist se rodi! — usklinu on. — Čestitke primi, sorto ženska!

Potom se okrenu meni, smijući se od uha do uha:

— Vidiš, gazda, kakvo je prepredeno stvorenje žena! Ta i Boga može okrenut' oko maloga prsta!

Posjedali smo za stol, halapljivo opustošili tanjure i napojili se vinom. Tijela nam bjehu zadovoljena, a duše ustreptale od zadovoljstva. Zorba bješe itekako živnuo.

— Jedimo i pijmo! Pij i jedi, gazda, razgali se. I zapjevaj, k'o što su pastiri pjevali „Slava Bogu na visini, a na zemlji, mir ljudima dobre volje!" Krist se rodi, nije li to predivno! Pusti glasa, neka te Gospod čuje i razveseli se! — neprekidno je kliktao. Jer, kad bi Zorba jednom povratio duh, nije bilo toga tko bi mu na kraj stao.

— Krist se rodi, mudri moj Solomone, jadno moje piskaralo! Ne cjepidlači i ne sitničari... jel' se rodi, ii' se ne rodi? Naravno da se rodi, ne budi mimo svijeta! Ako uzmeš povećalo i pogledaš vodu što je piješ - reče mi tako jednom neki inženjer - vidjet' ćeš, kaza mi on, da je puna crvića što ih ne možeš zamijetit' golim okom. A vidiš li crve, napit' se nećeš... pa bogme ni utažit' žeđ. Ispij svoju čašu, gazda, crvića će nestat', a ti ćeš se napit' i žeđ utažit'!

Potom se okrenuo našoj gizdavoju družici, podigao punu čašu i nazdravio joj:

— Predraga moja Bubulino, moja pajdašice po oružju, ispijam ovo u tvoje zdravlje! Vidio sam mnogo pulena u životu, prikovanih pod kosnike na brodskim pramcima, s bujnim grudima što ih rukama podupiru, rumenih obraza i jarko crvenih usana. Naploviše se te morima, nema luke u koju ne zađoše... a kad im se brodovi u treščice raspadoše, izniješe ih na suho da, do kraja svoga vijeka, stoje podupirući grede konoba u koje kapetani na piće navraćaju. Bubulino moja, gledajuć' te večeras na ovo žalo iskrcanu, ovako trbuha puna dobrih zalogaja i gutljaja... u mojim si širom otvorenim očima uprav' pulena s neke vele lađe. A ja sam tvoj zadnji porat, ja sam ona konoba u koju kapetani na žmul-dva svraćaju. 'Odi, nasloni se na me, uberi jedra! Ispijam ovu čašu kreškoga vina u tvoje zdravlje, sireno moja!

Dirnuta i shrvana u isti mah, gospa Hortense rasplakala se, naslonivši glavu na Zorbino rame.

— Eto, gazda — šapnuo mi je u uho — krasnom sam se govorancijom u nevolju uvalio. Stara me raga neće večeras pustit' da odem. A, što mogu. Vazda mi je žao tih sirota... Da, baš mi sućut vabe!

— Krist se rodi! — opet će on, sad u sirenino uho. — U naše zdravlje!

Provukao je ruku sa čašom ispod tuste nadlaktice naše gospe i oni se tako kucnuše, ukrštenih ruku i gledajući se zaneseno. Ne bješe mnogo ostalo do zore kad sam ih ostavio u zagrijanoj izbi s velikom posteljom i krenuo stazom put daščare. Seljani se bjehu pošteno najeli i napili, pa im kuće utonuše u san, vrata i prozora zatvorenih pod krupnim zimskim zvijezdama.

Hladno bješe, more je hučalo pod obalom, a Zornica mi je nestašno plesala na istočnom svodu. Krenuo sam uza samo more, nadigravajući se s valovima: kad bi se povlačili, gazio bih oplakanim šljunkom, a zatim pred onima što su se vraćali bježao na krunu žala. Presretan tako, rekoh sam sebi: U tom' je sreća - nemati ambicije, a raditi kao konj, kao

da ti je ambicija beskrajna. Živjeti daleko od svih, ne trebati ljude, a ipak ih voljeti. Sudjelovati u božićnom slavlju, a potom, dobro se najevši i napivši, iskrasti se u osamu, umaknuti svim klopama i uživati pod zvijezdama nad sobom, s kopnom lijevo i morem desno - i odjednom shvatiti da je život izveo u tvom srcu završno svoje čudo: postao bajka!

Naredni dani čudno su mi protjecali: trsio sam se navući masku srčanosti, vikao i izigravao budalu, ali sam u srcu srca znao da bjeh tužan, jer su mi cijeloga tog tjedna svetkovina uspomene ispunjavale grudi dalekom glazbom i slikama voljenih. Iznova me bješe sustigla istina drevne izreke: srce je čovječje prokop pun krvi - a voljeni mrtvi prilaze njegovu rubu, krv piju i tako se u život vraćaju. Sto ti je netko od njih draži bio, tim ti više krvi popije.

I novogodišnja večer dođe - seoska dječurlija, noseći veliku barku od papira, pojaviše se pred našom kolibom pjevajući kolende veselim i prodornim glasovima:

Sveti Basil* na otok nam dođe

Kad iz rodne Cezareje pođe...

...a zatim, pokazujući kako se sveti čovjek iz maloazijske Kapadocije, doplovivši indigomodrim morem, sa svoga broda iskrcao upravo na tom dijelu kretske obale, dječak odjeven u biskupsko ruho zasu one koji ga dočekaše lišćem i cvijećem, našto mu oni odgovoriše pjesmom:

Nazdravlje vam ljeto novo,

Sad, kršćani, čujte ovo:

Ambari vam puni bili,

U mješine ulje slili,

Rodila vam svaka loza,

Množila se ovca, koza,

Pazila vam žena vrijedna

Od podruma dom do trijema

Ljubimicu kćer udali

I uskoro djed postali

Nek' izrodi glave muške

Da ponesu bojne puške

Carigrada oslobode

Na obali Mramor-vode

Gdje carevi naši davni

Stolovaše moćni, slavni!

Zorba ih je slušao u transu, uzevši u jednom trenu daire iz ruku nekog momčića i počevši mahnito tamburati u ritmu napjeva. Ja sam promatrao taj prizor i djecu slušao zanimemio od spoznaje da još jedan list otpada s moga srca - da sam s prolaskom godine učinio još jedan korak bliže mračnoj jami.

— Što se s tobom zbiva, gazda? — upitao me je između dvaju stihova, pjevajući s djecom iz svega glasa i udarajući dlanom o nategnutu kožu daira. — Sto je s tobom, čovječe? Posivio si k'o da si u jednom danu godinu ostario - a vid' mene! K'o da sam jope' mulac. Ponovo se rodi' baš k'o Krist! Zar se on ne rađa svake godine iznova?... I ja!

Legao sam u postelju i zatvorio oči. Srce mi je te večeri podivljalo - a o tom ne htjedoh ništa Zorbi reći. Nikako zaspao... osjetih da upravo te noći moram svesti sve moje račune. Pretresao sam cijeli život - ukaza mi se nedosljedan, obilježen oklijevanjem i nesuvislošću, nalik snu. U očaju, o svemu sam duboko razmišljao: moj mi se život učinio poput raščesljana oblaka što ga vjetrovi s visova napadaju, stalno mu mijenjajući oblik. Trgaju ga, preoblikuju: čas je oblika labuda, čas demona, pa škorprije, psa, majmuna... stalno ga iznova mrse i razdiru, nose daljinama... ponekad obojena dugom.

Svanulo je, ali ne otvorih oči. Nastojao sam usmjeriti sve svoje snage ne bih li ostvario silnu želju da prodrem kroz pokoricu uma i sunovratim se tminom opasna kanala, kojim se svaka ljudska kap slijeva da bi se pomiješala s oceanom. Žarko sam želio poderati veo svijesti i spoznati što mi nova godina nosi.

— 'Jutro, gazda. Sretno ti Novo ljeto!

Zorbin me glas brutalno spustio na zemlju. Otvorio sam oči upravo u trenu kad je velikim narom tresnuo o vrata daščare - zrnje se, poput krupnih rubina, rasulo posvuda uokolo, sve do mog ležaja. Pokupio sam ih nekoliko i pojeo, osjetivši svježinu u grlu

— Nadam se da ćemo namlatit' 'rpu para i da će nas silovat' bataljon djevica! — reče Zorba oran za sprdnju, kao što i priliči uz tako praznovjernu gestu.

Zatim se oprao, obrijao i obukao najbolje što je imao: hlače od zelene tkanine i domaću pletenu, pa stupanu jaknu, povrh koje je navukao polupodstavljenu dolamu od kozje kože. Na kraju, na glavu je stavio svoju rusku šubaru od astrahana - i pažljivo zasukao brkove.

— Gazda, idem ja do crkve... pojavit' se tamo ispred kompanije. Ne bi bilo dobro za rudnik kad bi pomislili da smo masoni. Ništa me ne košta, a i ubit' ću vrijeme.

Potom se naklonio i krenuo - dodajući poluglasno:

— A možebit ću i udovicu vidjet'.

Bog, dobrobit kompanije i udovica skladno su se pomiješali u Zorbinoj glavi - čuh njegove lagane korake kako se udaljavaju. Ustao sam, čini bjehu skršene - duša mi je iznova bila zasušnjena u tamnici tijela.

Odjenuo sam se i sišao do mora - korakom poletnim, radostan kao da bjeh izbjegao pogibelji ili grijehu. Moja tajna želja tog praskozorja da prodrem u spoznaju budućnosti prije nego što ona nastane odjednom mi se učini svetogrđem. Sjetih se onoga jutra kad sam na kori nekog drveta otkrio kukuljicu u kojoj već razvijen leptir bješe probio rupicu, kako bi mogao disati dok se sprema na izlazak iz nje. Promatrao sam ga neko vrijeme, on nikako da se pomoli, pa postadoh nestrpljiv - te se nagnuh nad čahuricu kako bih ju ugrijao dahom. Hukao sam najintenzivnije što sam mogao i čudo se počelo odvijati pred mojim očima, brže od života: čahura se otvorila, leptir je počeo polako izlaziti na još nesigurnim nogama... a nikad neću zaboraviti moj užas kada vidjeh kako mu krila bjehu naborana i zgužvana. Podrhtavajući tijelom, nesretni ih je insekt pokušavao rastresti i razmotati, a ja sam mu, nagnut nad njim, nastojao pomoći toplim dahom. Uzalud - jer su se ona trebala razvijati polako, strpljivo i postupno, pod utjecajem sunčeve topline. Sad je kasno bilo, budući da sam svojim dahom potakao leptira da kukuljicu napusti prerano, nedoraslih krila. Borio se sa svojom hudom sudbom još nekoliko sekunda, a onda mi uginuo na dlanu.

To sićušno tjelešce vjerujem da je najteži teret na mojoj savjesti - jer danas razumijem da je najveći grijeh kršiti temeljne zakone prirode. Ne smijemo srljati, ne smijemo biti nestrpljivi, nego s povjerenjem slijediti zemaljski ritam. Sjedeći na stijeni, upijao sam tu novogodišnju misao. Kad bi onaj leptirić uvijek lepršao preda mnom i pokazivao mi put!

* Sveti Bazilije Veliki, jedan od četiriju najvećih istočnih kršćanskih otaca, rodio se 329. u Cezareji (u današnjoj Turskoj), u plemićkoj obitelji. Studirao je u Konstantinopolu, zajedno s Grgurom Nazijanskim, velikim prijateljem, kasnije također proglašenim svetim. Cijenjen govornik, uplašen da će ga preuzeti slava, razdijelio je sve što je imao, zamonašio se i počeo osnivati manastire, te uspostavio pravila življenja u njima. Umro je 14. lipnja 379. prirodnom smrću, Grčka ga pravoslavna crkva slavi 1. siječnja.

Probudio sam se radostan kao da bjeħ dobio novogodišnje darove! Vjetar bijaše studen, nebo posve vedro, a more blistavo-modro. Krenuo sam prema selu, pomišljajući kako je misa vjerojatno već prošla, a koračajući prožet odista čudnim osjećajem: pitajući se koga li ću prvog — za sreću, ili nesreću - ove godine sresti. Kad bi to barem, rekoh u sebi, bilo neko dijete, ruku krcatih novogodišnjim igračkama - ili postariji muškarac, a još u snazi, u bijeloj košulji dugih izvezenih rukava, zadovoljan i ponosan što je hrabro ispunio svoje dužnosti na zemlji. Napredujući stazom, što sam se više približavao selu, sve sam uznemireniji bio - a onda mi zaklecaše koljena: pod maslinama, koračajući s kamena na kamen kaldrme seoskog drumu, u crvenoj haljini i sa crnim rupcem na glavi... vitka i dražesna ukazala mi se — udovica!

Njezin je lelujav hod zaista bio nalik kretanju crne pantere, a učini mi se i da se zrakom širi jednak miris mošusa. Da mi je samo pobjeći! Osjećao sam, naime, da ta zvijer - razjarena mojom suzdržanošću - ne bi imala milosti i da mi nema druge nego uzmaknuti. Ali kako?... Udovica mi se neumitno približavala, a kad bi stala na šljunak, pod njenim je stopalima štropotao kao da vojska njime gazi. Ugledala me, trznula glavom tako da joj je rubac spao niz ramena, a kosa joj se rasula, crna i sjajna poput gavranoga pera. Uputila mi je sjetan pogled i nasmiješila se - oči joj zablistale i divlje, i umiljato. Hitrim je pokretom vratila maramu na mjesto, kao da se srami što mi je dopustila da joj vidim jednu od ženskih najvećih tajna: njezinu kosu.

Htio sam ju osloviti, poželjeti joj sretno Novo ljeto, ali mi se grlo stisnulo kao i onomad kad se galerija urušila i život mi bio u opasnosti. Trska oko njezina vrta povijala se na vjetru, a zimsko je sunce obasjalo zlatne plodove limuna i tamnozeleno lišće naranača u njemu - da mi se učini blistavim poput raja. Udova je zastala, pružila ruku i otvorila kapiju - upravo u trenu kad sam prolazio pored nje. Osvrnula se uokolo, a onda me, podigavši obrve, upitno pogledala. Zatim se, njišući bokovima, zaputila prema kući - ostavivši dvorišna vrata otvorena - te mi nestala za stablima naranača.

Proći kroz kapiju i zatvoriti ju za sobom, požuriti za tom ženom, objumiti ju oko struka i bez riječi ju odvući do prostrane udovičke postelje - to bi se zvalo muški postupiti! To bi učinio moj djed, a ufam se da će i moj unuk htjeti... dok sam ja ostao ukopan poput kamena stupa, neodlučan i zamišljen. „U nekomu drugom životu, promrmljao sam sebi u bradu... „u drugom životu valjda ću se ponijeti bolje nego sad!“

Nastavio sam ulicom omeđenom zelenilom, ćuteći na duši breme kao da počinih smrtni grijeh. Odjednom osjetih studen od koje uzdrhtah i noge mi tako klimave postadoše da sam tumarao desno-lijevo stazom, neuspješno nastojeći otjerati iz mojih misli udovičine zanjihane kukove, njezin osmijeh, njezine oči, grudi... koje su mi se iznova vraćale pred oči, gušeći me silnim uzbuđenjem.

Bjelogorično drveće još bješe bez lišća, ali su pupoljci bili puni soka, nabubreli ususret rastvaranju. U svakom se nazirao izdanak, mlada grančica, cvijet, budući plod zapretan u njemu u iščekivanju sunca pod kojim će se razbuknati. Danju i noću, premda još usred zime, veliko čudo proljeća u potaji se i tišini pripremalo pod naoko suhim ljuščicama. Odjednom uskliknuh od radosti: premda bezlisno, bademovo stablo u zaklonjenoj gromači bješe se osulo beharom - najavljujući pramaljeće, premda još uvelike zima bješe, kao predvodnik ostalog drveća što će uskoro procvjetati. Napustio me onaj stisak u grudima, prodisao sam upijajući punim plućima opojno-oštar miris. Dugo ostadoh ondje, ni o čem' ne razmišljajući, bezbrižan i sretan. Bješe to moja vječnost pod stablom u raju.

Iz idile me trgnuo preglasan i grub Zorbin povik:

— Što li radiš tu skriven, gazda?! Posvuda te tražim, a nidje te nema. Podne će, čovječe... dolazi!

— Kamo? Zašto?

— Kako kamo?! Još pitaš kamo... Odojkovoj materi! Zar nisi gladan? Čovječe, stara je ispekla prase u pećnici... koji miris - da ti slina navre na usta! 'Ajde!

Ustao sam, blago dodirnuvši hrapavu koru staroga stabla badema što krije toliko tajna i što je stvorilo čudo u obliku svoga cvata. Zorba je krenuo preda mnom, laka koraka, pun poleta - i gladan. Njegovu stamenu i nemirnu tijelu zaista nikad nije bilo dovoljno hrane, pića, žena i plesa - što je sve smatrao temeljnim potrebama muškarca. Zamijetih da nosi nekakav plosnat paketić omotan ružičastim papirom i uvezan uzicom zlatne boje.

— Novogodišnji dar? — upitah ga smješkajući se.

— Ma, eto... samo da vazda ne jadikuje, sirotica! — odgovorio mi je uz osmijeh, ne okrenuvši mi se, nastojeći prikriti osjećaje. — Da se prisjeti nekadašnje veličine, jer, žena je - nismo li to mnogo puta rekli? - pa time i stvor koji samo tuguje nad samim sobom.

— Fotografija?

— Vidjet' ćeš, vidjet' ćeš, samo polako! Ja sam joj sam nešto priredio. 'Ajde, bolje da žurimo nego što brbljamo.

Podnevno sunce zaista je prijalo našim kostima, a i more kao da bješe sretno grijući se pod njim. U daljini, nenastanjen mali šknoj, zaodjenut laganom izmaglicom, činio se izdignutim nad more - kao da lebdi nad njim. Kad smo se primakli selu, Zorba mi priđe sasvim blizu, pa će poluglasno:

— Znaš, gazda, ona je osoba bila u crkvi. Staj'o sam posve naprijed pred pojcem, kadli' odjednom vidje' kako se slike svetaca na ikonostasu oblijevaju svjetlom. Krist, Blažena Djeva Marija, svih dvan'es' apostola... zablistашe! „Sto se to događa?“ upita' se i prekriži'. „Jel' to sunce?“ A kad se okrenu' - udovica!

— Dobro, Zorba. Dovoljno sam čuo — rekoh mu, ubrzavši korak.

— Izbliza sam je vidio — on će, pritrčavajući mi. — Ima madež na obrazu, dovoljno da te izludi. Koja li je to tajna - madež na ženskom licu! Jesil' ti to kad vidio? Koža mekana i glatka, a na njoj iznebuha... crna točkica. A što bi ti više! Da te iz pameti izvede! Razumiješ li to, gazda? Sto tvoje knjige o tom kažu? — upitao je širom razgroganjenih očiju, zapanjen onim za što nije imao objašnjenja.

— Vrag nek' ih nosi!

Zorba se od srca nasmijao, zadovoljan sobom.

— I neka! — uzviknuo je. — I neka! Počinješ s'vaćat'.

Nismo zastali u kavani, nego produžili put naše dobre gospe koja nam bješe ispekla odojka i čekala nas na pragu. Opet je imala kanarinsko-žutu vrpču oko vrata, a svatko bi se uža-snuo da ju je ugledao onako žestoko napudranu i usta pod teškim premazom jarkocrvenog ruža - jer, pulena brodska bogme ne bješe. Čim nas je ugledala, cijelo se njezino tijelo uzbibalo, a sitne joj se očice zalijepiše za Zorbine brke. Zatvorivši dvorišna vrata za nama, on ju namah obujmi oko struka.

— Sretna ti Nova godina, Bubulino moja! — reče joj, te ju poljubi u tust i naboran vrat.

— Vid' što sam ti donio!

Iako zagolicana znatiželjom, stara sirena nije se izbezumila: primila je dar bez euforije, polako odriješila zlatnu uzicu, pogledala unutra - i vrisnula od veselja. Nagnuh se da vidim čime li ju je to Zorba razgalio: na komadu ljepenke stari je pokvarenjak četirima bojama - crvenom, zlatnom, sivom i crnom - narisao četiri golema bojna broda kako, pod svečanom galom, plove indigo-modrim morem, a pred njima je, na valovima gola i bijela, s raspletenom kosom, grudi nad vodom i sa sirenskim ribljim repom, plivala gospa Hortense sa žutom vrpcom oko vrata! Držala je četiri užeta i vukla za sobom one ratne lađe — pod zastavama Engleske, Rusije, Francuske i Italije - a u svakom od četiriju uglova bješe po brada: svijetla, riđa, sijeda i crna. Ocvala je morska vila u trenu shvatila:

— To sam ja! — uskliknula je ponosno pokazujući sirenu, te dodala, uz dubok uzdah: — Ah! Nekoć sam i ja bila velika sila... nekoć.

Zatim je sa čavla nad krevetom skinula malo okruglo zrcalo, te na njegovo mjesto - uz papagajevu krletku - objesila Zorbinu slikariju. Čak se i kroz njezinu debelu šminku vidjelo da je problijedjela.

Zorba je, u međuvremenu, klisnuo u kuhinju - očito gladan - te donio pladanj s pečenim prasetom, spustio ga, kao i butelju vina, preda se na stol, pa nam nalio čaše.

— Aj' mo! Na jelo! — uzviknuo je pljesnuvši rukama. — Za temelje se treba pobrinut'... trbuh! A onda ćemo, dušo, i za ono pod njim!

Ozračje su, međutim, narušavali uzdasi stare sirene — jer joj svaka Nova godina bješe sudnji dan u malom, kad bi se osvrnula unatrag svojim životom, odvagnula sve i spoznala kako ga je proćerdala. U svakoj bi se svečanoj prigodi, pod prorijeđenim vlasima te starice, iz groba uspomena dizali velegradovi, muškarci, svilene haljine, butelje šampanjca i namirisane brade.

— Nemam teka — promrsila je sramežljivo. — Baš nimalo, niti malo.

Kleknula je pred pećicu i prodžarala užareno ugljevlje - plameni jezici odraziše joj se na mlohavim obrazima. Uvojak sa čela nekako joj je kliznuo preko obrve i izgorio zahvaćen jarom - soba se ispunila teškim vonjem spaljene kose.

— Neću jesti... ne-ću — još je jednom promrmljala, vidjevši da uopće ne hajemo za nju.

Zorba je u jednom trenu grčevito stisnuo šake, nervozno i neodlučno u isti mah: mogao ju je pustiti da grinta koliko hoće, dok se mi bavimo pečenim svinjčedom - ili kleknuti do nje, zagrliti ju i primiriti blagim riječima. Motrio sam njegovo suncem i vjetrom opaljeno lice i uvidio, po nervoznim kretnjama, da ga prožimaju proturječni porivi. U jednom trenu, pak, poigravanje njegovih očiju i bora se primirilo - donio je odluku: kleknuo je kraj madame Hortense i stavio šake na njezina koljena.

— Ako ne budeš jela, mala moja čarobnice — reče joj tonom punim ganuća — onda je svemu kraj. Smiluj se sirotom prašćiću, krasoto moja, pa pojedi barem njegovu slasnu nogicu!

Rekavši to, Zorba joj stavi u usta hrskavu odojčičevu nogu premazanu maslacem, te ju nježno posadi na njen stolac između nas dvojice.

— Jedi — reče joj — jedi, moje blago, da bi sveti Bazilije doš'o i u naše selo. Ako ne budeš htjela, znaj... neće nam doći! Vratit' će se u svoju zemlju, u Cezareju, i to odnoseći sve novogodišnje darove što ih je podijelio: pera i papire, igračke i kolače, čak i ovo odojče. Zato, otvori usta, Bubulino moja, i jedi!

Skupio je kažiprst i srednjak pa ju pošakljao ispod pazuha - stara se sirena raskokodakala od milošte, obrisala sitne pocrvenjele oči i latila se glodanja slasne nogice. Upravo u tom trenutku dva se zaljubljena mačja stvora počеше dernjati na krovu nad našim glavama. Glasovi im bjehu zasićeni neopisivim jedom i mržnjom, dok su se prijeteći nadjačavali, a ubrzo začusmo i divlje grebanje, jauke i siktanje - očito su se dva nakostriješena mačora dohvatila da jedan drugog rastrgne na komade.

— Mijauuu, mijauuu... — Zorba će pogledavajući šeretski ocvalu morsku djevu.

Nasmijala se i stisnula mu ruku pod stolom - nesumnjivo joj bješe popustio stisak u grlu, jer je jela ne oklijevajući.

Sunce je na svom putu našlo prozorčić njezine izbe i snopom blještavih zraka obasjalo joj stopala. Boca na stolu bješe već prazna, a Zorba se - sučući brk poput divljega mačka primicao „primjerku ženskog roda“: gospa Hortense, stisnuvši ruke uz torzo i uvukavši glavu među ramena, ustreperila je osjetivši njegov topli, vinom podgrijan dah na svojoj koži.

— Gazda, ne'š vjerovat' ...ima još jedna tajna — obrati mi se Zorba. — U mene ti sve ide natraške. Kad sam klinac bio, izgled'o sam starmalo. Zatvoren u se, malo sam govorio, a i kad bi' progovorio, glas mi bješe k'o u odrasla čovjeka. Govorili da sam k'o moj did! A što sam stariji bivao, sve veći bezveznjak od mene, pa u dvadesetj udri' div'jat'. Ma, zapravo ništa - isto što i drugi derani te dobi čine. Kad mi je četeres bilo, poče' se mlad osjećat'... i odado' se najluđim nestašlucima. A sad, kad mi je više od šezdese' - ustvari, šezdeset i pet, gazda, al' zamrači to - kako da ti objasnim? Iskreno, svijet mi pretijesan postade!

Podigao je čašu i obratio se svojoj gospi, glasa puna grižnje savjesti.

— Za tvoje dobro zdravlje, Bubulino — reče joj svečanim tonom. — Neka se Bog pobrine da ti ove godine izraste pokoji zub i nešto lijepih obrvica, da ti se koža pomladi i zamirišeš k'o breskva! I da batališ te vrpce - nisi kuće ni mače! - pa da izbije novi ustanak na Kreti i četiri se velike sile vrata sa svojim flotama... moja Bubulino... a da svaka bude imala svog admirala, a on kovrčavu i namirisanu bradu! A ti, sireno moja, da još jednom izroniš iz valova, pjevajući im svoje divne pjesme, pa neka se im potom sve flote razbiju o dvije ove oble i div'je stijene!

Zorba je pritom položio svoje goleme šake na mlitave obješene grudi naše vrle gospe. Opet on bješe živnuo - glasa gruba i obojena požudom. Nasmijah se onom čega sam se u tom trenu sjetio: u nekom filmu vidjeh turskoga pašu kako se obijesno provodi u jednom pariškom kabareu, držeći mladu plavokosu zabavljačicu na koljenu - a kako je njegovo uzbuđenje raslo, tako se i kita njegova fesa dizala, najprije u vodoravan položaj, a onda odjednom uspravno gore!

— Čemu se smiješ, gazda? — Zorba me upita.

Njegova je gospa, međutim, još razmišljala o onom što joj je rekao, pa će u nevjerici:

— Misliš da je to moguće, Zorba? Ali, zar mladost... kada prođe, ne nestane zauvijek?

Zorba je primakao svoj stolac njezinomu.

— Poslušaj me, patkice — reče, pokušavajući otkopčati treće, ključno dugme s njezinog steznika. — Poslušaj, kazat' ću ti kakav ću ti krasan dar nabaviti. Pojavio se neki novi liječnik, Voronoff... koji čuda čini, kažu. Da ti nekakav lijek, ne znam dal' u pilulama ii' je prašak - uzmeš ga i eto te za čas u dvadesetoj! U dvadesetpetoj, u najgorem slučaju. Ne plači, dušo, naručit' ću da ti malo toga pošalje, otamo... iz Europe.

Oronula se sirena trgnula, crveno joj se tjeme užarilo pod prorijedenom kosom - bacila se debelim omlitavljelim rukama oko Zorbinog vrata.

— Ako su kapi, medeni moj — mrmrljala je tarući se o Zorbu poput mačke - naručit' ćeš mi dimejanu, hoćeš jel' da? A, ako je u prahu...

— Punu vreću! — Zorba će, obračunavši se konačno s trećim pucetom.

One mačke na krovu, nakon privremenog zatišja, opet počеше izvijati svojim groznim glasovima; sad jedan od njih bješe molećivo-tugaljiv, a drugi prijeteće-srdit. Naša je dobra domaćica zijevnula, a oči joj se obojiše čežnjom.

— Čuješ te grozne mačketine? Zaista nemaju srama — reče tiho, premještajući se na Zorbino koljeno. Naslonila se glavom na njegovo rame, obrazom uz njegov vrat i duboko uzdahnula - očito bješe da je malo previše popila, jer se oči dobrano zamutiše.

— Na što misliš, moja Bubulino? — upitao je Zorba, mašivši joj se za prsa.

— Aleksandrija... — promrmrljala je ostarjela sirena, vraćajući se stazom svojih lutanja.

— Aleksandrija, Bejrut... pa Konstantinopol... Turci, Arapi... šerbet, zlatne sandale... crveni fesovi...

Ponovo je uzdahnula, te će tronuto:

— Kad je onu noć Ali-beg sa mnom proveo... Kakav brk! Kakve obrve! Kako me je u naručju držao!... A onda pozva' zurlaše i tapandžije, novac im s prozora baci' da u mom dvorištu sviraju do zore. Susjedi pozelenjeli od zavisti... „Opet je Ali-beg s njom!“ siktali su u bijesu.

— Kasnije, u Konstantinopolu, Sulejman-paša nikad mi ne bi dao da petkom izlazim iz kuće. Bojao se da bi me sultan mogao vidjet' idući u džamiju, pa - zablješten mojom ljepotom - naredit' da me otmu. Stoga bi svakoga jutra, odlazeći iz moje kuće, ostavljao tri golema crnca na vratima, da se ostali muškarci podalje od mene drže. Ah, mali moj Sulejman!

Izvukla je veliki karirani rubac iz grudnjaka i zagrizla ga, šišteći poput kornjače. Zorba, razočaran, vrati ju na njezin stolac - potom ustade, prođe dva-tri puta sobom gore-dolje, pa i on počne šištati; prostorija mu bjelodano tijesna postade. Odjednom se maši štapa i istrča u dvorište - kroz vrata ga vidjeh kako prislanja ljestve uza zid i penje se njima, po dvije prečke odjednom, sav razjaren.

— Koga ćeš to isprašiti, Zorba? — doviknuh mu. — Sulejman-pašu?

— Proklete mačke! — uzvikao se. — Zar nas ne mogu ni trena ostavit' na miru?

U jednom skoku, eto njega na krovu! Dotad je gospa Hortense, treštena-pijana i raspuštene kose, zatvorenih suznih očiju, a poluotvorenih bezubih usta - blaženo zahrkala. San ju podiže i ponese put velikih gradova Istoka - u vrtove za visokim zidovima i zamračene hareme zaljubljenih paša. San ju je kroza zid proveo i odveo na pučinu da, poput riba na udicu, ulovi četiri velika bojna broda. Teško dišući i krkljajući, stara se morska vila smiješila sretna u snu - baš kao da joj je prijalo osvježavajuće kupanje u moru. Uto se Zorba vratio, vitlajući svojim štapom.

— Zaspala, a? — reče vidjevši ju. — Zaspala kljusina, a...?

— Jest, Zorba-paša — odgovorio sam. — San ju odnio tamo gdje si obećao da će ju odvesti doktor Voronoff, onaj što starčadi mladost vraća - u dvadesetu. Pomladio ju, pa sada šeće ulicama Aleksandrije, Bejruta...

— Kvragu nek' ide, stara opajdara! — zabrundao je Zorba i bijesno pljunuo na pod. — Pogle' samo kako se smijulji! Da mi je samo znat' komu se kesi, kučka bestidna. 'Ajde, gazda, idemo!

Stavio je kapu na glavu i otvorio vrata.

— Kako ćemo ju samu ostaviti? — zaustih, ali me Zorba prekide:

— Nije ta sama! — progundao je. — Sanja da je sa Sulejman-pašom. Zar ne vidiš da je u sedmom nebu? 'Aj'mo, batali vraga!

Izašli smo na hladan zrak - mjesec je plovio po vedru nebu.

— Žene! — Zorba će gadeći se. — Uh!... Ali, nije to tvoja greška, za to su zaslužna praznoglava spadala poput Sulejmana i Zorbe!

— Ne, ni naša zasluga nije! — opet će, nakon časak-dva predaha. — Postoji biće koje je uzrok svemu tomu: Veliko Praznoglavo Spadalo, Veliki Sulejman-paša... znaš 'ko!

— Ako postoji — dočekah ga. — A što ako ga nema?

— Bože svemogući, onda smo ga...!

Neko smo vrijeme koračali jedan uz drugog bez riječi - Zorbi su se nedvojbeno po glavi motale nekakve neobuzdane misli, jer bi svako malo ošinuo štapom po oblutku na tlu i pljunuo. Onda mi se odjednom okrenu:

— Neka Bog posveti kosti mog dida! Zn'o je ponešto o ženama, a silno ih je volio, nesretnik... a te su ga, jadnika, umjele dobro preveslat' cijelog života. „Povr' svega dobra što ti u tvom vijeku želim, Alexise, sinko moj,“ zn'o mi je reć', „žena se čuvaj! Jer, kada Stvoritelj uze Adamovo rebro da od njeg' ženu načini - proklet neka je taj čas! - vrag se u zmiju pretvori, zgrabi rebro i uteče s njim. Bog potrča za njim i stiže ga, al' mu se nečastivi u gujinu liku ispuze iz šaka i Gospodu ostadoše samo njegovi rošćići u ruci! „Dobar domaćin i žlicom polje navodnjava“, reče Bog, „pa ću napraviti ženu od đavolovi' rogova!“ I učini tako... i tako nas vrag svi' dopade, Alexise, sinko moj. Zato, gdje god dirn'o ženu, vražji ćeš rošćić dodirnut'! Čuvaj se nje, sinko moj, jer ta je jabuku u rajskom vrtu ukrala, pokazala Adamu svoju sramotu i otada zavodnički vrcka uokolo. Kuga je pomorila! Zagrižeš li bilo koju od tih jabuka, izgubljen si - ne zagrižeš li, opet si nigdje! Sto da ti onda savjetujem, sinko moj? Čini kako ti je volja! To ti moj dida meni kaza, a kako onda očekuješ da se urazumim? Proš'o sam sve što i on - i otiš'o dovraga!

Žurili smo kroza selo, zbunjeni mjesečinom. Jer, zamisli da posjediš negdje na piću, pa izađeš da bi prošetao - i zatekneš svijet čudovišno preobličen. Putovi se pretvorili u mliječne rijeke, rupe na putu i jarci ispunili se kredom, a brda pokrila snijegom. Tvoje ruke, lice i vrat svjetlucaju kao zadak u krijesnice, a mjesec ti objesio na grudi čudnovatu okruglu kolajnu.

Hodali smo hitro, u tišini, opijeni mjesečinom koliko i vinom jedva smo i osjećali da dodirujemo tlo. Za nama, u usnulom selu, psi se bjehu ispeli na krovove i zavijahu na mjesec - a i nas dvojica, bez jasna razloga, bjesmo osjetili silnu želju da istegnemo vratove put mjeseca i počnemo tuliti. Kad smo došli do udovičina vrta, Zorba zastade - vino, dobra večera i mjesečina bjehu mu zavrtjeli glavom: izvio je vratom i počeo svojim grubim magarećim glasom njakati nekakav prostački dvostih.

— I ona je od vražjeg roga nastala! — reče potom. — Aj'mo, gazda!

Zora je već rudila kad smo stigli do kolibe. Temeljito pohaban, bacih se na ležaj, dok se Zorba umio, upalio peć i skuha kavu. Skutrio se kraj vrata, pripalio cigaretu i počeo mirno vući dimove, sjedeći *alla turca* s gornjim dijelom tijela uspravljenim poput svijeće... zagledan u more. Lice mu bješe smrknuto i zamišljeno, pa me podsjetio na neku japansku sliku: asketa sjedi skrštenih nogu ovijen narančasto-crvenom haljom, a lice mu blista poput duboreza u tvrdu drvu zatamnjena kišom: vrat mu uspravan, smiješi se dok, bez imalo straha, gleda u mračnu noć.

Promatrajući Zorbu na mjesječevu svjetlu, divio sam se smjelosti i jednostavnosti njegove prilagodbe svijetu oko njega, načinu na koji su njegovi tijelo i duša tvorili skladnu cjelinu, a sve do čeg' je mario - žene, kruh, vino, meso, san... - sretno se miješalo s njegovim tkivom i Zorba postajalo. Nikad ne vidjeh tako prijateljskog sklada između čovjeka i svemira!

Mjesec samo što ne bješe zašao, posve okrugao i blijedo-zelenkast nad neopisivim mirom što se rasprostro nad morem. Zorba je bacio opušak i dohvatio torbu, prekopao ju i izvadio nešto žice, malih kolotura i daščica, te zatim upalio uljanicu i počeo iznova sastavljati model svoje žičare. Pogrbljen nad tom neuko sklepanom igračkom izvodio je proračune - koji mora da su bili krajnje zamršeni i teški, jer se svako malo ljutito češkao po glavi i psovao.

Odjednom, svega mu dosta bješe: udario je šakom po maketi i do temelja ju skršio.

12

San me dubok svladao, pa kad se konačno probudih, Zorba već bješe otišao. Hladno je bilo i nisam imao ni najmanje želje ustati. Pružih ruku prema polici s knjigama nad glavom i dohvatih onu što ju bjeh ponio kao osobito mi dragu: zbirku Mallarmeovih pjesama. Čitao sam ih nasumce i polako, potom zatvorih knjigu, pa ju opet otvorih - i potom zavitlah u kut: prvi mi se put u životu njegova poezija učinila beskrvna, bez arome, lišena ljudskosti. Sivo-plavičaste, šuplje riječi u zrakopraznu prostoru - savršeno bistra destilirana voda bez ijedne bakterije, ali i bez hranjivih tvari. Bez života.

U religijama koje izgube izvornu stvaralačku iskru, bogovi ne ostaju više od pjesničkih motiva i ornamenata za ukrašavanje čovječje samoće - i zidova. Nešto se slično dogodilo i toj poeziji: strastvene težnja srca, obremenjene zemljom i sjemenjem, postadoše besprijekorna intelektualna igra, spretno složena prozračna i zamršena arhitektura. Iznova sam otvorio knjigu i počeo ponovo čitati. Zašto li su me te poeme zaokupljale toliko godina? Čista poezija! Život se pretvorio u lako shvatljivu, prozirnu igru, neopterećenu ijednom kapljom krvi. Ljudski je element okrutan, neotesan, prljav - sastoji se od ljubavi, puti i čemerna krika. Dajmo mu da se zgusne u apstraktnu misao, te se - raznim alkemijskim procesima, kao esencija u retorti -razrijedi i ishlapi.

Sve ono što me ranije tako očaravalo tog mi se jutro nije pričinilo ničim više od mentalnih akrobacija i rafinirana šarlatanstva! Tako uvijek biva na zalasku jedne civilizacije, tako završava muka čovječja - u majstorski smišljenim obmanama: čistoj poeziji, čistoj glazbi, čistoj misli. Posljednji čovjek — koji je sebe oslobodio svih vjerovanja, svih zabluda... ili više ništa ne očekuje niti se čega boji - glinu od koje je umiješen vidi svedenu na duh, a taj duh nema tla u kojem bi se ukorijenio, iz kojeg bi vukao životne sokove. Posljednji čovjek ispraznio je sama sebe - nema više sjemena, gnoja ni krvi. Sve se pretvorilo u riječi, svaki skup riječi u muzičko žongliranje. Štoviše, posljednji čovjek ide i dalje: čami u svojoj posvemašnjoj osami i razlaže glazbu na nijeme matematičke jednadžbe.

Protrnuo sam! „Buda je posljednji čovjek!" ote mi se iz grudi - to je njegova tajna i zastrašujuće značenje. Buda je „čista" duša koja je samu sebe ispraznila: u njemu je praznina - on je Praznina. „Isprazni svoje tijelo, isprazni svoj duh, srce isprazni!" propovijeda on, a gdje god nogom stane, voda više ne teče, trava ne raste, dijete se ne rađa. Moram pokrenuti riječi i njihovu negromantsku snagu, pomislih, magijske ritmove zazvati... opsjesti ga, baciti čini na nj i protjerati ga iz moje nutrine. Moram na njegov baciti mrežu slika, zarobiti njega - a sebe osloboditi!

Pisanje „Bude" zapravo je prestajalo biti književna vježba: bila je to borba na život i smrti protiv ogromne razorne snage što se krije u meni, dvoboj s golemim NE što mi proždire srce - a o ishodu tog dvoboja ovisio je spas moje duše. Uzeh rukopis, odlučnom i žustrom kretnjom, jer bjež otkrio cilj - znao sam gdje udariti! Buda je bio posljednji čovjek, a mi - mi smo na samom početku, nismo ni jeli, ni pili, ni voljeli dovoljno... nismo još živjeli. Taj profinjen starac kratka daha prebrzo nam je naišao. Moramo ga se riješiti što je brže moguće!

Govorio sam tako sebi i počeo pisati - ali to nije bilo pisanje: bio je to stvaran rat, nemilosrdan lov, opkoljavanje... čaranje ne bi li se čudovište izvelo iz skrovišta. Umjetnost, zapravo magijski zaziv. Mračne ubilačke sile prebivaju u našoj nutрини, smrtonosni nagoni za klanjem, uništavanjem, mržnjom, beščašćem... a onda se javi umjetnost, pa nas izbavlja svojim sladunjavim glasanjem. Pisao sam, progonio tu misao i bitku bio cijeloga dana, tako da do večeri bjež posve iscrpljen. Ali, osjećao sam da mi se zbilo napredak, da sam osvojio nekoliko neprijateljevih isturenih položaja. Stoga sam željno iščekivao da se Zorba vrati, kako bih se najeo, naspavao i obnovio snagu za nastavak boja u sljedeću zoru.

Već se bilo smračilo kad je došao - zračeci kao da mi želi poručiti kako je i on našao odgovor na nešto važno. Čekao sam da mi kaže na što.

Da, nekoliko dana ranije pomalo sam izgubio strpljenje s njim, pa mu rekoh ljutito:

— Zorba, ponestaje novca. Sto god treba učiniti, neka bude brzo! Hajde da pustimo u rad tu žičaru; ako nam nije uspjelo s ugljenom, valjda hoće s drvom. Ne krene li, gotovi smo!

Zorba se počeskao po potiljku, pa će nužno:

— Nestaje para, veliš, gazda? Ne valja!

— Zapravo ih nema više, Zorba. Sprašili smo bogme mnogo. Zato učini nešto! Kako napreduju pokusi, ima li sreće?

Zorba je oborio glavu i uskratio mi odgovor. Posramljen te večeri, tek mi je nakon nekoliko minuta otpovrnuo dobrano bijesan:

— Ta prokleta kosina! Ma, odredit ću ja nju kako valja...

A sada, eto ga ozarenog zadovoljstvom zbog uspjeha.

— Uspio sam, gazda! — povikao je. — Naš'o sam pravi nagib! Danima mi je izmic'o, nastojeć' mi zana vijek pobjeć', al' sam ga sustig'o i prikov'o za zemlju, gazda!

— Odlično, a sad požuri i pokreni stvar. Punom parom, Zorba! Sto ti još treba?

— Mor'o bi' sutra rano u grad, po opremu. Treba mi debelo čelično uže, koloturi, kuglični ležajevi, klinovi, kuke... Ali, ne brini, eto me nazad prije neg' odem!

Zatim je naložio oganj, te nam priredio večeru; jeli smo s izvrsnim apetitom, a bogme i popili - ta, zar se ne bjesmo obojica naradili tog dana?!

Jutro potom, ispratio sam Zorbu do sela - usput smo razgovarali kao ozbiljni ljudi zaokupljeni praktičnim pitanjima, pa i o ponovnom vađenju lignita. Dok smo koračali nizbrdicom, Zorba je udario nogom u povelik kamen koji se skotrljao padinom. Zastao je preneražen, kao da taj zapanjujući prizor vidi prvom u životu. Pogledao me, a ja u njegovim očima razabrah blagu sablazan.

— Gazda, vidje li ti ovo? — konačno će ne krijući čuđenje. — Na strmini kamenje kao da oživi.

Ništa mu ne rekoh, ali osjetih radost veliku: tako, pomislih, veliki vizionari i pjesnici sve vide - kao da im je prvi put. Svakog se jutra pred njihovim očima ukazuje novi svijet, ali oni ga zapravo ne otkrivaju, nego stvaraju. Univerzum je Zorbi, kao nekoć prvim ljudima na zemlji, bio slika gusta i teška: on je živio s tlom, vodom, životinjama i Bogom - bez remetilačkog utjecaja razuma.

Gospa Hortense bila je obaviještena o njegovom putu u grad i čekala nas je na svom pragu - nakinđurena kao seoski gajdaš u blagdansku večer. Unajmljena mazga bješe vezana pred njenim vratima, a Zorba ju odmah pojaha i primi uzde u ruke. Obezličena sirena bojažljivo je prišla i položila svoju tustu kratku ruku na životinjine grudi - kao da želi spriječiti voljenoga da ode.

— Zorba — gugutala je propinjući se na prste. — Zorba...

Ne podnoseći ljubavničke koještarije, i to nasred seoske ulice, okrenuo je glavu - a jadna se ženica, vidjevši mu izraz na licu, silno prestraši, pa je i dalje pritiskala šaku na mazgina prsa, puna usrdnog preklinjanja.

— Što 'oćeš? — upita ju on ljutito.

— Zorba... budi dobar, nemoj me zaboraviti — zavapila je. — Dobar budi.

Zorba joj ništa ne reče, nego gnjevno tržnu uzdama i mazga krenu.

— Puno sreće, Zorba! — doviknuh za njim. — Tri dana, čuješ li me? Ni dana više!

— Drži me za riječ, gazda! Zbogom! — uzvratio je napola se okrenuvši na samaru i mahnuvši nam svojom krupnom šakom. Stara se morska vila rasplakala, pa suze izdubiše korita u teškim naslagama pudera na njezinom licu.

Zorba se potom izgubi među maslinama. Gospa Hortense nastavila je plakati, nastojeći tu i tamo uloviti pogledom crvenu ponjavu što se nakratko još nazirala kroz granje - a koju bješe dala draganu na bi na njoj, dvaput presavijenoj, udobnije sjedio na tvrdu samaru. Konačno jahač bi posve skriven srebrnkastim lišćem, a kad se gospođa Hortense ogledala oko sebe, svijet joj se najednom ukaza posve pust.

Nisam se vratio na obalu - osjetio sam nekakvu tugu i zaputio se u planine. Ali, upravo kad bjeħ stupio na stazu put brda, začuh poštara kako trubom najavljuje dolazak u selo.

— Gospodine! — pozvao me je, mašući rukom.

Prišao je i dao mi cijeli naramak novina, nekoliko književnih časopisa i dva pisma - jedno sam odmah stavio u džep da bih ga navečer pročitao, kada dan prođe i duh mi se smiri. Jer, znajući tko ga napisao, želio sam odgoditi moju radost kako bi duže potrajala.

Pošiljatelja drugog pisma prepoznao sam po oštro i drhtavom rukom oblikovanim slovima, kao i po egzotičnim markama: poslao mi ga je nekadašnji kolega sa studija imenom Karayannis - a došlo je iz divljih afričkih gora u blizini jezera Tanganyika. Bješe on čudan, impulzivan čovjek tamne puti i blistavo bijelih zuba, a jedan mu je očnjak stršao van kao u vepra. Nije taj govorio - urlao je, on nije raspravljao - svađao se.

Napustio je domovinu - i Kretu, gdje je, kao mlad monah, vjeroučitelj bio — zato što se spetljao s nekom učenicom, pa kad ih zatekoše u polju kako se ljube i miluju, oboje bjehu potjerani. Mladi je teolog, međutim, istoga dana svrznuo mantiju i ukrcao se na brod - pa ujaku u Afriku, gdje se svojski prihvatio posla. Otvorio je užariju i stekao golem novac, a s vremena na vrijeme bi mi pisao i pozivao me da dođem k njemu na barem šest mjeseci. Kad bih otvorio neko od njegovih pisama, čak i prije nego što bih ga počeo čitati, osjetio bih s gomile listova -redovito svezanih uzicom - njegov žestok dah od kojeg bi mi se kosa digla na glavi. Uvijek bih donosio odluku da ću otići u Afriku i posjetiti ga, ali nikad ne bjeh to i učinio. Sišao sam sa staze, sjeo na kamen i počeo čitati:

Kad ćeš se konačno nakaniti i doći mi ovamo, ti priljepku što se zakeljio pri kretsku stijenu? Jesi, pretvorio si se u tipična ušljiva Grka, tumaralo po krčmama i dangubu ogrezlu u gluvarenje po kavanama. Ali, nije tebi birtija samo birtija, nego i knjiga, navada, tvoja dragocjena ideologija. Tebi je sve to u kavani, a menije danas nedjelja, nemam što raditi, pa sjedim na imanju i mislim na tebe. Sunce žari kao topionička peć, odavno nije bilo kapi kiše. Inače, kad ovdje pada, u travnju, svibnju i lipnju, to ti je opći potop.

Sam sam i volim biti sam. Ima tu poprilično grčkih mizerija - a gdje ta gamad sve nije dospjela? - ali se ne želim miješati s njima. Gade mi se! Naime, vi proklete kavanske dangube — neka vas vrag nosi!- poslali ste i ovamo te vašegubavce, bijednike koji se kolju čim se sastanu. Ništa Grčku ne razvaljuje kao politika! Jasno, ne bez zasluge kartanja, gluposti i putenih grijeha.

Europljani su mi zaista odvratni, pa stoga nedjeljom i lutam po brdima Usumbare. Mrzim Europljane, ali više od ikoga prezirem Grke i sve grčko. Nikad više neću stati nogom na grčko tlo — ovdje ostajem i tu ću skončati. Grob sam si već pripremio, ispred moje kolibe, tu na divljoj padini brda. Podigao sam nadgrobnu ploču i sam uklesao epitaf, i to velikim slovima:

OVDJE LEŽI GRK KOJI JE MRZIO GRKE

Prasnem u smijeh, pljunem, opsujem i zaplačem kad god se sjetim Grčke. Zato i jesam napustio domovinu zauvijek da nikad više ne bih vidio Grka niti išta grčko. Dođoh ovdje donoseći moju sudbinu sa sobom — nije ona mene ovamo dovela: čovjek čini ono što odabere! — donesoh sudbinu sobom, radio sam i još radim kao rob. Znojio sam se i nastaviti ću znoj prolijevati, na hampere. Bijem se sa zemljom, vjetrom, kišom i s radnicima, mojim crvenim i crnim robovima.

Nemam zadovoljstava, osim jednoga: rad. Fizički i umni, premda više volim fizički. Volim se iscrpiti, preznojiti, čuti kako mi kosti krckaju. Nisam rob novca — novac je moj rob. Rob sam rada i time se ponosim. Sučem užad, a sad sam počeo i pamuk saditi. Prošle noći, izbila tučnjava među mojim crncima iz dvaju plemena, Wa'yao i Wa'ngoni

— zbog žene, dakako, kurvetine. Povrijeđen ponos, što bi drugo bilo. Baš kao i u Grčkoj! Uvrede, dernjava, pa batine u ruke i po glavama. Žene dotrčaše usred noći k meni, probudiše me navaljujući da idem posredovati. Razljutih se, rekoh im da idu dovraga, a onda mogu i britanskoj policiji. Ali, ostadoše one tuleći mi pred vratima cijelu noć. U zoru, odoh tamo i presudih.

Sutra rano idem se pentrati po gorju Usumbara, pokrivenu gustim šumama, s bistrim vodama i vječnim zelenilom. A ti, usrani babilonski Grče, kad ćeš se otisnuti od Europe? Te „velike kurve koja sjedi na mnogim vodama, s kojom zemaljski kraljevi bludniče“! kad ćeš doći da se zajedno penjemo ovim djevičanskim divljim brdima?

Imam dijete s jednom crkinjom: djevojčicu. Mater sam joj otjerao, nabijala mi rogove javno, usred bijela dana, pod svakim zelenim stablom u susjedstvu. Dosta mi bješe nje, pa ju izbacih iz kuće, ali sam curicu zadržao. Dvije su joj godine, hoda i počinje govoriti. Učim je grčki — prva rečenica što sam ju naučio bila je: „Pljujem na vas, jebeni Grci — jebeni Grci, na vas pljujem!“

Sliči mi, fakinka mala, samo ima materin široki spljošten nos. Volim ju, ali jedino kao što možeš voljeti psa ili mačku. Dođi i napravi sina ženi iz Usumbare, pa ćemo ih jednoga dana vjenčati. Sebi da udovoljimo, a i njima!

Pozdravljam te, i neka je vrag s tobom, kao i sa mnom, dragi prijatelju!

KARAYANNIS, Servus diabolicus Dei

Ostavih pismo otvoreno na koljenima - opet me bješe spopala živa želja da odem tamo. Ne stoga što sam poželio otići - posve mi je dobro bilo na kretskoj obali, osjećao sam se slobodan i sretan tu, ništa mi povrh toga nije trebalo - nego zato jer me oduvijek zaokupljala žudnja da dodirnem i vidim što je više moguće zemlje i mora prije nego što umrem.

Ustao sam, promijenio nakanu, te - umjesto da se uspnem na brijeg - krenuh žurno prema žalu. Osjećao sam ono drugo pismo u džepu moje dolame i nisam više mogao čekati: onaj teško podnošljivi osjećaj miline i radosti dovoljno je potrajao.

Stigao sam u kolibu, naložio vatru, skuhao čaj i pojeo malo kruha s medom i naranču, te se svukao, opružio po postelji i otvorio omotnicu:

MAJSTORE I POČETNICE - SRDAČAN POZDRAV!

Imam ovdje posla golemog i teškog, hvala „Bogu“ - opasnu ovu riječ stavljam u navodnike, kao divlju zvijer iza rešetaka, da se ne uzrujaš čim otvoriš moje pismo. Odista krvavog posla, slavljen budi „Bog“! Pola milijuna Grka u pogibelji je diljem južne Rusije i Kavkaza. Mnogi od njih govore samo ruski ili turski, ali im srce govori

grčki, i to fanatično. Našeg su roda, vidiš čim ih pogledaš: grabežljivo strijeljaju očima poput lasice, kad se nasmiju senzualnim usnama oko njim im bora podmuklosti, a da i ne spominjem kako su se uspjeli nametnuti kao gazde i podjarmili mužike da za njih rade na beskrajnim ruskim prostranstvima - posve dovoljno da te uvjeri kako su potomci tvoga obožavanog Odiseja. Stoga ih čovjek i zavoli, pa ne može dopustiti da nestanu.

A njima zaista prijeti nestanak. Izgubili su sve što su imali, gladni su, goli i bos. Sjedne ih strane gone boljševici, s druge Kurdi. Izbjeglice se sjatile sa svih strana, eda bi se skrasile u nekomu gruzijskom ili armenskom gradu. Nema hrane, lijekova ni odjeće. Skupljaju se po lukama, željno promatrajući obzor ne bi li vidjeli grčke brodove kako dolaze da ih povezu natrag Majci Grčkoj. Dio našega bića — što znači i dio naše duše — u posvemašnjoj je panici.

Ako ih prepustimo njihovoj sudbini, izgubljeni su. Trebamo mnogo ljubavi i razumijevanja, entuzijazma i smisla za praktično

— osobina koje ti tako voliš vidjeti na okupu — da bismo ih spasili i doveli u onaj dio naše slobodne domovine u kojem će biti najkorisniji, dakle u rubne dijelove Makedonije i Trakije. Jedino tako možemo zbrinuti stotine tisuća Grka — radi našeg spasenja. Stoga sam, čim sam došao ovamo, narisao krug i - onako kao što si me učio - nazvao ga mojom dužnošću. Rekoh si: „Ako sačuvam cijelim ovaj krug — i sebe ću sačuvati; ne uspijem li ga spasiti, i sam sam izgubljen!“ A unutar tog kruga pola je milijuna Grka!

Obilazim sela i gradove, okupljam ih, pišem izvještaje, šaljem telegrame, nastojim da vlasti u Ateni pošalju brodove s hranom, odjećom, lijekovima... te u povratku prevezu ova jadna bića u Grčku. Ako čovjek može biti sretan predano se i uporno za nešto boreći — onda sam sretan. Ne znam jesam li sreću odmjerio po mom stasu, da se poslužim tvojom dosjetkom, a molim nebesa da jesam, jer bih tako bio velika ličnost. Želio bih da mi stas izraste do razine zamislive sreće, a to bi značilo do krajnjih granica Grčke! Ali, dosta teoretiziranja: ti ležiš na kretska žal, osluškuješ šum mora i zvukove santurija — imaš vremena, a ja ga nemam. Progutalo me moje djelovanje i drago mi je da je tako — akcija, dragi inertni učitelju, akcija! Nema drugog puta spasenju.

Predmet mojih promišljanja zapravo je vrlo jednostavan i sav u jednom komadu: kažem si — ti žitelji Ponta i Kavkaza, seljaci iz Kara, sitni prekupci i veliki trgovci iz Tjilisa, Batuma, Novorosijska, Rostova, Odese, s Krima... naša su braća, naša krv, jer je svima njima glavni grad Grčke Konstantinopol. Svi imamo istog poglavara — ti ga nazivaš Odisejem, drugi pak Konstantinom Paleologom*... ali ne misleći na onoga koji je bio ubijen pod zidinama Bizanta, nego na drugoga, legendarnog, pretvorenog u mramor, koji stoji još čekajući Anđela Slobode. S tvojim dopuštenjem, tog bih predvodnika našega roda nazvao Acritasom **. Više mi se sviđa njegovo ime, zvuči strogo i ratnički — čim ga čuješ, pred očima ti je slika vječnog Helena, naoružanog do zuba, koji se neprestance i bez predaha bori na granicama i razdjelnicama. Na svakoj od njih:

nacionalnoj, intelektualnoj, duhovnoj. Dodaš li Digenesa***, još ćeš cjelovitije opisati čudesni spoj Istoka i Zapada kojim je naš rod obilježen.

Sad sam u Karsu, došao sam okupiti Grke iz susjednih sela. Na dan mog dolaska Kurdi su uhvatili grčkog učitelja i svećenika u kotarskom središtu i pribili obojici potkove na stopala. Ugledni su se ljudi silno prestrašili i izbjegli u kuću u kojoj sam i ja sad — stalno čujemo pucnjeve kurdskih pušaka, sve su nam bliže — a svi ti Grci gledaju u me kao da sam jedini koji ima snage spasiti ih.

Namjeravao sam sutra produžiti prema Tiflisu, ali me je sada, kad smo suočeni sa smrtnom opasnošću, sram otići. Ostajem, dakle, ali nemoj misliti da me nije strah: itekako jest, ali i stid me je. Ne bi li Rembrandtov ratnik, moj ratnik, isto učinio? On bi svakako ostao — pa ostajem i ja. Ako Kurdi prodru u grad, posve je prirodno i pravedno da budem prvi koga će potkovati. Siguran sam, učitelju, kako nikad nisi pomišljao da bi tvoj učenik mogao tako završiti!

Nakon jedne od onih beskonačnih grčkih rasprava, zaključili smo da će se tijekom noći svi sabrati — s mazgama, konjima, stokom, ženama i djecom — pa da ćemo u praskozorje zajedno put sjevera. Ja ću na čelu, baš kao ovan koji predvodi stado.

Zamisli pokret svih tih obitelji, cijelog naroda, preko gorskih lanaca i ravni legendarnih imena! A ja, kao nekakav Mojsije — njegova imitacija! - vodim izabrani puk u Obećanu zemlju, kako ovaj naivan svijet naziva Grčku. Naravno, da bih bio dostojan toga mojsijevskog poslanja, a i da te ne obrukam, morao bih se

odreći moje elegantne obuće - zbog koje si me vazda gnjavio — i omotati stopala ovčjom kožom. Trebao bih imati i dugu, masnu i raščupanu bradu, te - povrh svega — par velikih rogova. Ali, zaista mi je žao, ne mogu si priuštiti takvo zadovoljstvo. Lakše bi bilo natjerati me da dušu promijenim, nego ono na sebi — pa cipele nosim, redovito sam izbrijan (lice mi glatko kao glava kupusa!), a nisam se ni oženio.

Meštre moj, ufam se da ćeš dobiti ovo pismo, jer bi mi moglo posljednje biti. Nitko ne zna, a ja nemam povjerenja u tajne sile za koje se kaže da štite čovjeka. Vjerujem samo u slijepu silu koje udaraju desno i lijevo, bez svrhe i prepoznatljive namjere, ali ubijajući svakoga tko im se nađe na putu. Ako odem s ovoga svijeta — kažem „odem“, kako ne bih tebe ni sebe strašio pravom riječju — dakle, odem li, uzdam se da će tebi biti dobro i da će te sreća pratiti, dragi učitelju! Zbunjen sam time što ti o tom tako pišem, ali moram, pa mi oprost. I ja sam tebe odista volio.

Pri dnu lista bješe dodan postscriptum, očito dopisan u žurbi:

PS. Nisam zaboravio naš dogovor na brodu kad sam polazio: budem li morao „otići“s ovoga svijeta, uputit ću ti znak, ma gdje bio; neka te ne uplaši.

* Konstantin XI Paleolog (1404.-1453.), posljednji (nikad okrunjeni) bizantski car, zvani Dragaš, jer mu je mati bila srpska princeza Jelena Dragaš. Nakon 54 dana nesmiljene bitke, lišenog pomoći kršćanskoga svijeta, porazio ga je sultan Mehmed II - slijedila su trodnevna nesmiljena razbojstva, pljačka, palež, silovanje i razaranje Konstantinopola. Ušao u povijest, jer je skinuo carsku odoru i borio se kao običan vojnik, a u legendu jer mu tijelo nikada nije nađeno - pa se vjerovalo da počiva ispod carigradskih Zlatnih vrata, te da će povesti kršćane u bitku za oslobođenje grada (zbog čega su Turci - zazidali ta vrata!).

** Bazilije Digenes Acritas, lik iz bizantskih legenda, opjevan u epskim pjesmama (ispjevanim pučkim narječjem, petnaestosložnim stihovima bez rime) o bizantsko-arapskim ratovima između 7. i 11. stoljeća; simbol predstraže na istočnim granicama Carstva; sačuvana dva rukopisa akritskih pjesama, u Escorialu (1867 stihova) i Grottaferrati (3749 stihova).

*** Digenes, porod dviju krvi, bizantske majčine i sirijske očeve; budući da mu je otac, sirijski emir, prvo oteo i silovao majku, a potom ju oženio i prihvatio njezinu vjeru, simbol dvojnog porijekla i nadmoći kršćanstva na koje mu se otac obratio, a on ga gorljivo branio mačem.

13

Tri dana, četiri, pet... prodoše, a od Zorbe ni traga, ni glasa! Tek sam šestoga dana dobio iz Kandije njegovo pismo - nekoliko listova s hrpom koještarija ispisanih na mirisnu ružičastu papiru; na svakoj stranici bješe u kutu nacrtano srce probodeno strijelom.

Kako sam ga sačuvao, ovdje ga vjerno prenosim - uključujući nezgodne izraze kojih ima tu i tamo - a jedino sam ispravio njegove šarmantne gramatičke i pravopisne greške. Inače je Zorba pero držao kao rudarski mašklin, napadajući papir svom žestinom, pa je njegovo pismo bilo jednako ukrašeno probojima i mrljama tinte!

DRAGI GAZDA! GOSPODINE PODUZETNIČE!

Latih se pera da te pitam je li ti zdravlje kako valja. I mi smo dobro, hvaljen budi Bog!

Shvatio sam prije nekog vremena da nisam na ovaj svijet došao da bih bio konj ili vol. Životinje žive samo da bi jele, pa da izbjegnem optužbu da sam i ja takav, danonoćno smišljam sebi posla. Riskiram kruh svagdašnji za dobru ideju, pa izokrećem poslovicu i kažem: Bolje biti mršava barska koka na jezercu, negoli tust vrabac u krletci. Ilti, po makedonsku, bolje je vuku gladnu u gori, negoli situ na lancu psetu.

Mnogi su ljudi domoljubi ako ih ništa ne košta, a ja patriot nisam, niti ću biti, štogod me koštalo. Mnogi ljudi, zabrinuti za svoje dupe, vjeruju u raj i time si vežu lanac oko nogu. Ja nemam okova, slobodan sam! Ne bojim se pakla u kojem bi mi se guzica pržila, niti žudim za rajem u kojem raste četverolisna djetelina. Kamenoglav sam ja i nemam pojma kako se sve to valjano piše, ali ti me, gazda, razumiješ.

Mnogi se ljudi boje ispraznosti materijalnog — prevladao sam i to! Mnogi se upinju razmišljajući, ja nemam potrebe ni za tim. Nit' se prekomjerno radujem dobru, nit' očajavam nad zlom. Da čujem kako su Grci osvojili Carigrad isto bi mi bilo k'o da su Turci zauzeli Atenu. Ako po ovim besmislicama zaključiš da sam skrenuo pameću, piši mi.

Idem po dućanima, ovdje u Kandiji, i valjam se od smijeha. „Čemu se smiješ, brate?“ stalno me pitaju. A kako da im kažem da kad pružim ruku da bih opipao čelično uže, ne bih li se uvjerio valja li, pritom razmišljam što je zapravo čovječanstvo, zašto je uopće nastalo na ovom svijetu i koje mu je ono dobro? Nikakvo, ako mene pitaš!

Nema razlike u tom imao ja ženu ili ne, bio pošten ili hulja, bio paša ili ulični nosač. Jedina stvarna razlika jest — jesam li mrtav il' živ. A bilo da me pozove Bog ili Vrag (znaš što, gazda — ja mislim da su Bog i Vrag isto), umrijet' ću, pretvorit' se u usmrđenu lešinu i izazivat' čeljad na povraćanje. Morat' će me zakopat' barem metar i po duboko da se ne poguše od smrada!

Usput, pitat' ću te nešto što me zaista užasava — ali samo to, imaj na umu — pa mi ne da mira danju ni noću. To što me straši, gazda, jest starost. Neka nas nebesa od nje sačuvaju! Smrt je ništa - samo puf! i utrnu se svijeća — ali starost je poguba!

Smatram daje teška gadarija što ti moram priznat' da starim - i činim sve što mogu da ljudi ne zamijete da već jesam star: ganjam vjetar uokolo, plešem... premda me kičma boli, al' i dalje skačem, zatim pijem, smrači mi se pred očima i sve mi se zavrti, al' samo sjednem i pretvaram se da je sve mila majka.

Kad se preznojim, bacim se u more — pa nazebem i zakašljao bi', onako iz dubine pluća, al' me stid, gazda, pa potisnem kašalj natrag. Jesi li me ikad čuo da kašljem? Nisi! Ali, nije tako samo kad ima svijeta oko mene, nego i kad sam sam: sram me je pred Zorbom — što o tom misliš, gazda? Ja se pred njim stidim zakašljat, ej'!

Jednoga dana na svetoj planini Atosu — bio sam i tamo, a bolje da sam si desnu ruku odsjekao! — sretah kaluđera, oca Lavrentija, rodom s Chiosa. Jadnik vjerovala je da je đavo u njemu, čak mu je i ime dao: zvaše ga Hodža. „Oče Hodža da jedem meso na Veliki petak!“ cvilio je nesretnik, lupajući glavom o crkveni zid. „Oče Hodža da legnem sa ženom. Hodža bi ubio igumana. Hodža to 'oće, ne ja!“ I stalno glavom o zid.

Imam i ja nekakvog đavla u sebi, gazda, a zovem ga Zorba. Taj unutarnji Zorba ne želi ostarjeti, ni najmanje baš, pa nije ni ostario, niti će ikad. Aždaha je on, kosa mu crna k'o crna mast, ima sva tridesidva (brojkom: 32) zuba i crven gariful za uhom. Ali, vanjski Zorba, sirotan i tugovan, dobrano je sparušen i sve mu je manje i sijedih na glavi. K'o da ide u se, smežurao se, zubi mu ispadaju, a sve mu veća ušesa sve obraslija staračkim bijelim dlakama — dugačkim k'o u tovara!

Sto mu je činit', gazda? Koliko će se dugo ta dva Zorbe uspjeti nosit' jedan s drugim? Koji će pobijedit? Ako uskoro prdnem u čabar, sve u redu — baš me briga. Ali, ako mi je suđeno dugo još tako živjet', onda sam nagrabusio. Naje... , gazda! Jer, doći će dan kad ću se posvema obrukat' — izgubit' slobodu, jer će me kći i snaha morat' pazit kao djetesce, njihovo jezivo malo čudovište: da se ne zapali pušeci, da ne padne iz postelje, da se ne uneredi. A kad se ipak userem — fuj! — morat' će me okupat'!

I ti ćeš, gazda, morat' kroz istu bruku, premda si sada mlad. Pripazi, stoga i slušaj što ti kažem: slijedi moj put, inače ti nema spasa. Aj'mo skupa u planine, prerujmo ih u potrazi za ugljenom, bakrom, željezom i tupinom — namlatimo hrpu para, tako da nas rodbina poštuje, prijatelji nam čizme ližu, a bogataši nas pozdravljaju šešire skidajući.

Ne moramo uspjeti, gazda, a može nas i drugačija nesreća snaći — zaklat' nas vuci ili medvjedi, neka druga zvjerad kojoj bi to dobro došlo! —pa ćemo kazat' kako Bog i šalje divlja stvorenja na zemlju zato da požderu ljude poput nas, eda ne bi prenisko pali.

Tu je Zorba drvenim bojcama nacrtao visoka i vitka muškarca kako bježi sjenom pod zelenim krošnjama šumskog drveća, a sedam mu crvenih vukova za petama; povrh slike, velikim je slovima napisao: „Zorba i Sedam Smrtnih Grijeha“.

Iz ovog pisma moraš uvidjet' kakva sam ja nesreća od čovjeka. Samo kad sam s tobom imam nekakve šanse, jer, kad razgovaram s tobom, lišavam se moga čudovišnog umnog stanja. Jer, ti si zaista poput mene, iako to ne znaš. I ti imaš Sotonu u sebi, premda mu još ne znaš ime, a kako mu ga nisi dao, mnogo teško dišeš. Krsti ga, gazda, i bolje ćeš se osjećati!

Napisao sam ti kako sam nesretan, jer vidim daje sva moja pamet zapravo glupost i ništa više. Ima, međutim, vremena kad me povazdan salijeću velike misli, pa kad bi' mogao učinit' ono što mi unutarnji Zorba kaže da uradim, svijet bi zapanjen bio! Vidiš, budući da u mojem ugovoru sa životom nema odredbe o vremenskom ograničenju, kad naiđem na najopasniju strminu — ja otpustim kočnice. Život je muškarca put sa strmim usponima i surducima, pa svi mudri ljudi povlače kočnice.

Ali — a time ću ti, gazda, možda najbolje pokazat' od kakvog sam štofa — bremze sam posve odbacio prije mnogo godina, jer se ni najmanje ne bojim iskliznuća. To ti je ono, gazda, kada vlak izleti s tračnica - mi strojari to zovemo iskakanje. A samo nečastivi

znade jesam li uopće zamijetio sva iskliznuća što su mi se dosad zbila! Danju i noću, tjeram punom parom naprijed, čineći uprav ono što hoću — pa kvragu sve ako se izvrnem i skršim u tisuću komada. Sto mogu izgubit'? Ništa! A da to i ne uzimam olako, zar ne bih jednako skončao? Naravno da bih. Stoga, ožeži!

Siguran sam da te nasmijavam ovim, gazda, ali stavljam na papir moje bedastoće, ili — ako ti je tako draže — moja promišljanja, moje slabosti (u čem' je ustvari razlika između njih?), jer ti ne mogu jednostavno napisat' da te želim razvedrit' — ukoliko ti nisam dosadan. Smijeh mi izaziva pomisao da se ti smiješ, pa tako smijeh na zemlji nikad ne prestaje. Svaki muž ima neko svoje blesavo veselje, ali je najblesavije od svih, u mojim očima, nemati nikakvo.

Tako, vidiš, ja ovdje u Kandiji izvodim vlastitu inačicu blesavosti, pa ti o njoj pišem na dugo i široko, jer te želim pitat' za savjet. Još si ti mlad, naravno, ali si čitao knjige drevne i mudre, pa si tako postao - ne zamjeri mi što to kažem — pomalo staromodan; stoga bih htio tvoj savjet.

Naime, mislim da svaki čovjek ima vlastiti miris. Ne zamjećujemo to baš jer se ti mirisi miješaju i teško nam je, kad smo u društvu, kazat' koji je moj, a koji tvoj. Samo znamo za gadan vonj po čeljadetu — mislim onaj što ga zovemo ljudski smrad. A ima ljudi koji ga doživljavaju kao daje lavanda — dok se meni od njega samo bljuje. Ali, 'aj' mo dalje, jer to je neka druga priča.

Ma, htio sam reći — opet mi došlo otpustit' bremzu — da žene, te gadure, mora da imaju vlažan nos kao kučke, jer glatko namirišu čovjeka koji ih želi i po vonju prepoznaju onoga koji ih neće. Stoga u svakom gradu u kojeg sam nogom kročio, pa i sad, kad ostarjeh, poružnjeh poput majmuna i ostadoh bez valjane odjeće, uvijek me neka ženska namiriše, ili dvije, pa me ganjat' stanu. Kučke! Bog ih blagoslovio.

Uglavnom, prvoga dana kada sretno prispjeh u Kandiju već večer bješe. Požurih ravno u dućane, ali svi bjehu zatvoreni. Stoga odoh u neku krčmu, dadoh mazgi piće*, sam večerah i oprah se, pa pripalih duvan i odoh malo uokolo. Nit' sam živu dušu u gradu znao, nit' itko mene — posve slobodan bjeh. Mogao sam zvižat' ulicom, smijat' se, govorit' sam sa sobom.

Kupih si šaku pečenih bundevinih koštica, pa grickajući ih i pijuckajući ljuske prođoh ulicama uzduž i poprijeko, kol'ko mi je srce htjelo. Ulična rasvjeta upaljena, muški pijuckaju aperitive, žene na putu kućama, a zrak pun mirisa pudera, sapuna za umivanje, anisa** i suvlakija. *** Rekoh si: „Zorba, dokle ćeš tako — raširenih nozdrva? Nije ti ostalo još mnogo uživanja u mirisima, pa 'ajde, stara barabo, nadiši se kol'ko god možeš!“

Tako ti ja sam sebi, koračajući gore-dolje onim velikim trgom — poznat ti je svakako — kadli, Bogu hvala, odjednom čuh povike kojima se ples prati, tamburin, liru... nekakve levantinske napjeve. Naćulih uši, te brže-bolje put mjesta odakle je pjesma dolazila — bješe to kavana s glazbom, uprav' ono što sam želio!

Uđoh i sjedoh za stolić posve naprijed — a zašto i ne bih bio drzak, kada me, kao što rekoh, nitko ovdje ne poznaje, pa slobode kol'ko hoćeš.

Neka je krupna ženska šeprtlja tancala na podiju suknju za-dižući, ali ne obratih na nju pažnju. Naručih pivo, kad li se pojavi slatka omalena crnka, pa sjedne za moj stol. Čovječe, špatulom namazana bješe!

— Slobodno, dida? — upita nasmiješivši se.

Krv mi u glavu navre, vratom sam joj htio zavrnuti, drznici! Ali, suzdržah se — bješe mi žao „pripadnice ženskoga roda “ — pa dozvah konobara:

— Dvije boce šampanjca, molim!

Oprosti mi, gazda! Potroših nešto tvoga novca, ali takva to uvreda bješe da sam nam morao čast spasiti — moju i tvoju, jer sam morao natjerati to derište da klekne pred nas. Fakat sam morao. Znam da me ti nikad ne bi ostavio bez obrane, tek tako, u više nego teškom trenutku. Stoga — „Dvije boce šampanjca, konobaru!“

Stiže pjenušac, a naručih i nešto kolača, pa opet šampanjca, a naiđe i nekakav s jasminom, pa kupih cijelu košaru i istresoh je u krilo maloj fufi koja se usudila onako nas uvrijediti. Pili smo i pili, a kunem ti se, gazda, da ju i ne štihnuh. Znam ja kako to ide. Jer, kada mlad bjeh, prvo bi mi bilo uštihnuti žensku i poigrati se s njom. Sada, kad ostarih, prvo mi je potrošiti nešto para, galantan biti, široke ruke.

Žene silno vole kad ih se tako tretira, kuje poblesave za tobom, a možeš biti grbav, stara podrtina, ružan k'o lopina — sve će ti oprostiti'! Ništa drugo ne vide, kučkine kćeri, nego ruku koja rasipa novac i troši na njih kao da ga baca u košaru bez dna.

/I tako, kako rekoh, spiskao sam poprilično — Bog neka te blagoslovi, gazda, i uzvрати ti stostruko — pa se rečena djevojčura bogme zalijepi za me. Gnječila se uza me, sve žešće i žešće, gurajući svoje malecno koljeno među moje duge koščate nožurde — ali, držah se poput štange leda, iako je u meni vrelo bilo i nemir ključao. To žene raspameti — zapamti za slučaj da se ikada nađeš u jednakoj situaciji, može ti bit' od velike koristi — kad ih pustiš da se krčkaju iznutra, a ti ni da bi ih dirnuo!

Dođe tako ponoć - i prođe. Svjetla se počеше gasiti, kavana zatvarati. Izvadih smotuljak novčanica od tisuću drahma i platih, dakako, uz velikodušnu napojnicu konobaru — a ona se cura naprosto zakelji za me.

— *Kako se zoveš? — upita me mazno.*

— *Dida! — odgovorih ljutito.*

Bezobrazna me kujica nato žestoko štipnu, te prošapta:

— *‘Odi sa mnom, sa mnom odi!*

Uzeh je za ručicu, znalački je stisnuvši, te rekoh grubim glasom:

— *‘Ajd’mo onda, mala!*

Ostalo možeš zamislit’, gazda — obavili smo što je trebalo i onda pođosmo spavat’. Nije manje od podneva bilo kad sam se probudio — ogledah se uokolo... i što vidjeh? Lijep sobičak, sve na svomu mjestu, naslonjač-ljuljačka, umivaonik, fini sapuni, bočice s mirisima, ogledala svih veličina, po zidu obješena odjeća živahnih boja, te cijela galerija fotografija: mornari, pješadijski oficiri, pomorski kapetani, policajci, plesačice, žene sa samo jednim odjevnim predmetom — sandalama... a do mene, u postelji, topao i mirisan primjerak ženskoga roda razbarušene kose!

„Ah, Zorba “, rekoh sam sebi, zatvarajući oči, „ ušao si u raj još za života. Eto te na dobru mjestu, ne mrdaj!“

Jednom sam ti ranije rekao, gazda, da svaki čovjek ima svoj zaseban raj. Tebi će, primjerice, raj biti krcat knjigama i velikim demejanama tinte. Nekomu će drugom biti pun bačava vina, ruma ili brandyja, nekomu novca na hrpe, a meni je raj upravo takav: mala mirisna soba sa šarenom odjećom na zidu, finim sapunima, velikim krevetom s dobrim oprugama i primjerkom ženskoga roda uz moj bok.

Tko grešku prizna, pola mu se prašta. Nisam tog dana nosa van pomolio, a i kamo bih išao? Sto bih radio? Nema frke! Lijepo mi je bilo gdje se zatekoh, pa uputih narudžbu da nam iz najboljeg restorana u gradu donesu nešto hrane — ali samo najbolje, one koja vraća snagu: crnog kavijara, odrezaka, ribe, limunovog soka, kadaifa... **** Opet smo se odali našem posliču i kratko dremnuli, te se probudili predvečer, obukli i ruku-pod-ruku do one kavane.

Da skratim priču i ne zadavim te riječima, taj se program još odvija. Ali, ne brini, gazda, vodim ja računa i o našem posliču — tu i tamo odem po dućanima. Kupit’ ću ja to čelično uže i sve što treba, ne beri brige, a bilo to dan prije ili tjedan kasnije, pa i cijeli mjesec, zar je uopće važno?

Znaš kako se kaže — brzina pomaže samo kad se muhe love. Ili, kako u Makedoniji vele, mačka koja žuri — čudnu mačad koti. U tvom interesu, čekam da mi se sluh izoštri i

pamet razbistri, kako me ne bi netko prevario. To uže mora biti prvoklasno, ili smo nagrabusili — stoga, strpljenja, gazda, imaj povjerenja u mene.

Nadasve, ne brini za moje zdravlje, jer mi avanture dobro čine. U svega nekoliko dana neviđeno sam se pomladio! Tako sam ojačao, velim ti, da će mi i novo zubalo izrast'. Nešto me kičma boljela kad sam došao ovamo, a sad je savršena k'o violinsko gudalo. Svakog se jutra gledam u zrcalo i moram ti priznat' da me čudi što mi kosa nije obnoć pocrnjela k'o krema za čizme.

Vjerojatno se pitaš zašto ti sve ovo i ovako pišem? Pa, ti meni dođeš nešto poput ispovjednika — eto, gazda, nije me sram priznati ti sve moje grijehе. A znaš zašto? Zato jer, kol'ko vidim — bio u pravu ili ne — mariš za njih manje neg' je crnog ispod nokta. Držiš mokru spužvu u ruci, baš k'o Bog - pa fljus!pljus! i sve ih obrišeš. A to me ohrabruje da ti navedem sve kako jest. Stoga slušaj!

Posve sam izbezumljen, na rubu potpunog ludila! Molim te, gazda, primi se pera i otpisi mi čim dobiješ ovo pismo, jer ću — dok ne dobijem tvoj odgovor — biti na mukama paklenim. Mislim, naime, da je moje ime već godinama izbrisano s Božjeg popisa! A i sa Sotoninog, nema sumnje, pa sam još samo u tvojoj evidenciji, te stoga nemam nikoga — osim štovanoga tebe — komu bih se obratio; zato me saslušaj, a evo o čemu je riječ:

Jučer bješe svetkovina u selu nedaleko od Kandije — a vrag neka me nosi ako znam kojemu svecu u čast! Lola — eto ti ga na! zaboravih ti je predstaviti — dakle Lola, kako se ta beštijica zove, reče mi:

— Dida! Tako bih išla ne feštu... (inače, sad me tako odmila zove).

— Pa, idi, none — rekoh joj ja.

— Ali, hoću da ideš sa mnom.

— Ne idem! Ne držim ti ja ništa do svetaca. Idi sama.

— Dobro, kad je tako. Onda ni ja ne idem.

Čovječe, zapanjila me, pa blenuh u nju:

— Nećeš? A zašto? Zar ne reče da bi išla?

— Neću i neću!

— Ne želiš biti slobodna?

— Ne želim!

Pomislih, bogme, da mi se pričinjaju glasovi!

— *Ne želiš slobodna biti? — upitah zaprepašten.*

— *Ne želim! Ne želim! Neću, ne-ću!*

Gazda, ovo ti pišem u njezinoj sobi, na njezinu pisaćem papiru - a sad me, za Boga miloga, pažljivo poslušaj: ja mislim da su ljudska bića samo ona čeljad koja želi slobodna biti. A žene, koje ne žele slobodne biti — jesu li one ljudska bića?

Za ime Gospodnje, odgovori mi što brže možeš!

Sve najbolje najboljem gazdi,

JA, ALEXIS ZORBA.

Kad sam dočitao njegovo pismo, dvije mi stvari padoše na um... ne - tri. Nisam znao bih li se razljutio, ili bih se smijao... ili bih se samo divio tomu jednostavnom svatu koji je naprosto skršio sve ljuštore života - logiku, moral, poštenje - pa dopro do same njegove biti. Bješe on lišen svih čovjeku tako potrebnih vrlina - a ostade mu samo jedna, tegobna i opasna, kojoj je teško udovoljiti i koja ga stalno i neodoljivo vodi do krajnjih granica, prema provaliji.

Pišući, taj prosti radnik u svojoj žestini i nespretnosti pera lomi - a obuzet je temeljnim pitanjima čovječanstva, baš poput prvih ljudi kad su se lišavali majmunskoga krzna, ili velikih filozofa. On te fundamentalne probleme doživljava neposredno i čuteći ih kao ono što zahtijeva hitan odgovor. Poput djeteta, sve vidi po prvi put - vječito je začuđen i pita se zašto ovo, a otkud ono. Sve mu se čudno čini i svakoga je jutro, kad otvori oči i ugleda drveće, more, kamenje i ptice, iznova njima zadivljen.

— *Kakvo je to čudo! — kliče razgaljen. — Kako se ta čudesa zovu: drveće, more, kamenje, ptice...?*

Jednom, sjećam se, na putu u selo susretosmo starčića kako jaši na mazgi - a Zorba razgrogači oba oka i zagleda se u životinju. Tako je buljio u nju da se seljak u strahu prekrižio i povikao:

— *Za ime Božje, brate, nemoj mi je ureć'!*

— *Što li učini starcu da ti je ono rekao? — upitah ga kad smo poodmakli.*

— *Ja?! Sto misliš da sam učinio? Ništa... samo pogledao mazgu. Zar tebi nije bilo čudno?*

— Čudno?! A što to?

— Pa... da na svijetu ima takvih stvorenja kao što su mazge!

Drugoga dana, dok sam čitao opružen na žalu, Zorba dođe, sjede mi nasuprot, stavi santuri na koljena i počne svirati. Podigoh oči i pogledah ga, te zamijetih kako mu se izraz lica mijenja dok ga divlja radost postupno osvaja sa svakom notom. Protegao je svoj dugi naborani vrat i otpočeo pjesmu - makedonsku, kleptsku, divljem krikom nalik.

Grlo mu se pretvorilo u organ pretpovijesnog čovjeka, koji je krikom izražavao sve što smo do danas razložili na pjesništvo, glazbu i misao. Takav je vrisak izvirao iz dubine Zorbinog bića, a tanka se skrama civilizacije drobila dok se iz nje oslobađala besmrtna zvijer, kosmati strašni gorila.

Lignit, zarada i gubitak, gospa Hortense i planovi za budućnost... sve bješe nestalo: njegov je krik odnio sve što mu je prethodilo - i ništa nam drugo više nije trebalo. Zatravljeni, na samotnoj kretskoj obali, nas dvojica bjesmo skupili u grudima svu gorčinu života i sve medno u njemu.

Štoviše, nije više bilo ni oporosti, ni slasti. Sunce je potonulo u more, Veliki medvjed zaplesao oko svoje nepomične nebeske osi, mjesec se digao i zagledao užasnut u dva sitna stvorenja koja pjevaju na žalu - nikog se ne bojeći.

— Ha! Čovjek je divlja neman — Zorba će odjednom, silno uzbuđen svojom pjesmom.
— Batali knjige, gazda. Zar te nije stid? Čovjek je divlja beštija, a divlje beštije ne čitaju!

Na tren je umuknuo, a onda se grohotom nasmijao.

— Znaš da je Bog stvorio čovjeka, jel' da? A znaš li što je čovjek, ta životinja, prvo rekao Bogu?

— Ne znam. Kako bih mogao znati? Nisam bio tamo.

— Ja jesam! — Zorba će očiju punih sjaja.

— Da?... Pa kaži onda.

Polu u zanosu, pola u šali, počne Zorba izmišljati svoju inačicu priče o nastanku čovjeka:

— E, pa slušaj, gazda! Jednog se jutra Bog probudi sav u ku... pa će „Kakav li sam ja jeb... Bog, kad nemam čeljadeta da mi tamjan pali, da se zaklinje mojim imenom, da mi vrijeme prekрати? Dosta mi je tog samotnjačkog života ptice kukavice. Pih!“ Pa ti on lijepo pljune u šake, zasuču rukave, stavi naočale, te uzme grudu zemlje... pljune na nju,

da bi se mijesit' mogla, izgnječi je kako valja i oblikuje od nje čovječuljka kojeg stavi da se stvrdnjava i peče na suncu. Sedam dana kasnije, uze on osušen kipić, pogleda ga i primi se za trbuh od smijeha.

„Vrag neka me nosi“, reče, „ako ovo nije svinjče uspravljeno na stražnje noge! Nisam to htio... nikako. Nema sumnje, nešto sam gadno sfušao!“ Potom Bog dograbi to nakazno biće za vrag i nabije ga nogom u tur, negodujući: „Gubi se da te ne vidim! Eto te, koti prasad... to ti je sav posao, zemlja je tvoja. I marš što dalje od mene: lijeva - desna, lijeva - desna.

„Ali, ne bješe to biće svinja! Eto njega uskoro s pustenim šeširom, dolamom nehajno prebačenom preko ramena, hlača s pažljivo izglačanom crtom i turskim nanulama sa crvenim kićankama. A za pašom mu bodež - samo mu ga je Vrag mogao dati! - s ugraviranim natpisom: „Moj si!“ Bio je to čovjek. Bog ispruži ruku da mu je ovaj poljubi, ali čovjek zasuče brk, pa će: „Daj, stara rago, miči mi se s puta. Pusti me proć!“

Zorba tu zastade videći da se raspadam od smijeha, pa se namršti:

— Ne smij se! — reče. — Uprav' je tako bilo!

— A kako ti to znaš?

— Jer osjećam da se jedino tako moglo dogodit'! Jer bi' baš tako ja bio postupio da mi se bilo nač' na Adamovu mjestu. A dam si glavu odsjeć' ako se Adam imalo drukčije ponio. Stoga, ništa ne vjeruj onom što ti knjige kažu - meni vjerovat' trebaš!

Ne čekajući odgovor, posegnuo je svojim dugačkim rukama za santurijem i iznova zasvirao.

Stoga sam sačuvao ono Zorbino namirisano pismo, sa srcima strijelom probodenim u uglovima papira ružičaste boje, i živio dan za danom osjećajući njegovu ljudsku nazočnost iz vremena kad je boravio uza me.

Jer, vrijeme u njegovu društvu bješe poprimilo novu aromu. Nije ono više bilo aritmetički niz događaja niti slijed nerazrješivih filozofskih problema: bješe postalo topao pijesak, protjeran kroza sitno sito - a ja osjetih kako mi blago promiče među prstima.

— Blagoslovljen nek' je Zorba! — prošaptah. — Dao je toplo, voljeno i živo tijelo svim apstraktnim mislima što su treperile u meni... i opet drhtim kad ga nema uza me.

Zatim sam uzeo list papira, pozvao radnika i uputio ga da preda hitan telegram:

„Vraćaj se istog trena!“

* Pića, skupni naziv za hranu što se daje konjima, mazgama i drugim kopitarima, obično mješavina sijena, zobi i drugih žitarica.

** Anis, *Pimpinella anisum* L., štitarka izrazito snažne i svježije arome, slične onoj koromača. U Grčkoj se upotrebljava kao začim, te - posebice - kao dominantna komponenta u aromatiziranju lozovače, odnosno proizvodnji travarice poznate i u nas kao mastika.

*** Souvlaki, jelo tradicionalne grčke kuhinje: na žaru pečeni janjeći različiti (ili od bijeloga pilećeg, te svinjskog mesa) marinirani umakom tzatziki, pripremljenim od jogurta, kiselog vrhnja, vinskog octa, krastavca, češnjaka i maslinovog ulja.

**** Kadaif, orijentalna slastica egipatskog porijekla, rasprostranjena u arapskom svijetu, Turskoj i balkanskim zemljama; osnova je fina tjestenina, a dodaci variraju ovisno o zemlji i tradiciji, od maslaca i šećernog sirupa do mrvljenih oraha, ružine vodice, cimeta i meda.

14

Subotnje popodne bješe, prvi dan ožujka. Sjedio sam na žalu, leđima naslonjen na stijenu, licem prema moru - uronjen u rukopis. Toga dana vidjeh prvu lastavicu i to me ispuni srećom. Istjerivanje Bude istjecalo je na papir bez ikakvih prepreka, a moja se bitka s njim smirivala - nisam više bio u očajničkoj hitnji, posve siguran da ću djelo privesti kraju.

Odjednom začuh korake po šljunku, podigoh oči i vidjeh staru sirenu kako se valja uzduž žala, nakinđurena poput fregate. Bješe preznojena i bez daha, a vidjelo se i da ju nešto žestoko muči.

— Ima li pisma? — upitala je silno znatiželjno.

— Ima! — odgovorih joj uz osmijeh, te se pridigoh da bih ju pozdravio. — Šalje vam mnogo pozdrava, kaže da misli na vas danju i noću. Da jedva jede i pije, koliko mu je teško razdvojenost podnijeti.

— Je li to sve što kaže? — pitala je nesretnica, teško dolazeći do zraka.

Tako mi je žao bješe da sam izvadio Zorbino pismo iz džepa i pretvarao se da joj ga čitam, a ocvala je morska vila zinula bezubim ustima i žmirkala očicama, netremice slušajući. U početku sam ju lako uvjerio da zaista iščitavam njegove riječi, ali kako je storija odmicala, a meni ponestajalo „teksta“, da bih sklepa priču počeo sam „teško odgonetavati Zorbin rukopis“ - jer sam besramno izmišljao: „Jučer, gazda, odoh u jeftinu

zalogajnicu eda bih nešto pregrizao, jer ogladnjeh - kadli ugledah prekrasnu djevojku da tamo ulazi... moj Bože! ista moja Bubulina... i istog mi se časa oči napuniše suzama, potekoše mi kao iz česme, a u grlu mi se grop sveza, gutat' više nisam mogao! Ustao sam, platio račun i izašao... i ja, koji na svece pomišljam jedino za puna mjeseca, bjeht tako dirnut, gazda, da sam otrčao u crkvu svetog Minasa i svijeću u njegovu slavu pripalio. „Minase sveti“, rekoh u molitvi, „daj mi da čujem dobre vijesti od one koju ljubim, daj da nam se krila ubrzo ponovo isprepletu!“

— Ha-ha-ha! — nasmijala se oronula sirena blistajući od radosti.

— Zašto se smijete, dobra ženo? — upitao sam, zastavši da predahnem i smislim nove laži. — Zaista, čemu se smijete? Meni je ovo toliko tužno da se jedva suzdržavam od plača.

— Kad biste samo znali, kad biste znali... — gospa će Hortense zagrcnuvši se od smijeha.

— Što?!

— Krila... tako stari jarac stopala naziva. Tako on o njima govori kada smo sami. Da nam se krila isprepletu, piše! Ha-ha-ha!

— Slušajte dalje, zapanjit će vas što navodi.

Okrenuh stranu i nastavih glumatati da slijedim Zorbine rečenice:

— A danas, kad sam prolazio pored brijačnice, kalfa je prolio na ulicu lavor vode sa sapunicom i cijela se mahala ispunila mirisom. Opet sam se sjetio moje Bubuline i suze ronio! Ne mogu više bez nje, gazda... glava će mi se rasprsnuti. Eto, i pjesmu sam joj posvetio. Prije dvije noći, mučen nesanicom, dođe mi nadahnuće, pa stihove sročih - ufam se da ćeš joj ih pročitati.

Ah, na nekoj stazi, kad susreli se bismo

Široka ona bila, ii' uska pa nam tisno

Ja kaldrma bi' 'tio, bit'svom dužinom staze

Po kvrgavomu meni da tvoje noge gaze!

Gospa Hortense, malaksala i poluzatvorenih očiju, slušala je sva sretna, s najvećom pažnjom. Čak je i odvezala onu vrpču oko vrata, jerbo ju je malko gušila, pa opusti nabore da joj slobodno vise. Utonula u šutnju i nasmiješena, bješe zadovoljna i sretna, u mislima predana dalekim lutanjima.

Ožujak bješe, mlada otava prošarana crvenim, žutim i tamnoljubičastim cvjetovima, bistrim su vodama plivali crni i bijeli labudovi glasajući se ljubavnim zovom. Ženke bijele, a mužjaci crni, poluotvorenih grimiznih kljunova. Velike modre morejske jegulje plazile su iz vode, ljeskajući se na suncu, da bi se ovijale oko žutih zmijurina.

Gospi Hortense opet četrnaesta bješe, plesala je na orijentalnim sagovima u Aleksandriji, Bejrutu, Smirni, Konstantinopolu... pa pred kretskom obalom, na ulaštenim brodskim palubama - čega se baš nije mogla jasno sjećati, jer bješe zbunjena, uzdrhtalih grudi, a i obala kao da se rasplinjavala.

Odjednom, dok je ona tako plesala, more se prekrilo lađama zlatnih pramaca, a na njihovim palubama - šareni šatori sa svilenim plamencima. Cijela je povorka paša izašla iz čadorja, s uspravljenim zlatnim kitama na njihovim fesovima, a eto i debelih starih begova na hodočašću, ruku krcatih bogatim darovima, u pratnji melankoličnih i golobradih im sinova. I admirali dođoše, sa svojim blistavim trorogim šeširima, pa mornari sa zasljepljujuće bijelim kragnama i u hlačama širokih lepršavih nogavica.

Slijedili su ih mladi Krećani u naboranim svijetloplavim gaćama, sa žutim čizmama na nogama i crnim rupčićima svezanim na tjemenima... a na kraju dođe Zorba, visok i omršavio od ljubavnih napora, s teškim zaručničkim prstenom na ruci i vijencem od narančinih cvjetića na sijedoj glavi.

Sidoše s brodova svi ti muškarci što ih je znala svojih pustolovnih ljeta, nitko ne izostade, pa čak ni napola bezubi i grbavi barkariol koji ju je neke davne večeri izvezao na more podno Carigrada. Noć se spusti i nitko ih ne vidje - a svi se iskrcaše, do posljednjega, dok se na vodi za njima pariše jegulje, zmije i labudovi! Ti joj muškarci priđoše i okupiše se u klupko kao guje u proljeće, kada sikću upletene poput broskog užeta - a u sredini, naga i sva bijela, sjajući se od znoja, usana razdvojenih kako bi se vidjeli njeni šiljati zubići, jedra i nezasićna, nabreklih grudi i bradavica na njima - sikće gospa Hortense od četrnaest, dvadeset, trideset, četrdeset, šezdeset... ljeta.

Ništa nestalo nije, ne umre nijedan ljubavnik! U njenim žudnjom prožetim grudima svi su uskrsnuli - u svojim svećanim odorama. Baš kao da je gospa Hortense uznosita trojarbolna fregata, svi se njeni ljubavnici - a ima ih, bogme, nakon četrdeset i pet godina radnoga staža! - uspinju se na nju, smještaju po palubama, na razmi, penju se u snast... dok ona plovi, teško havarirana i počesto šuperena, put posljednje slavne luke za kojom je desetljećima tako žudjela: vjenčanja. A Zorba uzima tisuću likova: Turaka, Europljana, Armenaca, Arapa, Grka... pa gospa Hortense, grleći njega, grli cijelu onu blagoslovljenu beskrajnu procesiju.

Stara je sirena odjednom postala svjesna da prestadoh čitati - lice joj se u hipu lišilo onoga zanosnog sjaja, pa će prijekorno, podigavši svoje teške kapke i oblizujući požudne usne:

— Zar ništa više ne kaže?

— Sto biste više htjeli, madame Hortense? Zar ne vidite - u cijelom pismu samo o vama zbori i ni o čemu drugom. Pogledajte, puna četiri lista! I svakom u kutu srce strijelom probodeno, piše Zorba da je sam to nacrtao, svojeručno. Pogledajte, ljubav ga prostrijelila, dok ispod... dva se goluba ljube, a na njihovim krilima, mikroskopski sitnim slovima crvenom tintom, dva isprepletana imena: Hortense - Zorba!

Ne bješe, dakako, ni golubova ni imena, ali se sitne oči ostarjele sirene ispuniše takvim suzama da ih ne bi mogla ni vidjeti, koliko god se upinjala.

— Ništa više? Ničega...? — opet je upitala, još uvijek nezadovoljna.

Jer, krila, mirisna voda iz brijačkog lavora, ranjena srca i golupčići - sve to bješe zgodno, ali nimalo povrh ispraznih riječi. Magla i dim, dok je njezin praktičan ženski um zahtijevao nešto opipljivije, čvršće.

Koliko li se puta u životu naslušala takvih koještarija! I kakvo su joj dobro donijele? Nakon dugih godina teške tlake ostavljena sama kao gol prst, usred ničega.

— Ništa više? — iznova je promrmljala u iščekivanju potvrde njezine želje, pa će potom, gledajući me očima košute stjerane u klanac: — Zar je to zaista sve?

Osjetih duboko sažaljenje, pa rekoh: — Kaže on i nešto drugo, izvanredno važno, madame Hortense... pa sam stoga to sačuvao za kraj.

— A što? — ona će uz očajnički uzdah.

— Piše da će, čim se vrati, na koljena pred vama, suznih očiju - prositi vas da se udate za nj. Jer da ne može više čekati, želeći vas učiniti svojom ženicom, gospođom Hortense Zorba, kako se nikada više ne biste rastali.

Tek su joj sad provrele suze! Obuze ju silna radost, nasmiješila joj se žuđena luka - ona za kojom je žudjela cijelog života! Mir u duši i lijeganje u časnu postelju, ništa više!

— Dobro... — reče kad je došla sebi, lica pokrivena rukama kao da se koncentrira, a onda će suzdržano kao plemenita dama: — Prihvaćam, ali... napiši mu, molim te, da ovdje u selu ne izrađuju vjenčiče od narančina cvijeta. Morat' će ih donijeti iz Kandije, kao i dvije bijele svijeće s ružičastim vrpčama, te dobrih ušeceranih badema. Nadalje, vjenčanicu mi treba kupiti, bijelu... te svilene čarape i satenske salonske cipele. Posteljину imamo, kaži mu da toga ne donosi, a imamo i krevet.

Ta je sastavljala listu narudžaba, ne časeći s pretvaranjem muža u potrčka. I uspravila se, odjednom poprimajući izgled časne udane žene!

— Pitala bih te nešto, vrlo ozbiljno — reče potom, pa zastade dirnuta provalom osjećaja.

— Samo dajte, madame Hortense! Na raspolaganju sam vam.

— Zorba i ja mnogo te volimo. Vrlo si drag čovjek... nećeš nas rastužiti. Bi li nam kum bio?

Stresao sam se! Nekoć, u domu mojih roditelja, bješe ostarjela sluškinja imenom Diamandoula; više joj je od šezdeset godina bilo, a bješe brkata i ravna k'o daska, usidjelištvom dovedena do ruba hysterije - kadli se zaljubi u mjesnog piljara, zapuštenog i debelog, ćosavog seoskog klipana.

„Kad ćeš me ženit?“ pitala ga je svake nedjelje. „Ženi me već jednom! 'Ko će tol'ko čekati? Ja to podnijet' ne mogu...“

„Ne mogu ni ja!“ odgovarao bi joj oprezni trgovčić, motajući se oko nje da mušteriju ne izgubi. „Ni ja ne mogu više izdržat', Diamandoula, ali ipak - ne možemo se vjenčati dok mi brk ne naraste poput tvoga.“

Prolazile tako godine, Diamandoula čekala, živci joj se smirivali, glavobolje se prorijedile, njezine gorke usne - koje nikad ne bjehu poljubljene - naučile se smijati, a pažljivije je i rublje pralja, lomila manje suđa i jelo joj rjeđe zagorijevalo.

„Hoćete li doći i kum nam bit', mladi gospodaru? upita ona mene jedne večeri kriomice.

„Naravno da hoću, Diamandoula, rekoh s knedlom u grlu, sažalivši se na jadnicu.

Toga se sjetih kad mi je gospa Hortense uputila jednaku molbu - i srce mi se žestoko uzlupalo.

— Naravno da hoću, čast će mi biti, madame Hortense — odgovorih joj.

Ustala je, popravila uzicu na šeširiću i ovlažila usne.

— Lako noć onda — reče mi polazeći. — Laku noć... i nek' nam se što prije vrati.

Promatrao sam ju kako se gega udaljavajući se, njišući tijelom naprasno razbuđenom afektacijom mlade djevojke. Radost joj je krila podarila i njezine su izobličene stare salonke ostavljale dubok trag u pijesku.

Madame Hortense jedva je stigla prijeći bilo brežuljka prema selu, kadli začuh vrisak i kuknjavu iz tog smjera. Skočio sam na noge i potrčao tamo - a kad sam se uspeo uza strminu, vidjeh nekoliko žena kako zapomažu i vrište poput narikača. Popeo sam se na stijenu da bih bolje vidio što se događa: za ženama su i muškarci trčali iz sela prema

obali, mnogobrojni psi lajući za njima, a kako dvojica-trojica onih pred mnoštvo bjehu na konjima, silna se prašina digla nad stazom.

„Zlo se neko zbilo“, pomislio sam i potrčao zaljevskom obalom.

Uzbuna i graja bjehu sve veće, zamijetih dva-tri proljetna oblaka obasjana suncem na zalasku i smokvu Naše Mlade Gospodarice urešenu blijedo zelenim proljetnim lišćem.

Gospa Hortense odjednom se stvorila preda mnom - vraćajući se prestrašena, bez daha i noseći u ruci papuču što joj bješe spala s noge.

— Bože moj! Moj Bože! — zajecala je vidjevši me, zetaturavši u istom trenu tako da je umalo pala; zgrabio sam ju rukama u posljednjem času.

— Sto se dogodilo? Zašto plačete? Čemu sva ta gungula? — upitao sam pomažući joj da nazuje cipelu.

— Strah me je... tako se plašim!

— Čega, zaboga?

— Smrti.

Stara sirena nedvojbeno bješe osjetila vonj smrti u zraku. Prihvatih ju pod ruku kako bih ju poveo prema selu, ali se njezino onemoćalo tijelo oduprlo dršćući od straha.

— Neću... neću tamo — ponavljala je gušeći se od jeze; sirota jadnica užasavala se prilaznja mjestu na kojem se smrt pojavila - kako ju Haron* ne bi vidio i zapamtio. Kao što stara čeljad tada obično čini, naša se nevoljna sirena skutnila glave uvučene među ramena i drhtala objumivši si grudi rukama, dok se neki i travom pokriju ili umrljaju zemljom, kako ih podzemni lađar ne bi zamijetio. Povukla se u sjenu jedne masline, rasprostrela svoj kaput pun zakrpa i čučnula na nj.

— Zaogrni me, hoćeš li? I preko glave, pa pođi vidjeti.

— Hladno vam je?

— Jest. Pokrij me.

Pokrio sam ju što sam bolje mogao, tako da se pod svojim smeđim ogrtačem jedva razlikovala od tla, te odoh onamo. Kad sam se popeo do prijevoja brijega, jasno sam čuo tužbalice, a u tom trenu Mimiko protrči pored mene.

— Sto je zbilo, Mimiko?

— Utopio se! Utopio se! — odgovorio mi je strašno uzbuđen, ne zastajući.

— Tko?!

— Pavli, Mavrandonijev sin.

— Kako? Zašto?

— Zbog udovice.

Potonja njegova riječ ostade visjeti u zraku, poprimajući obrise kobnoga, zavodljivog tijela te žene.

Prišao sam stijenama - cijelo je selo bilo ondje: muškarci u šutnji, gologlavi, a žene, rubaca zabačenih na leđa, čupale su kosu i ispuštale prodorne krike. Utopljenikovo naduto tijelo sivožučkaste boje ležalo je na žalu - stari Mavrandoni, nagnut nad sinovljev leš, okamenjen ga je promatrao, oslonjen na štap u desnoj ruci, a ljevicom se držeći za kovrčavu sijedu bradu.

— Prokleta bila, udovice! — začu se odjednom gnjevan glas. — Dat' će Bog pa ćeš platit' za ovo!

Neka žena iskorači pred mnoštvo, pa se obrati muškarcima:

— Zar u cijelom selu nema muške glave da je prevali preko koljena i prereže joj grkljan k'o ovci? Pih! Kukavice!

Oni kojima je uputila izazov ništa joj ne rekoše, iako je pljunula na njih. Onda se javi Kondomanolio, vlasnik kavane-mesnice, glasno da ga svi čuju:

— Ne omalovažavaj nas, luda Katerino! Ne ponižavaj nas, ima u našem selu još muškaraca staroga kova... vidjet' ćeš!

Nisam se više mogao suzdržati, pa povikah:

— Sve vas sram ima biti! Kako bi ta žena mogla biti odgovorna? Suđeno mu bilo... Zar se Boga ne bojite?

Nitko mi ne odgovori. Manolakas, bratić utopljenoga, sagnu se i uze leš na ruke, te krenu put sela. Žene su i dalje vrištale, greble se po obrazima do krvi i kosu čupale, a kad vidješe da pandur odnosi tijelo, potrčāše da se prime za neki njegov dio. Ali stari ih Mavrandoni, vitlajući štapom, rastjera i izađe na čelo povorke - žene za njim, naričući. Posljednji su, i dalje utonuli u muk, koračali muškarci.

Kad su nestali u sutonu, opet se začuo tihi šum mora -ogledah se uokolo, sam sam bio.

„Idem doma“, pomislih. „Kakvog li dana, o Bože, koliko li tuge donese.“

Duboko zamišljen, slijedio sam stazu povrh žala, osjećajući divljenje prema tim ljudima, tako suosjećajno uključenim u ljudsku patnju: gospi Hortense, Zorbi, udovici, jadnom Pavliju, koji se hrabro bacio u more ne bi li utopio svoj žal, ludoj Katerini koja se izderala na muške zamjerajući im što udovi ne prerežu grkljan kao ovci, Mavrandoniju koji pred drugima nije htio zaplakati ni riječi reći... a samo sam ja bio nemoćan u svojoj racionalnosti, moja krv jedino nije uzavrela, budući niti sam volio, niti mrzio sa strašću. Jedino što sam htio bilo je kukavički „srediti stvar“, prebacujući odgovornost sudbini u ruke.

U polumraku vidjeh strica Anagnostija kako sjedi na kamenu, brade oslonjene na štap, zagledan u more. Pozvah ga - nije me čuo, pa mu pridoh; tada me vidje i kimnu glavom.

— Jadna li svijeta! — promrljao je. — Šteta golema mlada čovjeka. Siroti momak, ne mogaše žalost podnijeti, pa se baci u more i utopi se. Sad je spašen!

— Spašen?

— Spašen, sine moj, spašen. Što je inače mog'o u životu? Da je oženio udovicu, ubrzo bi svađe bilo, možda i bruke. Ždrebica je ona, ta bestidna ženetina! Čim vidi muškarca, zarže. A da je nije oženio, cijeloga bi se vijeka mučio, jer se ne bi mog'o otrest' pomisli da je propustio sreću golemu. Zinuo ponor pred njim, a provalija iza njega!

— Ne govori tako, stiče Anagnosti. Očaj će spopasti svakoga tko te čuje.

— Ma daj... ne strahuj. 'Ko me još čuje osim tebe, a da ne'ko i čuje, misliš da bi mi vjerov'o? Eto, je li ikad bilo sretnijega od mene? Imam polja, vinograda i maslinika, kuću dvokatnicu. Imućan sam, pa još i seoski poglavar. Kad je vrijeme bilo, našoh si krotku ženu koja mi same sinove rodi. Baš nikad ne vidjeh da me prkosno pogledala, a i svi su mi sinovi dobri očevi familija. Što bi' više poželjet' mog'o? Korijeni su mi, bogme, duboko... Ali, da moram iznova život započeti, svez'o bi' kamen oko vrata, k'o jadni Pavli, i u more se bacio. Težak je život, tako mi Boga - težak i naj sretnijemu, proklet bio!

— Ali, što tebi manjka, striče Anagnosti? Na što se ti žališ?

— Ništa mi ne fali, kaza' ti! Al' pitaj ljudsko srce...

Zašutio je na tren, iznova bacivši pogled na sve tamnije more.

— Bogme, Pavli, dobro si učinio! — reče zamahnuvši štapom put vode. — Neka žene kukaju i vrište, žene su pa nemaju mozga. Ti si se spasio, Pavli... što tvoj ćaća dobro zna, pa zato od njeg' ni glasa!

Bacio je pogled put neba i planina koje su se stapale u tamnu siluetu.

— Eto noći, bolje da krenem — prošapta, a onda se uzvrpolji kao da mu je žao što mu se omakoše one riječi - kao da mi je otkrio golemu tajnu, pa bi sada sve zataškao.

Stavio mi je drhtavu ruku na rame.

— Mlad si ti — reče smijuljeći se — ne slušaj starce. Da svijet mari za to što oni govore, odavno bi se u propas' strmoglavio. A ako ti udovica prijeđe preko puta, zgrabi je! Oženi je, decu s njom imaj... ne oklijevaj. Nevo'je i jesu da mlade snađu!

Domogao sam se daščare, upalio vatru i pristavio večernji čaj. Bio sam umoran i gladan, pa navalih na hranu poput grabljivice - odajući se posve životinjskom užitku. Odjednom Mimiko pomoli svojom spljoštenom glavicom kroz prozor, pa se zagleda u me - kraj ognja, zabavljenog jelom. Bojažljivo mi se osmjehnuo.

— Sto si došao, Mimiko?

— Donio sam ti nešto, gazda... od udovice. Košaru naranača. Kaže da su to posljednje iz njezinog vrta.

— Od udovice? — trgnuh se. — A zašto mi ih šalje?

— Zbog dobri' riječi što si ih pred seljacima kaz'o u njezinu obranu, veli.

— Kakvih dobrih riječi?

— Što ti ga ja znam! Samo ti kažem što je ona rekla... to je sve.

Ispraznio je košaru na moj krevet, pa je cijela koliba zamirisala zlatnim plodovima.

— Reci joj da sam veoma zahvalan na daru i da joj savjetujem da pazi na sebe. Neka bude oprezna i ni u kom slučaju se ne pojavljuje u selu, čuješ li? Neka se drži kuće, iza zabravljenih vrata, neko vrijeme... dok ova nesreća ne bude zaboravljena. Razumiješ, Mimiko?

— Je li to sve, gazda?

— To je sve, možeš ići.

— Zaista sve? — Mimiko će namignuvši.

— Gubi se!

Kad je jadničak otišao, oljuštio sam jednu naranču - bila je slađa od meda. Legao sam i odmah zaspao, a cijele sam noći tumarao nasadima naranača: vruć je vjetar puhao, pa mu izložih gola prsa i metnuh si stručak bosiljka za uho... bjehe seoski momak od dvadesetak ljeta koji lunja među narančinim stablima, zviždi i čeka... a koga?... to nisam znao, ali mi je srce htjelo iz grudi iskočiti od veselja... zasukao sam brk i cijele noći slušao more kako uzdiše poput žene skrivene među stablima naranača...

* Haron ili Karon, u grčkoj je mitologiji lađar koji duše prevozi u Had, preko rijeka Stiksa i Aherona, koje svijet živih odjeljuju od svijeta mrtvih, Njemu za plaću u antičko se doba umrlima stavljao u usta novčić zvan obolus ili danake, a oni koji nisu imali novca, ili bili ostavljeni nesahranjeni, bili su osuđeni na stogodišnje lutanje obalama tih rijeka. U mitovima o herojima - kao što su Herkul, Orfej, Eneja, Dioniz i Psiha - oni se, živi, Haronovom lađom i vraćaju iz podzemnoga svijeta.

15

Tog je dana zapuhao žestok južni vjetar, raznoseći vrelinu afričke pustinje cijelim Sredozemljem. Zrakom su se kovitlali oblaci sitna pijeska, što je ljudima prodirao u ždrijela i pluća - osjećali su ga pod zubima, a od njega su im i oči bile upaljene. Prozore i vrata valjalo je dobro zatvoriti da se svaki ulomak kruha ne bi osuo njime.

Teških proteklih dana, otkako životne snage počеше bujati, osjećao sam se žrtvom proljetnih nemira, osjećaja klonulosti, emocionalne napetosti u grudima, nekakve studeni u cijelom tijelu i želje - ili to bješe sjećanje na nju? - za potpunom, a jednostavnom, srećom.

Krenuo sam strmom kamenitom stazom prema planinama, osjetivši iznenadan poriv da obiđem iskopine gradića minojske kulture*, koje su izronile iz zemlje nakon tri ili četiri tisuće godine i opet se grijale na iskonskomu otočkom suncu. Pomislih, naime, da se će za tri ili četiri sata napornog uspona primiriti ustreptalost što ju mi je proljeće donijelo.

Golo suro stijenje, blistavo u svojoj golotinji, surovost i pustoš gorja - tako su mi oduvijek pri srcu. Na jednom kamenu vidjeh sovu! Golema jejina, žutih očiju zaslijepljenih dnevnim svjetlom, prelijepa, tajanstvena... pažljivo me je promatrala; koračao sam što sam mogao opreznije, ali joj se nisam uspio skriti: preplašena, nečujno je poletjela i nestala među klisurama. Zrak je bio zasićen mirisom majčine dušice, a po bodljikavim grančicama kapinike rastvarali su se prvi žuti cvjetići.

Kad sam došao do mjesta s kojeg su se vidjeli ostaci pradavnog naselja, zastao sam kao začaran: upravo podne bješe, pa su sunčeve zrake padale gotovo okomito i oblijevale kamenje svojom svjetlošću. U drevnim gradskim ruševinama opasno je to doba dana, jer se posvuda čuju krici i šaputanja duhova. Pukne li negdje grančica, zagrebe li gušter noktima po kamenu, bace li oblaci čudne sjene po iskopinama... teška groza čeljade obuzme. Jer, svaka je stopa tla po kojem kročiš nečiji grob, pa se mrtvi javljaju negodujući.

Oči su mi se postupno privikle na blještavo svjetlo, te sam nogao nazrijeti tragove ljudske ruke među ruševinama: dvije široke ulice popločane kamenjem uglačane površine. Lijevo i desno od njih tekli su uski krivudavi odvojci, a u središtu naseobine - kružna agora, prostor za javne skupove, te do nje, u uzorno demokratskom skladu, kraljevska palača s dvostrukim kolonadama, širokim kamenim stubištima i mnogobrojnim zgradama. U gradskom središtu svaki je kamen nosio trag bezbrojnih čovječjih stopa, a tu se nalazio i žrtvenik Velike Boginje s njenom statuom bujnih golih prsa - sa široko razmaknutim dojčkama - i ruku ovijenih zmijama.

Posvuda uokolo vidjele su se male radionice, torkuli za ulje, kovačnice, stolarske i lončarske radnje. Vidjeh i mravinjak, mudro nastao na zaklonjenu mjestu - iz kojeg su mravi također nestali prije mnogo tisuća ljeta. Na jednomu mjestu klesar je izrađivao žaru od kamena prošarana žilicama, ali ju nije stigao dovršiti - dlijeto mu je ispalo iz ruke, da bi se našlo tisućama godina kasnije, na tlu pored nedovršena umjetničkog djela. U takvim trenucima ljudsko srce truju vječita glupa pitanja: zašto? za koje dobro?... jer tko može bez gorčine pogledati nedovršenu žaru što ju je umjetnik izrađivao sretan i uvjeren u svoje nadahnuće - pa odjednom poražen bio.

Iznenada, pastirčić - opaljen suncem i sa kretskim crnim rupcem, s resicama po rubovima, povrh kovčave kose - pojavi se među kamenjem do urušene plače, pa mi doviknu:

— Ej, ti tamo... burazeru!

Žudio sam za samoćom, pa se učinih da nisam čuo - ali mi se taj deran smijehom naruga:

— Što je, gluh se praviš, a? Imaš cigaru? Daj jednu! Dosta mi života u ovoj pustoj rupetini.

Posljednje je riječi izgovorio s takvom sjetom da mi ga zaista bješe žao - ali, cigareta nisam imao, pa mu ponudih novac. Uzvratio mi je mrzovoljno:

— Kvragu pare! Što da učinim s njima? Kažem ti, svega sam sit... samo da mi je cigaru!

— Eto, nemam baš niti jednu, žao mi je — rekoh.

— Cigaretu nemaš?! — bješe ljut i ojađen, te stade mlatiti štapom po tlu. — Cigare nemaš... Pa koga vruga imaš u džepovima kad su ti tako nabubrela?

— Knjigu, rupčić, nešto papira, nalivpero, sklopivi nožić... — nabrajao sam, vadeći stvari iz obaju džepova i pokazujući mu ih. — Da'm ti nožić, hoćeš?

— Imam ga. Imam svega što mi srce želi: kruha, sira, maslina, nož, kože za čizme, šilo, vode u tikvici... svega, osim cigareta! A to ti je k'o da i nemam ništa. A ti, što išteš u ovim razvalinama?

— Proučavam starine.

— I kakvo ti dobro od toga?

— Nikakvo.

— Ni meni. Sve mrtvo... a mi živi. Odlazi, bolje ti je, i to brzo. Bog s tobom!

— Idem, idem — rekoh baš kao da mi je njega poslušati.

Krenuh istom uskom stazom natrag, kadli mi se neka znatiželja rodi: okrenuh se i vidjeh dječaka-pastira umornog od samoće još na onom kamenu. Njegova rudlava kosa, bježeći ispod crnoga rupca, vijorila je na južnom vjetru, a sunce ga je obasjavalo od glave do pete. Učinilo mi se da vidim brončanu statuu mladića koja se, s pastirskim štapom kukom namaknutom na rame, zviždukom glasa.

Nakon stotinjak koraka krenuo sam drugom stazom nizbrdo - vreli vjetar s mora donosio je mirise dalekih vrtova, zasićen vonj zemlje, šum valova kojima more kao da se smijalo zaigrano pod nebom modrim i blistavim poput kaljena čelika. Zima natjera ljudsko tijelo i um da se stisnu, zgrče - a onda nam proljetna toplina nadima grudi. Hodajući tako zamišljen, odjednom začuh čudno glasanje u zraku: podigao sam pogled i vidjeh čudesan prizor što bi me uvijek duboko dirnuo, sve od dana djetinjstva: ždralovi su napredovali nebom u svomu „borbenom poretku“, vraćajući se sa zimovanja u toplim krajevima - kako grčke legende tvrde - noseći lastavice na krilima i u udubinama svojih omršavjelih tijela.

Nepogrešiv ritam godišnjih doba, nezaustavljivo kolo života, četiri stanja zemlje naizmjenice obasjavane suncem i lišavane njegova žara, prolaznost života... sve me to iznova proželo osjećajem teške sjete. Opet se jednom mojim bićem - kao jeka glasanja ždralova - prolomila opomena da je čovjeku samo jedan život dan, da nema drugoga, pa mu je sve u čemu uživati hoće da se naužije u ovom svijetu, jer druge prilike biti neće... u cjelokupnoj vječnosti.

Um koji čuje to nemilosrdno upozorenje - strašno i puno sažaljenja, u isti mah - odluči pobijediti svoje slabosti i zloće, lijenost i isprazna ufanja, te svom snagom zgrabiti svaku sekundu što zauvijek bježi. Veliki nam primjeri padaju na um i jasno vidimo da smo izgubljene duše, da nam se život rasplinjava u sitnim zadovoljstvima i banalnim razgovorima. „Sramotno! Sramotno!“ negodujemo grizući si usne.

Ždralovi su preplovili nebo i nestali prema sjeveru, ali su mi u mislima još lijetali od jedne do druge sljepoočnice, puštajući svoje šuplje krike. Sišao sam do mora i nastavio žurno rubom vode. Kako li me samo uznemiruje samotnjačko koračanje uz more! Svaki val, svaka ptica na nebu... podsjeća me na moje dužnosti. Kad sam s nekim u društvu, smijem se i pričam, pa ne čujem što mi poručuju ptice i vali - a možda mi tada ništa i ne govore, ne dozivaju me kad vide da sam zaokupljen brbljanjem.

Opružio sam se po žalu i zatvorio oči. „Što li je uopće duša?“ upitao sam se. „Kakva je to tajna veza između duše, mora, oblaka, mirisa prirode? Ili je ona sama more, oblak, miris...“

Digao sam se i nastavio koračati kao da bjež dosegao nekakvu odluku; kakvu odluku? To nisam znao - a tada iznenada začuh glas za sobom:

— Kamo ćete, gospodine... s Božjom pomoći? Do manastira?

Okrenuh se - krupan i zdepast postariji čovjek, s rupcem omotanim oko sijede kose, mahao mi je rukom i smiješio se. Za njim je koračala vremešna žena, očito supruga mu, a dva-tri koraka iza nje mršavo tamnoputo djevojče s ognjem u očima, zabrađeno bijelom maramom.

— U manastir? — upita starac po drugi put, ponukavši me da neočekivano zaključim kako zaista bjež nakanio onamo. Jer, već sam mjesecima namjeravao do ženskog samostana uza sam rub mora, ali nikako da zaista odem. Eto, tog je popodneva tijelo odjednom odlučilo da mi ispuni tu želju.

— Da — rekoh — idem do manastira, poslušati napjeve Svetoj Djevi u čast.

— Blagosloвила te, sinko — on će, požurujući korak kako bi me sustigao; prišavši mi, upita:

— Ti si od onog... kako zovu, ugljenokopa?

— Jesam.

— E, neka ti Blažena Djevica pomogne da zaradiš! Činiš silno dobro selu, omogućujući mnogomu siromašnu ocu da uzdrži obitelj. Blagoslovljen bio!

Trenutak kasnije, taj mi prepreden starac - koji je morao znati da mi baš i ne ide kako treba - dobaci kao utjehu:

— A i ne bude li ćara, sine... ne beri brige, nećeš na gubitku bit', jer će ti duša drito u raj!

— U to se, djede, i uzdam.

— Znaš... nisam nikad u školu iš'o, ma razumje' kad sam jednom u crkvi čuo ono što Krist da je rek'o... U pamet mi se usjeklo, nikad zaboravit' neću: „Prodaj“, kaza Spasitelj, „sve što imaš, kako bi Veliki Biser pribavio.“ A što je Veliki Biser? Spas duše naše, gospodine moj. A ti si dobro poodmak'o na putu da ga stekneš!

Veliki Biser! Koliko li mi je puta, u tmini moga života, zasvjetlucao... kao ogromna suza.

Hodasmo tako, nas dvojica muških naprijed, starica i djevojče za nama, s rukama sklopljenim u molitvi. S vremena na vrijeme o nečemu bismo prozborili: hoće li masline dobro zametnuti? hoće li biti kiše da ječam valjano proklija?... a kako ima biti da smo obojica ogladnjeli, stalno smo se vraćali na razgovor o hrani.

— Koje ti je omiljeno jelo, djede?

— Svako sine, jer je grijeh preveliki kazat' za ovo da je dobro, a ono da ne valja.

— Zašto? Nije li nam dano da biramo?

— Nije! Bezbeli da nije.

— A zašto?!

— Jer toliko svijeta gladuje.

Zašutio sam, posramljen, jer moje srce nikad nije doseglo te visine plemenitosti i suosjećanja.

Zvonce manastirske kapele oglasilo se vedrim i zaigranim zvukom, nalik ženskom smijehu - na što se starac skrušeno prekrižio.

— Neka nam Djeva Mučenica na pomoći bude — promrmljao je. — Nož joj je u grlu i krvvari sve od vremena kad su gusari pustošili i klali.

Starac mi je potom ispričao legendu o Djevičinih mukama kao da se radilo o stradanju stvarne žene, mlade izbjeglice s Istoka s djetetom u naručju, koju su nevjernici zaklali na Kreti.

— Jednom godišnje prava krv poteče iz njezine rane — nastavio je starac. — Pamtim, davno to bješe... na taj dan, a znam da još golobrad bje'... sjatilo se svijeta iz okolni' sela u brdima, svi dođoše da Gospu proslave. Petnaesti kolovoza bješe. Mi muški spali smo vanka, po dvoru, a žene unutra... a ja u snu ču' Djevu kako plače! Skoči' se na noge, pa k ikoni i stavi' joj ruku na onu ranu na vratu... I što misliš, gospodine moj, da se zbilo? Prsti mi crveni od njezine vrela krvi!

Starina se pritom prekrsti i osvrnu se da vidi sustižu li nas njegove ženske.

— 'Aj'mo, ženskinje! Još malo pa smo stigli — doviknu im, pa će potom meni, tiho da one ne čuju:

— Nisam tada još oženjen bio, pa se zavjetova' Njezinoj Svetosti da ću se odreć' ovoga svijeta puna prijevare i otić' u kaluđere — kaza, pa se nasmija.

— Sto se smiješ, djede?

— Bogme, to itekako zaslužuje da se nasmijem. Jer, istoga dana, za vrijeme svetkovine, đav'o mi na put kroči, u ženu obučen... onu za nama! — reče pokazujući bez riječi palcem preko leđa, ne okrenuvši se, prema starici koja nas je slijedila.

— Sad se ne da pogledat'! Gadi joj se da je dirnem — reče mi poluglasno, kao sudrugu u nepodopštini — ali je oni' godina bila teška namiguša, praćakala se poput ribe na suhom. Ljepotica dugi' trepavica je zvahu... a i zasluživala je taj nadimak, čovječe... koja li drska cura bješe! A sad, neka mi Bog ne uskrati pokoja duši, gdje su joj one trepavice? Ni dlačice, k'o da i' vjetar odnese!

Načuvši valjda o čem' je riječ, starica za nama ogłosi se mrzovoljnim frktanjem - poput džukele na lancu, ali ne reče ni riječi.

— Eto nas, evo manastira — reče moj sugovornik kad smo prispjeli.

Uza samo more, stisnut između dviju gromada stijena, bjelinom je bljesnuo manastir sa svojom kapelom pod kupolom u sredini kompleksa, svježe okrečenom i zaobljenom poput djevojačke sise. Uokolo bješe tuce ćelija s modro obojenim

vratima, usred dvora tri vitka čempresa, a uzduž zidova kojima samostan bješe ograđen nekoliko stabalaca krušnice, trnovita granja, osutih cvijećem.

Ubrzasmo korak, hitajući ususret skladnu pjevu što je dopirao kroz otvorena vrata svetišta, dok se slanim zrakom širio miris tamjana. Ulazna vrata nadsvođena lukom bila su širom otvorena i kroza njih se vidjelo samostansko dvorište, čisto i popločano tamnim i bijelim oblucima. Uzduž zidova, desno i lijevo, stajale su žare s ružmarinom, mažuranom i murtalicom. Koje li vedrine! Koje ljupkosti!... pod suncem na zalasku što je sniježnobijele zidove oblijevalo sve zagasitijim rumenilom.

Kapelica, topla i poprilično mračna u nutrini, mirisala je voskom mnogobrojnih svijeća, a pred muškarcima i ženama, uronjenim u oblak tamjanova dima, kaluđerice u utegnutim crnim habitima - pet ili šest njih - pjevale su visokim molećivim glasovima: „Bože svemogući...Povremeno su se bacale na koljena, ne prekidajući pjev, a pritom su njihove mantije šuštale poput ptičjih krila.

Odavno ne bjeħ čuo napjeve u slavu Djevice Marije, jer sam u buntovnim mladenačkim godinama pored crkava prolazio pun ljutnje i prijezira. Ali, godine prodoše i moje žestine nestade, pa sam iznova išao na vjerske svetkovine - Božić, Uskrs, blagdan Uzašašća - sretan osjećajući da je oživjelo ono dijete u meni. Mističan zanos mojih ranih godina izrodio se u estetsko zadovoljstvo. Divljaci vjeruju da glazbeni instrument koji se ne rabi u obredne svrhe gubi od Boga darovanu snagu i ne daje više skladan zvuk; tako se i vjera u meni svela na umjetnost.

Zašao sam u kut bogomolje, naslonio se na korska sjedala što su ih bezbrojne vjerničke ruke izglaçale poput slonovače i predao se uživanju u bizantskim crkvenim napjevima baštinjenim iz davne prošlosti: „Slavljene da su visine nedostupne umu čovječjem! Slavljene da su dubine što ih ni anđeosko oko ne vidi! Slavljena budi Bezgrešna Djevo, ružo neuvela...“

Monahinje su opet pale ničice, šušteći haljama poput ptica kad prolijeću. Minute su prolazile, anđeli krila nadimljenih tamjanom i s pupoljcima ljiljana u rukama pjevali su u slavu Marijinu, a sunce zađe ostavljajući manastir u pepeljasto-modru sumraku. Ne sjećam se u kojem smo trenutku izašli u dvorište, ali se u nekom času nađoh sam s igumanijom i dvjema mladim kaluđericama pod najvećim od triju čempresovih stabala. Mlada mi iskušeniica donese slatko, čašu vode i kavu, pa ugodan razgovor poče.

Govorili smo o čudesima što ih pripisuju Djevi Mariji, lignitu, kokošima koje u proljeće počinju nesti jaja, o sestri Eudoxiji, epileptičarki koja se svako malo prostre po podu kapele tresući se i grčeći poput palamide na podu ribarske barke, zapjenjenih usta trgajući odjeću sa sebe.

— Trideset i peta joj je — reče nadstojnica samostana uz dubok uzdah. — Opake godine... teško njoj i nama s njom. Neka joj Sveta Mučeniica pomogne i zaliječi ju! Bit će dobro za deset ili petnaest godina.

— Za deset ili petnaest tek? — ote mi se užasnutu.

— A što je deset ili petnaest godina? — igumanija će jetko. — O vječnosti nam je mislit'!

Ništa joj na to nisam rekao - znao sam da je dio vječnosti svaka minuta što prođe. Poljubih časnoj majci ruku - bijelu nadlanicu gojazne žene, što je mirisala tamjanom - i krenuh natrag. Noć je već padala, tri-četiri vrane žurile su svojim gnijezdima, sove polijetale iz dupalja u starim deblima, a puževi, gusjenice, gliste i poljski miševi milili iz zemlje - da ih noćne grabljivice požderu.

Tajanstvena zmija koja guta vlastiti rep zatočila me u svom krugu: zemlja daruje život svojoj djeci - i sama ih proždire... da bi porodila novu, koju će opet požderati.

Ogledao sam se uokolo - već je bilo poprilično mračno. I posljednji seljani bjehu se razišli, nitko me nije mogao vidjeti - bio sam posve sam. Skinuh obuću i zađoh u more, vukući stopala po pijesku. Osjetih silan poriv da dodirnem kamen, vodu, zrak... golim tijelom - igumanija me tako bješe ogorčila svojom „vječnošću“ da sam osjećao kako me ta riječ ovija poput omče kojom se love divlji konji. Želja me spopade da golim tijelom legnem na tlo i u vodu, kako bih se uvjerio da te prolazne stvari nisu privid.

„Postojiš i nisi sam!“ kriknuo sam u najdubljoj dubini samoga sebe. „O, Zemljo! Ja sam ti posljednje rođeno čedo, napajam se na tvojim prsima i ne kanim se od njih odbiti. Sve da mi ne dopustiš živjeti dulje od minute, u toj jedinjoj na tvojim sam prsima i napajam se iz njih.“ Uzdrhtao sam od osjećaja kako se izlažem opasnosti da me ošamuti ta ljudožderska riječ „vječnost“, sjetivši se da sam ranije - kada? prije samo godinu dana - željno ponirao u nju zatvorenih očiju i raširenih ruku, htijući joj se posve predati.

Kad sam polazio prvi razred osnovne škole, u početnici namijenjenoj svladavanju drugog dijela alfabeta bješe pričica: „Pade dijete u bunar“ - počinjala je - „pa nađe u njem čudesan grad, vrtove cvjetne, jezera od sama meda, brda od slatica i bezbroj šarenih igračaka. Dok bih ju čitao, svaki njezin slog kao da me je nosio bliže tomu čarobnom gradu, pa sam jednog podneva, po povratku iz škole, potrčao u naš vrt, do ruba bunara pod odrinom - i stadoh kao omađijan promatrati glatku crnu površinu vode u njemu. Ubrzo mi se učinilo da vidim predivni onaj grad, njegove ulice i kuće, djecu i lozje s grozdovima. Nisam više mogao odoljeti: nagnuo sam se gornjim dijelom tijela, ispružio ruke i počeo se nogama otiskivati o tlo kako bih se bacio preko bunarske ograde. U tomu me trenu mati vidje - vrisnula je, dotrčala i zgrabila me oko struka... u posljednjem trenu!

Kao dijete, umalo sam se strmoglavio u bunar - a sada, odrastao, bezmalo nestadoh u riječi „vječnost“ - te, prije toga, u nekima još: „ljubav“, „nada“, „domovina“, „Bog“... - a kad god bi neka od njih ostajala pobijedena za mnom, obuzimao me osjećaj da sam

izbjegao opasnosti i ostvario napredak. Ali nisam, samo sam mijenjao riječi, nazivajući to oslobođenjem. A sada, posljednje dvije godine, visim nagnut nad ponorom riječi „Buda“. Međutim, sada sam uvjeren - Zorbi hvala i slava - da će Buda biti posljednja takva riječ-provalija, nakon koje su slobodan biti. Zauvijek? Zar to ne kažemo svaki put...

Obljeven srećom od glave do pete, svukao sam se i bacio u more - obijesni su se valići igrali sa mnom i ja s njima. Na kraju, umoran sam izašao iz vode, pustio da me noć i vjetar osuše od kapljica i krenuo put daščare dugim koracima, prožet osjećajem da sam izbjegao velikoj pogibelji i da se još čvršće držim prsa Velike Majke.

* Kretsko-minojska kultura, nastala na tom otoku u brončanom dobu, vrhunac je doživjela u 16. stoljeću prije nove ere, iz kojeg potječe lokalitet Knossos - otkrio ga je britanski arheolog Arthur Evans, oko 1900. godine - a uništena je posljedicama prirodne katastrofe: erupcijom podmorskog vulkana koji je (oko) 1580. p.n.e. razorio nedaleki otok Thira (Santorini). Naime, uzdrmana potresima, obale opustošene golemim valovima i zasuta vulkanskim pepelom, Kreta je dugo nakon toga bila mjesto nepogodno za život.

16

Kad sam došao do dijela obale s kojeg se nazirala hrpa iskopana lignita, stadoh kao ukopan: u kolibi je gorjelo svjetlo. „Mora biti da se Zorba vratio!“ pomislio sam sav sretan.

Dođe mi da potrčim, ali se obuzdah - moram prikriti radost, rekoš sebi, te se praviti ljutim i održati mu dobru lekciju. Zaboga, poslao sam ga hitnim poslom, a on se razbaškario o mom trošku, upustio se s nekakvom birtijskom pevaljkom i vraća se nakon punih dvanaest dana! Moram se ponijeti kao da sam bijesan... moram! Usporio sam korak kako bih stigao potisnuti veselje i silno se trudio „nabaciti“ razjarenost — stiskao pesnice, upinjao se dati licu smrknut izgled, činio sve da bih izgledao kao čovjek do neba ljut... ali mi nije uspijevalo. Štoviše, sa svakom stopom bliže baraci razgaljeniji sam bio.

Prišuljao sam se sa stražnje strane i bacio oko kroz prozorčić pod samim krovom: vidjeh Zorbu na koljenima pred pećicom kako kuha kavu. Srce mi se raskrivilo pritom pa viknuh:

— Zorba!

Vrata se u tren oka rastvoriše i Zorba, bosonog, istrča van. Istegao je vrat buljeći u tminu, a kad me ugledao prvo je raširio ruke da me zagrlji - a onda ih mlohavo spustio niz tijelo.

— Drago mi je da te vidim, gazda — reče konačno, oklijevajući, obješene face - kao okamenjen preda mnom.

Odvratih mu, trseći se da zvuči prijekorno:

— Meni je drago da si se potrudio uopće se vratit'! — a tada ga bocnuh: — Da mi nisi prišao - čovječe, kako zaudaraš po sapunu!

— Ah, da samo znaš koliko sam se trudio. Svu sam kožu ogulio, satima se rib'o plovučcem, ma se taj đavolji vonj ne da isprat'. A što sad s tim?... Već će proć', k'o i mnogo puta prije. Ne može vječno ostat' — Zorba će u zamjetnoj nelagodi.

— Hajd'mo unutra — rekoh, jedva se suzdržavajući da ne prasnem u smijeh.

Nije samo on vonjao sapunom - cijela je koliba mirisala toaletnim potrepštinama, parfemima, puderom... ženom.

— Sto ti je ovo za miloga Boga? — zgranuh se pokazujući na kovčeg krcat pakovanja miomirisnih sapuna, vrećica neznana sadržaja, ženskih čarapa... a bješe tu i mali crveni suncobran, te dvije bočice kolonjske vodice.

— Darovi — procijedi Zorba pognuvši glavu.

— Darovi?! — sad mi je već uspijevalo zvučati bijesno.

— Darovi?

— Da, gazda. Sirotaj Bubulini. Ne srdi se, gazda, Uskrs ide, a i ona je ljudsko biće, zar ne?

Još sam se jednom jedva obuzdao da se ne razvalim od grohotna smijeha!

— Ali, najvažnije joj nisi donio — kazah mu što sam ozbiljnije mogao.

— Što?!

— Svadbene vjenčiče, od narančina cvijeta. Za mladenku, jasno.

— Sto?! Vjenčiče za mladenku?... O čem' pričaš?

Rekoh mu zatim, sve potanko, kako sam staru sirenu raznježio „njegovim“ pismom i bračnom ponudom.

— Nisi to smio učiniti, gazda... ako ti smijem reć'. Jebem ti, nije se s tim šalit'. Slabe su žene, krhka stvorenja - koliko li sam ti to puta rek'o. One su ti, čovječe, k'o porculanske vaze, vraški se oprezno mora s njima.

Iskreno, posramih se - i žao mi bješe, al' prekasno, pa promijenih temu:

— A čelično uže... i alat, nabavio si?

— Jesam, sve sam donio, ne beri brige! Nisam ja baš takav bezveznjak. Sve sam podmirio: sajla je tu, Lola je dobila svoje, Bubulina ono što je njoj namijenjeno... sve je pod kontrolom.

Maknuo je potom ibrik s ognja, nalió mi šalicu kave te dodao tufahije i tahan-halvu s uljem od sezama - za koju je znao da mi je omiljena slastica.

— Tebi sam na dar donio cijelu veliku kutiju tahan-halve. Vidiš, nisam te zaboravio — reče mi osmjehnuvši se s naklonošću, a motreći me cijelo vrijeme ispitivački, očima opreznim poput zmijskih. — Nikog' nisam zaboravio. I stari je papagaj dobio vrećicu kikirikija. Znaš, povelik je moj mozak.

— Je li se taj tvoj golemi mozak dovinuo rješenja onog problema što te mućio... ti, vucibatino stara? — upitah ga smirenijim tonom.

— Kojeg problema, gazda?

— Jesu li žene ljudska bića ili nisu?

— A tooo! To smo riješili — Zorba će, s olakšanjem odmahnuvši rukom. — Jes', žena je ljudsko biće... k'o i mi, samo gore! Ta, kad ti takujin vidi, sva se izbezumi. Objesi se oda te, odriće se svoje slobode... i to veselo, jer u njezinoj glavi samo tvoj novac svjetluca. Ali, ubrzo ona... ma, vragu ih daj, sve su iste, gazda!

Ustao je i bacio opušak kroz prozor, pa će ozbiljnim glasom:

— Sad, k'o čovjek čovjeku: Veliki tjedan ide, nabavili smo uže, pa je krajnji čas da odemo do manastira, da nam oni pretili veprovi potpišu ugovor o zakupu šume prije negoli vide da podižemo žičaru... znaš na što mislim? A i inače, bježi vrijeme, gazda. Nikamo nećemo dospjet' ako ne dograbimo bika za rogove. Moramo to uspostaviti, početi zgrtat' pare... brodove građom tovariti da se

povrati što je sprašeno. I taj moj put u Kandiju bogme je košt'o. Sto da ti kažem, vrag me...

Sljedećoj mu se riječi nije dalo preko jezika - a žao mi ga bješe, onako ojađena poput djeteta koje je počinilo nekakvu glupost, pa sad ne zna kako se izvući, nego se samo trese od čemera.

„Srami se...“, rekoh sam sebi. „Kako možeš pustiti takvu dušu od čovjeka da drhturi pred tobom u strahu od cijene svoje preigranosti? A gdje ćeš naći drugoga Zorbu? Hajde ti to lijepo spužvom - fljas!pljas!“

— Ako te je vrag u rasipnost uvalio, neka vrag i odgovoran bude! Pusti ga... kvragu, ne spominjimo ga više, Zorba. Što je bilo, bilo je. Zaboravi - i skidaj santuri sa zida!

Opet je raskrilio ruke kao da će me zagrliti, ali ih opet i spusti - ne bješe smogao snage - a onda jednim skokom priđe santuriju, izvadi ga iz navlake i priđe svijeći da ga obriše, a ja tek tada vidjeh da mu je kosa crna kao ugljen!

— Spadalo staro, kog' si to đav'la s kosom učinio?! — upitah ga u čudu. — Sto ti je bilo, pobogu?

— Opitur'o je, gazda! — odgovorio mi je iscerivši se od uha do uha. — Ne zamjeri. Mor'o sam, jer sa sijedom ne bje' berićeta.

— Kako to?!

— A, kako? Taština! Sećem ti ja jednoga dana s Lolom, držeć' je za ruku... ma, zapravo, samo onako vrškom moji' prsta... kadli neko derište, ni do pasa mi nije, nadade dreku za nama: „Vid' dide!“ kurvino će kopile, pa onda: „Ej, ti tamo! Di ćeš s njom, starkeljo?“ Lolu živ sram pojede, moš zamislit', a ni meni ne bje' svejedno, pa ti ja lijepo iste večeri brijaču da mi čupe u crno opitura.

Nisam izdržao, počeh ridati od smijeha - što mu ni najmanje drago nije bilo.

— To je tebi smiješno, gazda? Ali, čekaj malo... Pojma nemaš kakva je čudna beštija ljudski stvor! Otkad sam to učinio, posve sam drugi čovjek. Isto k'o i ti kad me vidje, pomisli' da sam stek'o crne vlasu zauvijek - čeljade lako zaboravlja ono što mu nije drago - a kunem ti se da me ta promjena osnaži. I Lola to vidje! A sjećaš li se moji' bolova u kičmi na koje sam ti se žalio? Nema i' više! Ne vjeruješ mi, vidim... jer tvoji libri o tom' ništa ne kažu.

Nasmiješio se potom ironično, pa će pokajnički:

— Moram ti priznat', gazda: jedina knjiga što sam je u životu pročit'o bio je Sindbad Moreplovac, a ne donese mi dobra kol'ko je lula duvana.

Ne dovršivši rečenicu, polako je i pažljivo razmotao santuri.

— 'Ajđ'mo van. Santuri nije na svom' između čet'ri zida. Njegova div'ja ćud otvoren prostor oće.

Izašli smo pred baraku. Nad nama su zvijezde treperile, Mliječni put bješe se prosuo s jednoga na drugi kraj svoda, a more se pjenilo podno žala. Sjeli smo na šljunak, tako da su nam valovi oblizivali bosa stopala.

— Kad se propada, moraš u tomu vidjet' vedriju stranu. Samo... mi da propadnemo? Aj'mo, stari družo! — Zorba će polažući santuri na koljena.

— Daj makedonsku, iz tvoje domaje, Zorba — rekoh.

— Ne! Kretsku ćemo, iz tvoje. Otpjevat' ću ti nešto što sam čuo u Kandiji, život mi je promijenila ta pjesma.

Nekoliko je časaka razmišljao, kao da se prisjeća napjeva, pa će sjetno:

— Zapravo, nije mi ga promijenila, nego sada znam da sam u pravu bio...

Zatim je počeo prebirati batićima po žicama, protegnuo vrat i zapjevao divljim, grubim i bolnim glasom:

Kad jednom svog se života otisnes putem

Ne sustaj nikad, ne dvoji da li je pravi

Hrabro u ruke mladosti timun stavi

Jednom je živiš u cijelom vijeku svojem

Brige se raspršiše noćnim nebom, nesta' zebnje, uzletje duša... a Lola, lignit, žičara, velike i male nedaće, „vječnost“ sama - pretvoriše se u plavičast dim što se razilazi u zraku i ostade samo raspjevana modra ptica neutažive ljudske čežnje.

— Sve ti prosto bilo, Zorba! — rekoh mu kad je završio pjesmu. — Sve neka ti bude: ta žena, obojena kosa, novac što si ga potraćio... samo nastavi pjevat'!

Opet je izvio vratom i zapjevao još jednu kretsku, naučenu u noćima u Kandiji:

Smjelo, u Boga s vjerom!

Bonacom, olujnim morem

Sporazom 'ko ne umije

Pobjeda tom se ne smije

Nekoliko radnika, koji su uokolo spavali - čuvši da se Zorba vratio, već su u sumrak došli kako bi u zoru bili na poslu - čulo je pjesmu, pa nam priđe; posjedali su u polukrug za Zorbinim leđima i slušali omiljene im napjeve... osjećajući nemir u nogama. Konačno, ne mogavši se suzdržati, stupiše iz mraka goli do pojasa i raščupane kose, samo u zgužvanim gaćama, te se uhvatiše u kolo i počеше zaneseno plesati na obalnom šljunku.

Promatrao sam ih uzbuđen do srži; to je, pomislih, ona žila kucavica što sam ju toliko tražio. Ne želim nijednu drugu!

Sljedećeg jutra, štoviše - prije svanuća, galerije rudnika odjekivale su Zorbinim povicima i udarcima maškline. Ljudi su radili kao mahniti - a samo im je Zorba mogao dati takva poticaja. Jer, uza nj se rad pretvarao u vino, žene i pjesmu... odista je umio „zaraziti“ ljude. U njegovim je rukama oživljavala zemlja, a kamen, ugljen, drvo i radnici prilagođavali su se njegovom tempu - kao da je rat proglašen u podzemnim hodnicima obasjanim bijelim svjetlom karbidnih svjetiljaka, a Zorba, na čelu, predvodi bitku prsa u prsa. Davao je ime svakoj galeriji i žili, te lik svakoj nevidljivoj sili - a onda im nije bilo lako pobjeći.

— Kada znam da je to prokop „Canavaro“ — znao bi reći; tako, naime, dade ime prvoj krštenoj galeriji — gdje misliš da se može skriti, dovraga?! A kad mu znam ime, nek' samo ima obraza prljavo igrat'! Ne smije mi to ni „lgumanija“, „Danguba“ niti „Klecalo“, a kako li bi „Canavaro“ smio.

Tog sam mu se dana uspio nezamijećen ušuljati u kop - još izdaleka čuo sam kako viče na radnike, kao i uvijek kad bi bio dobre volje:

— Aj'mo! Življe, življe! Žešće to, ljudi, ako oćete da požderemo cijelo brdo! Jesmo li muškarci ili nismo? Ljudi od imena i obraza... Ni samom Bogu nije svejedno kad nas vidi ovako nabrušene! Vi Krećani, ja Makedonac... svladat' ćemo planinu, a više se od planine oće da nas svlada! Turke smo isprašili, za ne? Pa što bi nam onda ovakvo brdašce moglo? Aj'mo!

Netko je u tom trenu pritrčao Zorbi - u svjetlu acetilenske svjetiljke vidjeh Mimikovo sitno lice.

— Zorba... Zorba... — zazva ga siromašak svojim piskutavim glasićem.

Okrenuvši se, Zorba ga spazi i odmah spozna zašto je došao - pa prijeteći podiže šaku i podviknu:

— Van! Gubi se! Istog časa.

— Ona me poslala — promuca seoska bena.

— Gubi se, kad ti kažem! Vidiš da radimo.

Videći da vrag nosi šalu, Mimiko uteče što su ga noge nosile - Zorba bijesno pijunu za njim.

— Dan je za radu. Muško je on, a žena je noć - ona je za uživanje. To se ne smije pomiješat'!

— Eto podneva — rekoh mu prilazeći. — Daj malo predaha ljudima, neka objeduju.

Okrenuo se i mrko me pogledao:

— Ne čekaj nas, gazda. Samo ti 'ajde na objed. Dvan'es' smo dana izgubili... treba to nadoknadit'. Dobar tebi tek!

Izašao sam iz ugljenokopa i krenuo prema moru. Otvorih knjigu što ju bjech ponio - ako i jesam bio gladan, u tom sam trenu na to zaboravio; jer, sinu mi... i meditacija je opako rudarenje, poniranje u mračne galerije misli. A knjiga što ju otvorih duboko me uznemirila: u njoj bjechu opisana snijegom pokrivena tibetska gorja, tajanstveni samostani u kojima se monasi zaodjenuti haljama šafranove boje danima bez riječi tako koncentriraju da su u stanju snagom volje prisiliti eter da poprimi oblik kakav požele.

Uokolo, planinski vrhunci, zrak ispunjen duhovima... Nigdje se drugdje na svijetu ljudski žagor ne čuje na tolikoj visini. Veliki učitelji, askete, o ponoći povedu učenike, momke od šesnaest ili osamnaest godina, do zaleđena jezera među klisurama - tamo ih svuku, prolome led i kažu im da svoje halje namoče u studenoj vodi, te da se potom njima omotaju kako bi im se osušile na tijelima. Kada sva vlaga iz platna ispari, postupak se ponavlja - pa tako sedam puta... a onda se vraćaju u samostan na jutarnju molitvu.

Ti se pripravnici za monahe uspinju na vrhunce visoke četiri i pol do pet i pol tisuća metara, sjednu gore dišući duboko i usporeno - pa, premda goli do

pojasa, nikakvu studen ne ćute. A kad uzmu grumen leda u ruku, te se svom snagom koncentriraju na nj, voda uzavri... i tako čaj pripreme.

Veliki asketa, kad okupi učenike oko sebe, govori:

— Jao si ga onomu tko nema izvor sreće u samomu sebi!

— Jao si ga onomu tko živi da bi udovoljavao drugima!

— Jao si ga onomu tko ne spozna da su ovaj život i onaj budući jedno!

Noć je pala i nisam više mogao čitati. Zaklopih knjigu i pogledah niz more: moram se osloboditi svih tih fantoma, pomislih - Bude, Boga, Domovine, Ideja... Jao si ga onomu tko ih se ne može otarasiti! More se odjednom posve zacrnjelo - mladi je mjesec utonuo za obzor i ostavio naš dio svijeta u mraku. U daljini, psi su se glasali tužnim cviljenjem, a gudure im uzvraćahu jekom.

Zorba se pojavio iz tame, sav pokriven prljavštinom - košulja je s njega visjela u dronjcima. Prišao mi je očiju blistavih od zadovoljstva.

— Dobro je danas bilo! Odradili smo i mnogo, i dobro.

Cuo ga jesam, ali ne i razumio o čemu govori - u mislima sam još bio na dalekim, strmim i opasnim liticama.

— O čem' razmišljaš, gazda? — upitao me je. — Ode ti morem, a?

Pribrao sam se, pogledao Zorbu i odrečno zamahnuo glavom.

— Zorba — rekoh mu oprezno — ti si umišljaš da si pravi-pravcati Sindbad Moreplovac, o svemu imaš sud jer si prošao nešto svijeta. Ali, jedva da si išta vidio... zapravo ništa! Baš ništa, jedna budalo, kao što ni ja nisam, da ne pomisliš da te omalovažavam. Mnogo je svijet veći nego što nas dvojica mislimo. Jer, čak i kad putujemo, cijelim zemljama prolazimo, zapravo nikada ne gurnemo nosa preko praga vlastita doma.

Zorba je nabrao usne, ali ništa ne reče; samo se oglasio gundanjem nalik režanj u vjerna psa kojeg je vlasnik iznenada udario.

— Postoje planine u dalekom svijetu — nastavio sam — goleme i visoke, a cijele posute manastirima u kojima žive monasi odjeveni u halje šafranove boje. Ti ostaju sjedeći ukrštenih nogu po mjesec, dva, šest mjeseci... samo na jedno misleći. Na jednu jedinu stvar, čuješ li ti mene? Ne dvije - jednu! Ne misle ni na lignit, ni na žene kao mi, nego se usredotoče na jednu jedinu misao i postižu

čuda. Vidio si što se događa kad uzmeš lupu i koncentriraš njom sunčeve zrake u jednu točku? Možeš papir ili drvo tako upalit', zar ne? Zašto? Zato jer si lećom prikupio raspršene zrake i usmjerio ih u jednu točku. Jednako je s ljudskim umom: čuda možeš postići ako se koncentriraš na jedno, na jedno samo. Razumiješ li ti mene, Zorba?

Čuh ga kako teško diše - u jednom se trenutku stresao kao da će uteći, ali se suzdržao.

— Nastavi... — oglasio se iz dubine grla, kao da ga netko guši, a onda je poskočio u mjestu - pobunivši se: — Ušuti, molim te! Ušuti! Zašto mi to pričaš? Zašto mi um truješ? Ništa meni ovdje ne fali, zašto me uznemiravaš? Gladan sam bio, pa mi Bog... ili Vrag... neka sam proklet ako vidim razlike među njima!... dobaci kost i ja ju oglodah. Pa sam mahnuo repom i zalajao: Hvala! Hvala! A ti me sad...

Uzvrpoljio se, polazio četiri-pet koraka kao da će prema kolibi, pa se vraćao, opet odlazio... kuhajući u sebi - te iznova stade preda me:

— Pih! A jes' mi lijepu koščurinu hitn'o taj Bog-Vrag! Šporku staru kabaretsku protuhu! Doderanu krtiju koja više zaplovit' ne može!

Dograbio je pregršt šljunka i bijesno ga bacio u more.

— Ali, 'ko je taj što nam kosti dobacuje?

Pričekao je malo, pa kad mu ne odgovorih, opet je progovorio krajnje uzbuđen:

— Ništa ti na to, gazda, a...? Reci, ako znaš - da mu i ja doznam ime. A tada, ne brini, već ću ja nekako s njim! Ali, ako zapravo nemamo izgleda... kamo da se čovjek djene? Pobijesnit' ću!

— Ogladnio sam — rekoh mu. — Hajde, pripremi nam nešto... da se najprije najedemo.

— Zar ne bismo jednu večer mogli izdržat' bez hrane? Jedan od mojih stričeva kaluđer je bio... preko tjedna ništa nije uzimao osim soli i vode, a subotom i blagdanom šačicu mekinja. Poživio je stotinu i dvadeset godina.

— Poživio je stotinu i dvadeset godina, Zorba, jer je imao vjere. Taj je bio našao svog Boga i nije se opterećivao brigama. Ali nas dvojica nemamo Boga koji nas hrani, pa stoga, Zorba, naloži oganj i skuhaj nam one podlanice. Učini dobru gustu gregadu, s mnogo luka i papra, onako kako volimo... a onda ćemo vidjeti.

— Vidjeti... što? — Zorba će zaista razjaren. — Čim nam se trbusi zasite, sve ćemo to zaboravit'!

— Točno! Hrana tomu i služi, Zorba. A sad, kreni, čovječe. Kuhanja se primi da nam se glave ne rasprsnu!

On, međutim, ni da mrdne; ostao je ondje gdje stajaše, promatrajući me bez ijednog pokreta.

— Slušaj, gazda, nešto bi' ti kaz'o. Znam što smjeraš -dok si mi govorio, vidje' to kao u bljesku.

— A što ja to smjeram, Zorba? — upitah ga zaintrigiran.

— 'Oćeš manastir podić', eto što! A, umjesto monaha, naselit' ćeš unutra nekoliko gurača pera k'o što je i poštovano ti gospodstvo, pa ćete ubijati vrijeme piskarajući dan i noć. A onda će vam, k'o svecima na starim slikarijama, iz usta izlaziti vrpce s natpisima. Dobro sam pogodio, jel' da?

Spustih glavu, itekako ožalošćen. Davni snovi moje mladosti, golema krila što pogubiše svoja pera, plemeniti i naivni, velikodušni porivi... Utemeljiti intelektualnu zajednicu i zakopati se negdje: tuce pravih prijatelja - glazbenika, pjesnika, slikara... da po cijeli dan rade, a navečer se sastaju na gozbama, da bi zajedno pjevali, čitali, raspravljali o velikim problemima čovječanstva, razvaljujući ustaljene odgovore. Bio sam sastavio i pravila te zajednice, te našao prikladnu zgradu na jednom prijevoju gore Hymettusa, nedaleko od Sv. Ivana Lovca.

— Pogodio sam! Dovoljno blizu — Zorba će likujući, kad je zamijetio da sam utonuo u šutnju.

— Pa... molim' ću te da mi udovoljiš jednoj želji, časni brate: da me imenuješ vratarom toga tvog konventa, kako bih povremeno mogao štogod u nj' prokrijumčariti'. Odnosno, unijet' u njegov posvećeni krug mandolinu, demejanu rakije, pečena odojka, poneku žensku... kako ne bi' tamo potračili vaše živote na same gluposti!

Silan ga je smijeh spopao - zadovoljan sobom požurio je prema daščari, ja za njim. Očistio je ribu, sve bez riječi, dok sam ja nanio drva i upalio vatru. Čim je bila skuhana, dograbili smo žlice i počeli jesti pravo iz lonca - i dalje šuteći, jer nam to bjehu prvi zalogaji toga dana. Popili smo i po čašu-dvije vina, pa nam se stanje duha brzo popravilo. Zorba konačno progovori:

— Bilo bi veselo, gazda, da nam gospa Bubulina sad bane! U dobrom bi trenu, po nju, naišla... ali, neka nas Bog sačuva! Ta je zaista manje od utješne nagrade, ali, svejedno, gazda... nekako mi je nedostajala, vrag nek' je nosi!

— A ne pitaš me tko ti je tu koščicu dobacio, a?

— Baš me briga, gazda! Takvu nač', to ti je teško k'o i u slamarici buhu. Zato, uzmi kost i ne opterećuj se time 'ko ju je bacio, nego vidi je li sočna, ima li mesa na njoj. To se pita, ostalo je...

— Učini hrana čudo! — rekoh potapšavši ga po ramenu.

— Smirilo se izgladnjelo tijelo, kao i duša što bješe rastrgana pitanjima. Santurija se laćaj!

Ali, upravo kad je ustao, teški se koraci začuše po šljunku. Zorbine se dlakave nozdrve raširiše...

— Mi o vuku... — izusti tiho, lupivši se po natkoljenicama. — Eto kučke! Namirisala Zorbu i dolazi.

— Odoh ja! — rekoh ustajući. — Ništa ja s tim nemam. Idem prošetat' malo, a ti... snađi se.

— Laku noć, gazda.

— I ne zaboravi, Zorba - obećao si oženit' ju. Da me nisi lažovom učinio!

— Ženidba... opet? Gazda, toga mi je bogme navrh nosa — prošištao je uz dubok uzdah.

Oblak mirisa po toaletnom sapunu sve nam je bliži bio.

— Hrabro, Zorba! — šapnuh izlazeći hitro u noć.

Vani se već čulo teško dahtanje oronule morske vile.

* Orijentalne slastice; tufahije - jabuke punjene pastom od jabuka kuhanih u slatkoj vodi s limunom, uz dodatak maslaca, mljevenih badema ili oraha, malo mljevene kave i umućenog bjelanjka; na kraju se preliju šećernim sirupom i ukrase tučenim vrhnjem; tahan-halva - halva od sezama, sadrži pšenično brašno, sjemensko i sezamovo ulje, šećer, glukozu ili med; ponekad se u masu dodaje kakao, pistacije, bademi ili vanilija - po konzistenciji je tvrda i suha, pa se lako drobi.

Sljedećeg jutra, Zorbin me glas probudio u samo praskozorje; pomislio sam, što li ga je spopalo tako rano zorom - čemu galama...

— Moramo se ozbiljno pozabavit' poslom, gazda — doviknuo mi je puneći naprtnjače hranom. — Doveo sam dvije mazge, ustaj pa ćemo do manastira da potpišemo ugovor za žičaru. Usput, ako ima nečega što lavu utjera strah u kosti, onda su to uši. Požderat' će nas, gazda.

— Zašto sirotu Bubulinu uš nazivaš? — upitao sam ga nasmijavši se; pretvarao se da me nije čuo.

— 'Ajde, krećemo... prije nego što se sunce visoko digne — reče požurujući me.

Odistam se radovao usponu u planine i uživanju u mirisu borovine. Uzjahali smo na životinje i krenuli uzbrdo, te zastali nakratko pred rudnikom kako bi Zorba izdao upute radnicima: kaza im da kopaju u „lgumaniji“, prošire galeriju „Danguba“ i raščiste „Canavaro“.

Dan bješe blistav poput praiskonskog dijamanta. Sto smo se više uspinjali, duh nam bješe pročišćeniji i uzbuđeniji - iznova sam osjetio kako čist zrak utječe na dušu, kako joj prija lagano disanje i pogled na beskrajne horizonte. Da čovjek pomisli kako je i duša životinja s plućima i nozdrvama koja treba kisik, koja se guši u prašini i ondje gdje je previše ustajala izdaha.

Sunce već bješe visoko kad smo se domogli borove šume. Zrak je mirisao smolom, a vjetar šumio u krošnjama nad nama, povijajući ih kao morske valove. Tijekom cijelog uspona Zorba je promatrao nagib padine - u mašti je već pobijao stupove, svakih nekoliko metara, a kad me pogledao vidjeh u njegovim očima čelično uže žičare kako se presijava na suncu, dok se oda nj zakvačeni trupci spuštaju prema moru zviždeći zrakom kao strelice izbačene iz luka.

Protrljao je ruke.

— Kapital! — reče obuzet silnim uzbuđenjem. — Ovo će bit' zlatni rudnik, gazda! Ubrzo ćemo se valjat' u parama k'o prasad u glibu. Moć' ćemo sve o čem' smo pričali.

Pogledah ga u čudu.

— Hm, nemoj mi reć' da si već zaboravio! Ne reče li da ćemo, prije nego što počnemo gradit' onaj tvoj samostan, otić' zajedno u one visoke planine... kako se ono zovu?

— Tibet... Ne, Zorba, nisam zaboravio. Ići ćemo, ali samo nas dvojica, bez žena.

— 'Ko je njih spomen'o?! Jesu korisni ti bijedni stvorovi, i to mnogo... zato, ništa protiv nji' da nisi kaz'o... ali samo kad čovjek nema pametnijeg posla - k'o, na priliku, kopanja ugljena, osvajanja gradova ili razgovora s Bogom. A što bi činio, kad nema takvi' posala... da ne prsne od huje? Opij'o se, kock'o ili plazio po ženi... i ček'o nekakvu svoju uru - ako mu ta ima ikad doć'.

Rekavši to, na trenutak zastade, pa će glasom punim mrzovolje i jada:

— Ako mu uopće dođe, jer možebit i ne dođe. Nikad.

Opet je nekoliko trenutaka šutio, pa nastavio svoj solilokvij:

— Ne mogu ja više ovako, gazda! Il' će se svijet morat' smanjit', il' ja veći narast'. Inače, uze me vrag!

U tom se času monah pojavi među borovima, riđokos i bolesno žut u licu, u pohabanoj halji zavrnutih rukava i s domaćom pletenom kapom na glavi. U desnoj je ruci nosio željeznu šipku kojom je u hodu o tlo udarao. Kad nas je spazio, zastade i diže tu štangu uvis.

— Kuda vas dvojica? — upita.

— U manastir — Zorba mu otpovrnu. — Pomolit' se idemo.

— Vratite se, kršćani! — viknu kaluđer, a sjajne mu se modre oči zažariše žestinom. — Okren'te mazge natrag, poslušajte me! Nije Djevičin voćnjak ono što ćete tamo nać', nego Sotonin vrt. Siromaštvo, poniznost, čestitost... kažu da čine kaluđersku krunu. Mo's mislit! Vraćajte se, kažem vam, jer tamo caruju novac, bahatost i požuda spram mladih momaka. To je njihovo sveto trojstvo!

— Čuj zajebanta - zabavan momak! — šapnu mi Zorba, okrenuvši se; očito oduševljen namjernikom, zaustavi mazgu, nagnu se prema njemu i upita ga:

— Kako ti je ime, brate? Otkuda si?

— Zaharija mi je ime. A otkud sam... niotkud! Upravo sam pokupio sve svoje i odlazim! Zauvijek, jer se to više podnijet' ne može. A, kako se ti zoveš, zemljače?

— Canavaro.

— Ne mogu ja to više izdržat', brate Canavaro. Po cijelu noć Krist tuži, jauče i ječi, spat' mi ne da... pa tužim, jaučem i ječim i ja s njim. A onda me iguman - pek'o se u ognjima paklenim dovijeka! - jutros otjera... govoreći „Zaharija, braći usnuti ne daš, nema mi druge nego otjerat' te.“ Nato ja njemu: „Ja da im usnut' ne dam? Ili Krist?... On tuži, jauče i ječi, a kako mogu da ne tužim, jaučem i ječim s njim!“ Nato ti taj antikrist raspelo podiže pa me... vidi! — monah pritom skide kapu i pokaza na tjemenu kvrgu prekrivenu kosom namočenom usirenom krvlju — te mi ne osta' drugo nego da dadem petama vjetra... i niza stranu.

— Ajde ti lijepo s nama natrag — reče mu Zorba. — Sredit' ću ja to s igumanom, a sad... pravi nam društvo i pokazuj put. Samo te je nebo poslalo.

Monah se na tren zamisli - oči mu se ozariše čudnim sjajem.

— A što ćeš mi dat'? — upita.

— Sto bi ti htio?

— Kilo sušenog bakalara i bocu vinjaka.

Zorba se nagnu, oslonjen na prednji dio samara, pa će smrtno ozbiljno:

— A da ti, Zaharija, nemaš možebit nekakva nečastivog u sebi?

Kaluđer se sav strese, pa će u čudu:

— Kako si pogodio?!

— Ja sam ti s Atosa — Zorba će smrtno-ozbiljno — pa znam ponešto o tom.

Zaharija na to pognu glavu i priznade jedva čujno:

— Jes', nečastivi je u meni.

— To on ište suhe ribe i konjaka, jel' da?

— Jes', neka je proklet tri puta!

— Tja, tako ti je to! A puši li on? — Zorba će dobacujući monahu cigaretu; ulovio ju je žustro kao žaba muhu.

— Puši, jašta! Kuri k'o Turčin, kuga ga pomela — odgovori kaluđer vadeći kremen, gubu i ocilo iz proreza na mantiji; kad je pripalio cigaretu, povuče dim kao da mu je zadnji u životu.

— U ime Gospodnje! — reče, te ošinu onom šipkom o tlo i strese se od užitka.

— A kako je tvomu nečastivom ime? — upita ga Zorba, namignuvši mi i udarivši mazgu šakom po sapima, kako bismo nastavili uzbrdo.

— Josip! — Zaharija će ne okrenuvši se; doslovce shvativši Zorbin prijedlog da nam vodič bude, krenuo je nekoliko koraka pred nama, poštapajući se metalnom močugom.

Napola poludjeli kaluđer ni najmanje nije bio suputnik po mojem ukusu. Bolestan um, kao i bolesno tijelo, u mene izaziva ponajprije sažaljenje, a donekle i gađenje. Ipak, ništa ne rekoh, prepuštajući Zorbi da učini kako mu drago.

Na svježem i mirisnom zraku ubrzo smo ogladnjeli, pa kad smo se domogli velikog bora razgranate krošnje, sjašismo i otvorismo naše torbe. Zlosretni se kaluđer navirivao da vidi što li je u njima.

— Polako, Zaharija! Ništa se ne oblizuj, danas je Veliki ponedjeljak. Ali, mi, jer smo masoni, slobodni zidari, blago-vat' ćemo nešto pečenja i piletine... neka nam Bog ne zamjeri. Tebi... evo malo maslina i halve, dovoljno za tvoj svetački trbuh!

Monah se uhvati za umazanu bradu.

— Meni će dosta bit' masline, kora hljeba i gutljaj vode — nimalo će skrušeno — Ali Josip, nečastivi, taj bi mesa s vama, braćo. O, voli taj piletinu, k'o i svaka pala duša... a i vina bi se napio iz vaše tikvice!

Prekrižio se, pa potom u tren oka smazao masline i halvu, te se vode napio, obrisavši potom usta zapešćem, a onda se opet prekrstio - kao na kraju obroka - te će:

— E, sad je na Josipa red, duša mu triput prokleta!

Bacivši se na ponuđenu piletinu, halapljivo je odgrizao s koščica i gutao velike komade mesa, sikćući kroz zalogaje:

— Žderi, izgubljena dušo! Labaj, beštijo bezbožna!

— Sila si, bogme, kaluđere! — Zorba ga je poticao podrugljivo se smješkajući.
— Vidim ja, možeš ti za dvojicu.

Potom će meni:

— Sto ti se čini, gazda... kakav je ovo nesretnik?

— Nije baš da ne sliča na te! — nisam odolio da ga bocnem.

— Na, Josipe, napij se! — Zorba mu pruži tikvicu s vinom.

— Loči, zla srećo! — Zaharija će zgrabivši tikvu i izlijevajući vino u otvoreno ždrijelo.

Kako je sunce sve žešće peklo, kad smo nastavili prema manastiru držali smo se što dubljega hlada - jedino je sumanutu kaluđer i dalje kročio osunčanim dijelom staze, znojeći se kao da ga netko vodom oblijeva; da bi nas poštudio njegova smrada po kiselu znoju i ustajalu tamjanu, Zorba mu reče da i on korača zasjenjenom stranom puta.

— Kako kaluđer posta'? — upitao ga je potom, raspoložen za priču kao i uvijek nakon jela.

Zaharija se kiselo nasmiješi.

— Pretpostavljam da misliš kako bje' silno prođu'ovijen? Taman posla! Siromaštvo, brate, neimaština grdna! Od gladi se umiralo, pa reko' sebi: „U manastir, nema druge - tamo barem nećeš od gladi crknut'!“

— Pa... jesil' zadovoljan bio?

— Slava Bogu na nebesima! Kukam i žalim se, ali ne obadaj to, jer ne rogoborim zbog uskraćeni' zemaljski' potreba. S tim ti je pođi-dođi, a nema u mene dlake na jeziku. Nego, brate, meni je do nebesa stalo! A dobra sam duša, nikog' ne diram, pošalice pričam i kapare uokolo berem... ma su kaluđeri opaki, govore da sam sotonom obuzet i napadaju me. Ali, govorim ja samom sebi: Ne može bit'! Jer i Bog voli šalu i smijeh. Znam da će mi jednoga dana reć': „Odi 'amo, ti mali lakrdijašu, nasmij me!“ Tako ću vam ja u raj uć' k'o lakrdijaš u Boga!

— Jes' ti glava uvrnuta, spadalo jedno, ma na pravu stranu! — Zorba će sokoleći ga. — Nego, daj hitrije malo. Mazge drže tvoj korak, pa će prije mrak nego mi do manastira.

Zaharija požuri pred nama, pa krenusmo strmo uzbrdo, a tada mi se vrati znani osjećaj kako se s usponom u planine penjem i prema uzvisinama duha, ostavljajući u podnožju sitne brige, a okrećući se plemenitim izazovima - prelazeći put od oportunističkih istina prema vrletnim predodžbama.

— Naša Gospa od Osvete! — doviknu kaluđer, zastavši iznenada i pokazujući nam šipkom prema kapelici s dražesnom kupolom; potom je kleknuo i prekrižio se.

Kad smo prišli, sjašismo i uđosmo u crkvicu. Prohladno unutra bješe; u dnu prostorije vidjeh ikonu pocrnjelu od čađe svijeća - pred njom srebreno kandilo s vječnim žiškom, a uokolo bezbroj zavjetnih pločica, tankih srebrenih listića na kojima su nevjesti kujundžije ugravirali oči, šake, noge, srca... Prišao sam Bogorodičinoj slici: bješe lika nemilosrdne žene-ratnice, jaka vrata i mrka isposničkog izraza tvrdokorne djevice - a u ruci joj ne bješe Djetešce Božje, nego bojno koplje.

— Jao si ga onom 'ko napadne manastir! — Zaharija će glasom punim groze. — Bacit' će se na nj i probost' ga kopljem, k'o i alžirske gusare kad su jednom u davnini upali ovamo, te ga opljačkali i spalili. Neznabošce je to grdne kazne stajalo: kad su prolazili pored kapele, Blažena je Djevica odjednom izašla iz ikone, utrčala među nji', pa kopljem nemilice desno-lijevo... te pobi sve do jednoga! Još je moj djed viđao nji'ove kosti razbacane uokolo, bjehu cijelu šumu zagadili. Otada je Naša Gospa od Osvete, prije toga bila je od Milosrđa.

— A zašto nije to čudo učinila prije nego što su razbojnici spalili manastir, oče Zaharija? — upita ga Zorba.

— Tako bješe Svevišnjega volja! — odgovori kaluđer, triput se prekrstivši.

— Zna Svevišnji svoje — promrsi Zorba penjući se na samar. — Aj'mo dalje!

Ubrzo se pred našim očima ukaza zaravan na kojoj ugledasmo obrise manastira Blažene Djevice, okružena stijenama i prastarim borovima. Vedar u svojoj bjelini, odsječen od ostatka svijeta u toj udolini među visokim šumovitim gorama, sjedinjujući u sebi plemeniti sklad planinskih vrhova i umilnost visoravni, taj mi se manastir učini čudesno prikladnim mjestom za bijeg u meditaciju. „Tu bi“, pomislih, „delikatan i trezven duh mogao domisliti uzvišeno religijsko iskustvo po mjeri čovjeka... kao što ne može na nadljudski strmim klisurama, niti u nizinama što potiču na lijenost i sladostrašće - dok ovdje ima koliko mu treba, ali ništa povrh toga, da se uzdigne ne gubeći ljudsku blagost. Ovakvo mjesto ne bi tesalo ni heroje, ni bitange - samo ljude.“

Pade mi na um kako bi ono bilo savršeno jednako za antički grčki hram i šarenu muhamedansku mošeju - jer bi Bog ovdje na zemlju sišao u jednostavnu ljudskom obliku, koračao bosonog po proljetnoj travi i tiho divanio s pukom.

— Koje li divote! Očaravajuće osame! Duhovnog blagostanja... — prošaptao sam.

Sjahali smo, prošli kroz kapiju i uspeli se u gostinsku odaju, gdje nas - po tradiciji - počastiše rakijom, slatkim i kavom. Domaćin, zvan i gostoljub, dođe nas vidjeti, a ubrzo bjesmo okruženi i zantiželjnim monasima koji su brbljali u jedan glas. U očima im podmuklost, na usnama nezasitnost, masne brade i čupavi brkovi, nadasve težak jarčji vonj uspaljenih mužjaka.

— Donijeste li kakve novine? — upita me jedan kaluđer nasrtljivo.

— Novine?! — prenerazih se. — Što će vam novine ovdje, zaboga?

— Što i drugima, brate! Da saznamo što se događa u svijetu, dolje uz more — povikaše dvojica-trojica monaha mrzovoljno.

Naslonjeni na balkonsku ogradu, graktali su poput jata gavrana, uzbuđeno raspravljajući o Engleskoj, Rusiji, Venizelosu*, kralju**... Svijet je prognao njih, ali se oni nisu odrekli njega - očim im bjehu pune velegradova, dućana, novina, žena...

Kosmat i krupan kaluđer priđe nam i zapilji se u nas, pa će mi onda nepovjerljivo:

— Ma, nešto bih ti pokazao, da mi kažeš što o tom' misliš. Idem donijeti.

Ode on, kratkih runjavih ruku skrštenih preko trbušine, vukući stopala u pustenim papučama po izlizanim pločama poda, a ostali se monasi počеше zlorado cerekati.

— Otac Demetrios oče i vama pokazat' svoju glinenu gospu — reče brat gostoljub. — Nečastivi je taj kipić namjerno zbog njega u zemlju sakrio, da ga ovaj nađe kad bude kopao u vrtu... k'o što se i zbililo. Odnio ga u svoju ćeliju i otad ne spava. Bezmallo je pameću skrenuo.

Zorba se diže na noge - teški vonj u manastirskim odajama doslovce ga je gušio.

— Mi dodosmo s ugovorom, da ga otac iguman potpiše — reče.

— Znam — odgovori domaćin — ali je Časni Otac jutros otišao do sela, strpite se.

Uto se otac Demetrios vratio noseći nešto među dlanovima naprijed ispruženim - kao da skriva Sveti Graal.

— Evo... pogledajte — reče oprezno rastvarajući šake.

Priđoh mu: s kaluđerova dlana smiješila se sićušna figurina iz Tanagre***, polugola i sramežljiva, podupirući glavu jedinom preostalom rukom.

— Rekao bih da time što tako pokazuje na svoju glavu hoće reč da čuva nešto dragocjeno u sebi, možebit dragi kamen, dijamant ili biser. Sto ti misliš? — upita me brat Demetrios.

— Ja mislim da je samo boli glava — dobaci podrugljivo jedan od kaluđera koji nam priđoše.

Ali, Demetrios se ne dade pokolebati: donje usne obješene kao u jarca, gledao me i nestrpljivo očekivao sud; međutim, kako sam ja oklijevao bilo što reći, on nastavi:

— Mislim da bi je trebalo skršit' pa vidjet'. Spavat' mi ne da, a ako je dijamant...

I ne slušajući ga, promatrao sam skladan lik djevojke malih čvrstih grudi, koja se obrela tu, u mirisu tamjana i među smrknutim božanstvima križa koja bacaju kletvu na puteno, poljupce i smijeh. Kad bih ju samo mogao spasiti...

Zorba uze glinenu figurinu s kaluđerova dlana, pa ju znalački opipa, zadržavši se prstima na njenim šiljatim siscama.

— Zar ne vidiš, dobri moj brate, da su to đavolja posla? Sam je vrag u njoj, nema sumnje. Ali, ne brini. Umijem ja s njim, proklet bio. Pogledaj joj sise, brate Demetriose - oble, izazovne i tvrde. Upravo su takve sise u đavolice, a ja ih znam buljuk cijeli!

Uto se mladi monah pojavi u okviru vrata - sunce mu je obasjalo zlaćanu kosu i oblo lice s paperjastom bradicom. Onaj monah opaka jezika, koji se ranije bješe oglasio, namignu bratu gostoljubu, našto se obojica zlobno isceriše.

— Oče Demetriose — reče mu podmuklica. — Evo tvoga novaka Gavrila.

Monah žurno uze figurinu iz Zorbine ruke i stušti se, kotrljajući se poput bačve, put ulaza u konak. Ljepuškasti pripravnik krenuo je bez riječi pred njim,

ženskasto se njišući u bokovima, te obojica nestadoše u oronulu i mračnu hodniku.

Dao sam znak Zorbi da izađemo na dvorište, gdje više nije bilo tako nepodnošljivo vruće. Usred ograđena prostora jedno je narančino stablo bilo u punom cvatu, a tik do njega voda je žuborila iz mramorne ovnujske glave, očito dospjele s nekog antičkog spomenika. Sagnuh se tako da mi je voda po potiljku potekla, što me sjajno osvježilo.

— Za ime Božje, kakvi su ovo ljudi? — Zorba će ne krijući gađenje. — Ni muškarci, ni žene... mazgovi! Fuj! Ja bi' to sve povješ'o!

I on se osvježio, gurnuvši glavu pod vodeni mlaz, a tada se gromko nasmijao:

— Duše mi, povješ'o bi' ih! U svakom je od njih vrag svoje vrste. Neki oće ženu, neki bakalara, drugi bi para, treći novine... kakva gomila tupoglavaca! Koga vruga ne siđu u stvarni svijet, pa se nauživaju svega čime moždani tlače?

Pripalio je cigaretu i sjeo pod rascvalu naranču.

— Kad ja za nečim žudim, znaš što učinim? — upitao me. — Prežderem se da mi iza ušiju puca, pa se toga riješim i više o tom ne mislim. Ili se, sjetim li se, isповраćam! Jednom, kad sam dijete bio - ispričat' ću ti ovo kao primjer - naprosto poludio za trešnjama! Nisam para im'o, pa ni mog'o kupit' mnogo odjednom... tako, kad bi' pojeo najviše što sam platit' uspijev'o, još mi nije dosta bilo. Danju i noću ni o čem' mislio nisam nego o trešnjama - slina mi na usta tekla, kakva to muka bješe. Jednoga dana, il' bje' poludio, ili mi od srama došlo, ne znam više... bilo kako bilo, trešnje menom ovladaše i to je zaista urnebesno bilo. I što učini'? Ust'o sam jedne noći, prekop'o ćaci špage i naš'o srebrenu međžidiju****, pa mu je ukr'o.

— Sutradan sam poranio na pazar i kupio u piljara punu košaru trešanja, sjeo u nekakav jarak i navalio, pa trp'o u se dok nisam sve izjeo. Stomak me gadno zabolio i zlo mi bješe. Bogme, gazda, opako zlo, tako da od tog dana trešnje više ne poželje'. Ma, ni vidjet' ih ne mogu. I tako se spasi' - otada i najslađoj trešnji mogu reć': E, baš te neću! Kasnije sam isto učinio s vinom i duvanom, pa iako i sad pijem i pušim, mogu prestat' svakoga trena. Nisam rob strasti. Snađe me to i s domovinom: silno mi bješe na pameti, ma mi dodija: u grlu me gušila, te je ispljunu' i nikad otada muke s njom!

— A žene? — upitah ga.

— Doć' će i one na red, proklete bile!.Dodijat' će mi... kad mi sedamdeseta bude.

Rekavši to, malo se zamislio - nekako mu preblizu bješe.

— Osamdeseta! — reče ispravivši se. — Vidim, gazda, da te to nasmijava, ali ne bi trebalo. Tako se muškarci samooslobađaju. Poslušaj ti mene - nema drugog načina nego se pretrpat' dok ne prasneš. Asketizam nije rješenje... jer, kako misliš vruga nadmašit', gazda, ako se sam u vruga i po ne preobraziš?

Uto se Demetrios, teško dahćući, vratio u dvorište - plavokosi mladi monah za njim.

— Svak' bi pomislio, eno prekaljenog anđela — promrmlja Zorba, diveći se sramežljivu momku mladenačkog lika.

Dvojica monaha produžiše prema kamenom stubištu koje vodi u gornje ćelije. Demetrios se okrenuo momku, značajno ga pogledao i nešto mu rekao - na što ovaj odrečno kimnu glavom. Međutim, trenutak kasnije popustljivo pognu glavu, obgrli starog kaluđera rukom oko pojasa i krenu s njim uza stepenice.

— Jesil' vidio? — upita me Zorba, pa će bijesno: — Sodoma i Gomora!

Dvojica monaha naviriše se za Demetriosom i Gavrilom, namignuše jedan drugom - te u smijeh.

— Pakosna bagra! — progundā Zorba. — Ni vrana vrani oči ne kopa, a vidi nji'! Jesi li ikad vidio da su žene međusobno tako zlorade?

— Ali oni su muškarci — odgovorih mu nasmijavši se.

— Vjeruj ti meni, gazda, nema ti u njih mnogo razlike! Mazgovi i mazge, svi redom... a svejedno zvao ih Demetrios ili Demetra, Gavril ili Gavrila, kako kojega već doživljavaš. Aj'mo, gazda, neka nam to potpišu što je brže moguće i bjež'mo. Ako još ostanemo tu, brzo će nam se jednako zgadit' muško i žensko.

Potom će posve tiho:

— Osim toga, imam plan!

— Još jedna tvoja suluda zamisao, ne sumnjam. Ne misliš li, stari jarče, da si za svoju dob počinio dovoljno budalaština? Kaži, što si smislio.

Zorba slegne ramenima.

— Kako mogu tebi takvo nešto reć', gazda? Ti si pristojan momak, ako smijem tako kazat', i svakom' ćeš učinit' najbolje što možeš, ma 'ko to bio. Ako zimi vidiš

buhu na poplunu, stavit' ćeš je pod nj da se ne prehladi... pa kako bi razumio staru hulju poput mene? Ja, kad nađem buhu, crc! među noktima i nema je. Kad nađem na ovcu, bogme je prikoljem, nabijem na ražanj i pozovem prijatelje da se počaste! Ti bi rek'o, nije to tvoja ovca - i nije, priznam. Ali, gazda, 'aj'mo se mi najprije najest', pa ćemo zatim lijepo na miru i natenane raspraviti što je moje, a što tvoje. Eto, pustit' ću te da govoriš do mile volje... dok ja čačkalicom čistim zube!

Dvorištem se prolomi njegov smijeh - pa brat Zaharija silno prestrašen pritrča na prstima, pokazujući mu kažiprstom pristisnutim na usta da utihne.

— Pst! Ne smiješ se smijati ovdje! Vidiš, tamo gore... onaj prozorčić; tamo je biblioteka u kojoj episkop povazan radi. Piše... sveti je on čovjek. Po cijele dane samo piše i stoga mu mir treba.

— Ha, brate Josipe! Upravo si ti osoba koju ja trebam. Gdje ti je ćelija? Povedi me, porazgovar' o bi' s tobom — reče Zorba, primivši monaha pod ruku; zatim će meni:

— Dok nas nema, ti malo obiđi manastirsku crkvu i razgledaj stare ikone. Ja ću pričekati igumana, neće taj još dugo. Ali, ništa sam ne počinji, jer bi mog'o zabrljati. Meni sve prepusti, imam plan, kažem ti.

Potom, sagnuvši se kako bi mi mogao na uho šapnuti, dodade:

— Dobit' ćemo šumu u po cijene. Nikom' ni riječi! Nakon toga se žurno udaljio, držeći munjenog kaluđera čvrsto za nadlakticu.

* Elefterios Kyriakou Venizelos (Murnies kod Kanije, 23. kolovoza 1864. - Pariz, 18. ožujka 1936.) bio je poznati grčki revolucionar, potomak Spartanca Venizelosa Cravatesa, koji je (pred Albancima) izbjegao na Kretu, državnik i jedan od najutjecajnijih grčkih političara 20. stoljeća. Kao višekratni pobjednik na izborima, te potom premijer (1910.-1920., 1928.-1932.) snažno je utjecao na oblikovanje državnog ustroja, tako da ga zovu tvorcem moderne grčke države.

** S obzirom na vrijeme zbivanja romana, vjerojatno se misli na Konstantina I. (1913.-1917., 1920.-1922.), pronjemački usmjerenog monarha, koji je bio u sukobu s Venizelosom, jer je pokušavao izbjeci da Grčka uđe u I. svjetski rat na strani Antante; godine 1916. Venizelos je, uz potporu Antante, uspostavio vladu u Solunu, a postrojbe tog saveza okupirale su dijelove zemlje, pa je Grčka u lipnju pristupila Antanti i objavila rat Centralnim silama, a Konstantin bio prinuđen abdicirati u korist sina Aleksandra (1917.-1920.).

*** Tanagra , naselje sjeverno od Atene, nedaleko od Tebe, u antici poznato po masovnoj proizvodnji figurina od pečene zemlje; smatra se da je ime stanovnika Greje, središnjega grada te regije - koje na grčkom glasi Graikoi - korijen latinskog imena Graecus, Grk, koje je prvi ponio Homer, a kasnije i cjelokupno stanovništvo balkanskog juga pod utjecajem helenske kulture.

**** Medžidija (Mejidie, tur. Mecidi Nishani), odličje što ga je 1852. ustanovio sultan Abdulmedžid I, za ratne i građanske zasluge. U sredini sedmerokrake srebrene zvijezde zlatni je medaljon oko kojega je prsten od crvenog emajla, s natpisom: Gorljivost, Posvećenost, Odanost, a na dnu je upisana godina po islamskom kalendaru AH 1268 (1852.), Postojalo je pet redova tog ordena, najvažnijeg u povijesti Otomanskog Carstva; u prvom redu broj nositelja je bio ograničen na 50, a u petomu na 6.000.

18

Prijeđoh prag manastirske crkve i stupih u njezinu sjenovitu, hladnu i mirisnu unutrašnjost. Hram bješe pust, voštanice zataknete u brončane svijećnjake bacale su slabašno svjetlo uokolo, a prostor u dnu kapele popunjavao je vješto izrađen ikonostas u obliku velike odrine krcate grozdovima. Zidovi bjehu od poda do stropa prekriveni napola oljuštenim freskama - zastrašujućim slikama isposnika nalik kosturima, očeva crkve Kristove i prizora muke njegove, golemih anđela stroga lika s kosom uvezanom plavim i crvenim vrpcama izbljedjelim od vlage.

Visoko pod svodom bješe naslikana Djeva Marija dugih ruku, dlanova sklopljenih u molitvi, a žižak teškoga srebrenog kandila što je visjelo pred njom nježnim je treperavim plamičkom milovao njezino izduženo pačeničko lice. Nikad joj neću zaboraviti oči pune boli, usta obilježena grčom i bradu što svjedoči o snažnoj volji. Eto, pomislih, savršeno sretne i zadovoljne Majke, čak i u beskrajnoj tuzi, jer osjeća da je njezina smrtna utroba porodila onoga koji neće umrijeti.

Kad sam prekoračio prag u povratku, sunce je već zalazilo - sjeo sam pod ono narančino drvo, ispunjen srećom. Kupola hrama oblila se rumenilom kao da zora sviće. Kaluđeri se bjehu razišli na odmor po svojim ćelijama, kako bi prikupili snage jer im je slijedila noć bez sna: Krist će te noći započeti uspon na Golgotu, pa trebaju poći za njim. Dvije crne krmače ružičastih sisa mirovale su pod stablom rogača, a po krovovima se šepurili i gukali golubovi.

Koliko li ću još živjeti, pomislih, uživajući divote zemlje, zraka, tišine i mirisa narančina stabla u cvatu? Ikona svetoga Baka, što ju vidjeh u crkvi, srce mi je ozarila razgaljenošću: iznova mi je otkrila ono što me uvijek najdublje dirne -

jedinstvo i snagu svrhovitosti, ustrajnost žudnje. Blažena neka je ta dražesna ikonica kršćanskog mladića kojem kovrčava kosa pada preko čela poput grozdova grožđa. Dioniz, radostan antički bog vina i zanosa, i sveti Bako u mojim su se mislima stopili u jedan lik: pod lišćem vinove loze, zaodjenuto monaškom haljom, životom drhti jedno te isto tijelo - Grčka.

Zorba se vratio i žurno mi prenio vijest:

— Iguman je doš'o. Malo smo porazgovarali, ne da se lako nagovorit'. Kaže da nam neće dat' šumu za sitniš, traži mnogo više nego što smo ponudili, stara hulja... Ali, nisam još gotov s njim.

— Kakvo sad nagovaranje? Zar ne bjesmo utanačili cijenu?

— Ne miješaj se u ovo, gazda, zaboga — preklinjao me Zorba. — Samo ćeš pokvarit'. Eto, ti o starom sporazumu, ali toga više nema. Mrtav i pokopan, velim ti. Ali, ne mršti se, dobit ćemo mi šumu u po cijene!

— Kakvu si podvalu opet smislio, Zorba?

— Ništa ti ne brini, to je moj pos'o. Podmazat' ću ja gdje treba i stvar će glatko krenut', razumiješ?

— Ali, kakvo sad podmazivanje? Ništa mi nije jasno.

— Ma... u Kandiji sam potrošio više nego što sam smio, pa to moram nadoknadit'. Prvo je Lola progutala hrpu moga... to jest, tvoga novca. Ne misliš valjda da sam to zaboravio? Oprosti, ima u mene samopoštovanja. Ne dopuštam ja sebi mrlje na savjesti! Kol'ko sam spisk'o, tol'ko ću namirit'. Pa kontam, ako me Lola koštala sedam tisuća drahma, za toliko ću skinut' cijenu šume. Tako će iguman, manastir i Djeva Marija podmirit' račun za Lolu. To ti je moj plan, kako ti se čini?

— Nikako! Uopće mi se ne sviđa. Zašto bi Djeva Marija bila odgovorna za tvoje svinjarije?

— Odgovorna je itekako, i više nego odgovorna! Vidiš, ona je rodila sina... Boga, a taj je stvorio mene, Zorbu... i dao mi onaj instrument - znaš ti na što mislim. A taj prokleti instrument, gdje god susreo primjerak ženskoga roda, učini da izgubim glavu i odriješim česu. Jasno? Stoga je Njezina Svetost i više nego odgovorna... pa neka plati!

— Zorba, nisi me uvjerio. Ne sviđa mi se to ni najmanje.

— To je drugi par rukava. Ajd' mo mi najprije spasit' sedam 'iljada, a raspravljat ćemo poslije! „*Prvo me ljubi, dragana — pa onda pitaj do kada*“, znaš kako pjesma kaže.

Uto se naš domaćin pojavio: uglađeno svećenički pozvao nas je na večeru. Ušli smo u refektorij, prostranu samostansku blagovaonicu s klupama i uskim stolovima - zrak u njoj bješe ispunjen kiselim vonjem užegla ulja. Na stražnjem zidu bila je freska „Posljednje večere“: jedanaest odanih učenika okupljenih oko Krista poput stada ovaca, a postrance izdvojen riđokosi Juda - crna ovca ispučena čela i orlovskog nosa. A Krist ga netremice promatra...

Gostoljub sjede, pokazavši meni mjesto desno, a Zorbi lijevo od njega.

— Postimo — reče — pa stoga nema ulja ni vina... ni za goste, što ćete nam ufam se, oprostiti. Ali, zaista ste dobrodošli.

Prekrižili smo se, te se u tišini predali blagovanju maslina, proljetnog luka, mladoga graha i halve. Sva trojica smo žvakali polako, poput kunića.

— Tako se živi sad ovdje u nas — reče domaćin — križni put i post. Ali, strpljenja braćo, Uskrs dolazi, Jaganjac Božji povest će nas u Kraljevstvo Nebesko.

Nakašljao sam se - Zorba pomisli namjerno, pa me očepi po stopalu ispod stola, kako bi mi poručio: Šuti!“

— Vidio sam brata Zahariju... — Zorba će da bi promijenio temu.

— I što vam je taj luđak rekao? — gostoljub će znatiželjno. — Svih je sedam zloduha u njemu, ne obraćajte pažnju ni na riječ od onog što govori. Duša mu je nečista i samu nečist oko sebe sije.

Zvono je tugaljivo zaklecalo, pozivajući kaluđere na obred, pa se domaćin prekrižio i ustao od stola.

— Moram ići — kaza. — Počinje Križni put, i mi moramo nositi križ dok On svoj nosi. Možete ostat' na konaku, svakako ste umorni od puta. Do jutarnje službe...

— Ti krmci! — procijedio je Zorba kad se kaluđer udaljio. — Svinje! Lažovi! Mazgovi!

— Sto ne valja, Zorba? Zaharija ti je nešto rekao?

— Nije važno, gazda, kvragu sve! Ne budu li htjeli potpisat', pokazat' ću ja njima od kakvog sam štofa!

Pošli smo u dodijeljenu nam ćeliju; u kutu izbe bješe ikona Djevice s obrazom prislonjenim uza sinovljeve, a oči joj pune suza.

— Znaš li, gazda, zašto plače? — Zorba će kimajući glavom u znak negodovanja.

— Ne.

— Zato što vidi što se događa! Da sam ikonopisac, Djevicu bi' slik'o bez oči, uši i nosa - iz samilosti prema njoj.

Opružismo se na tvrdim posteljama, drveni okviri kojih su mirisali čempresovinom. Kroz otvoren prozor strujao je nježni dah proljeća pun mirisa cvijeća. Povremeno bi se iz dvorišta čulo žalobno monaško pojanje, na valove, kao da ga vjetar donosi. Slavuj poče pjevati negdje blizu prozora, zatim se oglasi drugi - malo dalje - pa treći... i noć se ispuni zvucima ljubavi.

Nisam mogao zaspati: poj slavuja, pomiješan s tužbalicama procesije za krizom, ponukao me da se i sam uspnem na Golgotu, da pođem kroz nasade naranača u cvatu, slijedeći velike mrlje krvi po kamenju. U plavičastoj proljetnoj noći vidio sam hladan znoj kako se sjaji po cijelomu Kristovu blijedom tijelu dok posrće pod bremenom križa - vidjeh mu ruke, drhtave i ispružene kao u prosjaka koji one uzduž puta preklinje da ga saslušaju. Galilejska sirotinja trči za njim kličući „Hosana! Hosana!“... u rukama im palmine grane, svoje halje pod noge mu prostiru. On gleda one koje voli, a nitko ne ponire u dubine njegovog očaja. Samo on zna da korača ususret smrti. Pod zvijezdama, plačući bezglasno, tješi on svoju ljudsku dušu sapetu strahom:

„Poput žitnoga zrna, i ti, moje srce, moraš pasti na zemlju i umrijeti. Ali, ne boj se - jer, ne umreš li, kako ćeš ploda donijeti? Kako ćeš nahraniti ljude koji od gladi umiru?“

Ali, njegovo ljudsko srce u grudima, uzdrhtalo i klonulo, nije htjelo umrijeti.

S drveća oko manastira razlijegao se poj slavuja - među granjem i lišćem orošenim noćnom vlagom lebdjela je pjesma ljubavi i strasti, a s njom se ispreplitao plač ustreperjela jasnog srca cijelog čovječanstva. Pomalo i neosjetno, praćen korizmenim napjevom i pjesmom slavuja, otputih se u carstvo sna... vjerojatno onako kao što duša ponire u raj.

Nisam odspavao ni sat vremena, kadli me probudi nekakav prasak - koji me ispuni silnim strahom.

— Zorba! — povikao sam. — Jesi li čuo? To je bio pucanj iz pištolja.

On je, međutim, sjedio na krevetu i pušio.

— Ne uzrujavaj se, gazda — reče teškom mukom obuzdavajući bijes. — Neka oni samo sređuju svoje konte, svinje šporke.

S hodnika se začuše uzbuđeni povici: netko je težak, vukući noge u nanulama, koračao tamo-amo, vrata ćelija su se škripeći otvarala i zatvarala, a iz daljine je dopirao jauk nalik ranjenikovu. Skočio sam s ležaja i otvorio vrata, kadli se smežuran starčić pojavi preda mnom - šireći ruke i zatvarajući mi prolaz. Na sebi je imao bijelu košulju do poda, a na glavi također bijelu stožastu noćnu kapicu.

— Tko si ti?!

— Episkop — reče taj drščućim glasom.

Umalo nisam prasnuo u smijeh! Da - episkop?! Bez odore, zlatom izvezene misnice, mitre i križa ukrašena pregrštima poludraga kamenja... jer prvi put vidjeh episkopa u noćnom ruhu.

— Kakav je to pucanj bio, Vaša Uzoritosti? Iz pištolja?

— Ne znam, ništa ja ne znam — promucao je gurajući me blago natrag u ćeliju.

Zorba, na svojoj postelji, prasnu u smijeh!

— Zar te strah, sitni oče? 'Odi, starino, k nama. Nismo mi kaluđeri, nemaj brige.

— Zorba! — opomenuh ga spustivši glas. — Zar ne možeš pokazat' više poštovanja? Episkop je.

— Hm... u noćnoj košulji ni'ko nije episkop! 'Odi, starino!

Ustao je s ležaja, uzeo velikodostojnika pod ruku, uveo ga u ćeliju i zabravio vrata, a potom iz svoga ruksaka izvadio bocu ruma i natočio čašicu do vrha.

— Popij, prijatelju. To će te dić'.

Starčić iskapi rum u jednom gutljaju - i bogme živnu. Sjeo je na moju postelju, oslonivši se leđima o zid.

— Vaša Uzoritosti, nije li se ono čuo pucanj iz revolvera?

— Ne znam, sine. Radio sam do pola noći, otišao potom u krevet... a tada čuh galamu iz susjedne ćelije. Oca Demetriososa...

— A tako! — Zorba će uz grohotan smijeh. — U pravu si bio, Zaharija. Ta krmad šporka, dakle!

— Bit' će nekakav lopov... ili slično — promrlja episkop oborivši glavu.

Gužva na hodniku bješe prestala, pa je manastir utonuo u tišinu. Episkop me pogleda blago, zastrašenim očicama, kao da preklinje.

— Jesi li pospan, sine? — upitao je.

Osjetio sam da ne želi otići natrag u svoju samotnjačku izbu - očito ga bješe spopao golem strah.

— Ne. Ne spava mi se, možete još ostati s nama.

Počesmo tako razgovarati - a ni Zorbi više nije bilo do sna: naslonio se na jastuk i počeo motati cigaretu.

— Činiš mi se kulturan mladić — reče mi episkop. — Ja ti ovdje nemam s kim progovorit'... a imam tri teorije koje mi život čine podnošljivim. Iznio bih ti ih, sine.

— Prva je moja teorija — poče on i ne čekajući da mu odobrim — da oblik cvijeta određuje njegovu boju, a boja da utječe na ostala njegova svojstva. Isto tako, svaka boja cvijeta drugačije utječe na ljudsko tijelo, a time i na čovječju dušu. Stoga krajnje pažljivo moramo hodati poljem kad je u cvatu!

Zastao je kao da očekuje moj sud - a ja zamislih starčića kako lunja livadama i pretražuje, pun potajna uzbuđenja, oblike i boje poljskoga cvijeća. Mora da pritom drhti u mističnim strahovima, jer su njemu u proljeće polja napučena bezbrojnim šarenim anđelima i đavlima.

— Evo moje druge teorije: svaka ideja kojoj se znade zamjetan utjecaj ima i zamjetan bitak. Ona je zaista tu, ne lebdi nevidljiva u atmosferi, nego ima stvarno tijelo - oči, usta, stopala, želudac... Svaka je muška ili ženska, pa stoga traži žensko ili muško, kakav je već slučaj. Zato u Evanđelju stoji: „*Riječ tijelom postade.*“

Opet me je znatiželjno pogledao, očekujući određenje.

— Treća moja teorija — nastavio je u hitnji, kao da mu je sve nepodnošljivija moja šutanja — glasi ovako: nešto vječnosti ima i u našim prolaznim životima, jedino nam ju je samima teško otkriti. Svakodnevne brige vode nas na stranputicu, pa samo nekolicina, cvijet čovječanstva, uspijeva živjeti vječnost u svojim prolaznim životima na zemlji. A kako bi bez tih svi ostali bili izgubljeni, Bog im se smilovao i podario im vjeru - pa tako mnoštvo, slijedeći izabrane, i samo vječnost živi.

Okončao je solilokvij, vidljivo rasterećen time što je uspio nekom izložiti svoja iznašašća. Podigao je sitne oči bez trepavica i nasmiješio mi se - kao da hoće reći: „Evo, dajem ti sve što imam... pa uzmi!“ Odista me dirnuo pogled na tog ostarjelog čovječuljka koji mi pruža, jedva i poznajući me, plodove svoga cjeloživotnog rada - dok mu se oči od ganuća pune suzama.

— Sto misliš o mojim teorijama? — upita uzimajući mi lijevu šaku i skrivajući ju među svojima, u oči me gledajući. Osjetih da mu o mojem odgovoru ovisi spoznaja je li, ili nije, cijeli njegov život beskoristan bio - a svjestan bjehe i da, iznad i povrh istine, postoji dužnost važnija i nemjerljivo ljudskija.

— Te bi teorije mogle spasiti mnoge duše — rekoh.

Episkopovo se lice ozari: priznato je opravdanje cijelomu njegovom životu.

— Hvala ti, sine — prošaptao je toplo mi stišćući ruku.

Zorba se uto skoči iz svoga kuta:

— Imam ja četvrtu teoriju!

Pogledah ga u strahu što li će izvaliti, a i episkop mu se okrenu.

— Kaži, sine, nek' je i tvoja teorija blagoslovljena. Koja je?

— Dva i dva su četiri! — reče Zorba svečano-ozbiljno.

Episkop ga pogleda zgranuto.

— A peta je, starino, da dva i dva nisu četiri — nastavi Zorba. — Ajde, prijatelju, odluči se! Iskoristi priliku.

— Pa... ne razumijem — uzmuca se starčić, pogledavajući me upitno.

— Ni ja! — reče Zorba razvalivši se od smijeha.

Žao mi bješe sirotog starca posramljenog Zorbinom porugom, pa mu se obratih promijenivši temu:

— Čime se inače bavite u manastiru, vaša uzoritosti? — upitah ga.

— Prepisujem drevne rukopise sačuvane u manastiru, sine... a onedavno i skupljam epitete što se u vezi s Djevom Marijom upotrebljavaju u bogoslužju. Nisam za drugo, ostario sam, pa prebirem izraze divljenja Svetoj Majci kako bih zaboravio jade ovoga svijeta.

Naslonio se laktom na jastuk, zatvorio oči i počeo nizati kao u deliriju:

— Ruža nesvenula, Njiva preplodna, Vino opojno, Vrelo nepresušno, Izvor čudesa, Ključ dveri rajskih, Ljestve u nebesa, Most nerazorivi, Fregata-spasiteljica brodolomnika, Utočište smirenja, Zora prevedra, Svjetlo vječito, Munja neugasiva, Stup ognjeni, Vojskovođa nepobjedivi, Toranj nerazrušivi, Tvrđa nesavladiva, Utjeha neiscrpna, Radost pregolema, Vid slijepih, Majka siročadi, Trpeza blagdanska, Hrana najgladnijih, Mir nenarušivi, Vedrina djevičanska, Miris opojni, Gozba duhovna, Med i mlijeko naroda...

— Ode stari na onu bandu — reče Zorba što je tiše mogao, videći da je naš iznenadni posjetitelj pučinama svoje sumanute egzaltacije u san otplovio. — Pokrit' ću ga da se ne bi prehladio. Inače, ču' jednom da ima sedamdeset i sedam vrsta ludila. Ovo je, valjda, sedamdeset i osma.

U svitanje se u dvorištu začuo semantron* - nagnuh se kroz tijesno okno i vidjeh sparušena monaha s visokom crnom kapuljačom na glavi kako polako kroči ukруг udarajući malim batom po dugačku komadu drva neobično skladna zvona. Zvuk semantrona, odjekujući jutarnjim zrakom skladno i dojmljivo, kao da bješe ušutkao slavuje - umjesto njih oglasiše se druge ptice, cvrkućući u krošnjama.

Očaran semantronom, njegovim glasanjem punim sjetna priziva, pomislih da i na mjestima bremenitim znacima truleži stanovit životni ritam uspijeva očuvati dojmljivu izvanjsku formu, punu plemenitosti. Duh je iščeznuo, ali je ostavio golemo svoje stanište što ga je polako razvijao i koje ostade za njim intrigantno poput morske školjke. Odista, što li su veličanstvene katedrale u bučnim bezbožnim megapolisima, nego prazne ljuštare, pomislih - pretpovijesna čudovišta od kojih je ostao samo kostur, nagrižen suncem i kišama.

Kucanje se začulo na vratima naše ćelije: do naših je ušiju dopro unjkavo-sladunjav gostoljubov glas:

— Ustanite, braćo. Vrijeme je za jutarnju molitvu.

— Kakva to pucnjava bješe noćas? — Zorba će skočivši na noge.

Počekao je trenutak, ali nikakva glasa s hodnika, premda ga je onaj s druge strane vrata morao dobro čuti - ako smo mi mogli njegovo šumno disanje.

— 'Ko je puc'o iz pištolja?! — opet će on, poprilično bijesan.

Ali, umjesto odgovora začusmo kako se domaćin žurno udaljava niz hodnik. Zorba u hipu otvori vrata, pijunu u smjeru odlazećega i prodera se iz sveg' grla:

— Nitkovi prljavi! Hulje mantijaške! Svi redom... popovi, kaluđeri, monahinje, crkvenjaci, sakristani, svi. Zavrđujete jedino da se pljune na vas!

— Hajdemo! — rekoh. — Ćutim vonj krvi u zraku.

— Da je samo krv! — zareža Zorba. — Idi ti, gazda, na zornicu, ako oćeš. Ja ću pogledat' uokolo da vidim što bi' mog'o iznać'.

— Zorba, hajdemo, kažem ti! — ponovih zgađen. — Molim te, budi dobar pa ne guraj nos u ono što te se ne tiče.

— E, tamo ga uprav' vazda i guram! — odvratio mi je ljutito, a potom se prepredeno nasmiješio, pa će: — Rek'o bi ja da nama đav'o uslugu čini. Razumiješ da bi taj revolverski pucanj mog'o koštati manastir lijepi' sedam 'iljada?!

Potom siđosmo u dvorište - miris cvijeća, jutarnja svježina... ukratko: divota nebeska. Zaharija nas je čekao, a kad vidje Zorbu, pritrča i zgrabi ga za ruku.

— Brate Canavaro! — prošaptao je drhtavim glasom. — Ajde, bježat' nam je odavde!

— A kakav ono bješe pucanj? Iz pištolja... nekoga ubilo, zar ne? Govori ii' ću ti vratom zavrnut'!

Kaluđeru se zatrese brada; ogledao se uokolo - nikoga ne bješe u dvoru, ćelije zatvorene, samo je pjev u valovima dopirao kroz otvorena vrata hrama.

— 'Oдите za mnom, obojica — promućao je. — Sodoma i Gomora!

Prošli smo uz vanjsku stranu dvorišnog zida i kroz vrt; dvjestotinjak koraka od manastira bješe braćinska grobnica. Ušli smo u prostoriju s grobnim pločama po podu, slijedeći Zahariju koji nas povede do kapelice - otvorio je vratašca, pa uđosmo za njim. Na sredini, na hasuri od rogožine, ležalo je tijelo pokriveno

monaškom mantijom - po jedna svijeća bješe upaljena uz glavu i noge pokojnika.

Sagnuo sam se i podigao dio halje kojom mu bješe skriveno lice: bio je to plavokosi Gavril, novak brata Demetriososa.

Na vratima kapelice-mrtvačnice, široko raširenih krila, s isukanim mačem i crvenim sandalama na nogama, bješe lik arhanđela Mihovila.

— Arhanđele! Baci oganj i sumpor na njih, sve ih spali! — zavapi Zaharija. — Učini nešto, arhanđele Mihovile, izađi iz ikone! Zamahni mačem i sasijeci ih! Nisi li čuo onaj revolverski pucanj?

— 'Ko ga je ubio? 'Ko? Demetrios?... Govori, jarčja bradurino! — Zorba ga zgrabi za nadlakticu, ali mu se kaluđer otrgnu i pade ničice pred arhanđelom.

Ostao je nepokretan nekoliko trenutaka, lica podignutog prema ikoni, netremice gledajući u nju napola otvorenih usta. Onda odjednom skoči na noge!

— Ja ću ih spalit'! — uskliknu odlučno. — Arhanđel se pomaknuo, vidio sam! Znak mi je dao.

Rekavši to, prišao je ikoni i svojim debelim usnama poljubio Mihovilov mač.

— Slavljen budi Bog! Spašen sam!

Zorba ga opet dohvati za ruku:

— 'Ajd'mo, Zaharija. Sad ćeš učinit' kako sam ti rek'o.

Potom se meni obrati: — Daj pare, gazda. Ja ću sam potpisat' papire. Vuci su oni, a ti janje, požderali bi te. Prepusti to meni i ne brini, imam ja te tuste krmke gdje su najosjetljiviji. Otić' ćemo odavde sa šumom u džepu. Idemo, Zaharija!

Njih se dvojica kradom zaputiše prema manastiru, a ja krenuh u šetnju među borovima. Sunce već bješe visoko, pa su još samo rijetke kapljice rose blistale po lišću. Ispred mene izleti kos, te se spusti na granu divlje kruščice, strese krila, pogleda me pa iz žutoga kljuna ispusti dva-tri podrugljiva zvižduka. Kroz borik vidjeh kaluđere kako izlaze iz crkve u dugom nizu, pognutih glava i kapuljača spuštenih na ramena. Liturgija bješe okončana - polazili su u blagovaonicu na jutarnji obrok.

„Kakva šteta“, pomislih, „da je njihovo isposništvo i plemenito ozračje mjesta lišeno duše.“

Umoran sam bio, a i neispavan, pa se opružih po tratini. Zrak bješe pun mirisa ljubica, brnistre, ružmarina i kadulje -svuda su zujali kukci, zalijećući se na cvijeće poput gusara, kako bi mu nektar posicali. U daljini su blistale planine, prozračne i spokojne poput izmaglice pokrenute vrelom svjetlošću sunca.

Zatvorih oči, smiren osjećajući kako me prožima tajanstveno tiho zadovoljstvo - kao da zelena divota oko mene sami raj bješe, kanda sva svježina, eteričnost i oduševljenje što sam ga osjećao Božje djelo bjehu... ili Bog sam, jer on mijenja svoju pojavnost svakoga trena. Sretan je čovjek koji ga može prepoznati u svim njegovim stanjima - onda kada je čaša vode, sljedećeg trena sin koji ti cupka na koljenima... možda i obična jutarnja šetnja.

Malo pomalo, sve je oko mene - ne mijenjajući oblik -san postajalo. Sretan sam bio, zemlja se i raj u jedno stopiše. Cvijet u polju, s velikom kapljom meda u sredini: takvim mi se život učini, a moja duša - divlja pčela koja ga grabi.

Grubo sam bio probuđen iz toga stanja blaženstva: začuh korake i šapate za sobom, a u istom trenu Zorba me dozva glasom punim likovanja:

— Idemo, gazda!

Kad mi je prišao, vidjeh u njegovim sitnim očima đavolski sjaj.

— Idemo? Sve je sređeno? — upitah s olakšanjem.

— Sve! — odgovorio je tapšući se dlanom po gornjem džepu dolame. — Suma je tu! Vjerujem da će nam sreću donijet'. A tu je i sedam tisuća koji' nas je Lola koštala!

Izvadio je smotuljak novčanica iz džepa.

— Drž , otplaćujem dug — reče mi. — Neće me više bit' sram u oči te pogledat'. Sve je unutar te svote, čarape, torbice, parfemi, suncobran za gospu Bubulinu, čak i papagajev kikiriki. I tahan-halva što sam je tebi donio!

— Zorba... zadrži ti to. Kao dar od mene — odvratih. — I zapali svijeću Gospi o koju si se ogriješio.

Zorba se okrenu: brat Zaharija prilazio nam je u svojoj halji zelenoj od prljavštine, u nanulama izlizanih peta - vodeći naše mazge. Zorba mu prinese smotuljak tisućica očima:

— Rastajemo se, brate Josipe... a tu ti je dovoljno para da možeš kupit' stotinu kila bakalara i natrpat' se njim da ti stomak pukne. Žderi dok ne počneš povraćat', pa ćeš se ga se oslobodit' do kraja života. 'Odi, pruži šapu!

Kaluđer priđe, zgrabi novac i strpa ga u kesu pod mantijom.

— I petroleja ću ovim nabavit'! — reče iskesivši se.

— Po mraku, kad svi stari bradati jarci za'rču — šapnu mu Zorba u uho — i kad bude jaka vjetra, zalij posvud' uokolo. I ne zaboravi za potpalu natopit' staru ponjavu il' pamučnu krpu, bilo što... samo da dobro plane! S'vatio si?

Videći da munjeni kaluđer sav drhti od zebnje, Zorba ga osokoli:

— Ne tresi se tako! Arhanđel Mihovil ti je naredio da to učiniš, nije li? Vjeruj u petrolej i Božju milost! Dobra ti sreća!

Pojahali smo mazge, pa bacih posljednji pogled na manastir.

— Jesi li što doznao, Zorba? — upitah ga.

— O pucnju? Ne opterećuj glavu time, gazda. U pravu bješe Zaharija: Sodoma i Gomora! Demetrios ubi ljepotana... eto ti na znanje.

— Demetrios? Ali zašto?

— Ne čeprkaj po tom', gazda. Sve je sama prljavština i pokvarenost.

Zorba se potom okrenu manastiru; kaluđeri su izlazili iz refektorija, pognutih glava i sklopljenih ruku, da bi se pozabavljivali u svojim ćelijama.

— Prokunite me, sveta braćo! — doviknu im ogorčeno.

* Semantron, prijenosna udaraljka kojom se u manastiru monahe poziva na molitvu ili početak procesije. Porijeklom iz Egipta, po Levantu se proširio nakon što je sultan zabranio kršćanskim crkvama korištenje zvona (koja su inače na Istok došla iz Venecije: 865. godine dužd je bizantskom caru Mihajlu III darovao prvih 12). Obično je od javorova ili brezova drva, maksimalne duljine do 3 m, širine oko 45 cm, a debljine oko 5 cm; zvuk se stvara udaranjem posebnim batom.

Prvo čeljade koje vidjesmo kad smo sjašili po silasku na obalu bješe - Bubulina! Sjedila je zaogrnuta haljom pred vratima kolibe - a kada upalih svjetiljku i vidjeh joj lice, zaista sam se zabrinuo.

— Što je po zlu pošlo, gospo Hortense? Jeste li bolesni? — upitao sam ju.

Drugo je posrijedi bilo: otkako joj je u umu zablistala velika nada - vjenčanje - stara je sirena izgubila sav svoj ionako teško odrediv i debelo dvojben šarm. Kao da nastoji izbrisati prošlost i odbaciti šareno perje kojim se kitila u danima pustopašnih igara s pašama, begovima i admiralima, najednom nije imala veće težnje nego postati ozbiljna i poštovana obična žena, od samih vrlina i dobrote. Nije se više urešavala ni šminkala - pokazivala se onakvom kakva bješe: jadnicom koja se želi udati.

Zorba ni da bi usta otvorio - nervozno je čupkao svoj svježe obojen brk. Kleknuo je pred peć, upalio vatru i pristavio vodu za kavu.

— Okrutan si! — ocvala će kabaretska pjevačica najednom, hrapavim glasom.

On ustade i pogleda ju - oči joj se ovlažiše istoga trena. Zorba nije mogao podnijeti da ga neka žena prekori, to ga je temeljito pogađalo - taj se utapao u jednoj jedinoj ženskoj suzi. Ništa nije rekao, nego je stavio kavu i šećer u ibrik i miješao ih da se zagriju na ploči.

— Zašto me tako dugo držiš na iglama prije vjenčanja?

Više se ne usuđujem pojaviti u selu! Osramoćena sam! Obručena... ubit' ću se!
— zatulila je promuklo i žalobno.

Sjedeći na mojoj postelji, naslonivši se laktom na jastuk, odista sam uživao u toj istodobno smiješnoj i dirljivoj sceni.

— Ni svadbene vijence nisi donio... zašto? — nastavila je grintati, spustivši mlohavu tustu ruku na Zorbino koljeno - posljednju čvrstu točku koja je u životu ostala tom jednom stvorenju, nakon tisuću i jednog brodoloma. Činilo se da je on to tako i shvatio, pa donekle omekšao „gard“ - ali nam je bez ijedne riječi i razlio kavu u tri fildžana.

— Dragi, zašto nisi donio svadbene vijence... pitam — ponovila je drhtavim glasom.

— Nisu imali valjanih u Kandiji — Zorba će konačno, odsječno i zamjetno nervozno.

Kad nam je dodao kavu, skutrio se u kutu - sjeo na pod i domentuo:

— Pisao sam u Atenu da mi ih pošalju. I bijele sam svijeće naručio, ušećerene bademe sa čokoladnim preljevom također — njegova se mašta otimala s lanca. Poput pjesnika u žaru nadahnuća, blistavih je očiju uzletio u visine u kojima se istina i fikcija miješaju poput sestara, sve više sličeci jedna drugoj. Opuštajući se, bučno je srkao kavu, potom pripalio i drugu cigaretu - a razloga za zadovoljstvo itekako je bilo: u džepu mu bješe ugovor o iskorištavanju manastirske šume, izmirio je kandijski dug... bio je sretan, pa se otkvačio.

— Naše vjenčanje, draga Bubulino, mora biti da se pamti i pripovijeda — nastavio je zaneseno. — Čekaj da vidiš vjenčanicu kakvu sam ti naručio! Zato i jesam ostao tako dugo u Kandiji. Poslao sam po dvojicu glasovitih modnih kreatora iz Atene i rekao im: „Pazite! Zeni kojom ću se vjenčati nema ravne na Istoku ni na Zapadu. Bila je priznata kraljica četiriju velikih sila, a sad je udova, jer su velike sile mrtve... i jedva je nekako pristala da me uzme za muža. ‘Oću, stoga, da njezina vjenčаница bez premca bude: sva od svile, ukrašena biserima i zlatnim zvjezdicama!“ Pobuniše se oni - rekoše da će haljina prelijepa biti, pa da će takvo blještavilo zaslijepiti goste. „Vrlo važno!“ rekoh im ja, „Koga briga, samo da je moja voljena zadovoljna!“

Gospa Hortense slušala ga je naslonjena na zid, širok joj se osmijeh razlio mlohavim, ali ozarenim licem - a crvena vrpca oko njezina usaljenog vrata samo što ne puče.

— Nešto bih ti šapnula na uho — reče mu gledajući ga zatelebanim očima.

Zorba mi krišom namignu, pa se nagnu prema njoj.

— Donijela sam ti nešto večeras — buduća mu je šapnula u dlakavo uho, umalo mu liznuvši runjavu školjku svojim šiljatim jezikom.

Potom je zavukla ruku u njedra, izvadila rupčić s jednim krajem svezanim u čvor i pružila ga Zorbi. Primio je maramicu palcem i kažiprstom, stavio ju na svoje desno koljeno, te se -okrenuvši se vratima - zagledao u more.

— Zar nećeš razvezati uzao, Zorba? Kao da ti se ne žuri... — reče mu pomalo razočarano.

— Pusti me da popijem kavu i popušim najprije — odvratio je mrzovoljno. — A ne moram ga ni razvezati, znam što je u njemu.

— Razveži! Razveži! — zacvilila je oronula sirena poput razmažene djevojčice.

— Kažem ti da ću najprije popušit'! — presjekao ju je, dobacivši mi optužujući pogled, kao da htjede reći: „Sve si ovo ti zakuhao!“

Polako je pušio, ispuštajući dim kroz nozdrve, netremice zagledan u more.

— Južina će sutra — reče kao za sebe. — Mijenja se vrijeme. Nabubrit' će pupovi na drveću, kao i djevojačke grudi - iz jeleka će iskakat'! Ah... proljeće! Opako doba, đavolja izmišljotina!

Ušutje na časak-dva, pa će opet:

— Jesi li zamijetio, gazda, da je sve dobro na ovom svijetu Vrag stvorio? Lijepo žene, proljeće, pečeno prase, vino... sve je njegovo djelo! A Bog stvori kaluđere, post, čaj od kamilice i žene-rugobe. Pih!

Rekavši to, bacio je dug mrzovoljan pogled na madame Hortense, koja ga je - zgrčena u kutu kolibe - pažljivo slušala, podsjećajući ga svako malo na sebe dozivanjem:

— Zorba! Zorba...

Međutim, ne mareći za nju, zapalio je treću cigaretu i iznova počeo raspredati svoju priču:

— U proljeće, Sotonina je vlast na vrhuncu. Remeni se otpuštaju, bluze raskopčavaju, stare gospođe uzdišu... Umukni, Bubulina!

— Zorba! Zorba! — preklinjala ga je sirota starica - te se konačno odvažila ustati i gurnuti mu onaj rupčić u ruku.

Bacio je opušak, uzeo maramicu i odvezao čvor - pa se u čudu zagledao u ono što vidje na svom dlanu.

— Koji je ovo vrag, Bubulina? — upitao je s neskrivenim gađenjem.

— Prstenje, prstenčići... blago moje. Vjenčano prstenje — promucala je stara morska vila, sva drščući. — Evo nam i kuma ovdje, Bog ga blagoslovio. Noć je prelijepa, jugo puše i Bog nas promatra... zaručimo se, Zorba!

Pogledavao je čas mene, čas nju, potom prstenje na svom dlanu, a buljuk demona u njemu boj je bio - i nije se nazirao pobjednik među njima. Nesretna ga je žena promatrala očima prepunim straha.

— Zorba, Zorba moj — u nekom je trenu iznova zagugutala.

Gledao sam ga, sjedeći na postelji, i pitajući se koji će od svih mogućih izlaza izabrati. Nije mu dugo trebalo - trznuo je glavom, lice mu se razvedrilo, pljesnuo je rukama i skočio se na noge:

— Idemo van! — reče uzbuđeno. — Pod zvijezde, da nas sam Bog vidi! Gazda, ti ponesi prstenje. Umiješ li pojat'?

— Ne — odgovorih oraspoložen — ali tko mari!

Digao sam se s kreveta i pomogao staroj dami da ustane.

— Umijem ja. Zaboravi' ti kazat' da sam davno nekoć i ministrant bio. O, da... iš'o s popom na ukope, krštenja, vjenčanja... naučio sve crkvene napjeve naizust! 'Odi, moja Bubulino! Dođi mi zdesna, jedra digni moja mala francuska fregato!

Bjelodano, od svih je Zorbinih demona pobjedu odnio klaun dobra srca - žao mu bješe ruinirane sirene i srce mu se razgalilo kada vidje da ga promatra onako netremice, zebnjom okovana.

— Vrag nek' me odnese — promrsio je potvrđujući svoju odluku — još sam uvijek sposoban priuštiti' malo veselja pripadnici ženskoga roda. 'Aj'mo!

Pohitao je na žalo, uzeo madame Hortense za ruku, meni dao prstenje, okrenuo se moru i zapjevao:

— Blagoslovljen budi Gospod na sve vijeke vjekova, amen!

Potom se okrenuo meni, pa će:

— Obavi svoje, gazda!

— Nema večeras gazde, ja sam ti kum! — otpovrnuh.

— Onda se priberi - pa kad viknem „Bravo!“, namakni nam prstene.

Opet je zapojao svojim dubokim glasom, nalik jedino magarećem revanju:

— Za slugu Božjeg Alexisa i slugu Božju Hortense, koji ti pristupiše kao zaručnik i zaručnica, Bože, spasenje u tebe prosimo!

— *Kyrie eleison! Kyrie eleison!* — odnekud mi doleprša, pa otpjevah kroz nos, teško se suzdržavajući da ne prasnem u smijeh - ili da se ne rasplačem.

— Ima još, ali neka me Vrag nosi ako se sjećam — Zorba će uživjevi se u svoju ulogu. Nema veze, 'aj'mo mi na škakljivi dio.

Rekavši to skočio je u zrak poput ribe iz vode, povikao

„Bravo! Bravo!“ i pružio mi ruku.

— I ti ispruži ručicu — reče svojoj zaručnici, pa i ona pruži put mene svoju drhtavu staračku šaku, kože smežurane od godina, pranja lonaca i rublja.

Namaknuo sam im prstene, dok je Zorba, pojeći unjkavo poput derviša, nizao:

— Sluga Božji Alexis zaruči se slugom Božjom Hortense, u ime Oca, Sina i Duha Svetoga, amen! Sluga Božja Hortense zaruči se slugom Božjim Alexisom!

— E, tako... sad smo mirni do sljedeće godine! Dođi, dušo slatka, da ti dam prvi časni i zakoniti poljubac u životu!

Ali, gospa Hortense pade preda nj ničice i obrgli mu potkoljenice sva u suzama. Zorba kimne suosjećajno glavom.

— Jadne li su žene! Kakve su to glupače — promrmlija je sažaljivo.

Gospa Hortense nekako se pridiže, otrese suknju, pa da će ga zagrliti, ali ju on spriječi:

— Korizmeni je utorak, postimo! Ništa mi ne prilazi.

— Zorba moj — promucala je na rubu nesvjestice.

— Strpljenja, draga! Čekaj do Uskrsa, a onda ćemo ošinuť po mesu i jajima se kucnuť. Sad bi bilo vrijeme da kreneš kući. Sto će ljudi reći ako te vide da u ovo doba noći lunjaš naokolo?

Bubulinin pogled bješe pun usrdne molbe.

— Ne! Nikako! — Zorba nije kanio popustiti. — Korizma je, ništa prije Uskrsa! Ajde, idemo s tobom.

Nagnuvši se prema meni, prošaptao mi je u uho:

— Ne ostavljaj me s njom, za miloga Boga! Uopće nisam od volje.

Tako smo krenuli zajedno prema selu. Nebo bješe vedro, miris mora obavi nas poput vela, noćne su se ptice glasale u tami. Stara je morska vila, viseći o Zorbinoj ruci, koračala vukući teške noge, sretna... ali i razočarana. Najzad je uplovila u luku za kojom je toliko žudjela — nakon što je cijelog života pjevala i plesala, uživajući i rugajući se pristojnim ženama, a srca u dronjcima. Kada bi, namirisana, pod teškom šminkom i u napadno blistavoj odjeći, koračala ulicama Aleksandrije, Bejruta, Konstantinopola... pa vidjela ženu kako doji čedo, i njezine bi se grudi uzbibale, a bradavice nabubrile, jednako vapeći za dječjim ustašcima.

„Nađi muža, udaj se, rodi dijete” - unutarnji glas cijeloga joj je života govorio o njenim snovima, ali, nikada nije otkrila te bolne žudnje ijednomu živom biću. A sad, slavljen budi Bog - donekle kasno, ali bolje ikad nego nikad - eto nje u željenom portu, premda urušene i valovljem havarirane.

S vremena na vrijeme podizala je oči i postrance promatrala krupnoga nespretnog grubijana koji je koračao uza nju. „Nije bogati paša pod fesom sa zlatnom kićanskom,” mislila je, „a niti ljepuškast begov sin. Ali, hvaljen budi Bog, bolje i takav, nego nikakav! Taj će mi muž biti... moj muž, zauvijek! Slava budi Bogu na nebesima!”

Zorba je osjećao da mu se svom težinom objesila o ruku i da ju više on vuče nego što sama kroči, pa je jedva čekao da se dohvatimo sela kako bi je se otarasio. Jadnica se spotala po kamenju, gotovo je sve nokte na nožnim prstima potrgala, kurje su ju oči boljele, ali se ni jednom riječju ne oglasi. Čemu reći bilo što, zašto se žaliti - kad je sve savršeno, Bogu hvala!

Prošli smo tako smokvu Naše Mlade Gospodarice i udovičin vrt, te zastali kad smo doprli do prvih kuća u središtu sela.

— Laku noć, blago moje — reče stara sirena propinjući se na prste, ne bi li dosegla usne svoga dragana, ali se Zorba ne htjede sagnuti.

— Dopusti da ti stopala poljubim, ljubavi moja! — Bubulina će nato, spremajući se ničice pasti.

— Ne! Nikako! — pobunio se on. — Ja bih tvoja trebao poljubiti. Trebao bih, ljubavi, al' mi se ne da večeras. Laku noć!

— reče uzevši ju u naručje, očito dirnut.

Krenusmo natrag nas dvojica, bez riječi... udišući punim plućima svjež noćni zrak. Zorba nije dugo izdržao - naglo će, okrenuvši se prema meni:

— Sto da radimo, gazda?! Da se smijemo? Plačemo?... Daj nekakav savjet, zaboga!

Ništa mu ne odgovorih - i meni se bješe stislo u grlu, a nisam znao bih li zaplakao ili prasnuo u smijeh.

— Gazda — Zorba će potom — 'ko bješe onaj raskalašeni bog koji nikad nije dopušt'o usamljenoj ženi da jadikuje? Nešto naču' o njemu: daje isto bradu piturav'o, im'o tetovirane sirene i srca strijelom probodena po rukama, prerušav'o se, u svašta pretvar'o... bika, labuda, ovna... čak i u - neka mi oprostí njegova visost - tovara! U sve što su te sirote droplje željele. Kako li mu ono ime bješe?

— Vjerojatno misliš na Zeusa. Zašto si na njega pomislio?

— Bog mu duši milostiv bio! — uskliknu Zorba šireći ruke prema nebu. — Nije mu, bogme, lako bilo... kroza što li je taj sve proš'o! Veliki mučenik, gazda, vjeruj mi. Ti gutaš sve što ti knjige kažu, ali pomisli na tren kakvi su ti ljudi koji ih pišu. Pih! Buljuk seoskih učitelja - a što oni znaju o ženama, ili muškarcima koji ganjaju žene? Baš ništa!

— Zašto ti ne napišeš knjigu, Zorba, pa nam lijepo objasniš sve tajne života i svijeta? — narugao sam se.

— Zašto... nisam, niti ću - iz jednostavnog razloga što sam ja proživio sve te tajne, pa kako sam onda mog'o imat vremena za pisanje? Jednom me omeo rat, drugi put žene, treći vino, četvrti santuri - kako misliš da mi je moglo preteć' vremena da mrčim 'artiju? Zato to i zapada bijedna piskarala: oni koji zaista žive misterije života nemaju kad pisat', a oni koji imaju vremena za pisanje ne žive životne tajne! Slažeš se?

— Vratimo se mi temi: što li ono kaza o Zeusu?

— Ah, jadnik Božji! — Zorba će s uzdahom. — Samo ja znam koliko se taj napatio. Volio je žene, naravno, ali ne onako k'o što vi, piskarala, mislite. Nikako tako, nego ih je iskreno žalio! Zn'o je koliko pate i žrtvov'o se za njima ugodit'. Kad bi, u nekoj zabiti od Boga zaboravljenoj, vidio staru curu kako vene od želje i žalosti, ili možebit lijepu mladu snahu - čak i kad ne bi bila osobita ljepota, ma vraga!... mogla je i krampus bit' - pa kad ne bi mogla zaspat', jer joj muža ne bi bilo doma, taj bi se dobričina prekrižio, promijenio odjeću, uzeo bilo koji oblik o kojem bi ta jadnica sanjala, pa k njoj u postelju!

— Nije se taj vrijeđ'o ni podbaciv'o ni kad bi se neka 'tjela samo malo protrljat'... a ne! Štoviše, često bi i sam bio nasmrt iscrpljen, razumiješ to, jel'da? Pa, 'ko bi zadovoljio sve te uspaljene kozurine! On, Zeus... stara jarčina. Koliko li je puta htio da ga puste na miru, jer se loše osjećao. Jesi li ikad vidio jarca nakon što ga spraiši tucetu koza? Sline mu cure iz obješene gubice, oči mu zamagljene i staklaste, kašlje k'o da hripavac ima i jedva se drži na nogama. Jadni stari Zeus mora da se počesto nalazio u takvom stanju, pa bi u zoru, kad bi doš'o doma, mrmljao sebi u bradu: „O, Bože, oću li se ikad nauživat' dobra noćnog odmora? S nogu spadam...“ - a ne bi snage im'o ni bale obrisat'.

— Ali, u istom bi času čuo uzdah: dolje na zemlji neka bi žena upravo zbacila pokrivač sa sebe, izašla polugola na balkon i uzdisala tako žestoko da bi vjetrenjaču pokrenut' mogla. A stari bi Zeus gnjevno: „Grom i pakao! Opet moram tamo. Eno neke, samosažalijeva se - moram otić' i utješit' je!“ I zbivalo se to neprestance, tako da su ga žene posve iznurile. Na kraju, nije mog'o mrdnut', počeo je povraćat' od muke, ruke i noge mu se oduzeše, te dođe za umrijet'. Tada njegov nasljednik Krist naiđe, pa vidje nesretnika u bijednu stanju. „Žena se čuvaj!“ reče mu Zeus na samrti.

Zorba me oduševljavao svježinom duha - razvaljivao sam se od smijeha.

— Samo se ti smij, gazda! Ali, ako Bog ili Vrag pomogne, pa ovaj naš mali pothvat uspije - ne čini se to meni mogućim, ali ipak - znaš kakav ću obrt otvorit'? Ženidbenu agenciju! To je prava stvar: „Ženidbeni ured Zeus“! Sve će jadnice, kojima se nije posrećilo da nađu muža, imat' još jednu šansu: usidjelice, prostakuše, one kvrgavih koljena i razroke, grbave i kljaste... a ja ću ih primat' u malom salonu zidova prekrivenih fotografijama pristalih momaka, pa ću im govorit': „Samo birajte, gospo, odaberite kojeg 'oćete, a moje je da se potrudim kako bi taj bio Vaš muž.“

Onda ću nać' nekoga koji barem malo sliči tomu na fotografiji, obuć' ga navlas tako, te mu dat' nešto para i reć' mu: „Ulica ta-i-ta, broj taj-i-taj, potraži gospođicu kako-li-joj-je-ime i žestoko je obljudi. Nek' te ne spopadne gađenje - sve plaćam. Legni s njom, nabajaj joj sve lijepe priče što ih muškarci govore ženama... ne brini, ta jadnica nikad nije čula nijednu od njih. Obećaj da ćeš je ženit', pruži joj malo zadovoljstva one vrste što ga imaju i ostarjele koze, kornjače i stonoge čak.

— A bude li među njima nekakva baba poput naše oronule Bubuline - Bog nek' je blagoslovi! - pa je ni'ko od tih ne bude htio tješit' ni za kakve pare... e, tada ću se ja, direktor agencije, lijepo prekrizit' i obavit' to osobno! A tada ćeš čut' stare kenjce u susjedstvu kako baljezgaju: „Pogle, molim te! Kakav je to stari bludnik! Gdje su mu oči, zar ni nosa nema da osjeti smrad?“ A ja ću im reć': „Počujte, vi,

tovari olinjali! Da, imam oči... imam i nos, vi, stari grintavci! Ali, imam i srca, pa mi je žao nesretnice. A vi, jer nemate srca, uzalud imate oči i nosove cijeloga svijeta. Kada kucne čas, neće vam vrijetit' ni pišljiva boba!"

— A jednom, kad se i ja potrošim i onemoćam od silni' dobročinstava, pa krepam, sveti Petar, ključar rajski' vrata, širom će mi ih otvorit' i kazat': „Ulazi, Zorba, jadniče... ulazi, mučeniče, pa lezi tamo uza kompu svog Zeusa. Odmori se, stara momčino, ti si bogme odradio svoje na zemlji. Uživaj moj blagoslov!"

Zorba se posve zanio svojom pričom: mašta mu je postavljala stupice i on je padao pravo u njih - počeo je vjerovati vlastitim izmišljotinama. Kad smo naišli pored smokve Naše Mlade Gospodarice, duboko je uzdahnuo, stavio potom ruku na grudi kao da se zaklinje, te će:

— Ne jadi se, Bubulina, jedna crvotočna i maltretirana podrtino. Ne strahuj, neću te ostavit' bez utjehe. Jesu te napustile sve četiri velesile, mlados' te ostavi, Bog zaboravi. Ali ja, Zorba, neću!

Ponoć bješe prošla kad smo stigli do našega žala - a upravo se tada i vjetar javio. Od afričke obale zapuhao je topli notus, vjetar što goru razvija, potiče pupanje vinove loze i nadima grudi cijele Krete. Otok, srođen sa svojim morem, tim se vjetrom napaja energijama novog života. Zeus, Zorba, jugo... sve mi se izmiješalo u umornoj glavi, pa u mraku vidjeh jedino krupna muškarca sjajne crne brade i kose kako se saginje i ljubi crvene usne gospe Hortense - Zemlje.

20

Čim smo stigli u kolibu, obojica se bacimo na krevete. Zorba je zadovoljno trljao ruke.

— Dobar je dan za nama, gazda... a pretpostavljam da ćeš me pitati što ja podrazumijevam pod dobar; to ti je meni - ispunjen. Pomisli samo: jutros smo bili miljama daleko, u manastiru, gdje smo temeljito sredili igumana - taj mora da nas je prokleo! Zatim, kad smo se vratili u daščaru, našosmo gospu Bubulinu... te se zaručih. Usput, vidi prsten - žeženo zlato! Kaže da je čuvala dva zlatnika što joj ih engleski admiral dade potkraj prošlog stoljeća... držala ih, reče, za troškove pogreba - pa ih sada, neka joj bude u dobar čas, dade zlataru da ih prekuje u prstenove. Koja li ti je prokleta tajna ljudski rod!

— Hajde na spavanje, Zorba! — rekoh mu umoran i sit priče. — O'ladi malo, bilo je i više nego dovoljno za jedan dan. Sutra nas velika svečanost čeka: podizanje prvoga stupa za žičaru. Pozvao sam paroha Stephanosa da dođe.

— Dobro si učinio, gazda, to ti nije bila lošao zamisao. Neka dođe, stara popina jarčje brade, a mogu i svi seoski uglednici. Dat' ćemo im svjećice da ih drže. Valja nam dojam stvoriti, bit' će to dobro za naš posao. Inače, ništa ti ne vodi računa o tom što ja činim... imam ja svoga Boga i svoga Vraga, ali misli na druge ljude.

Potom se smijati počeo. Nije mogao zaspati, očito silno uskomešana mozga.

— O, dida moj, Bog ti kosti blagoslovio! — nakon nekoliko će trenutaka, uz dubok uzdah. — Taj ti je bludnik bio, isto k'o i ja... ali je stari pokvarenjak otišo hodočastit' na Sveti Grob i post'o hadžija. Bog samo znade što li mu bješe! Kad se vratio u selo, jedan od njegovih pajdaša, inače kozokradica koji ništa poštena u dotadašnjem životu učinio nije, kaza mu: „Onda, prijatelju... donese li mi sa Svetoga Groba ulomčić križa Kristova?“ „Nego što! Kako se usuđuješ i pitat' jesam ili nisam?!“ moj će prepredeni dida. „Gdje bi' ja tebe zaboravio, pajdo... Nego, dođi lijepo večeras k meni, povedi jereja da nas sve blagoslovi, pa ću ti predat' relikviju. E, da - donesi pečenog odojka i vina, da se počastimo za beričeta!

— Onda ti moj dida ode doma, pa iz dovratka - koji sav crvotočan bješe - izreza komadić drva, ne veći od zrna riže, te ga lijepo zamota u komadić svilene podstave i kapnu malo ulja po njemu. Nakon uru-dvije, eto onoga njegova kumpanja s velečasnim, svinjčedom na ražnju i demejanom vina u ruci! Pop prebaci epitrahilj preko ramena, te reče blagoslov... moj dida predade prijatelju drvce u smotuljku, pa zatim prionuše na pečenje. I, vjeruj mi, gazda - taj se njegov pajdo poklonio i ničice pred drvцем pao, te ga potom objesio oko vrata i od onoga dana post'o potpuni drukčiji čovjek. Odmetnuo se u brda, pridružio armatoloima* i kleptima, te s njima išao u pohare po turskim selima. Bez imalo straha bacao se u kišu tanadi - ta zašto bi se bojao, kad mu je čestica Kristova križa, sa samoga Svetog Groba, oko vrata? Njemu više puščano zrno ništa nije moglo!

Zorba prasnu u grohotan smijeh.

— Ideja ti je sve — reče zamišljeno. — Imaš li vjere, onda ti i špranja iz trulih vrata postaje sveta relikvija. A, ako nemaš vjere, i cijeli će ti Sveti Križ bit' samo crvotočan dovratak.

Iznova se zadivih tom čovjeku čiji um funkcionira s toliko povjerenja u ono što tako smjelo izriče i iz čije duše - s koje god strane da ju takneš - sam oganj izbija.

— Jesi li ikad ratovao, Zorba?

— Otkud bi' zn'o? — reče namrštivši se. — Ne pamtim... u kakvom ratu?

— Pa, mislim, jesi li se ikad borio za domovinu?

— Zar ne bi' mogli o nečemu drugom? Prođoše davno te besmislice, svršeno je s glupostima. Najbolje je zaboravit' ih.

— To to nazivaš besmislicom, Zorba? Kako te sram nije... tako govoriti o ratovanju za otadžbinu?

Zorba podiže glavu i pogleda me iskosa, a kako je petrolejka visjela iznad moje postelje, dobro sam ga vidio - i razumio da je duboko uznemiren. Gledajući me mrko i sučući brk konačno reče:

— To što si rek'o, gazda, prilično je nezrelo. Nešto što bi' očekiv'o od zadrta seoskog učitelja. Jednako sam pjevat' mog'o, 'mjesto što sam nastoj'o da te nečem podučim, 'prosti, ako smijem tako kazat'.

— Zašto?! — pobunio sam se. — Sve je meni jasno, Zorba, ne zaboravi to.

— Naravno, jasno ti je... onako kako ti kaže tvoj mozak: ovo je dobro - ono loše; ovo je istina - ono nije; ovaj je u pravu - onaj nije. Ali, kamo nas to vodi?! Dok govoriš, gledam ti ruke i grudi - a što one govore? Ništa! Nijeme su, ni riječi da kažu. K'o da nema kapi krvi u njima! A čime ti misliš da razumiješ, da ti je jasno? Glavom?! Baš!

— Pa, odgovori onda, Zorba. Ne izvrdavaj, otvoreno te pitam — rekoh kako bih ga uzrujao. — Poprilično sam siguran da ti baš i nije stalo do domovine, jel' da?

Toliko se razljutio da je udario iz sve snage šakom po „zidu“ naše nastambe, izrađenom od lima rasječene benzinske bačve.

— Ovaj čovjek koga vidiš tu pred sobom — odvratio je na rubu bijesa — jednom je izvezao sliku Aje Sofije kosom s vlastite glave i nosio je oko vrata kao amajliju. Da, gazda, to sam učinio... izvezao hram ovim mojim nezgrapnim šapama i kosom što onda bješe crna kao gar. Tumarao sam tada makedonskim planinama s Pavlosom Melasom** - dugonja sam bio tih godina, viši od ove barake, odjeven u makedonsku košulju i gaće, sa crvenim fesom na glavi,

srebrenim ukrasima, amuletima, jataganima, fišeklijama i pištoljima. Sav bje' pod čelikom i srebrenim tokama. Kad bi' stup'o, zvečalo je k'o da regimenta ulicom gazi. A vidi ovo... pogledaj dobro!

Zorba pritom raskopča košulju i spusti hlače, te mi dobaci:

— Prinesi svjetiljku!

Učinio sam kako je rekao - i vidjeh da je preplanula koža na njegovim mršavim grudima poput rešeta prošarana ožiljcima od pušćanih zrna, sablje i bodeža.

— A sad pogledaj leđa! — reče okrenuvši se. — Ni ogrebotine, vidiš... a znaš što to znači? E, pa sad vrati petrolejku na mjesto.

— Zato kažem besmislica! — nastavio je razjareno. — Odvratno, zapravo! Kad li će se muškarci ponašat' k'o muškarci, što ti misliš? Navučemo hlače, košulje s ovratnikom, šešire na glavu... a ipak ostajemo mazgovi, lisci, vukovi i krmci. Kažemo da smo stvoreni na priliku Božju! 'Ko, mi?! Plijujem ja na naše idiotske njuške!

Bjelodano su se strašna sjećanja vraćala u njegov um - obuzimala ga je sve veća gorčina, a kroz rasklimane i prorijeđene zube cijedio je nikom razumljive riječi pune bijesa. Ustao je, dohvatio vrč s vodom i otpio velik gutljaj, a onda će:

— Gdje god me takneš, jauknem. Sav sam u ožiljcima i nabojima. Ne misliš valjda zbog tih pokvarenjača, žena? Kad sam otkrio svoju muškost, nisam se ja mnogo njima bavio... povalio bih ih u prolazu, poput kokota, pa dalje. „Šporke gadure“, govorio sam u sebi, „te će mi svu snagu posisat' - nek' ih vrag nosi!“ Pa sam onda dograbio pušku i otisnuo se planine kao komita. Jednoga dana, u sumrak sam se uvukao u bugarsko selo i skrio u staji pod kućom nekog jereja, nemilosrdna njihova komita. Taj bi s večeri skid'o mantiju, navlačio seljačku odjeću, uzim'o pušku u ruke i har'o po susjednim grčkim selima... a pred zoru bi se vrać'o doma, spir'o sa sebe blato i krv, te prešio kazat' misu pravovjernima. Dan prije tog kad sam se skrio u njegovoj štali, ubio je grčkog učitelja - ustrijelio ga u postelji.

— I tako sam se pritajio i ček'o, kad eto njega, oko ponoći, da na'rani konje - a ja se baci' na nj i prereza mu grkljan k'o ovci. Odrez'o sam mu uši i stavio ih u špag. Naime, skuplj'o sam odsječena bugarska ušesa, pa uzeh i popova, te uteko'! A nekoliko dana potom, dođo' ja u isto selo, u po bijela dana... k'o torbar. Ostavio bio oružje u planini, pa siš'o kupit soli, hljeba i nekoliko pari čizama za one u četi. Kadli vidje petoro dječice pred nekom kućom, sva u crnom, bosa, jedno drugom do uha - prose...

— Dva dječaka i tri djevojčice, najstarijoj jedva desetak godina... a najmlađe drži na rukama, ljubi ga i miluje da ne plače. Ne znam zašto, nadahnuće od Boga mora da je bilo, priđo' im pa pitam na bugarskom: „Čiji ste, djeco?“ Najstariji dečkić podiže glavu, pa će: „Parohovi. Zaklalo nam oca neki dan u štali.“ Čovječe, suze mi navriješe u oči, zemlja mi se pod nogama stade okretat' k'o mlinski kamen. Da se nisam na nekakav zid naslonio, bio bi' se srušio.

„Priđite, djeco“, reko' ja njima, „priđite“, te izvadi' kesu, a puna mi bješe turskih lira i srebrena ordenja što ga uze' pobijenima, a što je isto k'o novac služilo. Kleknu' pred siročad i sve im dado'! „Uzmite, nosite! Nosite sve!“ vik'o sam u očaju. „Sve uzmite, vaše je!“ Djeca se baciše u prašinu i sve pokupiše, a ja im tada dado' i košaru s onim kupljenim za komite. „Sve nosite! Sve!“

— Uteko' potom iz sela, a kad sam se šume domog'o, strgo' sam s vrata Svetu Sofiju izvezenu vlastitim vlasima, iskid'o je na komade i pobjego' što su me noge nosile! I još bježim...

— Eto, tako se spasi' — reče nakon nekoliko minuta, okrenuvši mi se, onako naslonjen na limeni „zid“ kolibe.

— Spasio se domovine?

— Da, od opterećenja njom — odgovorio je odlučno, te dodao, uzdahnuvši — i ne samo njom, nego i popovima, novcem. Sve sam podvrg'o situ i rešetu, pa prosijav'o i prosijav'o, olakšavajući time svoje breme. Tako sam - kako bi' ti kaz'o -doš'o do svoje slobode, čovjek post'o.

Oči mu zasjaše, a usta mu se razvukoše u širok osmijeh od zadovoljstva samim sobom. Pošutje nakratko, te nastavi priču - njegovo se ushićeno srce nije dalo obuzdati:

— Neki' sam godina zn'o kazat': onaj čovjek je Turčin, ovaj Bugarin, treći Grk... pa, tako zadojen isključivošću, učinio za otadžbinu stvari od koji' bi ti se kosa na glavi digla. Ljudima sam grkljane rez'o, sela palio, žene pljačk'o i silov'o, zatir'o cijele familije. A zašto? Zato jer bjehu Turci ili Bugari. „Uh! Pakla dopao, svinjo!“ reko' jednom sebi. „Pakla dopao, dabogda!“ Stoga danas kažem jedino: ovaj čovjek je dobar, a onaj je kučkin sin. Bio Bugarin, Turčin, Grk... potpuno mi je svejedno. Samo je li dobar ili rđav, jedino to sada pitam...

— A kako stariji bivam - zaklinjem ti se na zadnju koru hljeba što mi je suđena - osjećam da ni to više pitat' neću. Jer, bio čovjek dobar ii' loš, svejedno ga samo žalim. Čim ugledam nekoga, u nutrini se sav trgam, premda se držim k'o da mi nije ni najmanje stalo. Vidi jasnika, pomislim: jede, pije, sa ženom liježe... sve u istom strahu, 'ko god bio. K'o i svi, ima svoga Boga i Vraga, a jednog će se dana

mrtav opruzit' i bit' pokopan da služi k'o hrana crvima. Tuga i sirota! I po tom smo svi braća - puka crvima hrana!

— A ako je taj ne'ko žena... e, tad mogu jedino plakat' dok mi u očima suza ima! Ti me, poštovani gazda, gnjaviš i prigovaraš mi da mi je previše do nji' stalo. Ali, zašto ne bi za žene mario, kad su tako slaba bića da se izbezume i ne znaju što čine, nego ti se predaju istoga trena čim ih primiš za sise?

— Počuj ovo... Jednom doš'o ja u bugarsko selo s nešto Grka, a neki stari gad, našijenac u seoskom poglavarstvu, vidje me i - da bi se dodvorio Bugarima - prokaza, te oni opkoliše kuću u kojoj sam bio. Ja se nekako iskrado' na doksat, pa na krov... pa na drugi, te tako s doksata na krov i s krova na doksat bjež'o. Al mjesečina bješe, pa mi vidjeli sjenu, te i oni na krovove i pucat' počеше. Sto li ću sad? Baci' se u nečiju avliju, pa u kuću, a tamo žena, Bugarka, sama spavala! Skočila se na noge, u noćnoj košulji, da će vrisnut', al' ja digo' ruke uvis i reko': „Milost! Milost! Ne viči...“ te ju zgrabi' za sise. Probljedje ona k'o krpa, umalo se onesvijesti!

„Ovamo brzo“, reče mi poluglasno, „ovamo da nas ne vide“, te me uze za ruku i povuče prema postelji. „Jesi l' Grk?“ upita. „Jesam, Grk sam... nemoj me izdat“ reko' primajuć' je oko pasa. Ni najmanje se ne pobuni, te ti ja s njom u krevet, srca ustitrala od uzbuđenja. „Eto, Zorba, pašče zlo“, pomisli', „prave žene za tebe... a što još muškemu treba? A je li Bugarka, Grkinja, Papuanka - posljednje je važno! Od ljudske je vrste, ima usta, sise... može se i oće milovat'. Kako te nije sram ubijat', krme jedno izopačeno!

— Tako sam ti ja mislio dok bje' s njom, uživajuć' u njezinoj vrelini. Ali, misliš da me ona luda kučka, domovina, ostavila na miru? Iskr'o sam se iz sela zorom u robi što mi je ta Bugarka dade... udovica bješe, pa izvadila iz škrinje odjeću pokojnoga muža. A onda se baci preda me, koljena mi obgrli i kumit' stade da opet dođem.

— Jesam, opet sam doš'o. Već sljedeće noći, ali k'o domoljub, jasno - bijesna zvijer, drugim riječima. Vratio se s kantom petroleja i užeg'o cijelo selo! Ima bit' da je izgorjela s ostalima, nesretnica. Ljudmila joj ime bješe.

Uzdahnuo je, zatim pripalio cigaretu - te ju, povukavši svega dva-tri dima, ljutito bacio u peć.

— Domovina, veliš... vjerujuć u to smeće o kojem tvoje knjige govore. A da meni povjeruješ? Treb'o bi, znaš! Sve dok bude država, ljudi će se ponašat' k'o životinje, krvožedne zvijeri.

Ja sam se toga oslobodio, hvaljen budi Bog! Država za mene više ne postoji! A za tebe?

Ne odgovorih mu - a itekako sam mu zavidio. Jer, on bješe proživio, svojom kožom i krvlju osjetio boj i ubijanje, ljubljenje... sve što sam ja pokušavao naučiti iz perom zapisanoga.

Sve probleme što sam ih nastojao razriješiti točku po točku, prikovan za stolac u mojoj samoći, ovaj je čovjek riješio na čistu planinskom zraku - i to sabljom. Spustih kapke, ne nalazeći utjehe.

— Ti to spavaš, gazda? — upita me Zorba uzrujano. — A ja tu, k'o budala, pričam li pričam!

Legao je, gundajući ljutito, i ubrzo ga čuh kako hrče.

Nisam usnio cijele noći, a slavuj što sam ga tada prvi put kraj žala čuo ispunio mi je usamljenost nepodnošljivom tugom - odjednom osjetih kako mi se suze slijevaju niz obraze. Gušeći se od plača, u samo sam praskozorje ustao i zagledao se u obalu i more, što su se vidjeli kroz vrata naše daščare. Učinilo mi se da se svijet preko noći promijenio. Prekoputa, na pijesku, skupina se bodljikavih grmića - do jučer nezamjetnih u svojoj neupadljivoj boji - osula bijelim cvjetićima, a zrak je bio pun slatkasta mirisa limuna i naranača u cvatu. Izašao sam iz kolibe i učinio nekoliko koraka: nikada ranije ne bjeh vidio takvo vječno obnovljivo čudo.

Odjednom začuh usklik od sreće iza mojih leđa: Zorba bješe ustao i polugol istrčao pred vrata. I on je bio uzbuđen prizorom proljeća.

— Sto je ovo? — pitao je zadivljen. — To čudo ondje, gazda, ta modrina što se talasa - kako to zovu? More?! More?... A što je ono prekriveno zelenim, cvijećem urešenim, velom? Zemlja? Koji li je umjetnik to stvorio? Prvi put to vidim, gazda, kunem ti se!

— Jesi li pameću skrenuo, Zorba? — doviknuh mu, videći kako je razrogačio oči.

— Sto mi se rugaš?! Za ne vidiš da je čarolija posrijedi?

Istrčao je pred baraku, te počeo plesati i valjati se po travi poput mlada magareta. Uto se sunce pojavilo, pa pružih dlanove ususret njegovoj toplini. Osjetio sam kako me, baš kao i sve živo oko nas, prožimaju novi životni sokovi - a i da su uznemireno tijelo i ustreptala duša od iste tvari.

Zorba se pridigao s tla, kose ovlažene rosom i zemljom umrljane.

— Hitro, gazda! — doviknuo mi je. — Moramo se urediti i lijepo obući, da dobro izgledamo kad nas dođu blagosloviti. Brzo će jerej i uglednici, a da nas zateknu kako se valjamo po tratini, bila bi to sramota za kompaniju! Dakle, pranje, košulje, kravate... i smrtno ozbiljne face! Nema veze što si bezglav, u ovomu je ludom svijetu važno da nosiš valjan šešir!

Odjenuli smo se, uto su stigli radnici, a nedugo za njima i ugledni ljudi iz sela.

— Priberi se, gazda! Bez ludorija danas, ne smijemo ispast' smiješni — stalno me opominjao... ili sebe podsjećao?

Pred seoskim je uglednicima koračao jerej Stephanos, u zamazanoj mantiji dubokih džepova. Taj je u njihove bezdane - na posvećenjima, ukopima, vjenčanjima, krštenjima... - trpao sve što bi ponuđeno bilo: groždice i pite s mesom, savijače i komade pečenja, krastavce i sitne kolačiće, a onda bi navečer stara popadija metnula naočale i prebiralala ono što bi iz njih istresao, neprekidno rogoboreći - i grickajući od ovog il' onog.

Za svećenikom su išli stariji ljudi: prvi Kondomanolio, vlasnik kavane-mesnice, koji bješe umislio da poznaje svijet, jer je jednom dospio čak do Kaneje - i vidio princa Georga; za njim stric Anagnosti, staložen i nasmiješen kako i priliči seoskom glavaru, u blještavo bijeloj košulji širokih rukava; slijedio ga je učitelj, svečana držanja, oslanjajući se u hodu na štap - te, na kraju povorke, Mavrandoni, spora i teška koraka. Na glavi mu bješe crni rubac, a nosio je i crnu košulju te cipele. Pozdravio nas je zamjetno usiljeno, onako izdvojen gorčinom, te se potom odmaknuo od većine i stao postrance, leđima okrenut moru.

— U ime Isusa Krista, Gospodina našega! — oglasio se Zorba svečanim zazivom, te poveo povorku koja ga slijedila u pobožnoj skrušenosti.

U grudima tih seljaka razbudiše se stoljetna sjećanja na magijske ceremonije - sve oči bjehu uprte u svećenika, od kojeg se očekivalo da se suprotstavi nevidljivim silama i odagna ih jednako kao što je, tisućama godina ranije, vrač širio ruke i škropio uokolo posvećenom vodicom, mrmljajući tajnovite i moćne riječi pred kojima bi zli dusi ustuknuli, a dobri se uzdigli iz voda i tla, te zrakom dolepršali - u pomoć čovječanstvu.

Došli smo tako do prve jame, iskopane uza samu obalu -u koju je trebalo usaditi prvi stup naše žičare. Radnici podigoše golem borov trupac i uspraviše ga, petom u rupi, paroh prebaci epitrahilj preko ramena, stade kaditi tamjanom, te - pogleda prikovana pri uspravljeni balvan - otpoče blagoslov:

— *Na kamenu stancu nek' utemeljen bude, da ga vjetri ni vode uzdrmat' ne mogu. Amen.*

— *Amen!*— zagrmi Zorba križajući se.

— *Amen!*— promrmljaše zatim seoski uglednici.

— *Amen!*— rekoše i radnici, na kraju.

— *Neka Svevišnji blagoslovi djelo vaše i dade vam bogatstva Abrahamova i Izakova!*— nastavio je pop, našto mu Zorba tutnu novčanicu od stotinu drahma u ruku.

— Blagoslovljen da si — jerej će vrlo zadovoljan.

Vratili smo se do kolibe, gdje je Zorba počastio goste vinom i posnom zakuskom: pečenom hobotnicom, prženim lignjama, grahom prebrancem i maslinama. Kad su počistili zdjele, uglednici se razidoše kućama - magijska je svečanost bila okončana.

— Ovo smo vrlo dobro uspjeli privest' kraju! — reče Zorba trljajući ruke.

Zatim se presvukao u radnu odjeću i dohvatio kramp.

— 'Ajd'mo! Prekrstite se i na posao! — doviknuo je radnicima i poveo ih trasom; nije glave digao cijeloga bogovetnog dana.

Od prvog pilona, svakih pedeset metara radnici su kopali jamu za sljedeći, te ga ukopavali i napredovali pravocrtnom linijom prema vrhu brda. Zorba je premjeravao teren, stalno nešto računao, naređivao... toliko obuzet poslom da svih tih sati nije ništa pojeo ni duhan zapalio.

— Današnji svijet je u neredu — znao bi mi reći — jer se sve radi polovično. Polovično govorimo, bojeći se cjeline, pa smo i dobri napola. Zaboga, čini sve kako valja! Svakom čavlu dobar udarac u glavu i nema da omaneš! Bog deset puta više mrzi vruga-napola, negoli nepatvorenog Sotonu!

Te večeri, kad se vratio s rađe, legao je na pijesak sav iscrpljen.

— Tu ću spat' — reče — da bi' zoru doček'o i onda opet na posao. Uvest' ću i noćne smjene.

— Čemu takva hitnja, Zorba?

— Čemu? — odvratio je nakon nešto oklijevanja. — Ma, 'oću vidjet' jesam li iznaš'o pravi nagib ili nisam. Ako nisam, zlo i naopako. Razumiješ li to, gazda? Što prije vidim na čemu smo, kako god bilo, tim bolje po nas.

Večerao je halapljivo, brzo grabeći zalogaje, a uskoro potom plažom je odjeknulo njegovo hrkanje. Ja ostadoh dugo budan, promatrao sam zvijezde kako putuju nebom. Vidjeh kako se mijenja položaj cijelog svoda, a i moja se lubanja, poput zvjezdarničke kupole, kretala zajedno sa zviježđima. „Promatraj kretanje zvijezda, kao da se i ti krećeš s njima“ - ta izreka Marka Aurelija ispunila mi je srce skladom.

* Armatoloi (sing. armatolos) - grčka kršćanska najamnička paramilicija, koju su Turci novačili i plaćali za održavanje mira u teško prohodnim krajevima s razvijenim banditizmom, primjerice na području tesalijskoga gorja Agrafa, gdje su prve skupine nastale neposredno nakon otomanskog prodora na Balkan. Iz tog je naziva - značenja oružnik, izvedenog iz venetske riječi arma=oružje - nastao termin martoloz, poznat u balkanskim zemljama nastanjenim Slavenima. Armatoloi su se uglavnom regrutirali među kleptima, a često - prema sultanovi plaćenici - zajedno s njima orobljavali Turke i imućne Grke.

** Klepti - od grčke riječi kleftis značenja lopov - pandan su hajducima, naoružanim otpadničkim skupinama koje su nastajale od sirotinje, razbojnika i odbjeglih robijaša u dijelovima Balkana naseljenim slavenskim narodima. Prvi spomen potječe iz 1453. godine, kada se oko gradića Mistra na Peloponezu javljaju skupine klefta kao ustanika protiv turske vlasti, ali zapravo bandita koji jednako teroriziraju i domaće nesklono im stanovništvo. Kao i armatoloi, bili su jezgra ustaničke vojske koja je od 1821. godine povelala rat za konačno oslobođanje Grčke od otomanske vlasti.

*** Pavlos Melas (1870-1904), časnik grčke vojske, rođen u Marseillesu od roditelja porijeklom iz Sjevernog Epira; po povratku u Grčku, njegov je otac Michalis Melas bio zastupnik Atike u parlamentu i gradonačelnik Atene, dok je Pavlos gradio karijeru u topništvu, da bi 1904. (dvije godine nakon Ilindenskog ustanka) došao u Makedoniju organizirati borbu protiv probugarske Vnatrešnje makedonske revolucionarne organizacije u sklopu strategije pripojenja cijele Makedonije Grčkoj. Ubili su ga Turci u egejsko-makedonskom selu Statitsa, danas Melas, njemu u čast.

21

Uskrs osvanu, pa se Zorba prikladno odjenuo - te nazuo debele tamnocrvene vunene bječve, za koje reče da mu ih je isplela neka njegova prija u Makedoniji.

Nestrpljivo se uspinjao do vrha brežuljka za našom obalom, pa silazio, te se opet peo, promatrajući seoski put, a držeći dlan nad gustim obrvama kako bi zaštitio oči od sunca.

— Kasni, stara tuljanica. Nema je, podrtine... Nikako da se pojavi, dronjava stara bandijera!

Leptir, upravo izmigoljio iz kukuljice, uzletje i htjede se odmoriti na Zorbinu brku - te ga zaškaklja, pa ga ovaj dahom otpuše, našto leptir odletje i nestade u sunčanu nebu. Očekivali smo gospu Hortense, da dođe s nama proslaviti Uskrs - pa smo ispekli janje na ražnju, prostrli bijeli stolnjak po pijesku, čak obojili nekoliko jaja. Pola u šali, pola u zbilji, odlučili smo joj prirediti veličanstven doček; tu, na osamljenoj plaži, ta nas je dežmekasta, jeftinim mirisima natopljena i beznadno oronula sirena uvijek na čudan način osvajala.

Kada je ne bi bilo, nedostajao nam je njezin parfem nalik ishlapljeljoj kolonjskoj vodici, njezino smiješno geganje slično pačjem, blago hrapav glas i dva sivoplava oka zajedljiva pogleda. Nalomili smo stoga grančica mirte i lovora, te složili slavluk ispod kojeg je trebala proći - a na samom luku zatakli smo sa strana po dvije zastavice: englesku i francusku, te talijansku i rusku, a po sredini, na visoku štapu, grčku plavu s bijelim križem i prugama.

Budući da nismo bili admirali, pa niti imali topove, pozajmili smo dvije puščetine i nakanili dočekati ju na brijegu, te - čim ju spazimo kako se valja i nabada stazom - ispaliti počasni plotun! Željeli smo na toj pustoj obali oživjeti nešto od njezine prošle slave, tako da i ona, svenula nesretnica, uživa u trenutačnoj iluziji i zamisli samu sebe kao nekadašnju mladu ženu čvrstih grudi, rumenih usana, sa svilenim čarapama i salonskim cipelicama na nogama. Odista, koja li je svrha podsjećanja na Kristovo uskrsnuće, ako nije i zarad obnove mladosti i veselja u svakom od nas - ako nije u stanju učiniti da se stara koketa opet osjeća kao da joj je dvadeset i neka?

— Kasni, droplja stara! Gdje li je više, tuljanica olinjala...? Nema nje, tog poderanog barjaka — Zorba je ponavljao, vrpoljeći se i dižući čarape boje prezrele višnje što su mu stalno spadale niz potkoljenice.

— Sjedi, Zorba. Dođi ovamo. Pripali u hladu, sad će ona — nastojao sam ga primiriti.

Poslušao me je - bacio još jedan pogled na seoski drum i došao sjesti u sjenu rogača. Podne se bližilo i bješe dobrano vruće. Iz daljine su se na mahove čula vesela uskrsnja zvona, a vjetar nam je povremeno donosio i arhaična sazvučja kretske lire*. Cijelo je selo brujalo životom, poput pčelinjaka u proljeće.

Zorba nevoljko odmahnu glavom.

— Gotovo je... Nekoć sam i ja osjećao da mi duša o Uskrsu buja, uzlazi put nebesa k'o Kristova, al' prođe, gotovo je s tim — reče otužno. — Još mi se samo tijelo obnavlja... onako, kada mi ne'ko dade obrok, pa drugi, treći... govoreći: „Samo zalogajčić uzmi, još samo jedan“ - i tako se natrpam žestoke i slasne hrane, što ne ode sva niz crijeva. Nešto i ostane, sačuva se, pa se pretvori u dobro raspoloženje, ples i pjesmu, 'rvanje čak - e, to ti ja zovem uskrsnućem.

Ponovo se digao na noge, pogledao prema obzoru i namrštio se.

— Neki momčić trči ovamo — reče i ode mu ususret.

Kad su se susreli, taj se dječak podiže na nožne prste i šapnu nešto Zorbi u uho — našto će ovaj natrag grmeći u bijesu:

— Bolesna?! Koji joj je vrag?

— Gubi se dok te nisam! — dobaci potom onom deranu, koji je očito čekao nagradu, a meni će:

— Gazda, idem skočit' do sela da vidim što se dogodilo staroj ragi. Daj mi dva crvena jaja da se tucnemo. Brzo ću ja natrag.

Stavio je uskršnja jaja u džep, povukao iznova spale bječve i požurio put sela. Ja siđoh s brijega, te se opružih po hladnu žalu. S mora je pirio lagan vjetar, mreškajući površinu vode, pa su mi dva galeba, plivajući nedaleko od obale, čas nestajala u dolu među valićima, čas se opet vidjela - kao da osobito uživaju u toj igri. Promatrao sam ih, vjerujući da im godi svježina vode pod grudima, te mi neobična misao dođe na um: To je pravi put - pronaći apsolutan ritam i prikloniti mu se s apsolutnim povjerenjem.

Zorba se pojavio nakon ure vremena, zadovoljno sučući brk:

— Prehladila se, sirota... ništa strašno. Posljednji' je dana, ustvari cijeloga tjedna, odlazila na ponoćnu molitvu, iako je katolkinja. Reče da je zbog mene išla, pa nazebla. Utoplio sam je, istrlj'o uljem iz svjetiljke i natjer'o da popije čašicu ruma. Već sutra će bit' čila i vesela... Hm! Kako se stara beštija ratorokala dok sam je masir'o - gugutala k'o grlica, sve govoreć' da je škaklja! Mo'š mislit.

Sjeli smo i latili se jela, Zorba nam je natočio bukare.

— U njezino zdravlje! Neka vrag i ne pomisli da je odnese... dugo još!

Blagovali smo i pili neko vrijeme u tišini - samo nam je vjetar donosio daleke zvuke lire, nalik brujanju pčelinjeg roja. Krist se uzdizao iz mrtvih i na seoskim gumnima: uskršnje janje i blagdanski kolači pretvarali su se u ljubavne napjeve. Kad se Zorba do sita najeo i obilato napio, prislonio je dlan uza svoje veliko runjavo uho:

— Lira... — promrmljao je. — Kolo je u selu.

Potom se naglo diže - vino mu bjelodano bješe udrilo u glavu.

— Koga vruga nas dvojica radimo sami ovdje, k'o dvije sinje kukavice?! 'Ajd'mo u kolo! Zar ti nije žao janjca što smo ga smazali? Ne bi valjda pustio da nestane tek tako? U pjesmu i ples treba ga pretvorit', tako ga potrošit'. Zorba uskrсну!

— Sto ti je, Zorba?! Jesi l' poludio... smiri se, budalo.

— Iskreno, gazda, zašto bi'? Nije baš da nešto slavim, al' šteta janjca, šteta i jaja, uskršnjeg kolača, kajmaka... Da smo prezalogajili po koru kruha i šaćicu maslina, i ja bi' rek'o: „'Aj'mo spat'! Sto se tu ima slavit'?" Što su ti masline i kruh, jel'da? Kakva vajda od nji'... Ali, vjeruj ti meni, grijeh je utaman izjest' ovakvu hranu. Ajd'mo, gazda, idemo proslavit' Uzašašće!

— Ne ide mi se danas. Hajde ti - ispleši se i za mene.

Nije se dao nagovoriti - dohvatio me za ruku i podigao.

— Krist na nebo uzađe, prijatelju! Uskrсну iz mrtvi'. E, da su mi tvoje godine! Naglavce bi se bac'o u sve i svašta... rad, vino, ljubav, ne bojeć' se Boga ni Vraga! Tomu mladost služi.

— To janjetina iz tebe govori, Zorba! Podivljao janjac u tebi, u vuka se pretvorio.

— Nije nego u Zorbu, a Zorba tebi lijepo kaže: poslušaj, pa me onda i psovat' možeš! Ja sam Sindbad Moreplovac... ne mislim time reć' da sam se nalut'o svijeta, to nisam uopće, ali jesam pljačk'o i ubij'o, lag'o i leg'o s buljukom žena... prekršio sve zapovijedi Božje! Koliko i' ono ima? Deset! Zašto ne dva'es', pedese', stotinu? Da i' sve prekršim! Pa ipak, ako ima Boga, ne bi me bilo strah pojavit' se pred njim kad mi kucne čas. Ne znam kako bi' ti to kaz'o da s'vatiš...

— Držim da ništa od tog nije važno, jer ne misliš valjda da Bog nema pametnijeg posla nego gledat' što koji zemaljski crv čini? Pa se jedi i bjesni k'o budala zato jer se neki od njih spetlj'o sa ženkom-crvom iz susjedne kuće, ili se nažder o mesine na Veliki Petak? Baš! Ma, gonite mi se svi... popovi i vaše pomije!

— Dobro, Zorba — reko, ne bih li ga natjerao da posve podivlja — Bog te možda neće pitati što si jeo, ali svakako hoće što si radio!

— Kažem ti da neće ni to! A sad ćeš ti pitat' kako znam to ja, Zorba buzdovan... Eto, znam! Sigurno! Jer, da sam im'o dva sina, pa jedan isp'o miran i brižan, skrušen i u svem' umjeren, a drugi baraba, gramzljivac, hajdučina i ženskar, moje bi srce pripalo tomu drugom. Misliš, zato jer bi bio poput mene? Ali, 'ko može kazat' da nisam ja sličniji Bogu negoli stari jerej Stephanos koji danonoćno plazi na koljenima i ubire manču? I Bog uživa po svojoj volji, ubija i nepravdu čini, objubljuje i djela, voli nemoguće stvari baš k'o i ja. Jede što ga volja, liježe sa ženom koju odabere.

— Eto, ponekad vidiš krasoticu kako prolazi, svježa k'o voda izvorska, pa ti srce zaigra - a zemlja se odjednom otvori...i nema je! Kud se djenu'? 'Ko je uze? Ako je dobra bila i čudoredna, kazat' će: Uz'o je Bog. Ako je, pak, flundra bila, svi će reć': Doš'o Vrag po svoje. Ali, gazda, k'o što ti reko' toliko puta... i ope' ti kažem, Bog i Vrag su jedno te isto!

Zorba dograbi svoj štap, naheri kapu mangupski na jednu stranu, pogleda me sažaljivo i otvori napola usta kao da htjede dodati nešto onom što kaza' - ali ništa ne reče, nego ode put sela vedro uzdignuta čela. U suncu kasnog popodneva njegova duga sjena i štap kojim je vitlao oživješe cijelo žalo. Uto i mene svlada osjećaj usamljenosti, te skočih na noge - ali zašto? kamo bih?... nisam znao. Samo moje tijelo bješe ustalo - nije um o tom odlučio, tijelo ne bješe od njega ni savjeta iskalo!

„Idemo! Naprijed!“ zapovijedilo je.

Krenuh prema selu brzim i odlučnim koracima, zastajući tu i tamo da bih uživao u dubokim udisajima mirisa proljeća. Zemlja je odisala kamilicom, a kako sam se približavao vrtovima, sve je snažniji bio dih limunova i narančina cvijeća, te lišća lovora. Na zapadnom nebu veselo je bljesnula Večernjica.

— More, žene, vino i naporan rad! — mrmlijao sam Zorbine riječi, mimo svoje volje, koračajući seoskim putom. — More, žene, vino i naporan rad! Baciti se naglavce u djelo, u vino, u ljubav... nikad se ne bojeći Boga ni Vraga... to mladosti priliči! — ponavljao sam u hodu, kao da sama sebe ohrabrujem.

Odjednom stadoh kao ukopan - kanda dospjeh ondje gdje me sudbina vodila. Gdje? Ogledah se uokolo: bio sam nadomak udovičina vrta... i u tom trenu začuh kako za živicom od trske i bodljikave divlje kruščice netko pjevuši nježnim ženstvenim glasom. Prišao sam i razmaknuo vlati trstike: pod narančinim je stablima stajala žena u crnom bujnih grudi - nožićem je odrezivala grančice

pune cvijeta i pritom tiho pjevala. U sumraku vidjeh kako joj se bjelasaju polugole sise.

Zadržah dah - ona je zvijer, divlja i neukrotiva, pomislih... i ona to znade. Kako su pred njom muškarci jedna i uzaludna stvorenja, lišena obrane i svrhe! A ona krupna i grabežljiva, baš kao ženke nekih kukaca - bogomoljke, skakavca, pauka - koje požderu mužjake nakon oplodnje, kao što bi i ona svoga u zoru.

Je li postala svjesna da ju promatram...? Naglo je umukla i okrenula se prema meni: oči nam se susretoše. Osjetih kako mi koljena klecaju - kao da sam za živicom tigricu ugledao.

— Tko je to? — upitala je prigušenim glasom, navlačeći šal preko grudi, dok je je lice poprimalo smrknut izraz.

Malo je nedostajalo da uzmaknem, ali mi se Zorbine riječi odjednom razliše srcem: „More, žene, vino...“ pa skupih neznane mi hrabrosti:

— Ja sam... ja — odgovorih. — Pusti me unutra.

Nisam još ni izrekao te riječi, kad li me užas spopade i umalo opet pobjegoh; ipak, svladao sam se, premda obuzet sramom.

— Kako misliš ja... koji ja?

Polako mi je i oprezno prišla, nagnula se u mom smjeru i zažmirila kako bi me jasnije vidjela - pa učinila još jedan korak, nagnuta prema naprijed i dobrano napeta. Odjednom joj se lice razvedri: ovlažila je usne vrškom jezika, pa će iznenađeno:

— Gazda! Zakupac rudnika...

Zatim mi priđe još bliže, sagnuta kao da će skočiti.

— Ti, gazda? — progovori tiho, grlenim glasom na rubu šapata.

— Da, ja...

— Ulazi!

Zora je rudjela kad sam se vratio - zatekavši Zorbu na klupici pred kolibom. Pušio je, pogleda uperena nekamo preko mora, kao da me čekao. Čim me je ugledao, skočio je na noge i ispitivački me promotrio - dok su mu se nosnice raširile i uzdrhtale kao u hrta. Ispružio je svoj dugi vrat i omirisao me - njegovo

se lice istoga trena ozarilo silnom radošću: nanjušio je udovicu. Raširio je ruke, razgaljen cijelim bićem.

— Nek' si blagoslovljen! — reče ne krijući oduševljenje.

Legao sam i zatvorio oči. Čuo sam kako more mirno i skladno diše, a ja se u istom ritmu dižem i spuštam... poput onih galebova. Tako nježno uljuljkan, brzo sam zaspao - i usnio golemu crnkinju kako počiva oslonjena na koljena i laktove, nalik golemu hramu od mrka granita... ja, sav očajan, obilazim ju ne bih li našao ulaza, a nisam veći od maloga joj nožnog prsta. Odjednom, obišavši njezinu petu, vidjeh mračan otvor pećini nalik, a neki mi moćan glas naredi: „Ulazi!“ Pa uđoh...

Probudih se oko podneva: sunce je prodiralo kroz prozor oblijevajući posteljinu svjetlom - a njegove su zrake takvom silinom tukle u ogledalce na zidu da se činilo kako se pod njima rasprskava u tisuće komadića. Prisjetih se divovske crnkinje iz sna, začuh more kako šapće žalu... zatvorih oči i prepustih se osjećaju beskrajne sreće. Tijelo mi bješe lagano i zasićeno poput zvijeri nakon lova - pošto je ulovila i požderala žrtvu, pa se sada oblizuje ležeći na suncu. Moj um, i on tjelesan na stanovit način, odmarao se, također sit - kao da je našao začudno jednostavan odgovor na zamršeno životno pitanje što ga je dugo mučilo.

Sav se ushit od prošle noći razlijevao iz dubine moga bića, račvao u rukavce i bujice kojima se natapala ilovača od koje bjeħ načinjen. Ležeći tako zatvorenih očiju, kao da sam čuo kako moje nutarnje biće drobi svoju vanjsku ljušturu i nesputano raste. Te sam noći, po prvi put, jasno osjetio da je i duša tjelesna - možda neuhvatljivija, prozračnija i nesputanija - ali jednako materijalna kao i tijelo. A tijelo je duša, možda otežala od iscrpljenosti dugim putovanjem i pogrbljena pod bremenom što ga je baštinila. Osjetih sjenu nad sobom, pa otvorih oči: Zorba je stajao u otvoru vrata i promatrao me... sav sretan.

— Samo spavaj, ne razbuđuj se, momčino! — reče mi gotovo majčinskom brižnošću. — A i blagdan je, samo spavaj!

— Dovoljno sam spavao — rekoh pridižući se i sjedajući na krevet.

— Jajce ću ti umutiť, da se oporaviš! — dobaci mi uz osmijeh.

Nisam mu odgovorio, nego otrčao do mora i bacio se u vodu, te se potom osušio na suncu. Na usnama, u nozdrvama, na prstima... još sam osjećao slatkast i opojan miris narančine vodice i lovorova ulja kojim kretske žene njeguju kosu. Sinoć je nabrala naramak cvijećem osutih grančica naranče što će ih odnijeti Kristu navečer, kad seljaci budu u kolu pod topolama na trgu, a crkva prazna.

Ikonostas nad njenom posteljom bio je krcat limunovim cvijetom, a kroz peteljke se vidjela žalobna Gospa s očima boje badema.

Zorba mi je na žalo donio umučeno jaje, dvije naranče i mali uskršnji kolač s grožđicama, posluživši me tiho i predano poput majke koja ugađa sinu, povratniku iz rata. Pogledao me je izrazito naklono, pa se udaljio.

— Idem usadit' nekoliko stupova — doviknu mi kad je već odmakao.

Mirno sam blagovao, uživajući na suncu i osjećajući posvemašnju sreću u cijelom tijelu - kao da plutam hladnim zelenim vodama mora. Nisam dopuštao umu da zagospodari tom tjelesnom radošću, da me utisne u svoje kalupe i ushit pretvori u misao. Pustio sam tijelu da se raduje, cijelo... od tjemena do stopala, kao životinja. Svejedno, povremeno bih se u toj ekstazi pogledavao - zagledavao i u vlastitu nutrinu - pitajući se što li se to događa; kako se to zbilo da svijet bude tako savršeno prilagođen našim rukama i trbusima? Opet sam zatvorio oči i uronio u muk.

22

Pod topolama, uskršnje kolo bješe na vrhuncu. Predvodio ga je visok i lijep crnomanjast momak od dvadesetak godina, obraza prekrivenih gustom bradom koja još ne bješe upoznala britve. I grudi, što su mu se vidjele kad bi razdrljio košulju, također bjehu obrasle crnim kovrčama, a plesao je glave zabačene unatrag, udarajući nogama o tlo kao da će poletjeti. Povremeno bi bacio pogled na neku od djevojaka, a tada bi mu zasjale oči - jedino bjeloočnicama zamjetne na suncem opaljenu licu. Djelovao je istodobno očaravajuće i zastrašujuće.

Vraćao sam se iz kuće gospe Hortense, gdje sam ostavio neku ženu da joj bude pri ruci, te - primiren time - zastao kako bih promatrao Krećane u kolu. Spazih glavara Anagnostija, pa sjedoh na klupu do njega.

— Tko je ovaj mladi kolovođa? — upitao sam ga.

— Sifakas, čobanin. Poput arhanđela je, nitkov koji ti dušu otima! Cijele je godine sa stadom u planini, samo za Uskrs siđe u selo da vidi ljude i kola se napleše — odgovori mi stric Anagnosti uz osmijeh, te će zatim poluglasno: — Da mi je njegovu mlados'! Eh, da mi je njegovu mlados'... tako mi Boga, juriš'o bi' na Konstantinopol!

Mladić, kao da ga je čuo, trznuo je glavom i ispustio čudan krik, nimalo ljudski - poput glasanja ovna mrkača.

— Sviraj, sviraj, Fanurio! — doviknu liričaru — da i sam Haron, veslač pokojnika, svisne od ljepote.

Pomislih kako svake minute i smrt umire, te se ponovo rađa, jednako kao i život - jer tisućama godina mladići i djevojke plešu pod nježnim proljetnim lišćem topola, breza, hrastova, platana, palma... i plesat' će još tisućama godina, lica ozračeni žudnjom. Njihovi se likovi mijenjaju, stare i naboraju se, zemlji se vraćaju, ali se drugi rađaju da zauzmu njihova mjesta. Jedan je taj vječni plesač - tisuće su njegovih obličja, a uvijek mu je dvadeset godina, jer je besmrtn.

U kolu, mladi pastir učini pokret kao da će brk zasukati - ali mu još ne bješe izrastao.

— Sviraj, Fanurio! Sviraj, da mi srce ne prepukne!

Liričar mu odgovori potvrdnim kimanjem glavom, te zagudi još žešće, a proporci na gudalu pojačaje mahniti ritam glazbe - našto je Sifakas nekoliko puta poskočio do visine čovjeka, te vrškom čizme skinuo bijeli rubac s glave onom do njega u kolu; bio je to pandur Manolakas.

— Evala, momče! — prolomi se iz muških grla, dok djevojke zamjetno uzdrhtaše i još više oboriše poglede.

Mladi čobanin niti je odgovorio išta, niti pogledao ikoga - koliko god divlje naravi bio, toliko je slijedio svoj instinkt i izvodio plesne figure plješćući se šakama po butinama i potkoljenicama, najčešće sramežljivo zagledan u zemlju. Ali, u jednom trenu stade Fanuriova lira, okameni se kolo: stari djevac, crkvenjak Androulio, trčao je prema sredini trga, šireći ruke uzbuđeno put neba:

— Udovica! Udovica! — vikao je iz petnih žila, ostajući bez daha.

Seoski redar Manolakas potrča mu prvi ususret, dajući rukom znak plesačima da prekinu kolo. Momci i djevojke ukipiše se dok im je krv navirala u glave, starci ustadoše sa svojih mjesta - samo je crkva na drugoj strani, bijela i ukrašena vijencima od mirte i lovora, nijemo svjedočila toj nagloj mijeni. Fanurio, također zbunjen, odložio je liru na koljena, uzeo travanjsku ružicu što ju bješe za uho zataknuo i počeo ju mirisati.

— Gdje je, Androulio? — začulo se nekoliko bijesnih glasova. — Gdje je, prokletnica?

— U crkvi... upravo ušla, kuja... noseć' naramak rascvalih limunovih grana!

— 'Aj'mo! Sčepat' je treba! — prodera se pandur potrčavši put hrama.

U tom se trenu udova pojavila na crkvenim vratima, zabrađena crnim rupcem. Vidjevši svjetinu zastala je i prekržilase.

— Kučko bestidna! Kurvetino! Ubojice! — povikaše seljaci. — Još se ima obraza tu pojavit'!? Drž'te je! Ta je obrukala cijelo selo!

Neki od razjarenih potrčase za Manolakasom put crkve, a drugi zasuše udovicu kamenjem. Pogođena u rame, vrisnula je od boli, pokrila lice rukama i htjela uzmaknuti, ali mladići već bjehu potrčali prema crkvenim vratima, a pandur isukao nož. Udova se, jaučući od boli i užasa, pognuta tijela povlačila ne bi li našla utočišta u hramu, ali ju je stari Mavrandoni preduhitrio - stao je na prag i raširio ruke prepriječivši joj put. Nesretnica je potom obgrlila staro čempresovo deblo u crkvenom dvorištu; uto ju netko pogodi kamenom u glavu, pa joj marama spade i kosa joj se rasu po ramenima.

— Za ime Kristovo! Za ime Kristovo! — vrištala je grčevito se držeći čempresa.

Zbijene u skupinu, djevojke na trgu drhtale su od uzbuđenja i grizle krajeve svojih bijelih rubaca, znatiželjno promatrajući prizor, dok su starice, naslonjene leđima na zidove avlija, urlale promuklim glasovima: „Ubijte je! Ubijte je!“

Dvojica mladića baciše se na nju, a u tom hrvanju bluza joj se podera i dojke bljesnuše bijele poput mramora, dok joj je krv s tjemena pocurila čelom, niz obraze i vrat.

— Za ime Kristovo! Za ime Kristovo! — zapomagala je teško dašćući.

Curak njezine krvi preko bijele sise silno je uzbudio mladiće i oni trgnuše noževe iz korica zataknutih za pojaseve.

— Odbijte! — graknu Mavrandoni. — Moja je!

Još stojeći na crkvenom pragu, starac podiže ruku - svi stadoše i umuknuše.

— Manolakas — reče potom dubokim hrapavim glasom.

— Krv tvoga bratića vapi i zove te... pokoja mu daj.

Skočih sa zida na kojeg se bjech uspeo i potrčah prema crkvi - spotakoh se o nekakav kamen i opružih se po kaldrmi koliko sam dug i širok. Upravo u tom trenutku Sifakas naiđe - zgrabio me je za vrat kao mačku i digao na noge, dobacivši mi:

— Nije ovo mjesto za takve poput tebe. Gubi se!

— Zar nemaš ljudskog osjećaja za nju? Smiluj joj se, čovječe!

— Babom me držiš, a? — brđanin mi se isceri u lice. — Da joj se smilujem?! Koješta! Muško sam, čovječe.

Koračao sam u stopu za njim, s dušom u nosu. Svjetina bješe okružila udovu - zlokobna tišina nastade u kojoj se čulo samo žrtvino teško disanje. Uto se Manolakas prekriži, te stupi prema udovici dižući nož u ruci - babetine uza zidove cijuknuše od ushita, a djevojčice sakriše lica maramama. Udova podiže pogled i videći bodež nad glavom, jauknu poput junice, te pade na koljena uza čempresovo deblo, glave pognute među stisnutim ramenima. Njezina se raskošna kosa rasu po tlu, otkrivajući joj bijeli vrat, blistav u ranom sumraku.

— Nek' se vrši Božja pravda! — graknu stari Mavrandoni, prekriživši se i on.

Ali, u tom se trenutku začu snažan glas za našim leđima:

— Spusti nož, ubojico!

Svi se zapanjeni okrenuše, Manolakas podiže glavu: Zorba bješe pred njim, vitlajući rukama od bijesa.

— Zar vas sram nije?! E, jeste mi lijepo društvo pravih muškarčina! Cijelo se selo diglo da ubije jednu ženu! Odbijte ih' ste na sramotu cijeloj Kreti!

— Drž' se svoga posla, Zorba! I ne guraj nos u naš — zagrmio je Mavrandoni, a onda će nećaku:

— Manolakase, u ime Kristovo i Djeve Marije, kolji!

Manolakas nato skoči, dograbi udovicu i obori ju na tlo, te ju pritisnu koljenom na trbuh i podiže nož. Ali, u djeliću sekunde Zorba ga jednom rukom zgrabi za ljevicu, a drugom - omotanom njegovim velikim rupcem - da će dohvatiti bodež iz pandurove desne. Udova se pridiže na koljena i osvrnu uokolo tražeći puta da pobjegne, ali joj seljani prepriječiše uzmak. Štoviše, oni koji su dotad sjedili po klupama ili stajali uokolo, priđoše kako bi ju posve opkolili.

Zorba se za to vrijeme, odlučan i pribran, bez riječi borio da Manolakasu otme nož. Promatrao sam ih užasnut, stojeći kraj crkvenih vrata. Pandur je sav pocrvenio od bijesa, a kad mu Sifakas i još neki krupan seljak priđoše da bi pomogli, otjera ih prezrivo sijevajući očima:

— Odbi'! Ni'ko da nije priš'o! — viknu im razjaren.

Napao je Zorbu svom snagom, nastojeći ga udariti glavurdom kao bik. Ali, usnica stisnutih od ljutnje, Zorba je vješto izmicao njegovim nasrtajima, cijelo mu vrijeme držeći desnu ruku svom snagom. U nekom trenu, izbezumljen od bijesa, Manolakas uspije zgrabiti zubima Zorbino uho - trznuo je glavom i odgrizao mu dio školjke, pa krv šiknu po obojici.

— Zorba! — viknuo sam užasnut i pokušao se probiti kroz rulju kako bih mu pomogao.

— Ne prilazi, gazda! Ne miješaj se u ovo!

Istodobno Zorba zamahnu šakom i zada Manolakasu munjevit udarac u donji dio trbuha. Ovaj se zgrči, ispusti nož iz ruke i odgrizeni komad Zorbinog uha iz usta, te se, smrtno problijeđivši, sruči na tlo. Zorba ga još jednom žestoko udari, a potom uze njegov nož i baci ga preko crkvene ograde.

— Diži se! Ideš sa mnom — kaza udovici, strijeljajući zakrvavljenim očima po onima uokolo.

Udova se nekako osovi na noge, te prikupi svu snagu kako bi krenula za Zorbom, ali utaman - stari se Mavrandoni bacio na nju poput jastreba, pritisnuo ju koljenom pri zemlju, munjevito omotao njezine pletenice triput oko lijeve ruke i desnom joj prerezao grkljan jednim potezom.

— Neka ovaj grijeh padne na moju glavu! — reče što je glasnije mogao, bacivši žrtvinu glavu na crkveni prag... i opet se prekrsti.

Zorba, užasnut prizorom, u jadu iščupa pola brka. Prišao sam mu i primio ga za nadlakticu - nagnuo se prema meni i pogledao me dok su mu se krupne suze lijepile za trepavice.

— ‘Aj’mo odavde, gazda! — reče gušeći se od gnjeva.

Te večeri nit’ je išta pojeo, nit’ popio. „Grlo mi se stislo, neće ništa niza nj“, reče. Oprao je ranjeno uho hladnom vodom, te položio na krvavi ostatak vatu natopljenu rakijom. Sjedeći na postelji, s glavom među rukama, duboko se zamislio. I ja bjeh utonuo u muk ležeći oslonjen na laktove, na podu uza zid, osjećajući jedino kako mi se vrele suze slijevaju niz obraze - dok ništa nisam mislio, poput djeteta shrvana dubokom tugom.

Zorba odjednom pridiže glavu i daje oduška svojim osjećajima; slijedeći nekakvu divlju misao, počeo je urlati:

— Kažem ti, gazda, sve što se na ovom svijetu događa sama je nepravda, nepravda i nepravda! A ja ne želim bit' dio toga! Ja, Zorba, crv jadni, puž balavac. Zašto mladi moraju mrijet', a stare podrtine i nadalje živjet'? Zašto djeca umiru?... Imao sam sina nekoć, Dimitri se zvao, izgubi' ga kad mu samo tri godine bjehu. I nikad, nikad neću Bogu oprostiti' što ga uze, čuješ li? Velim ti, onoga dana kad umrem, ako se On bude im'o obraza preda mnom pojaviti'... i ako on stvarno jes' pravi Bog, itekako će ga imat' zašto sram bit'! Da, da! Imat' će ga zašto bit' sram pred Zorbu stat' - preda me, puža balavca!

Odjednom je stisnuo zube kao da trpi žestok bol - valjda je jarostan trznuo glavom i povrijedio ranu, jer mu krv opet stade teći niz vrat. Stisnuo je zube da ne vrisne od muke.

— Smiri se, Zorba! Promijenit' ću ti zavoj — rekoh mu videći da se gadno pati.

Opet sam mu oprao uho rakijom, a tada natopio vatu narančinom vodicom što mi ju udovica bješe poslala.

— Narančina vodica? — iznenadi se kad je osjetio miris.

— Stvarno, narančina vodica. I po kosi mi polij, po rukama, posvuda!

Očito se vraćao među žive - u čudu ga pogledah.

— Kao da kročim u njezin vrt... — reče, a onda se opet pređade lamentacijama: — Koliko je godina trebalo zemlji da stvori onakvo tijelo! Kad bi je čovjek pogledao, ne bi mog'o reć' nego Eh! da mi je dvadeseta, pa da cijeli muški rod nestane s lica zemlje, a samo ta žena i ja ostanemo da mi rađa djecu! Ma, kakvu djecu! Bogove... a gdje je sad?

Skočio se na noge, očiju punih suza.

— Ne mogu izdržat', gazda! Moram hodat'. Uspet' ću se uz brdo i sić' niza nj dva-tri puta noćas, da se barem donekle smirim. Eh! jedna udovice... Moram ti tužbalicu ispjevat'.

Izašao je iz kolibe, zaputio se put brda i nestao u tami.

Ja se svalih na postelju, ugasih petrolejku i počeh na moj kukaveljski, muškarca nedostojan način, pretvarati stvarnost u apstrakciju, oduzimajući joj krv, meso i kosti, povezujući ju s univerzalnim zakonima... dok ne dođoh do zaključka da je ono što se zbilo - potrebno bilo. Štoviše, da je pridonijelo općoj harmoniji. Tako, na kraju, stigoh do odvratne utjehe: kako je ispravno da se ono što se dogodilo - dogoditi' i trebalo.

Umorstvo udovice uselilo mi se u mozak - košnicu u kojoj je godinama svaki otrov med postajao - i izazvalo opću pomutnju. Ali, moja filozofija odmah se okomila na to strašno upozorenje, okružila ga slikama i smicalicama, te ga brzo učinila neškodljivim, baš kao što pčele radilice u vosak sahrane iznemogla truta kad im dođe otimati med.

Za nekoliko sati udovica će tako počivati u mojim sjećanjima, smirena i vedra, pretvorena u simbol. Bješe zatočena u vosku moga srca - odakle više nije mogla širiti paniku mojim tijelom ni paralizirati mi mozak, a strašni događaji toga jednog dana razišli su se prostorom i vremenom, stapajući se s onima nekadašnjih civilizacija... koje se stopiše sa sudbinom zemlje, a zemlja s usudom svemira. I tako, vrativši se udovici, ustvrdih da je podlegla temeljnim zakonima opstanka, izmirena sa svojim ubojicama, ovjekovječena i spokojna.

Vrijeme mi se otkrilo u svomu konačnom značenju: udovica je umrla tisućama godina ranije, u razdoblju egejske civilizacije, a mlade djevojke iz Knossosa, kose počešljane u uvojke, umrle su upravo jutros na obali ovoga divnog mora. San me obuzeo, baš kao što će jednoga dana - ništa od tog sigurnije nije! - smrt, te utonuh nesvjesno u tminu. Nisam čuo kad se Zorba vratio, a niti je li uopće, jer sam ga sljedećega jutra zatekao na padini brda kako urla i psuje radnike.

Ništa što su činili nije mu bilo po volji. Trojicu svojeglavih glatko je otpustio, pa se sam latio krampa i počeo preko stijena i kroz grmlje raščičavati trasu duž koje je trebalo pobijati stupove. Popeo se uz brdo, susreo tamo neke drvosječe koji su rušili borove i gadno ih izvrijeđao. Jedan od njih usudio se podsmjehnuti mu se i nešto nerazgovjetno progundati - našto ga je Zorba udario. Navečer je u kolibu došao posve iscrpljen i u poderanoj odjeći. Sjeo je pored mene na žalo, jedva je mogao usta otvoriti - a kad je konačno progovorio, pričao je o drvenoj građi, žičari i lignitu, baš poput grabežljiva koncesionara koji hita da opustoši neko mjesto, zgrne što je više moguće profita i nestane.

U stanju samoutjehe, što ga bjech dosegao, opet sam htio govoriti o udovici; pužio je svoju dugu ruku i pokrio mi usta šakom.

— Umukni! — reče mi prigušenim glasom.

I jesam, i to srameći se. Takav je pravi muškarac, pomislih, zavideći Zorbi na njegovoj tuzi; muškarac vrele krvi i čvrste kičme, onaj koji - kada pati - pušta niz obraze prave suze, a kad je sretan ne narušava svježinu svoje radosti prosijavajući ju kroza sitno sito metafizike. Tri ili četiri dana tako nam prodoše: Zorba je neumorno radio, ne zastajući da bi jeo ili pio, a i ne odmarajući se — cijelo je vrijeme podizao stupove svoje žičare.

Jedne večeri spomenuh mu da je gospa Bubulina još u postelji, da liječnik nije došao i da ga u bunilu stalno doziva.

— Dobro — promrsio je stisnuvši šake u nelagodi.

Sljedećega jutra, u praskozorje je otišao do sela i vratio se kao da se tamo nije ni minute zadržao.

— Jesi li ju vidio? — upitah ga. — Kako je?

— Ništa joj nije. Umrijet' će — odgovorio je i krenuo na posao.

Te večeri, ne okusivši ni zalogaja, uzeo je štap i krenuo nekamo.

— Kamo ćeš? U selo? — pitao sam.

— Ne. Idem prošetati'. Brzo ću natrag — reče mi polazeći prema selu odlučnim korakom.

Bio sam umoran, pa se svalih u postelju - a um mi opet odluta sagledavajući cijeli svijet iznova; navriješe uspomene, s njima i tuge. Ali, koliko god daleko da su mi misli bludjele, stalno su se vraćale i zaokupljale Zorbom. Ako ikada naiđe na Manolakasa, dok lunja uokolo, taj će se kretski gorostas baciti na nj divljim bijesom, pomislih. Rekoše, naime, da posljednjih dana ne izlazi iz kuće - srameći se pokazati' se u selu - te da govori kako će, uhvati li ga, Zorbu zubima rastrgati' kao vuk jaganjca. Drugi radnik, pak, kaza da ga je vidio usred noći kako se šulja oko naše kolibe naoružan do zuba - susretnu li se noćas, jedan od njih to neće preživjeti.

S tim mislima na umu, skočih s kreveta, odjenuh se i pođoh žurno stazom prema selu. Studen i vlažan noćni zrak mirisao je ljubičicama. Nakon nekog vremena spazih Zorbu kako polako korača put sela, kao da je silno umoran, zastajući s vremena na vrijeme, promatrajući zvijezde, osluškujući nešto - pa opet naprijed, sada nešto brže, lupkajući štapom po kamenju. Približavao se udovičinom vrtu. Zrak bješe ispunjen mirisom cvijeta limuna i kozje krvi. U tom se trenu, s nekog od stabala naranče, začu slavuj - njegov se dirljiv poj razlio tamom poput vode iz bistra vrela. Nevidljiva ptičica pjevala je i pjevala da čovjeku dah stane. Zorba, očaran tom ljepotom, na tren je zastao - a tada se pokrenu trska u živici, oštro lišće zašuštalo je metalno poput ukrštenih mačeva.

— Tu li si! — s druge se strane začu gnjevan povišen glas.

— Nađo' li te najzad, budaletino stara!

Krv mi se sledi - prepoznao sam taj glas; Zorba, učini mi se, nije, premda je zastao i ispružio štap prema žbunju - a u istom trenu kupan čovjek iskoči iz gustiša.

— 'Ko je to? — poviče Zorba nagnuvši se da bi vidio izazivača.

— Ja! Manolakas.

— Idi svojim putom! Okani me se!

— Zašto si me obruk'o?

— Nisam ja tebe obruk'o, Manolakase! Okani me se, kad ti kažem. Ti si ljudina, snažan k'o međed... al' je sreća bila na mojoj strani. A ona ti je kurva, i to ćorava. Zar to nisi zn'o?

— Bila sreća il' ne bila, ćorava ili ne... izbrisat' ću ja tu sramotu! — Manolakas će škrgućući zubima. — I to noćas! Imaš li nož?

— Nemam. Samo štap — reče Zorba mrzovljno.

— Onda idi po nj. Tu te čekam. Kreni!

Zorba ni da se pomakne.

— Ustrašio si se, ha? — Manolakas se iskesi podrugljivo.

— Idi po nož, kad ti kažem!

— A što bi' ja s njim? — upita Zorba, otkrivajući bojom glasa da se počeo uzrujavati. — Sto bi' ja s bodežom? Sto se pred ckrvom zbilo? Kol'ko se sjećam, ti si ga imo, ja ne - i jesam li te udesio, ha?

Manolakas je bijesno otpuhnuo.

— Još bi se i sprd'o sa mnom, jel'? Izabro si loš trenutak za nadmudrivanje... jer ja sam naoružan, a ti nisi. Idi po nož, ušljivi Makedonce, pa ćemo vidjet' 'ko je bolji!

Zorba diže ruku i odbaci štap - čuo sam kako je pao u trstiku.

— Baci nož! — doviknu potom panduru.

Prišuljao sam im se na vršcima prsta i u svjetlu zvijezda vidjeh kako i nož, bljesnuvši oštricom, leti u živicu.

— 'Ajd' sad! — Zorba će pljunuvši u šake, ali prije nego što su se dohvatili uletjeh među njih.

— Stoj! — viknuh. —Ti, Manolakase! I ti, Zorba! Ovamo obojica! Sram vas bilo!

Dvojica ljutih suparnika polako mi priđoše - uzeh svakog za desnicu.

— Ruka ruci! — rekoh oštro. — Vas dvojica, obojica žestoki prijani, morate okončat' ovaj prijepor.

— Obeščastio me! — Manolakas zarezao, pokušavajući istrgnuti ruku.

— Nitko ne može ugroziti tvoju čast tek tako — kazah odlučno. — Cijelo selo zna da si hrabar čovjek, pa zaboravi što se pred crkvom zbililo. Zlosretna ura za sve nas! Sto je bilo, bilo je... i ne zaboravi, Zorba nije ovdje domaći, Makedonac je, a nema veće sramote za nas Krećane, nego kad dignemo ruku na gosta na otoku. Dajte si sad ruke, to je pošteno i uljudno... i dođi u našu daščaru, Manolakase. Napit' ćemo se i ispeći korak kobasica da zapečatimo naše prijateljstvo!

Uzeh Manolakasa jednom rukom oko pasa i tako ga povedoh dio puta.

— On je star čovjek, ne zaboravi — šapnuh mu — a snažan momak poput tebe nikad ne bi smio napasti nekoga njegovih godina.

— A, dobro. Tebi za volju — Manolakas će, konačno popustivši, te se obrati Zorbi: — Daj ruku... prošlo i nek' se zaboravi, prijatelju.

— Uho si mi odgriz'o, prisjelo ti! Evo ruke — složi se Zorba.

Rukovali su se tako snažno, sve žešće i sijevajući očima da pomislih kako će se iznova pomlatiti.

— Jes' imaš stisak, Manolakase! — reče Zorba kroza zube.

— Ima te, bogme, i dobro si jak!

— I ti imaš moćnu ruku, duše mi. Možeš li još jače stisnut'?

— Dosta bi bilo! — umiješah se. — Hajd'mo mi to zalit'!

Na putu prema žalu koračao sam između njih dvojice -

Zorba mi bješe zdesna, a Manolakas slijeva.

— Bit' će dobra žetva ove godine — rekoh da promijenim temu. — Kišilo je kad je trebalo.

Nisam izmamio ni riječi od njih - bjelodano su još bili obojica napeti; pouzdah se u vino... i tako stigosmo do kolibe. Manolakas je sjeo na kamen pred našom nastambom, a Zorba se latio pečenja kobasica na žaru i natočio nam po bukaru.

— Uzdravlje! — rekoh dižući svoju. —Tvoje, Manolakase, i tvoje, Zorba! Kucnimo se.

Sva trojica se kucnusmo bukarama, a onda Manolakas proli nekoliko kapi vina na zemlju.

— Nek' mi se krv prolije k'o ovo vino — reče svečanim tonom — ako ikada dignem ruku na tebe, Zorba.

— I meni neka krv poteče k'o ovo vino — Zorba će, priklanjajući se drevnom običaju i proljevajući nekoliko kapi pored ognja — ako nisam već zaboravio da si mi sažvak'o uho!

* Kretska lira gudački je trožičani instrument kruškolika tijela, nastao u 7. stoljeću evolucijom bizantske lire; svira se gudalom obično ukrašenim praporcima. U stoljećima bizantske vlasti i kulturne dominacije istočnim Sredozemljem, osim kretske nastale su i egejska lira, kalabrijska lira da braccio, dubrovačko-dalmatinska lijerica i bugarska gadulka, a nakon turske invazije kemenče (ćemane), glazbalo rašireno zemljama nekadašnjega Otomanskog Carstva. Bizantska lira smatra se pra-roditeljicom violine i srodnih joj gudačkih instrumenata, razvoj kojih teče od 15. stoljeća.

23

Zorba me probudio u svitanje - kad sam otvorio oči, vidjeh ga kako sjedi u postelji, pridignut iz ležećeg položaja.

— Gazda, spavaš...?

— A što je, Zorba?

— Usnio sam nešto... smiješno. Mislim da ćemo uskoro na nekakav put, ili nešto slično. Slušaj, ovo ćete nasmiyat'. Tu, u ovoj našoj vali - brod, ogroman, k'o grad velik... sirena se čuje, isplovit' se sprema, a ja trčim iz sela da se stignem ukrcať, noseć' papagaja u ruci. Stižem na vrijeme i penjem se na palubu... kad eto ti kapetana, viče mi da moram kupit' kartu. Koliko košta? pitam ja, vadeći smotuljak novčanica iz džepa. 'Iljadu drahma, kaže on. Ajd', polako! velim ja njemu, bi li osamsto bilo dosta? Ne, 'iljadu!... Ali imam samo osam stotina, evo ti na. 'Iljadu, ni jedne manje! Ako nemaš, silazi s broda! Tu ti on meni počne gadno ić' na živce... Slušaj, kapetane, velim ja njemu, uzmi ovi' osam stotina što ti dajem - za tvoje dobro! Jer, ne uzmeš li, probudit' ću se i izgubit' ćeš i njih!

Ispričavši svoj san, Zorba prasnu u smijeh.

— Koja ti je čudna mašina čovjek! — reče zadivljeno. — Nakrcaš ga hljebom, vinom, ribom, zelenjavom... a iz njega pokuljaju uzdasi, smijeh i snovi. K'o iz fabrike! Kladim se da u glavi imamo nešto poput zvučnog filma.

Onda, sjetivši se nečega, naglo skoči iz postelje.

— Ali zašto papagaj?! — uzviknuo je zabrinuto i zastrašeno u isti mah. — Što li znači papagaj... uza me? Hm! Bojim se...

Nije stigao dovršiti rečenicu - u kolibu je kročio zdepast riđokosi glasnik, izgleda samoga nečastivog.

— Za milost Gospodinovu! — protisnuo je kroz grlo zagušeno teškim disanjem. — Sirotica vrišti da 'oće doktora... uši da ti probije. Umire, i sama to veli, a bogme vidi se. Ponav'ja da ćete je imat' na savjesti!

Sram me obuzeo: u čemeru zbog udovičina umorstva bjesmo posve zaboravili našu staru prijateljicu.

— Odlazi, jadna žena — nastavio je riđokosi blagoglagoljivo. — Kašlje tako da joj se sav hotel trese. Pravim magarećim kašljem... Ki-ha! Ki-ha! Cijelim se selom ori.

— 'Ajd' umukni! — presjekoh ga. — Ne rugaj se s tim.

Uzeo sam list papira i napisao poruku.

— Oduzi ovo liječniku i ne odlazi od njega dok se svojim očima ne uvjeriš da je uzjašio na kobilu! Jesi li razumio? A sad, briši!

Tusti zgrabi list iz moje ruke, zataknu ga za pojas i ode što je žurnije mogao.

Zorba je za to vrijeme hitro ustao, obukao se bez ijedne riječi, smrknuta lica.

— Pričekaj, idem s tobom — rekoh dižući se iz kreveta.

— Odo' ja! — doviknuo je s vrata i požurio prema selu.

Slijedio sam ga koju minutu kasnije - zašavši, nadomak udovičina opustjela vrta, u oblak mirisa narančina cvijeta. Mimiko je sjedio zgrčen pred kapijom, zureći preda se poput prebijena psa. Upalih i pocrvenjelih očiju, kao da bješe u se ušao; kad me ugledao, podiže kamen sa zemlje.

— Što radiš tu, Mimiko? — upitao sam ga bacivši žalostan pogled prema vrtu - kao da osjetih dvije tople svemoćne ruke kako me grle, dok me opija miris limunova cvijeća i lovorova ulja iz njezine kose. Ništa onda ne rekosmo jedno drugom, u sumraku joj vidjeh samo blistave crne oči i zube izbijeljene orahovim lišćem.

— A 'što me to pitaš? — zarežao je. — Prolazi. Idi za svojim poslom.

— Hoćeš cigaretu?

— Ne pušim više... Svi ste vi krdo krmaka! Svi vi! Svi!

Zastao je, teško dolazeći do daha, a i kao da ište ponajbolju riječ.

— Da, krmci! Hulje... lažovi... ubojice!

Potonja je očito bila ona koju je tražio - s olakšanjem je pljesnuo rukama i proderao se kreštavim glasom:

— Ubojice! Ubojice! Ubojice!

— Imaš pravo, Mimiko — rekoh. — U pravu si, ubojice.

Hitajući prema selu, vidjeh starog Anagnostija: oslonjen o štap, promatrao je dva žuta leptirića kako jedan za drugim lijeću nad zelenom tratinom. Bjelodano, zašavši u godine u kojima više ne brine o usjevima, ženi ni djeci, imao je vremena bezazleno promatrati svijet oko sebe. Zamijetio je moju sjenu na tlu i podigao glavu:

— Kakvo li te dobro nosi ovako rano 'amo? — upitao je, ali i odmah - videći zabrinutost u mojim očima, nastavio ne čekajući odgovor: — Učini nešto hitno, sine... ma, nisam siguran da ćeš je zateć' živu. Ah, jadnica nesretna.

Prostran krevet, što itekako rabljen bješe - najvjerniji njezin suborac - zapremao je sredinu sobička, gotovo ga posve ispunjavajući. Nad glavom nekadašnje kabaretske pjevačice, iz krletke ju je promatrao njezin odani osobni savjetnik - papagaj zelene krune i žuta vrata, izbuljena zločestog oka i glave na ljudski način nagnute ustranu, kako bi bolje vidio gospodaricu dok ječi u postelji.

Ne, nisu to bili nekadašnji uzdasi i stenjenja što ih je dobro poznao, a koje je ona ispuštala darujući strast, niti nježna gugutanja, ponajmanje razuzdan smijeh. Niz obraze njegove gazdarice sad su se slijevale kapi ledena znoja, kosa joj se - raščupana poput kudjelje - lijepila za sljepoočnice, tijelo treslo nesavladivim drhtajima - a sve je to papagaj po prvi put gledao, čudeći se, tjeskobom obuzet. Htjede graknuti „Canavaro! Canavaro!“, ali mu usklik zastade u grlu.

Njegova se gospodarica gušila krkljajući i stenjući, posustalim je rukama dizala rub plahte kako bi mahala njime da osvježi lice - bez traga šminke, upalih obraza - ali je samo rastjerivala težak vonj znoja i tijela koje se počelo raspadati. Njezine deformirane salonke izlizanih peta virile su ispod postelje - izazivajući dirljivije asocijacije negoli pogled na njihovu vlasnicu.

Zorba, sjedeći na rubu kreveta, nije mogao skinuti pogleda s njih. Grizao se za usne, nastojeći da zadrži suze - nije me vidio ni čuo kad sam ušao i sjeo do njega.

Jadnica je hropila, sve teže dolazeći do daha - Zorba uze njezin šešir ukrašen umjetnim ružama i stade njime mahati, lamatajući svojom krupnom rukom gore-dolje kao da raspiruje grumen vlažna ugljena. U nekom je trenu gospa Hortense otvorila oči i prošarala njima prostorijom brzim pokretima jabučica - pa se okamenila od užasa kad je shvatila da ništa ne vidi, čak ni Zorbu koji ju je rashlađivao mašući šeširom. Tmina kroz koju je nazirala nekakva izobličena bića nalik čudovištima od plavičastih isparenja, njihovim razjapljenim raljama, rukama nalik kandžama, crnim krilima... ispuni ju krajnjim strahom - zabila je nokte u jastuk natopljen njenim suzama, slinom i znojem, te prostenjala:

— Neću da umrem! Ne želim umrijeti.

Ali, dvije su seoske narikače, dočuvši u kakvom je stanju, upravo pristigle. Ušuljale su se u sobu, pa sjele na pod, leđima oslonjene na zid. Papagaj ih vidje, uputi im prijekoran pogled svojim studenim okom, te ispruži vrat i zakriješta „Canav...“ -ali ga Zorba presječe zamahnuvši ručetinom put krletke.

— Neću da umrem! Ne želim umrijeti... — opet se oglasila sirena na izdisaju.

Uto dva golobrada momčića, preplanula od sunca, proviriše kroz otškrinuta vrata i zagledaše se u bolesnicu na postelji.

Kao da bjehu zadovoljni viđenim, namignuše jedan drugom i nestadoše. Ubrzo smo saznali o čemu se radilo: kroz prozor se začu uzbuđeno kokodakanje i lepet kokošnjih krila - netko ih je očito lovio dvorištem.

Prva narikača, stara Malamatenia, obrati se svojoj družici:

— Vidje li ih, tetka Lenio... vidje li vragova? Pohitali, prokletnici gladni. Sad će njenim kokošima zakrenuti vratom i izjest' ih. Sva se seoska gladomrč, ništarije i protuhe, u dvoru okupiše... još malo pa će sve opelješit'.

Potom pošutje trenutak, pa će nesretnici na samrti:

— 'Ajđ', umiri, prijoo... što prije možeš — prošišta nestropljivo. — Puštaj duše, ne oklijevaj. Da i nas dvije nešto zapadne.

— Bog-istina, majko Malamatenijo — oglasi se tetka Lenio, nabravši bezuba usta nalik prorezu među sparušanim obrazima — ne čine oni momci ništa loše. Ako se 'oćeš najest', ukradi - ako oćeš nešto steć', otmi... vazda mi je tako mati govorila. Aj'mo mi otaljat' naše tužbalice što prije možemo, pa jomit' štogod riže i šećera, kakvu tavu ii' zdjelu... da bi nam jadnica ostala blagoslovljena u sjećanju. A 'ko bi izjeo njezine kokoši i kuniće, kad nema nikoga svoga? 'Ko bi popio njezino vino, naslijedio posteljinu i češljeve, poslastice i ostalo? 'Ko... što misliš, majko Malamatenijo? Neka mi Bog 'prosti, ma ću i ja uzet' nekoliko stvarčica za se!

— Pričekaj malo, draga... bez preše — Malamatenia će položivši šaku na podlakticu tetke Lenio. — I ja sam na isto nadošla... ne kanim te ometat', ali pričekajmo dok dušu ispusti.

Za to je vrijeme bolesnica na umoru krajnjim naporom rukama tražila nešto pod jastukom - bješe to maleno raspelo od ulaštene bjelokosti, što ga je tamo stavila kad je shvatila da joj se loše sprema, jedva ga pronašavši na dnu škrinje među vezenim bluzama, plišanim vrpcama i inim drangulijama. Krist joj očito bješe lijek samo za slučaj teške bolesti - ni najmanje potreban ni koristan u vremenima zabave, uživanja u jelu, piću i vragolijama u postelji. Napipavši ga konačno, posljednjom snagom ga je izvukla ispod jastuka i privila na grudi posve mokre od znoja.

— Isuse dragi... dragi moj Isuse... — šaptala je zaneseno, pritišćući križić na prsa poput posljednjeg ljubavnika.

Njezine riječi, izrečene pola na grčkom, pola na francuskom, a pune nježnosti i topline, silno uznemiriše papagaja! Osjetio je da njegova gazdarica govori

drugačijim tonom - onim što ga se sjećao iz dugih besanih noći, pa naglo živnu i zakriča promuklo poput ostarjela pijetla:

— Canavaro! Canavaro!

Zorba ga ovoga puta nije natjerao da umukne - gledao je madame Hortense kako plače i ljubi raspelo dok joj se neočekivana blagost razlijeva beživotnim licem.

Uto se vrata otvoriše - stric Anagnosti uđe tiho, s kapom u ruci. Prišao je bolesnici, spustio se na desno koljeno i naklonio.

— Oprosti mi, draga gospo — reče skrušeno — a tebi će Bog. Oprosti mi ako sam ti nekad uputio grubu riječ. Znamo mi muški to... Oprosti.

Draga ga gospa, međutim, nije čula nit' vidjela - ležeći smirena kao da tone u neizrecivu sreću. Sva su njezina iskušenja prošlost bila: staračke nevolje, sve poruge i uvrede što ih je ikad otrpjela, tužne večeri što ih je provela sama na svomu pustom pragu, pletući debele vunene čarape. Prošlost bješe i vrijeme u kojem je ta elegantna Parižanka bila izazovna žena kojoj muškarci nisu mogli odoljeti, koja je - u svojim blistavim godinama - natjerala četiri velesile da kleknu preda nju i da ju pozdrave svojim ratnim brodovljem!

U njenim uspomjenama more modro bješe, valovlje urešeno bijelim krestama, bojni su se brodovi ljuljuškali usidreni u zaljevu, a raznobojne zastavice vijorile na svim njihovim jarbolima. U zraku se osjećao miris prepelica i lososa sa žara, kandirano voće u kristalnim se zdjelama raznosilo po stolovima, a čepovi s butelja šampanjca letjeli su u nebo. Brade: crna, zlatna, riđa i sijeda - svaka namirisana svojim parfemom... mošusom, pačulijem, kolonjskom vodicom i onim mirisa ljubičica... a potom se zatvaraju metalna vrata brodskih kabina, navlače teški zastori i pale svijeće. Madame Hortense zatvara oči: sve ljubavi njezinog života, sav njezin život u mukama - o, Bože svemogući! - ne potraja dulje od sekunde.

Selila se s koljena na koljeno, sklapala ruke oko zlatom urešenih odora, uranjala prstima u one namirisane brade - a imena svojih admiralskih ljubavnika popamtila je koliko i papagaj. Samo Canavarovo, jer on najmlađi bješe, a i jedini čije je ime njezina ptica umjela izgovoriti, dok imena ostalih - zamršena i teško izgovorljiva - bjehu stoga i zaboravljena.

Madame Hortense još je jednom duboko udahнула, priljubljujući malo raspelo uza se.

— Moj Canavaro, mali moj Canavaro — mrmijala je u deliriju, pritišćući križić uz mlohava prsa.

— Počinje buncať, ne zna što zbori — tetka Lenio će kao za sebe. — Mora da je ugledala svog anđela čuvara, pa se prestrašila. 'Aj'mo mi razvezat' marama i prič' odru.

— Što!? Zar te nije od Boga strah? Ti bi da počnemo naricat' nada njom još živom? — prekori ju majka Malamatenia.

— Ha... majko Malamatenijo — uzvratí Lenio mrzovoljno — ti bi da čekamo dok ne pusti zadnji 'ropac, da ne mislimo na ono u njezinoj škrinji, odjeću i stvari što ih ima u kredencu, na kokoši i kuniće! E, ne valja tako - zna se što je prvo!

Tetka Lenio nato se diže s poda - majka Malamatenia rogo boreći za njom, a zatim obje potom razvezaše rupce i razba-rušiše prstima svoje prorijeđene sijede pramenove, te se primiše svaka za jednu stranu postelje. Tetka Lenio potom dade znak za početak naricanja, ispustivši dug krik svojim raspuklim glasom, jezovit i bolan, da čeljadetu ledene srsi niz kičmu krenu.

— llllllll...!

Zorba odjednom dođe sebi, skoči bijesno te dograbi obje za raščupane kosurine i povuče ih od bolesničnog kreveta.

— Začepite gubičine, vrane proklete! — izdera se na njih.

— Zar ne vidite da je još živa? U paklu gorjele!

— Vještac stari... i budaletina! — pobuni se majka Malamatenia, vezujući rubac.
— Da mi je samo znat' otkud njega vrag nanese da nas ometa, glupan stari!

Gospa Hortense, posve malaksala stara sirena, ipak bješe čula krik uza svoj ležaj, jer ponovi:

— Neću da umrem! Ne želim umrijeti...

Ponovo turobna, otkrivala je izrazom lica da je njezino priviđenje izbljedjelo - admiralske lađe potonule, pečeni fazani, šampanjac i namirisane brade iščezli, a ona iznova pala u smrdljivu postelju... na kraju svijeta. Pokušala se pridići, kao da se želi oteti odru na kojem gasne, ali se svalila natrag, te opet očajnički zabugarila:

— Neću da umrem! Ne želim umrijeti...

Zorba se nagnuo i dodirnuo joj čelo svojom velikom kvrgavom šakom, te joj odmaknuo pramenove kose što su se lijepili uza znojne sljepoočnice; njegove sitne oči ptice grabljivice ispuniše se suzama.

— Ne kukaj, dušo... ne plači — mrmljao je. — Ja sam tu, Zorba. Ne boj se.

Kao da joj se čudna vizija odjednom povratila - golem modrozeleni leptir natkrilio je njezinu postelju - starica na samrti primila se za Zorbinu ruku, pa zatim ispružila svoju i zagrlila ga nagnutog nad nju. Usne joj se pokrenuše...

— Canavaro moj... mali moj Canavaro...

Raspelce pritom pade s jastuka na pod i razbi se u stotinu krhotina - a u dvoru se začu muški glas:

— 'Aj'mo operušat' kokoši. Uzavrela je voda!

Sjedio sam u kutu sobe, zanijemio, očiju orošenih suzama. To li je život, pomislih, sazdan od uspona i padova, nedosljednosti i oguglalosti, bremenit pokvarenošću... nemilosrdan.

Ti primitivni kretske seljaci oko dogorjele kabaretske pjevačice kanda nisu od ovoga svijeta - neljudski se raduju njevoj smrti, kao da nije bila ljudsko biće, nego čudna velika ptica koja je na njihov otok s neba pala, polomivši krila, pa se okupiše na obali pod selom kako bi ju gledali dok umire. Kao da bješe ostarjela čaplja, angorska mačka ili tuljanica.

Zorba nježno maknu ruke gospe Hortense sa svoga vrata i diže se na noge, blijed kao kreč. Obrisao je oči vanjskim stranama šaka i pogledao bolesnicu, ali ništa ne vidje - pa ih još jednom obrisa... a tada ugleda jedino kako ona grči svoje beživotne noge pod pokrivač i iskrivljuje usta u nastupu straha. Sva se protresla jednom, dvaput... a tada joj pokrivač spuznu na pod i ukaza joj se polugolo tijelo, naduto i obliveno znojem, kože posivjele i osute zelenkasto-žutim mrljama. Ispustila je potom kreštav prodoran krik poput ptice kad joj presijeku vrat i ukočila se širom otvorenih očiju, staklasta sjaja, punim užasa.

Papagaj je skočio na dno svoje krletke, primio se kandžama za šipke i netremice popratio pokret Zorbine ruke kada je, neopisivom nježnošću, spustio očne kapke njegove gospodarice.

— 'Aj'mo sad! Mrtva je! — uskliknu majka Malamatenia prišavši hitro pokojničinoj postelji. Obje narikače zbaciše marame s glava, opet raščupaše kosu i počеше vrištati njišući se naprijed-natrag, udarajući se u prsa grčevito stisnutim šakama. Postupno ih je to ritmičko gibanje uvelo u hipnotičko stanje, iz

dubina pamćenja navriješe nekadašnje im vlastite boli, srca im se prolomiše tugom i odjeknuše tužbalice žalosne i strašne.

Ne žaluj što ćeš pod ledinu leći...

Ne tuguj što sad je Stiks ti prijeci...

Zorba izađe u dvorište - nije se branio od suza, ali nije htio plakati pred ženama. Sjetih se kako mi je jednom rekao. „Ne stidim se ja zaplakat', ali samo pred muškima. Među nama ima nekakva jedinstva, jel' da? - pa nije sramota. Ali, pred ženama muškarac uvijek treba hrabrost pokazat', jer kad bi' i mi počeli suzit' k'o one, što bi bilo s tim jadnim bićima? Smak svijeta! “

Pridošle starice oprale su tijelo madame Hortense vinom, presvukle ju u čistu odjeću nađenu u škrinji, te izlile po njoj cijelu bočicu kolonjske vode. Uto iz obližnjega vrta doletje roj muha koje joj položiše jajašca u nozdrve i oči te u uglove usana.

Noć se primicala. Nebo prema zapadu bješe prelijepo vedro, samo je poneki paperjast oblak uokviren zlatnim odrazom sunca plovio sve tamnijim modro-rumenim nebom, mijenjajući oblik u visinskom vjetru, pa tako čas bješe brod, čas labud, a onda fantastično čudovište od pamuka i raščešljane svile. Kroz trstiku na rubu dvorišta naziralo se more, valovito i pozlačeno odsjajem neba.

Dvije tuste svrake sletješe s obližnje smokve i krenuše tamo-amo dvorom, ali ih Zorba poplaši bacivši se ljutito put njih kamenom. U drugom su kraju dvorišta seoski lešinari pripremali veliku gozbu: iznijeli su pokojničin kuhinjski stol, te narezali nađeni kruh, razdijelili si tanjure, viljuške i noževe, a iz podruma donijeli demejanu vina - kako bi zalili kokoši što su se već kuhale u loncu. Izgladnjeli, a sretni, blagovali su i pili, nazdravljajući i kucajući se čašama.

— Bog da joj dušu spasi! A za sve počinjeno da joj i pokoru oprostí — reče jedan, a drugi će:

— Svi joj se ljubavnici anđelima stvorili i dušu joj u nebo uznijeli!

— A vid' staroga Zorbe! — Manolakas će podrugljivo. — Gađa svrake kamenjem. Ej, pa on je sad udovac! Čuj, Zorba! Dođi popit' s nama, zemljače... u spomen na tvoju draganu.

Kad se okrenuo, Zorba vidje krcat stol, upravo skuhane kokoši u zdjelama, vino kako se iskri u čašama i kršne, suncem opaljene muškarčine sa crnim maramama na glavama - drčne i mladolike.

— Zorba, Zorba! — čuh ga kako mrmrlja sebi u bradu. — Sad se pokaži od kakvog si materijala!

Prišao je razuzdanoj skupini, te prihvatio čašu - pa ju istrusio naskap, potom drugu, treću... a zatim pojeo kuhani batak. Nešto su mu govorili, ali nit' ih je slušao, niti im odgovarao - bez ijedne riječi halapljivo je gutao goleme zalogaje, jednako i pio na dušak, a pogleda stalno uprta put vrata sobe u kojoj su narikače nizale jadikovke nad pokojnicom na odru. Povremeno bi se naricanje prekidalo, pa bi se začulo otvaranje ladica i vratašca ormara - s vremena na vrijeme i poneki osoran glas, prijekoran, svadljiv, zatim larma kao da se netko potukao, te opet krici i leleci, jednolični i puni očaja, nalik brujanju pčelinjeg roja.

Vidjeh kako narikače svako malo pretražuju pokojničino pokućstvo, uzimajući sve što im pod ruku dođe... šećer, kavu, rahat-lokum; majka Malamatenia strpala je nekoliko kockica te slastice u bezuba usta i potom se oglasila muklim naricanjem -kroz zalogaj. One dvije babe koje su presvukle umrlu pelješile su njezinu škrinju, vadeći iz nje i trpajući u njedra rupčiče od damasta i lanene ručnike, svilene čarape i podvezice - vraćajući se nakon svake krađe k postelji preminule i križajući se nad njom.

Vidjevši što se događa, majka Malamatenia je pobješnjela; prosiktala je tetki Lenio da nariče sama dok ona nešto ne sredi - i zarila se objema rukama u škrinju. Nije više bogznašto bilo u njoj: komadi starog satena, staromodna ljubičasta haljina, još starije crvene sandale, slomljena lepeza, onaj Zorbin suncobran iz Kandije i, posve na dnu, admiralski trorogi šešir - davni dar Bubulini, tko bi znao od koga i gdje. Valjda ga je ponekad, u samoći, stavljala na glavu da se prisjeti stare slave i sama se sebi divi videći se u zrcalu.

One starice potom odoše, a tetka Lenio iznova se lati naricanja, busajući se u grudi u ritmu žalopojke. Zorba se vratio, pogledao mrtvu sirenu opruženu posteljom, već posve mrtvački pozelenjelu - ruke joj bjehu prekrížene na prsima, baršunasta vrpca oko vrata, a lice prekriveno muhama.

— Šaka zemlje — čuh ga kako šapće. — Pregršt blata koja je gladna bila... smijala se, ljubila. Gvalja gliba koja je lila ljudske suze. A sad? Koji li nas vrag donosi na zemlju... i koji li nas vrag s nje odnosi?

Pljunuo je rezignirano na pod i sjeo na škrinju. Vani, u dvoru, mlađarija se hvatala u kolo; naime, i liričar Fanurio konačno je došao, pa maknuše stolove ustranu, te razmjestiše kantu za petrolej, umivaonik i košaru za prljavo rublje kako bi bilo mjesta za ples. Pojaviše se i seoski starješine: glavar Anagnosti u bijeloj košulji i s kvrgavim štapom u ruci, Kondomanolio, usaljen i prljav, zatim učitelj s pernicom zataknutom za pojas i perom sa zelenim držalom za uhom -

samo je stari Mavrandoni nedostajao; nakon ubojstva udovice odmetnuo se u planine.

— Veseli me da vas vidim! — reče stric Anagnosti dižući ruku da pozdravi okupljene. — Veseli me i da uživate, Bog vas blagoslovio! Ali, ne vičite... ne smijete glasni bit', jer mrtvi čuju. Mogu mrtvi čut', imajte na umu, itekako mogu.

Kondomanolio je objasnio zašto su došli:

— 'Oćemo popisat' pokojničinu imovinu, kako bi je podijelili siromasima. Vi ste se, vidim, do sita najeli i napili do mile volje, i neka vam to bude dosta. Da niste sve počistili, jer...! — zaprijeti on podignutim štapom.

Ali, u taj se čas za njima trojicom pojavi desetak odrpanih žena, prljave kose i bosih nogu - a svaka s praznom vrećom pod rukom i sepetom na leđima. Nahrupile su u dvor, gurajući se bez riječi.

Stric Anagnosti, okrenuvši se kad ih je ugledao, oštro se obrecnu:

— Odbijte! Što bi' vi... čoporu cigančura? Opustošile sve, ha? Odbijte, kad kažem. Sve ćemo lijepo popisat', stvar po stvar, pa onda podijelit' među sirotinjom, pošteno i kako treba.

Učitelj je izvadio tintarnicu dotada zadjenutu za pas, uzeo list čista papira i krenuo put pokojničina dućančića da otpočne popis. Ali, u tom se trenu začula zaglušna buka - kao da netko lupa limenkama, šalice se lome udarajući jedna o drugu ili kalemi konca padaju s polica - a kuhinjom se prolomi žestoka lupa lonaca, tanjura i pribora za jelo.

Stari je Kondomanolio uletio tamo vitlajući štapinom -ali što je mogao: starice, starci, dječurlija... već su bježali kroz vrata, iskakali kroz prozore, bacali se s balkona, a svatko noseći ono što je bio u stanju zgrabiti: zdjelu, tavu, madrac, kunića... dok neki na kraju izvadiše i sobna vrata iz okvira, pa s njima na plećima niz ulicu. Mimiko je uzeo pokojničine salonske cipele, povezao ih uzicom i prebacio oko vrata - pa se činilo da mu gospa Hortense sjedi na ramenima, a od cijele nje i svega na njoj vidljive samo pohabane salonke.

Učitelj je, mršteći se i negodujući, vratio tintarnicu za pojas, smotao papir na kojem ne bješe ni slovca ispisao, te bez riječi - više nego zgrožen - prekoračio prag dvorišnih vrata i otišao kući. Siroti stari Anagnosti uzalud je vikao na čeljad da prestane otimati i razvlačiti tuđe, stalno mašući štapom.

— Stid vas i sram bilo! Kakva li bruke!... A mrtvi čuju, ne zaboravite!

— Da odem pozvat' popa? — upita ga Mimiko.

— Kakva popa, glupanel!? — bijesno će Kondomanolio.

— Katolkinja je bila, zar nisi nikad vidio kako se križa? Cijelom šakom... k'o i ostali nevjernici. Aj'mo mi nju što prije zakopat', dok se svi ne usmrđimo i da ne zagadi nam cijelo selo.

— Sva se crvima puni, tako mi samoga Svetog Križa! — Mimiko će užasnut, krsteći se po nekoliko puta.

Stric Anagnosti, seoski poglavar, kimnu zdvojno glavom te mu reče:

— Što je tu čudno, blesane? Prava je istina da je čovjek pun crva od dana kad se rodi, samo što ih ne vidimo... a kad osjete da se čeljade usmrđuje, nagru iz svojih rupa - bijeli poput onih crvića u pokvarenu siru.

Zvijezde se pojaviše na nebu, kao da vise obješene o svod, nalik treperavim zvončićima što se množe ne bi li ispunili svu nebesku tminu. Zorba bješe skinuo krletku s papagajem sa čavla nad pokojničinom glavom. Ptica-siroče stisla se u kutu kaveza, unezvijereno promatrajući sve oko sebe - a ništa ne razumijevajući; konačno zavuče glavu pod bilo i stade se tresti od straha. Kad je Zorba spustio krletku na pod, papagaj se trgnu i pruži vrat kao da će nešto reći - ali ga on ušutka po kazujući mu rukom da miran bude i govoreći mu tronuto da ga utješi:

— Tiho... tiho! Ideš sa mnom.

Nagnut nad umrlu, netremice je promatrao lice - u nekom se trenu, onako suha i stisnuta grla sagnuo kao da će ju poljubiti, ali odustade.

— Aj'mo odavde, za ime Božje! — reče poluglasno, te dohvati kavez s papagajem i kroči u dvorište; vidjevši me uz kapiju, priđe i uhvati me desnicom za mišku, pa će još jednom turobno - naoko smiren, ali dršćući usnama:

— Aj'mo...

— Svi moramo ovako — kazah rezignirano

— E, jesi me utješio, gazda! 'Ajdemo

Trenutak samo rekoh videći da se seljaci spremaju odnijeti leš. — Red je da pričekamo ukop. Kao da se ne možeš strpjati koju minutu.

A dobro pristao je, spustio papagaja u krletci na tlo i prekrižio ruke.

Iz pokojnicine sobe najprije izađoše stric Anagnosti i Kondomanolio, obojica gologlavi i križajući se - a za njima četvorica od onih plesača s travanjskim ružama zataknutim iza uha, napola pijani i dobre volje; svaki je primio po jedan ugao avlijskih vrata na koja položiše tijelo umrle sirene. Slijedio ih je liričar s glazbalom u ruci, potom još desetak muškaraca, dobrano nakresanih, teturajući pijano u tišini, te pet ili šest žena, s prigrabljenim posuđem, rubeninom, stolcima... Na kraju je povorke išao Mimiko, s pokojničnim salonkama, izlizanih peta, na uzici oko vrata.

— Ubojice! Ubojice! Ubojice! — klicao je sveudilj radostan zbog otkrića prave riječi.

S valovita mora dopirao je vruć i vlažan vjetar - raznoseći vedro-sarkastičan glas liričara Fanurija koji se oglasio u toplu sumraku:

O sunce, zašto li hitaš tako... nestajuć' za obzorom zlatnim?

— 'Aj'mo! — nestrpljivo će Zorba. — Svemu je kraj.

24

Šutke smo krenuli uskim seoskim ulicama. Svjetla ne bješe ni u jednoj kući - vidjele su se samo njihove mračne sjene. Negdje je lajao pas, vol se iz neke staje čuo, a iz daljine je vjetar donosio radosno zveckanje praporaca s gudala lire, nalik zaigranim vodama šedrvana.

— Zorba — rekoh da razbijem taj težak muk — koji je ovo vjetar... notus?

Zorba, kročeći preda mnom s papagajevom krletkom u ruci poput fenjera, ništa ne odgovori; obratio mi se tek kada siđosmo na našu obalu:

— Zar nisi gladan, gazda?

— Ne, Zorba... nisam gladan.

— A jesi li pospan?

— Ni to.

— Nisam ni ja. Da posjedimo malo na žalu?... Nešto bi' te pit'o.

Obojica smo bili umorni, ali nijedan od nas nije htio na počinak: nismo se mogli lišiti gorčine nekoliko posljednjih sati, a san nam se činio kao bijeg u vrijeme opasnosti. Odista, sramili smo se otići u postelju.

Sjeli smo uz more. Zorba je stavio kavez s pticom među koljena i neko vrijeme šutio, dok se uznemirujuća tvorevina ukaza na nebu nad planinom - čudovište s bezbroj očiju i zavojitim repom. Povremeno bi se neka zvijezda otrgla s neba i propala mračnim svodom.

Zorba se zagledao u nebo, obuzet ushitom kao da takvo nešto vidi prvi put.

— Što li se događa tamo gore? — promrmljao je, a trenutak kasnije odvažio se i progovoriti.

— Možeš li mi reć', gazda — počeo je dubokim i ozbiljnim glasom — što li to sve znači? 'Ko je njih stvorio... i zašto? A, povr' svega — mješavinom će ljutnje i straha — zašto ljudi umiru?

— Ne znam, Zorba — odgovorio sam posramljen kao da mu nisam umio odgovoriti na najjednostavnije pitanje, nešto najtemeljnije... što nisam znao objasniti.

— Ne znaš?! — zapanjio se, razgrogačivši oči u čudu - baš kao one noći kad sam priznao da ne umijem plesati.

Pošutio je časak-dva, a onda je provalilo iz njega:

— A sve te proklete knjižurine što ih čitaš... kakva vajda od njih? Zašto ih uopće čitaš? Ako to ne kažu, što ti onda uopće kažu?

— Govore o zbunjenosti čovječanstva time što nema odgovora na pitanje što si ga upravo postavio, Zorba.

— Dovraga čovječanstvo i njegova zebnja! — uzviknuo je udarivši u očaju nogom o tlo.

Od njegova se glasa papagaj probudio i zakričao, kao da upomoć zove:

— Canavaro! Canavaro!

— Umukni! I ti... — izderao se Zorba na nj, udarivši rukom po krletci; potom će opet meni:

— ‘Tio bi da mi kažeš otkle smo došli i gdje idemo. Svih tih godina otkako izgaraš gutajući te čarobne knjižurine - valjda si prožvak’o pedese’ tona kartušine, a što si iz nji’ svih naučio?

U njegovom je glasu bilo toliko patnje da mi se srce ovilo tugom; zaista, kako sam silno želio da mu mogu odgovoriti! Osjetio sam u dubini bića da najviše što čovjek može doseći nije Znanje ni Vrlina, Dobrota ni Pobjeda, nego nešto mnogo veće, herojskije ali i beznadnije: Sveti Strah!

— Ne možeš odgovorit? — Zorba će uznemireno.

Pokušao sam mom sudrugu objasniti što podrazumijevam pod Svetim Strahom.

— Mi smo mali crvi, Zorba... poput sitnih gusjenica na listićima golema stabla. Taj mali list je Zemlja, ostali su listovi nebeska tijela što ih noću vidiš da putuju svodom. A mi se krećemo na tom našem listiću, proučavajući ga pažljivo i puni strahopoštovanja. Omirišemo ga, pa nam ponekad diši, a drugi put smrdi. Kušamo ga i nalazimo da je jestiv, a kad ga udarimo, plače kao ljudsko stvorenje...

— Neki ljudi, oni smjeliji među nama, dopru i do ruba tog listića, odakle se nazire samo kaos. Zadrhtimo pitajući se kakva je strašna provalija pod nama. U daljini čujemo šum drugog lišća našega golemog stabla, osjećamo kako sokovi naviru u naš list iz korijena i srca nam se nadimaju u grudima. Ali, nagnuti nad zastrašujućim ponorom, drhtimo od straha svim tijelom i dušom. U tom trenutku začinj se...

I tu sam stao - jer sam htio reći kako u tom trenu nastaje poezija, ali sam znao da Zorba to ne bi razumio, pa stoga stadoh.

— Što se začne, što počinje? Zašto si ferm’o? — upitao je tjeskobno.

— ...počnje ogromna opasnost, Zorba. Neke spopadne vrtoglavica, druge obamrlost, treće strah golemi, pa, u potrazi za odgovorom kojim bi osnažili srca, kažu: Bog! Neki opet, sa samoga ruba tog lista, zure u provaliju staloženo i hrabro, te kažu: Sviđa mi se to.

Zorba je neko vrijeme duboko razmišljao, upinjući se da shvati.

— Znaš — oglasio se konačno — svakoga trena mislim o smrti. Pomislim na nju i nije da me strah, ali nikad neću reć’ ni da mi je draga. Ne, nije... ni najmanje! Ne mirim se s njom!

Časak-dva je utihnuo, pa će opet:

— Nisam ti ja od oni' koji će sagnut' šiju k'o ovca i reć' Haronu: „Reži mi grkljan, Harone gospodaru - 'oću pravo u raj!“

Sluša sam ga itekako usplahiren. Koji li ono mudarc bješe koji je upućivao učenike da se dragovoljno podvrgnu onom što zakon ište?... Eda bi uskliknuli da! Nužnomu i Neizbježno pretvorili u nešto učinjeno njihovom slobodnom voljom, jer je to jedini čovjekov put do oslobođenja - jadan i bijedan, ali drugog ne imade.

A što biva s pobunom? Ponosnim donkihotskim uzvratom čovječanstva radi pobjede nad nuždom i podvrgavanja izvanjskih zakona onima unutaršnjim, zakonima duše... da se zaniječe sve što jest i stvori novi svijet po zakonima nečijega vlastitog srca, zakonima suprotnim neljudskim regulama prirode - da se izgradi novi svijet, čišći, bolji i moralniji od onoga koji sada postoji?

Zorba mi je uputio dug pogled, te - spoznavši kako mu nemam više što kazati - podigao krletku s papagajem brižno kao da pazi da ga ne probudi, spustio ga pored glave i opružio se po žalu.

— Lako noć, gazda — reče. — Dosta je bilo!

Od Afrike je puhao jak južni vjetar, potičući rast voća i povrća na Kreti, kao i pupanje djevojačkih grudi. Osjećao sam ga na čelu, usnama i vratu - baš kao i plodovi, moj je mozak bujao i bubrio. Nisam mogao, a niti htio, spati... a ni o čem ni razmišljao nisam. Te sam tople noći samo osjećao da netko, nešto... dozrijeva u meni, doživljavao sam najzačudnije iskustvo: vidjeh mijene u samom sebi. Ono što nam se obično zbiva u najtamnijim dubinama utrobe ovoga se puta događalo na javi, pred mojim očima. Čučeći uz more, promatrao sam to čudo u nastajanju.

Zvijezde u neko doba izbljedješe, nebo se osvijetlje, a na toj se zorom obasjanoj pozadini pojaviše - kao da bjehu minucioznim perom nacrtani - planine, drveće i galebovi. Novo se jutro rađalo.

Nekoliko dana prođe, tijekom kojih je žito počelo zoriti: klasje se sunovratilo od težine zrna, cvrčci s maslinovih stabala proparaše zrak, a blistavi kukci zabrujaše u ognjenu svjetlu. S mora se dizala izmaglica...

Zorba je iz dana u dan zorom šutke polazio u planinu - posao oko podizanja žičare približavao se kraju. Svi su stupovi bili na svojim mjestima, čelično uže protegnuto i koloturi pričvršćeni. Zorba je dolazio s posla u sumrak, posve iscrpljen. Naložio bi oganj i pripremio nam večernji obrok, pa bismo blagovali. Pazili smo da ne razbudimo demone koji su mirovali u nama: smrt i strah, pa

stoga nijednom nismo razgovarali o udovici, gospi Hortense ni Bogu. Samo bismo u mrtvoj tišini pogledima lutali morem.

Zbog Zorbina muka, u mom se biću opet javiše vječna, a zaludna pitanja - grudi mi se iznova ispuniše tjeskobom. Sto je ovaj svijet uopće? upitah se. Koja mu je svrha i čime ju mi možemo poduprijeti za trajanja naših beznačajnih života? Po Zor-bi, smisao čovjeka i materije uopće jest da porađa radost - drugi bi rekli da stvara duh, ali je to na drugoj razini jedno te isto. Ali zašto? S kojim razlogom? Jer, kada se tijelo raspadne, ostane li išta od onoga što smo nazivali dušom? Ili ne ostaje ništa, pa naša neutaživa žudnja za besmrtnošću ne izvire iz činjenice da smo besmrtni, nego iz toga što u našim kratkim životima služimo nečemu besmrtnom?

Jednog sam jutra ustao i umio se - a i zemlja, činilo se, upravo bješe poranila i ritualno se oprala, jer je sva blistala kao da iznova nastaje. Pođoh u selo: slijeva mi bješe mirno more boje indiga, a zdesna se u daljini ljeskahu žitna polja - nalik armiji procvaloj bezbrojem zlačanih kopalja. Prođoh kraj smokve Naše Mlade Gospodarice, osute zelenim lišćem i sitnim plodovima, žurnim korakom obiđoh udovičin vrt - nisam imao snage ni osvrnuti se - te uđoh u naselje.

Hotelčić gospe Hortense bješe opustošen i napušten, bez vrata i prozora, pa su psi slobodno lunjali po dvoru i praznim prostorijama. Iz sobe smrti nestalo bješe postelje, ormara i svih stolaca - samo u jednom kutu ostade iznošena papučica izlizane pete, s olinjalom crvenom kitom... čuvajući, svojom izobličenom formom, uspomenu na stopalo negdašnje vlasnice. Tako se jedna papučica, s više sućuti nego ljudski um, opirala zaboravu voljene noge koja ju je razgazila.

Bilo je već kasno kad sam se vratio - Zorba već bješe užegao oganj i pripremao se kuhati, a kad je podigao pogled i prostrijelio me očima, odmah je znao gdje sam bio. Namrštio se i nakon toliko dana šutnje te je večeri odriješio srce, te iznova progovorio.

— Patim li, patim, gazda — reče kao da se opravdava. — Srce mi se cijepa, a ionako je već cijelo u ožiljcima i brazgotinama od silnih ranjavanja... premda se u hipu skrpi, pa se rane ne vide. Sav sam prekriven zaraslim ranama, gazda. Zato i mogu toliko podnijet'.

— Kanda si zaboravio sirotu Bubulinu, Zorba — rekoh mu za me ponešto grubim tonom.

Očito sam ga razdražio - uzvratio mi je povišenim glasom:

— Novi puti, nove nakane! — obrecnuo se. — Zauvijek sam prest'o mislit' na ono što se zbilo jučer, kao i pitat' sama sebe što će se zbit' sutra. Samo mi je do

onog što se danas događa, ovoga trena, stalo... pa kažem samu sebi: „Sto radiš u ovom času, Zorba?“ „Spim.“ „U redu, slatko spavaj!“ „A što sad činiš, Zorba?“ „Radim!“ „E, pa radi - i to dobro.“ „A sad, Zorba, čime se sada baviš?“ „Ženu ljubim!“ „Pa, ljubi je, Zorba! I na sve zaboravi dok to činiš; ničega drugog nema na zemlji, samo ti i ona! Samo daj...“

Malo je zastao, pa ubrzo nastavio:

— Znaš, dok je živa bila... Bubulina... nikakav Canavaro nije joj priuštio onoliko zadovoljstva koliko sam ja, ocvali Zorba, kost i koža od čovjeka. A znaš zašto? Zato jer je svaki Canavaro, od svih koji su je ljubili, za to vrijeme mislio o svojoj floti, svom kralju, svojoj Kreti, svom ordenju - i svojoj ženi. A ja bi' na sve zaboravljao, što je ona znala, stara protuha! Jer, prava žena - poslušaj ovo, uzdam se da će ti valjat' - više zadovoljstva doživljava od onog što pruža, nego od onoga što od muškarca dobiva!

Kleknuo je da bi dodao drva na vatru i opet zašutio. Gledao sam ga osjećajući kako me oblijeva osjećaj sreće: tih sam se minuta na pustoj obali osjećao sve jednostavnijim ljudskim bićem - i sve bogatijim temeljnim ljudskim vrijednostima. Sine mi kako su naši obroci svake večeri nevjerojatno nalik uvarcima što ih mornari pripremaju kad se iskrcaju na neznanu žalu: skuhani od ribe, školjaka, luka i mnogo papra - ukusniji od svakoga drugog jela i bez premca po hranjivosti čovječjem duhu. Odista, tu - na kraju svijeta - Zorba i ja bjesmo poput dvojice brodolomnika.

— Prekosutra pokrećemo našu žičaru — reče Zorba, vraćajući se toku svojih misli. — Ne hodim ja zemljom više! Post'o sam biće uzduha, osjećam kolature pod pazusima.

— A pamtiš li, Zorba, mamac što si mi ga dobacio u onoj pirejskoj konobi... kojim si me dobio na udicu? — upitah ga.

— Reče da pripremaš izvrsne čorbe, a, vidiš, one su mi najdraža hrana. Kako si to znao?

Zorba odmahnu glavom uz nešto podsmijeha:

— Nemam pojma, gazda. Eto, tako mi palo na um, jer si sjedio onako u kutu krčme, mučaljiv i suzdržan, nagnut nad knjižicu pozlaćena hrbata, pa ne znam... učinilo mi se da bi rado čorbe. Nadošlo mi tek onako, nema se tu što razumjet'.

Rekavši to, odjednom se nagnuo put vrata - osluškujući.

— Šuti! — tiho će. — Ne'ko dolazi.

Odista, začuli smo nečije brze korake i teško dahtanje čeljadeta koje hita - i odjednom se u okviru vrata, obasjan titrajima plamena, ukaza monah u poderanoj mantiji, gologlav, riđe brade i brkova... od kojeg je dopirao jaki vonj petroleja.

— Ti, oče Zaharija?! — uskliknu Zorba. — Što li te dovelo u takvo stanje?

Kaluđer se sruči na tlo uza sam oganj, drščući donjom vilicom - na što se Zorba nagnu nada nj, namignuvši mi.

— Jesam! — reče kaluđer.

— Evala, brate! — oduševljeno će Zorba. — Sigurno ćeš sad u raj, ne gine ti! I to ćeš uč' s kantom petroleja u rukama!

— Amen! — promrmlja kaluđer križajući se.

— Kako je bilo? Kada? Ajde, pričaj nam!

— Vidje' arhanđela Mihovila, brate Canavaro... i on mi naredi. Počuj kako to bješe: trijebio sam grah u kujni, sam... vrata zatvorena, a kaluđeri na večernjoj euharistiji. Mrtva tišina, tako da sam čuo ptičice kako vani poju... zvonko poput anđela. Sve bjeh pripravo, pa sam samo čekao... skrio kupljeni petrolej u grobljanskoj kapelici, pod samim presvetim oltarom, eda bi ga arhanđel Mihovil blagoslovio...

— I tako, jučer popodne trijebio ja grah, a raj mi sveudilj na umu... pa reko' u sebi: Kriste, Gospodaru, jel' da zaslužujem Kraljevstvo Nebesko? I da znaš, spreman sam navijeke trijebit' grah u rajskoj kujni! Eto, to sam mislio... i suze mi se slijevahu niz obraze. Kadli, odjednom začu' lepet krila nada mnom. Razumje' čijih i pognu' glavu tresući se od straha... a onda glas začu': „Zaharija, glavu gore i ne boj se!“... ma se ja ustreso' toliko da sam se po podu prostro. „Gore glavu, Zaharija!“ opet će onaj glas... te digo' ja glavu i vidje' - vrata otvorena, a na pragu arhanđel Mihovil, baš onakav k'o što je naslikan na vratima manastirskog svetišta...

— Isti, sa crnim krilima, crvenim sandalama i zlatnim oreolom - a jedino mu u ruci, mjesto mača, upaljena zublja. „Zdravo, Zaharija!“ on će ti meni... „Sluga sam Božji“, odvrati' ja, „što zapovijedaš? „Uzmi ovu baklju plamenu... i neka je Bog uza te!“ Pruži' ja ruku, osjeti' kako mi dlanovi gore, a arhanđel nestade. Samo ognjeni trag na nebu vidje', k'o kad zvijezda pada.

Monah obrisa znoj s lica - zamijetih da je posve probljedio i da cvokoće zubima kao u teškoj vrućici.

— A onda? — Zorba mu nije dao predaha. — Što je dalje bilo, Zaharija... pripovijedaj.

— U tom su času kaluđeri dolazili s večernje i polazili prema blagovaonici, a iguman, prolazeći pokraj mene, udari me nogom k'o pašče, našto se svi nasmijaše. Ništa ja ne reko', a za arhanđelom bješe u zraku ost'o vonj sumpora, ma ni'ko od njih to ne primijeti. „Zaharija, zar nećeš na večeru?“ upita me sakristan, ali ja ni da bi usta otvorio. „Anđeoska je hrana njemu dovoljna!“ reče Demetrios, onaj sodomist, našto se opet svi nasmijaše. A ja se nato digo' i pravo na groblje, te se baci' ničice pred arhanđela - satima sam osjeć'o njegovu nogu na mom vratu. Ali, meni to vrijeme ipak proletje brzinom munje, baš k'o što sati i stoljeća u raju prolaze. Ponoć dođe, sve se smiri... kaluđeri odođe na počinak. Ja se tada digo', prekriži' i poljubi' arhanđelovu nogu. „Ima da i' nema“, reko' u sebi, uze' petrolej, otvori' bidon i krenu'... noseć' svežanj skupljeni' krpetina.

— Noć, ljudi moji, mračna k'o mastilo! Ni mjesec ne bješe još izašao, pa u manastiru tmina k'o u paklu. A ja preko dvora, pa uza stube i tako do igumanove odaje - zali' ondje petrolejom vrata, prozore i zidove. Otrča' potom do Demetriosove ćelije, pa i nju zali' uzduž i poprijeko, zajedno s drvenim balkonom -baš k'o što si mi rek'o. Onda odo' u kapelicu, užga' svijeću na plamičku kandila pred Kristovim kipom, te potpali' oganj.

Ostavši bez daha, kaluđer potom zastade - očiju užarenih unutarnjim plamenom.

— Neka je slavljjen Gospod! — promrsio je zatim, križajući se. — Slava Gospodu u visini, manastir bješe sav u hipu ognjem zahvaćen. „Plamtite, ognji pakleni!“ povik'o sam tada što sam glasnije mog'o, te pobjeg'o što me noge nose. Trčo sam i trč'o, slušajući za sobom zvona kako se glasaju i kaluđersku viku. Pa sam trč'o, trč'o i trč o... a kad je svanulo, skrio se u šumi, tresuć' se od straha. Sunce izađe, pa začu' monahe kako me ištu, ali Bog posla maglu, te me ne vidješe.

— U predvečerje mi se glas javi koji reče: „Idi prema moru. Odlazi!“ „Vodi me, arhanđele!“ zavapi' i dado' se nizbrdo. Nisam ja zn'o kamo idem, ali me arhanđel vodio... ponekad bljeskovima munja, drugom šaljući crne ptičurine da i' slijedim, potom otvarajuć' preda mnom stazu padinama brda, a ja sam hit'o za tim znacima ne sustajuć', potpunoma mu vjerujući. I, kao što vidite, golema je milost Njegova - nađo' te, dragi brate Canavaro! I spasi' se!

Zorba ni riječi ne reče, ali mu se lice ozarilo širokim osmijehom zadovoljstva, sve od uglova usana do dlakavih magarećih ušesa. Večera uto bješe gotova i on maknu lonac s vatre.

— Zaharija — upita on kaluđera — čime se anđeli hrane?

— Duhom — odgovori monah, još se jednom prekrstivši.

— Duhom? Vjetrom, drugim riječima? Ali, to ne može zasitit' čovjeka... pa se primakni, pojedi malo kruha, ima i riblje čorbe. Čalabrcni zalogaj-dva mesa, pa ćeš se pribrat'. Silan si pos'o obavio! Jedi sad!

— Nisam gladan— reče monah.

— Nije Zaharija gladan, a što je s Josipom? Zar nije ni on?

— Josip... — kaluđer će tiho, kao da nam otkriva duboku tajnu — izgorje, duša mu prokleta! Izgorje, slavljén budi Bog!

— Izgorje!? — Zorba će ne mogavši se suzdržati od smijeha. — Kako? Kad? Vidje li ga kako gori?

— Brate Canavaro, sprži ga plamen onoga trena kad pripali' svijeću na plamičku kandila Kristovog. Ovim ga očima vidje' kako mi iz usta izlazi, baš k'o one crne vrpce s ognjenim slovima na ikonama - a plamen svijeće dohvati ga i užeže. K'o zmija se previj'o goreći, al' mu nije pomoglo: u pepeo se stvori. Kakva li olakšanja! Hvaljen budi Bože! Osjećam da već u raj kroči'.

Ustao je s mjesta na kojem se bješe uz oganj skutrio.

— Idem. Spavat' ću na žalú, kako mi je zapovijedeno.

Krenuo je potom uz rub mora i ubrzo nam nestade u noćnoj tmíni.

— Odgovoran si za nj, Zorba — rekoh. — Nađu li ga kaluđeri, gotovo je s njim.

— Neće ga nać', ne brini, gazda. Znam ja igre te vrste dobro i predobro: sutra ću ga rano ujutro obrijat', dat' me nešto poštene robe da odjene i stavit' ga na brod. Ne zaokupljaj se njim, ne vrijedi tlake. A je li ti brodet dobar? Uživaj kruh svagdašnji, hranu čovječju, i ne opterećuj glavu ničim više.

Zorba je povećerao sa zamjetnim tekóm, otpio gutljaj i obrisao brkove - raspoložen za priču.

— Jesil' primijetio, gazda, da je vrag u njemu mrtav? Sad ti je on prazan jadničák, posve isprašnjen... gotovo! Odsad će bit' k'o i svaki drugi čovjek.

Razmišljao je zatim časak-dva, pa će opet:

— A, što misliš, gazda... taj njegov đav'o...?

— Naravno — rekoh — da je zapravo bila opsesivna zamisao da spali manastir, pa se sad, kad je to učinio, primirio. Ta je njegova ideja htjela jesti meso, vino piti... dok je dozrijevala da bi se pretočila u djelo. Zaharija nije trebao ni mesa, ni vina - on je dozrijevaao posteći.

Zorba je neko vrijeme to što mu kazah premetao mislima, pa će odjednom:

— Bogami, gazda, držim da pravo imaš! A i da je u meni najmanje pet ili šes' vragova!

— Svatko od nas ponekog ima, Zorba, i neka te to brine. Sto ih više imamo, tim bolje. Najvažnije je da svi teže istom cilju, iako svaki ide svojim putem.

Te riječi kao da su ga se snažno dojmile: spustio je svoju krupnu glavu na koljena i utonuo u razmišljanje.

— Kojem cilju? — upita me potom, samo dižući pogled.

— Otkud da znam, Zorba? Teška mi pitanja postavljaš... kako bih ti to objasnio?

— Što jednostavnije mi reci, da mogu s'vatit'. Dosad sam vazda pušt'o moje demone da čine što i' volja i idu kud 'oće, pa me stoga neki ljudi smatrali nepoštenim, a drugi poštenjakom držali. Govorili neki da sam lud, a drugi da sam mudar k'o Solomon - a ja sam ti sve to i još više - prava ruska salata! Pomozi mi, zato, gazda, da malo razbistrim stvari: kojem cilju?

— Ja mislim, Zorba... ali, može bit' i da griješim, da postoje tri vrste ljudi: oni koji si postave cilj da, takorekuć, žive svoj život: jedu, piju, ljube, bogate se i slavu stječu; onda dođu oni koji odluče da im cilj ne bude živjeti svoj život, nego se podrediti životima drugih - ti vjeruju da je u svakom čovjeku cijelo čovječanstvo, pa nastoje sve prosvijetiliti, vole svakoga koliko god je moguće i čine svima dobro; konačno, ima i onih kojima je cilj živjeti život svega svijeta - ljudi, životinja, drveća, zvijezda... jer smo svi to jedno, svi smo jedinstvena tvar koja sudjeluje u istomu strašnom boju. Kakvom boju? Pretvaranju materije u duh.

— Tvrda je u mene tikva — Zorba će češkajući se po glavi — ne razumijem ti ja to lako. E, a kad bi ti mog'o otplesat' sve što si sad rek'o... s'vatio bi.

Ugrizoh se za usnu, posvema zbunjen. Kad bih mu mogao plesom izraziti sve te očajničke misli!? Ali, ja to nisam umio - cijeli mi život utaman ode.

— Ili kad bi to umio pričom kazat', k'o što je Hussein-aga zn'o. Bješe on stari Turčin, susjed naš, a vrlo star, siroma' puki, ni žene, ni djece, posve sam. Odjeća mu iznošena, al' blistava od čistoće. Sam je pr'o, sam kuv'o, podove

ribo... a predvečer bi navratio da nas obiđe. Sjeo bi u dvor s mojom babom i još nekoliko žena, te s njima bječeve pleo. Kažem ti, gazda, taj Hussein bješe sveti čovjek. Jednoga me dana posadi na koljena i stavi mi ruku na tjeme k'o da mi blagoslov udjeluje, pa će „Alexise, tajnu ću ti kazat'. Premalen si sad da je razumiješ, ali ćeš je spoznat' kad odrasteš. Počuj, maleni: ni sedam nebeskih krugova, ni sedam zemaljskih, nisu dovoljni da obuhvate Boga, al' ga srce ljudsko prihvatit' može. Zato, pažljiv budi, Alexise - i neka te moj blagoslov prati — nikad ne ucvili ljudsko srce!“

Slušao sam ga u potpunoj tišini. O, kad ne bih bio ikad u stanju usta otvoriti - pomislio sam - dok moja apstraktna ideja ne dosegne vrhunac... i pretoči se u priču! Ali, samo veliki pjesnici uzlete tako, ili pak narodi nakon dugih stoljeća truda u tišini.

— Idem vidjet' što li naš palikuća smjera — reče Zorba ustajući. — Ponijet' ću deku i pokrit' ga da se ne prehladi, a i nožice - premda ne jamčim prvoklasan posao.

Otišao je rubom mora glasno se smijući, s pokrivačem pod desnom miškom i škarama u ljevici. Uto je mjesec izašao, pa se cijelim krajem razlilo njegovo blijedo svjetlo, žuto-plavo poput obraza bolesna čovjeka.

Ostavši sam uz oganj, odvagnuh Zorbine riječi - pune značenja i toplih mirisa zemlje. Osjeti se da mu naviru iz dubina bića i da zrače ljudskošću, a moje - papirnate. Izlaze mi iz glave, jedva poškropljene kapima krvi, pa ako išta i vrijede, duguju to onoj kapljici krvi u njima.

Ležeći na truhu čeprkao sam po vruću pepelu, kad li se Zorba vrati - ruku nemoćno spuštenih niz tijelo, a očiju prepunih čuđenja.

— Gazda, nemoj to primit' preteško...

Skočih se na noge.

— ...kaluđer je mrtav.

— Mrtav?!

— Naš'o sam ga kako leži na stijeni, sav obasjan mjesečinom. Kleknuo sam i počeo mu stric' bradu i ostatke brka... pa strig'd ja i strig'o, a on ni da mrdne. Tako mu ja, zanesen, ošiša cijeli pokrov - bješe na njem' oka dlačina. Onda, vidjevši ga tako ostrižena k'o ovna, nasmij'o sam se luđački. „Šjor Za-harija!“ uzviknu', prodrmusavši ga i smijuć' se - „Probudi se da vidiš kakvo je čudo Sveta Djeva učinila! Probudi se, proklet bio... drmnem ga ja opet, al' ni da se pomakne,

niti se išta dogodi. „Nije mog'o podnijet', siromah!“ reko' ja sebi, raskopča' mu mantiju i stavi' ruku na srce. Ništa!... Fermala mu mašina!

Pričajući, Zorba je brzo povratio duh — monahova smrt bješe ga samo na tren lišila riječi, ali je sve brzo postavio na pravo mjesto.

— Sto ćemo sad, gazda? Ja mislim da ga treba spalit' - da on koji je druge petrolejom u smrt posl'o treba i sam u ognju petrolejskom. Zar nema nečega takvog u Evanđelju? A u zamazanoj odjeći, k tomu petrolejom natopljenoj, ima da gori k'o Juda na Pokladni utorak!

— Čini što hoćeš — rekoh sapet nelagodom.

Zorba se, međutim, zaokupi dubokim promišljanjem.

— Nema to smisla, baš nikakvog — oglasi se najzad. — Ako ga zapalim, mantija će mu planut' k'o zublja, ali je on sam kost i koža, jadničak. Tako mršavu, vražje bi mu vrijeme trebalo da se pretvori u pepeo. Nema na njemu ni grama sala da potkuri vatru.

Zatim, odmahnuvši glavom, dodade:

— Da ima Boga, ne misliš li da bi sve ovo zn'o unaprijed, pa ga učinio krupnim i tustim da nam pomogne? Sto misliš?

— Ne miješaj me u to ni najmanje. Učini štogod hoćeš, ali brzo.

— Najbolje bi bilo da se nekakvo čudo desi! Kaluđeri bi povjerovali da se Bog prometnuo u bricu, ostrig'o ga i posl'o na onaj svijet da ga kazni zbog štete što je počinio manastiru. Čudo... ali koje? Kakvo čudo? E, Zorba, za to te imamo!

Mjesečev srp, na putu da nestane za obzorom, poprimio je boju žarena bakra. Umoran od svega, bacih se na postelju - a kad sam se sljedećeg jutra probudio, Zorba je kuhao kavu, tik uza me. Lice mu bješe mrtvački blijedo, a oči crvene i upale od manjka sna - dok mu je na velikoj jarčjoj gubici igrao maliciozan smijeh.

— Uopće nisam spav'o, gazda. Mor'o sam nešto obaviti.

— Što si obavio, ti... pokvarenjače?

— Učinio sam čudo!

Nasmijao se i stavio prst na usta:

— Neću ti kazat', ali sutra svečano puštamo našu žičaru u pogon, pa će se oni pretili krmci sjatit' ovamo da je blagoslove - a tada će doznat' za novi mirakul što ga je učinila Gospa od Osvete, golema li je moć Njezina!

Nalio nam je kavu...

— Znaš, dobar bi' ja iguman bio — reče. — Da otvorim samostan, kladim se da bi se svi uokolo morali pozatvarat', jer bi' im oteo sve mušterije. 'Oćeš malo suza? Može: spužvicu za ikonu i svetac će plakat' kol'ko 'oćeš. Grmljavina? Stavio bi' mehanizam ispod oltara koji bi stvar'o zaglušujući larmu. Duhovi? Dvojica monaha od najvećeg povjerenja noću bi tumarali po manastirskom krovu zavijeni u plahte... I svake bi' godine skupio gomilu bogalja, slijepaca i oduzeti', na Njezin dan ih počastio i pobrin'o se da opet vide danje svjetlo, osove se na noge i zaigraju kolo u Njezinu slavu!

— Što je tu smiješno, gazda? Im'o sam strica koji je jednom naš'o stara mazgova, na samrti... ne'ko ga pustio u brdo da krepa. A moj ti ga stric dovede doma, pa svako jutro s njim na pašnjak, te predvečer u štalu. „Ej, Haralampije!“ vikali seljaci za njim dok bi prolazio selom, „koga vruga izvodiš s tom lipsalom ragom?“ „To mi je tvornica gnojiva!“ odgovorio bi. Vidiš, gazda, u mojim bi rukama manastir bio tvornica čuda!

25

Dan uoči toga 1. svibnja neću zaboraviti dok sam živ. Žičara je bila dovršena: stupovi-nosači, čelično uže i koloturi sjajili su se na jutarnjem suncu. Golemi borovi trupci bjehu nagomilani na vrhu brda, gdje su radnici stajali čekajući znak da ih pričvrste pri nosače i upute niz uže prema moru.

Velika grčka zastava vijorila se na vrhu jarbola uz polaznu točku na padini, a druga, slična njoj, dolje uz more - dok je Zorba pred našu kolibu postavio bačvicu vina, uz koju je jedan radnik vrtio ražanj na kojem se peklo pretilo šilježe. Naime, nakon svečanog blagoslova, gosti su se trebali počastiti i nazdraviti da nam pothvat uspije.

Zorba bješe iznio i papagaja u kavezu, te ga postavio na visoku stijenu pored prvoga stupa.

— K'o da mu gospodaricu vidim — promrmljao je gledajući pticu s naklonošću, te izvadio iz džepa šaku kikirikija i dao pernatom svatu.

Zorba bješe odjenuo ponajbolju svoju robu: raskopčanu bijelu košulju, zelenu dolamu, sive hlače i dobre „gumiđonke“ - štoviše, i ofarbao brkove koji bjehu počeli gubiti kandijsku boju. Poput plemenitaša koji ukazuje počast svojim velikašima, požurio je izraziti dobrodošlicu seoskim starješinama koji pristigoše, objašnjavajući im što žičara jest, kakvu korist donosi cijelom kraju, te kako mu je Sveta Djeva - u beskrajnoj milosti - svojom mudročću pomogla da savršeno izvede cijeli projekt.

— Pozamašan je to tehnički pothvat — kaza im — jer je trebalo iznać' pravi nagib, a to je zahtijevalo truda! Mjesecima sam naprezao moždani, ali utaman... Očito um ljudski nije dostatan za velika djela poput ovog - za koje, pak, treba Božje pomoći. Eto, Blažena Djeвица vidje kako se nad tim mučim, pa mi se smilova, te reče: „Siroti Zorba... nije on loše čeljade, sve to čini za dobrobit sela, mislim da ću mu dat' ruku.“ I onda - čudo Božje! Zorba se triput prekriži, pa nastavi:

— Mirakul odista! Jedne mi noći u snu dođe žena u crnini - Djeвица Blažena to bješe - držeć' u ruci mali model žičare, ne duži od pedlja. „Zorba“, reče mi, „plan sam ti donijela... s nebesa. Evo ti u malom nagiba što ga išteš, a i moj blagoslov primi!“ I nestade! Probudio sam se, skočio na noge i otrč'o do mjesta gdje sam cijelo vrijeme pokuse izvodio - i što vidje'? Uže stoji pod pravim kutom, postavilo se samo od sebe... a tamjan miriše, što dokazuje da ga je ruka Djevice Marije dotakla!

Kondomanolio bješe otvorio usta da nešto upita, ali se u tom trenu ukazaše petorica monaha na mazgama kako silaze kamenitom brdskom stazom. Šesti, pak, noseći velik drveni križ na ramenima, trčao je pred njima vičući nešto - nerazumljivo nam koliko god smo se upinjali da shvatimo što.

Potom začusmo poj: kaluđeri su mahali rukama, dižući ih prema nebu, te se križali, a potkove njihove marve izbijale su iskre iz kamenja. Monah koji je prilazio pješice konačno dođe do nas, preznojena lica - dižući visoko križ što ga je donio.

— Krščani! Čudo! — kriknu pritom. — Čudo, krščani! Sveti oci donose Najsvetiju Djevicu... Na koljena pred njom i slavite je!

Seljaci, uglednici i radnici uzbuđeno mu pritrčaše, okružujući ga i sami se krsteći. Ostadoh postrance - a Zorba me pogleda očima blistava sjaja.

— Primakni se i ti, gazda, da čuješ o čudu Najsvetije Djevice — kaza mi.

Kaluđer je, žurno i jedva do daha dolazeći, započeo priču.

— Na koljena, kršćani, počujte o božanskom čudu! Poslušajte, kršćani! Nečastivi bješe ovladao dušom onog prokletnika Zaharije, pa ga, prije dva dana, navede da polije manastir petrolejom. Spazismo oganj o ponoći, te pohitasmo iz postelja što smo brže mogli... ali već sve, igumanov konak, doksati i ćelije, u plamenu bješe. Latismo se zvona zazivajuć „Upomoć! Upomoć, Sveta Djevo od Osvete!“ Bacimo se potom na oganj, gaseći ga vjedrima i krčazima vode... pa do ranoga jutra, slava Milosti Njezinoj, utrnusmo plamen.

— Odosmo zatim do kapelice i bacismo se na koljena pred čudotvornom ikonom, zazivajući: „Sveta Djevo od Osvete! Uzmi koplje svoje i proburazi zločinca!“ Onda se okupismo u dvoru i zamijetismo da Zaharije, Jude našega, nema. „On je podmetnuo požar! Ni'ko nego on!“ povikasmu i dadosmo se u potragu za njim. Tražili ga cijeli dan, pa ništa... zatim i cijelu noć, opet ga ne nađosmo. Ali, jutros u zoru odosmo opet do kapelice - i što vidjesmo, braćo? Čudo strašno! Zaharija ležaše mrtav pod svetom ikonom, a na šiljku Djevičina koplja velika mrlja krvi!

— *Kyrie eleison!Kyrie eleison!*— promrmljaše seljani obuzeti užasom.

— Nije to sve! — monah će gutajući slinu. — Kada se pregnusmo da podignemo zlosretnog Zahariju, ostadosmo bez daha: Djevica mu ostrigla kosu, bradu i brkove... baš k'o da je, 'prosti mi Bože, katolički pop!

Jedva se suzdržavajući da ne prasnem u smijeh, okrenuh se Zorbi - dobacivši mu tiho:

— Huljo!

On je, međutim, netremice promatrao kaluđera - očiju u čudu razgrogačenih - te križajući se cijelo vrijeme, hineći duboko uznemirene osjećaje, kako bi pokazao da je krajnje zapanjen.

— Velik si, Gospode! O, velik si, Gospode... i čudesna su djela tvoja! — šaptao je.

Uto dođoše i ostali kaluđeri, te sjašiše. Brat gostoljub nosio je ikonu u rukama - kad se popeo na obližnju stijenu, svi pohitaše da se ničice bace pred čudotvornom Gospom. Posljednji priđe Demetrios, noseći pladanj za skupljanje milodara i škropeći seljačke glave posvećenom ružinom vodicom. Trojica monaha, stojeći uza nj, pojali su zahvalnice držeći ruke sklopljene nad trbusima, čela orošenih krupnim graškama znoja.

— Ponijet' ćemo je u procesiji po svim kretskim selima — reče tusti Demetrios — kako bi vjernici mogli kleknut' pred Njezinu Svetost i prinijet' joj darove. Treba nam para, mnogo para, za obnovu manastira.

— Krmci debeli! — progundao je Zorba. — Još će se i okoristit' od svega!

Potom priđe igumanu:

— Oče sveti, sve je spremno za ceremoniju. Neka Sveta Djeva blagoslovi naše djelo!

Sunce već bješe visoko, vrlo je vruće bilo - a niotkud daška vjetra. Kaluđeri zauzeli mjesta oko jarbola sa zastavom, te - brišući znojna čela širokim rukavima svojih mantija - otpočeli pojati molitvu za temelje zdanja.

— *Gospode, o Gospode, utemelji ovaj pothvat na tvrdoj stijeni, da ga vjetri ni vode ne uzdrmaju...*

Potom uroniše škropilice u romijenču s posvećenom vodom i poškropiše njom objekte i ljude: stupove, uže, kolature, Zorbu, mene, seljake, radnike... i samo more na kraju. Zatim, pažljivo koliko je god moguće bilo - kao da bolesnu ženu premještaju - podigoše ikonu i staviše ju kraj papagaja, te se natiskaše uza nju. Na drugoj strani bjehu seoski starješine, u sredini Zorba, dok sam se ja, čekajući, povukao malo prema žalu.

Žičaru je trebalo provjeriti trima pokušajima: u ime Svetoga Trojstva - ali bješe dodan i četvrti, u slavu Svete Djeve od Osvete. Monasi, ljudi iz sela i radnici prekrstiše se mrmljajući

„U ime Svetoga Trojstva i Svete Djevice!“

Zorba je jednim skokom prišao jarbolu kraj prvoga stupa, povukao uzicu i zastava se spusti - što je bio znak ljudima na vrhu brda koji su čekali naredbu. Svi promatrači odstupiše, pogleda uperenih prema gornjoj postaji.

— U ime Oca! — oglasi se iguman.

Ne može se opisati što se potom zbilo - katastrofa nas je pogodila poput munje. Jedva smo imali vremena pobjeći od konstrukcije koja se sva zanjihala, dok je borovo deblo, što su ga radnici prikvačili pri uže, poprimilo sotonsko ubrzanje. Iskre su frcale, a kad je balvan - nekoliko sekunda kasnije - stigao do donje postaje, veliki se iveri razletješe zrakom, a od njega ne ostade drugo do li pougljenjen trupac.

Zorba me pogledao očima provalnika zatečena na djelu. Kaluđer i seljaci mudro se još više odmaknuše, a privezane mazge silno se uznemiriše - dok se pretili Demetrios srušio na tlo teško dahćući.

— Smiluj mi se, Bože! — promrsio je užasnut od straha.

Zorba podiže ruke smirujući okupljene.

— Ništa to nije — uvjeravao ih je. Uvijek je tako s prvim balvanom. Sad se žičara uhodala... pogledajte!

Podigao je barjak, te ga spustio - dajući znak onima gore, te onda otrčao što dalje od stupa.

— I Sina! — iguman će drhtavim glasom.

Pustiše i drugi trupac: piloni se zanjihāše, a balvan dobi ubrzanje - ali i počne glavinjati poput ošamućene pliskavice, strmoglavljujući se prema nama. Nije daleko dopro: pretvorio se u prah i pepeo negdje oko polovice puta.

— Vrag neka ga nosi! — prasnu Zorba zagrizavši brke donjim zubima. — Prokleti nagib nije pravi!

Prišao je jarbolu, digao zastavu i pun bijesa dao znak za treći pokušaj. Kaluđeri se sakriše za svoje mazge, križajući se neprestance, a seoski uglednici bjehu već jednom nogom u bijegu.

— I Duha Svetoga! — promuca iguman, držeći objema rukama rubove halje kako bi mogao što hitrije uteći.

Treće je deblo golemo bilo, a jedva da je bilo otpušteno s gornje postaje kadli se začu strašna buka.

— Ležite, za ime Boga! — poviče Zorba bježeći što ga noge nose.

Kaluđeri se baciše po tlu, a seljani dadoše petama vjetra. Trupac na užetu najprije se propeo, pa žestoko tresnuo po sajli, izazvavši roj iskara, a prije nego što smo mogli shvatiti što se zbiva, jurnuo je nizbrdo, preletio donju postaju i žalio, te pao u more daleko od obale, digavši pravi gejzir pjene i kapljica.

Stupovi su se zastrašujuće tresli, a nekoliko ih se i opasno nagnulo. Poplašene mazge otrgle su se s ulara i razbježale.

— Ništa to nije! Ništa zabrinjavajuće! — urlao je Zorba, izvan sebe od gnjeva. — Sad je postrojenje valjano uhodano, pa ćemo ga pokrenut' kako treba!

— I Svete Djeve od Osvete! — procijedio je iguman bježeći prema stijenama.

Pustiše i četvrti balvan - jeziv se zvuk dvaput začuo u zraku, a onda se piloni porušiše jedan za drugim, poput domina.

— *Kyrie eleison! Kyrie eleison!* — zapomagali su seljaci, radnici i kaluđeri bezglavo bježeći s poprišta sloma.

Jedan je doletjeli iver ranio Demetriosu u bedro, a drugi mu je za dlaku promašio oko. Seljani iščezoše, a usamljena je Djeвица sa stijene - s uzdignutim kopljem - promatrala ljude pod sobom okom hladnim i okrutnim. Kraj nje, više mrtav nego živ, drhturio je papagaj - zelenih pera nakostriješenih kao da mu bjehu pobodena u tijelo.

Monasi se vratiliše po Gospu, uzeše ju na ruke - pomažući Demetriosu da se pridigne; ranjeni je kaluđer tulio od boli - te prikupiše mazge, uzjašiše ih i nadadoše se u bijeg. Radnici, nasmrt preplašeni, napustiše i šilježe što se peklo, pa meso stade gorjeti s donje strane.

— Ode ovan u pepeo! — poviče Zorba zabrinuto pritrčavajući ražnju.

Sjeo sam uza nj - nitko ne bješe ostao na žal, samo nas dvojica. Okrenuo se i uputio mi dug ispitivački pogled, oklijevajući da bilo što kaže: nije znao kako ću prihvatiti katastrofu i kako će se cijeli naš pothvat završiti.

Latio se noža, još jednom se nagnuo nad jednogodišnjeg ovna, kušao je li pečen i odmah ga skinuo sa žara - prislonivši ražanj uz obližnje stablo.

— Taman kako treba — reče — baš kao što valja, gazda. 'Oćeš komad?

— Daj... i kruh i vino. Ogladnio sam — odgovorih.

Zorba otrča po bačvicu i dokotura ju blizu janjca, te donese cijeli bijeli hljeb i dvije bukare. Svaki se potom maši svoga noža, pa odrezasmo po komad mesa, kruh natrgasmo i počesmo blagovati.

— Jel' da je dobra janjetina, gazda? Topi se u ustima! Vidiš, nema tu bogatih pašnjaka, životinje pasu samo suhu travu, pa im je stoga meso tako slasno. Pamtim da sam samo jednom u životu jeo ukusno poput ovoga: onda kad bijah izvezao Svetu Sofiju od vlastite kose, pa je nosio k'o amajliju. Stara priča...

— Kaži ju, pričaj!

— Stara priča, velim ti, gazda! Luda grčka zamisao.

— Hajde, Zorba, znaš da volim kad rasplićeš na dugo i široko.

— Ma, ovako ti je to bilo: Bugari nas opkolili, noć bješe pala, pa vidjesmo njihove vatre posvud uokolo po padinama brda. Da bi nas zastrašili, udarali u cimbalu i tulili k'o vučji čopor... valjda ih je tri stotine bilo. Nas... dvadeset i osmorica, Rouvas nas predvodio - neka mu Bog dušu poštedi, ako je mrtav, silan momak bješe! „Daj, Zorba“, reče on meni, „natakni ovcu na ražanj.“ „Mnogo je sočnija kad se ispeče u zemlji, kapetane,“ ja ću ti njemu, a on da učinim kako mi drago, ali što brže, jer da ćemo skapat' od gladi. Tako iskopasmo jamu, pa ovcu posoljenu i popaprenu u nju, zatrpasmo je... a onda navalismo ugljena povr' zemlje i zapalismo oganj. Posjedasmo uokolo, s korom suha hljeba u ruci, čekajući. „Možebit nam je ovo zadnje što ćemo blagovat'“, reče vođa. „Jel' se ikom šupak smrz'o?“ Nasmijasmo se svi, ni'ko se ne usudi odgovorit', nego dohvatismo tikvice, pa mu nazdravismo: „U tvoje zdravlje, vođo! A oni tamo bi morali opaki strijelci bit' da nas pobiju!“ Ispili smo na dušak, pa još jednom, a onda izvadismo ovcu iz jame.

— O, gazda, kakvo je to pečenje bilo! I sad mi voda navre na usta kad se sjetim... topilo se na jeziku k'o lokum! Damosmo zubima posla bez oklijevanja, a i zapovjednik reče da nije ukusnijeg mesa u životu kušao. „Bog nek' nam je na pomoći!“ uzvratismo... a Rouvas, iako nikad ranije nije brka vinom okvasio, popi bukaru naiskap. „A sad ćemo zapjevat', i to kleptsku! Oni tamo zavijaju k'o vuci, a mi ćemo pjevat'. Dimose, starino, počni!“ Jeli smo i pili, pili i jeli - a onda krenu pjesma, sve glasnija i glasnija, odjekujuć' klancima: „Ajduk sam, majko, četrdeset ljeta...“ orilo se, a jesmo, gazda, svojski pjevali! „Bog nek' nam je na pomoći!“ ponavlja vođa, „Jes' ima duše u nama!“

— Onda mi reče da pogledam što pleće kaže, bravlja lopatica, pa se primako' ognju čisteć' je od mesa. „Sto stoji?“ opet će on. „Ne vidim ni groba, ni mrtvaca. Kanda ćemo se još jednom izvuč'“, odgovori', na što će on: „Iz tvoji' usta u Božje uši!“ Potom, jer iako već u nekim godinama, ženjen ne bješe, dodade: „Samo da mi je sina... baš me briga što bi potom bilo!“

Zorba odreza sebi povelik komad bubrežnjaka, pa će sjetno:

— A jes' bila ona ovca... ali nije ova slabija od nje koliko je crna pod noktom. Divota!

— Vina daj, Zorba — rekoh. — Do ruba nam nalij, da se muški napijemo!

Kucnuli smo se i predali uživanju u vinu, izvrsnu kretska, bogate boje rubina - zagasite kao zečja krv. Kad ga piješ, kao da se krvlju same zemlje pričešćuješ, postaješ svojevrсна aždaja. Vene ti se nalievaju snagom, a srce dobrotom! Ako si janje bio, lav postaješ, zaboravljaš životne beznačajnosti, sve međe nestaju. Sjedinjen s ljudima, zvjerinjem i Bogom - osjećaš da si jedno sa svekolikim svemirom.

— Pogledaj pleće ovoga janjca, Zorba — sine mi. — Čitaj, što kaže?

Vrlo je pažljivo odvojio lopaticu od plečke, očistio ju od mesa i zagledao se u njezino udubljenje osvjetljeno ognjem.

— Sve najbolje — reče trpkoo se smješkajući. — Poživjet' ćemo 'iljadu godina, gazda. Srca su nam od samog čelika!

— Putovanje vidim, dugo putovanje — nastavi potom zamišljeno — a na njegovu kraju golema kuća s bezbroj vrata. Mora bit' da su dvori nekakva kralja... ili manastir gdje ću ja vratar bit' i bavit' se švercom, k'o što smo rekli?

— Dolij vina, Zorba, i okani se proricanja. Ja ću ti kazat' što je ta kućerina zaista, sa svim svojim vratima: zemlja... i po njoj grobovi. To je kraj duga putovanja, Zorba. Dobro tebi zdravlje, protuho!

— U tvoje zdravlje, gazda! Sreća je slijepa, kažu, pa ne vidi kamo srlja i tako nalijeće na čeljad, pa onoga u koga bubne zovemo sretnikom. Kvrugu sa srećom, ako je to tako! A što bi ona nama, ne trebamo je. Jel' tako, gazda?

— Tako je! Što bi nam... Uzdravlje!

Ispijali smo bukare i bukare, oglodali svaku kost pečenog šilježeta - i svijet kao da je nekako vedriji postao: more se činilo radosnim, zemlja se njihala poput brodske palube, dva galeba, gegajući se žalom, glasala se poput razbrbljane čeljadi.

— Diži se, Zorba! — rekoš ustajući iznenada. — Nauči me plesati!

Zorba skoči na noge, a oči mu se zažariše:

— Plesati, gazda!? Plesati?... Sjajno! Aj'mo!

— Hajd'mo, Zorba! Moj život nije što je bio. Plesat' ćemo!

— Za početak, zeimbekiko ću te naučit'. Divlji ratnički ples, vazda sam ga ples'o u komitima, prije polaska u bitku.

Sazuo je cipele i svoje purpurne bječve, a od gonje odjeće ostavio samo košulju - ali, kako se silno zagrijao, i nju je svukao.

— Gledaj mi stopala, gazda — naredio je. — Vidi!

Ispružio je desnu nogu, dodirnuo tlo prstima, pa petom...pa to ponovio lijevom - sve žešće i brže, oduševljeno udarajući stopalom o tlo koje je uzvraćalo poput bubnja.

— Sada ti, momčino! — reče stavljajući mi ruku na rame — A onda ćemo zajedno.

Posve smo se predali plesu - Zorba me podučavao, uporno ispravljao moje greške, vodio me strpljivo i sa silnom blagošću. A ja - osmjelio se i osjetio da mi srce stječe krila... poput ptice.

— Bravo! Čudo si ti od čovjeka! — ohrabrivao me Zorba, plješćući rukama da bi mi davao ritam. — Bravo, mladiću! Dovraga papiri i tinte! Pakao nek' uzme bogatstva i profite... i rudnike, manastire i radnike! A što li nećemo sad, momčino, kad si, plesat' naučivši, moj jezik svladao... moći jedan drugom kazat'!

Poskakivao je mahnito žalom, bosonog, udarajući dlanom o dlan.

— Gazda, toliko ti toga 'oću reć'! Nikad nisam nikoga volio k'o tebe... i stotinu ti stvari htjedo' kazat, ali moj jezik to nije uspijevao. Pa ću sve otplesat'! Evo!

Skočio je ruku i nogu raširenih kao da mu krila bjehu - kada ga vidjeh kako se baca uvis, na mračnoj pozadini neba i mora, izgledao mi je kao arhanđel pobune. Zorbin je ples, naime, bio pun svojeglavosti i prkosa - kao da je put nebesa dovikivao: „Što mi možeš, Svemogući? Ništa mi ne možeš nego me ubit'! E, pa ubij me - baš me briga! Dao sam si oduška, rekao sve što sam htio... imao vremena da se isplešem - i ne trebam te više!“

Promatrajući Zorbu kako pleše, prvi sam put razumio čudesan napor što ga čovjek ulaže da svlada svoju težinu. Divio sam se njegovoj izdržljivosti, okretnosti i ponosnu držanju. Žestokim koracima u pijesku ispisivao je demonsku povijest ljudskoga roda. Odjednom je stao, promotrivši urušenu žičaru pretvorenu u niz razorenih jama iz kojih stupovi izvaljeni bjehu. Sunce se primicalo rubu neba, sjene bivale sve dulje; Zorba mi se okrenu, pa će - s rukom na ustima, na svoj način, poput djeteta koje se snebiva:

— Duše ti, gazda, vidje li kako je iskrilo?

Obojica prasnusmo u smijeh - a Zorba mi se baci oko vrata, čvrsto me zagrli i poljubi.

— Jel' i tebi to bilo smiješno? — reče razdragano. — Tomu se smiješ? E, pa, gazda... svaka ti čast!

Smijući se grohotom, neko smo se vrijeme hrvali, a kad smo popadali na tlo, ispružismo se ondje na žalu i zaspasmo u naručju jedan drugomu.

Probudio sam se u zoru i žurno krenuo prema selu; srce mi je silno tuklo u grudima. Rijetko sam se kad u životu osjećao tako pun radosti - štoviše, ne pukog veselja, nego uzvišena, začudna i ničim objašnjiva zadovoljstva. Dapače, ne samo neobjašnjiva, nego suprotna svim objašnjenjima! Jer bjeH izgubio sve: novac, ljude, žičaru, balvane... Štoviše, i malenu luku bjesmo sagradili, a sad nismo imali što iz nje otpremati, jer sve bješe propalo.

Ali, upravo me u tom trenu prožeo neočekivan osjećaj oslobođenja: kao da sam u tjeskobnu i mračnu labirintu neminovnog otkrio slobodu kako se sretna zaigrala u kutu - i ja se zaigrah s njom! Kojeg li veselja: kada sve pođe naopako, stavit' si dušu na kušnju i vidjeti koliko je istrajna i hrabra. Nevidljiv, a svemoćan dušmanin - neki ga zovu Bogom, neki Vragom - kao da nasrće ne bi li nas uništio, ali nas uništiti ne može.

Svaki put kada se u sebi osjetimo pobjednicima, iako smo izvana potučeni, mi, ljudska bića, osjećamo neopisiv ponos i radost: vanjska ugroza biva pretvorena u vrhunsku i nenarušivu sreću. Sjetih se kako mi Zorba nekom zgodom reče:

— Jedne noći, nad snijegom zametenom makedonskom planinom strašan se vjetar diže, tako da se sva tresla kolibica u kojoj bjeH zanoćio — kao da će se prevrnuti. Učvrstio sam je i podupro, te sjedio sam uz oganj i rugao se vjetruštini: „Nećeš u moju kolibicu, burazeru! Niti ću ti otvoriti vrata, niti ćeš mi vatru ugasiť... a ni kolibu otpuhat', bogme!“

U tih sam nekoliko Zorbinih riječi shvatio kako se ljudi moraju ponijeti i kakvo držanje primijeniti kad im je nositi se s moćnom, a slijepom nevoljom. Koraćao sam žalom obraćajući se nevidljivu neprijatelju: „Nećeš u moju dušu zaći! Neću ti vrata otvoriti! Nećeš mi oganj utrnuti, a niti me s nogu svaliti!“ Sunce još ne bješe provirilo preko ruba brda - boje su se igrale nebom i vodom: plava, zelena, rumena, sedefasta... dok su se podalje od obale, u maslinicima, ptićice budile i cvrkutale opijene jutarnjim svjetlom.

Krenuo sam rubom vode kako bih rekao zbogom tomu samotnom žalu, da mi se ureže u pamćenje i da ga ponesem sa sobom zauvijek. Mnoge sam radosti i mnoge užitke na njemu upoznao - život sa Zorbom proširio mi je srce, a neke

njegove riječi primirile mi dušu. Taj čovjek nepogrešiva instinkta, sirova orlovskog lika, u tvrdoj je vjeri kročio prečicama i ne gubeći daha stizao do samih vrhova - ponekad i dalje od njih.

Skupina muškaraca i žena naiđe, noseći košare pune hrane i velikih boca vina: seoska čeljad išla je slaviti 1. svibnja u svojim vrtovima. Neka je djevojka pjevala, glasa bistra poput izvorske vode, a curetak upravo propupalih grudi protrča kraj mene bez daha i uspne se na visoku stijenu. Ganjao ju je crnobrad muškarac, probljedio od jeda.

— Silazi odatle! Silazi! — vikao je grubim glasom.

Ali, to djevojče užarenih obraza podiže ruke, sastavi dlanove na potiljku i zapjeva, njišući se preznojenim tijelom:

Rekla ti sa smijehom, ii' uz gorke suze,

Ne ljubim te više — ma ti srce uze!

— Silazi! Silazi kad ti kažem — vikao je bradati, čas moleći ju, čas prijeteći, da bi odjednom skočio put djevojčice i dohvatio ju za nogu, snažno ju zgrabivši. Briznula je u plač kao da je jedva čekala da joj progonitelj tom grubom gestom oslobodi osjećaje.

Požurio sam dalje. Svi ti iznenadni iskazi radosti uznemiriše mi srce. I stara mi sirena pade na um, kao da ju vidim - onako gojaznu i namirisanu, izljublenu uzduž i poprijeko. Ali, ona je sad pod zemljom ležala, vjerojatno naduta i zelena sva, kože u raspadanju, kroz koju su otekale njezine tjelesne tekuće... sva prekrivena crvima što po njoj gmižu.

Stresoh se od užasa. Ponekad se zemlja učini prozirnom, pa vidimo svoga posljednjeg vladara — crva — kako danonoćno ruje u svojoj podzemnoj radionici. Ali, brzo usmjerimo oči drugamo, jer ljudi mogu podnijeti sve i svašta - osim pogled na toga malog bijelog požderuha.

Ušao sam u selo upravo kad se poštar spremao puhnuti u svoju trubu.

— Pismo, gazda! — reče pružajući mi plavu kuvertu.

Poskočio sam od veselja čim sam prepoznao osebujan pošiljaočev rukopis, te žurno prošao kroz grmlje uz nečiji maslinik, zašao u nj i nestrpljivo otvorio omotnicu. Poruka bješe kratka i ispisana u hitnji - odmah sam ju pročitao:

Stigli smo do granice s Gruzijom, uspjevši pobjeći Kurdima — i sve je u redu. Konačno sam spoznao što je sreća, jer sam tek sada iskusio značenje stare izreke: Sreća je izvršavati svoju dužnost, a što je ta dužnost teža, tim ti je sreća veća.

Za nekoliko dana ova će proganjana bića, na samom rubu snaga, stići u Batum, a upravo sam primio brzojav u kojem stoji: „Prvi su brodovi već na vidiku!“

Ove tisuće marljivih i inteligentnih Grka, sa svojim ženama širokih kukova i djecom s ognjem u očima uskoro će biti prebačene u Makedoniju i Trakiju. Ubrizgat ćemo novu i valjanu krv u stare žile domovine Grčke.

Donekle me sve to iscrpilo, priznajem, ali zar je sada važno? Borili smo se, dragi moj gospodine, i pobijedili. Sretan sam!

Skrio sam pismo u džep i nastavio žurno dalje - i ja sretan. Krenuo sam strmom stazom uz planinu, trljajući među prstima slatko-mirisnu grančicu majčine dušice. Bližilo se podne, pa mi je sjena padala gotovo pred noge. Vidjeh vjetrušu kako lebdi mašući krilima tako brzo da se činilo kako stoji u mjestu, a prepelica - osjetivši moje korake, prhnu iz grma i vinu se u zrak leteći pravocrtno poput mehaničke sprave.

Sretan sam bio - da sam mogao, bio bih pjevao iz svega glasa da dam oduška mojim osjećajima, ali sam uspijevao jedino ispuštati neartikulirane krike. Sto se s tobom događa, čovječe? - pitao sam sama sebe podrugujući se. Zar si i onda bio takav domoljub, samo što to nisi znao? Ili toliko voliš svoga prijatelja? Sramit' bi se trebao, obuzdaj se i utihni!

Ali, to me oduševljenje nosilo cijelim putom - i neprestance sam vikao. Uto začuh kozje zvonce: crne, smeđe i sive koze pojaviše se na stijenama obasjanim žarkim suncem. Pred njima jarac, ponosno ukočena vrata, ispunjavajući zrak svojim teškim vonjem.

— Ej, burazeru! Kud si naumio? Koga ganjaš?

Čobančić se uspeo sustižući koze i zazviždao za mnom na prste.

— Moram nešto učinit'! I to hitno — odgovorih mu nastavljajući uspon.

— Stani malo! Dođi... osvježi se kozjim mlijekom — vikao je za mnom, prateći me skačući sa stijene na stijenu.

— Ne rekoh li ti da moram nešto na brzinu obaviti? — odvratih, ne želeći presjeći moje veselje predahom ni razgovorom s njim.

— ‘Oćeš reć’ da ti se gadi moje mlijeko? — pastir će uvrijeđeno. — ‘Ajde onda, nek’ ti je sa srećom!

Ponovo je stavio kažiprst i prstenjak u usta i zazviždao, pa se zajedno s kozama i psima izgubio za stijenama.

Ubrzo sam izbio na vrh brda - i smirih se najednom, baš kao da mi je ondje cilj bio. Opružio sam se po litici u sjeni i zagledao u daleku ravan i more. Duboko sam udisao zrak zasićen isparenjima kadulje i timijana. Ustao sam, natrgao nekoliko grmića kadulje i od njih složio jastuk, ponovo legao, te umoran sklopio oči. U trenu me misli ponesoše na te daleke visoravni pokrivene snijegom: nastojao sam zamisliti neveliku skupinu muškaraca i žena s njihovim blagom kako napreduje prema sjeveru, a moj prijatelj kroči pred njima poput ovna, predvodnika stada. Ali, ubrzo mi u glavi zbrka nastade i osjetih nesavladivu želju za snom.

Htjedoh se oduprijeti: ne dopustiti snu da me obori, pa otvorih oči. Crvenokljuna je galica sletjela na samo sljeme brda, točno nasuprot meni, pa sam mogao dobro vidjeti kako joj se presijava modro-crno perje, a vidjeh joj i blago povijen rumeni kljun. Protrnuo sam: ta mi se ptica učini zloslutnim znakom, pa uzeh kamen s tla i bacih ga put nje. Polako je, gotovo ne hajući za me, raširila krila spremajući se poletjeti.

Još mi se jednom oči sklopiše - nisam se više mogao odupirati snu i svladao me u trenu. Valjda nisam usnio više od nekoliko sekunda, kad li se trgoh, vrisnuh i uspravih u sjedeći položaj: galica me upravo u tom trenu nadletjela, točno iznad glave. Naslonio sam se na stijenu, sav se tresući; težak mi se san zario u misli poput mača: vidjeh se u Ateni, kako koračam Hermesovom ulicom... sam. Sunce nemilosrdno žeže, ulica pusta, svi dućani zatvoreni, potpuna samoća... i, prolazeći uza crkvicu Kapnikarea*, vidim mog prijatelja kako, blijed i bez daha, trči prema meni iz smjera Trga Ustava**. Slijedi nekakva vrlo visoka i mršava čovjeka, koji grabi divovskim koracima. Moj prijatelj, u diplomatskom odijelu, zamjećuje me i dovikuje izdaleka, jedva dolazeći do zraka:

— Hej, što radiš ovih dana? Odavno te ne vidjeh. Daj da se nađemo večeras, porazgovarat’ ćemo.

— A gdje? — odvikujem ja, glasno kao da moj prijatelj vrlo daleko, pa moram vikati iz svega glasa kako bi moje riječi doprle do njega.

— Na Trgu sloge***, večeras u šest. U kavani Rajski izvor.

— Dobro! — odgovaram. — Bit’ ću tamo.

— Kažeš da hoćeš — govori on prijekorno — ali nećeš!

— Hoću sigurno! — bunim se. — Evo ruke!

— Žurim...

— Zašto žuriš? Daj ruku!

Pružila mi ruku, a ona mu se odjednom odvaja od ramena i leti zrakom tražeći moju. Zgrozio sam se od njezina ledenog stiska - i probudio se potresen i u plaču. U tom trenutku spazih onu pticu kako mi lebdi nad glavom: s usta kao da mi se otrov lučio.

Okrenuh se prema istoku, očiju prikovanih za obzor u želji da prodrem u daljine i vidim ga, jer sam bio uvjeren da mi je prijatelj u pogibelji. Triput sam uzviknuo njegovo ime:

— Stavridaki! Stavridaki! Stavridaki!

Ohrabrit' sam ga htio, ali mi se glas gubio nekoliko metara preda mnom, rasplinjavaj ući se put neba.

Potrčao sam navrat-nanos nizbrdo, ne bih li potisnuo tugu trapljenjem. Mozak mi se uzalud mučio da poveže one tajanstvene poruke koje nam se ponekad uspiju probiti tijelom i doprijeti do duše. U dubini moga bića, čudna me izvjesnost - dublja od razuma, posvema životinjska po naravi - ispunila je jezom. Ista ona izvjesnost što ju neke životinje - ovce i štakori - osjete prije zemljotresa. Budila se u meni duša prvih ljudi na zemlji, kakva bješe prije potpunog odvajanja od svekolika živog i neživog svijeta, kad je istinu spoznavala izravno, bez remetilačkog utjecaja razuma.

— U opasnosti je! On je u pogibelji — mrmljao sam.

— Umrijet' će! Možda on sam to još ne shvaća, ali ja znam... siguran sam.

Trčeći niz planinsku stazu, posrnuo sam preko gomile kamenja i prostro se po kršu, razbacujući kamenčiće uokolo - ustao sam izgrebanih i krvavih ruku i nogu.

— Umrijet' će! Umrijet' će! — opet naglas izustih, osjećajući kao da mi se nekakva gvalja diže u grlu.

Nesretan čovjek diže uza svoj bijedni život ono što misli da je nesavladiva prepreka, pa se zavlači u to skrovište i nastoji u svoju svakidašnjicu unijeti malo reda i sigurnosti... malo sreće. Sve se mora odvijati utabananim stazama,

slijedeći posvećenu rutinu i biti u skladu s jednostavnim i pouzdanim pravilima. Unutar tog zabrana, utvrđena radi očajničke obrane od svega nepoznatoga, njegove male izvjesnosti - migoljeći poput stonoge - ostaju bez izazova. Ali, postoji jedan znamenit dušmanin kojeg se čovjek smrtno boji i kojeg mrzi: Velika Izvjesnost. A sada Velika Izvjesnost bješe probila vanjski zid moje egzistencije i spremala se bacit' mi se na dušu.

Kad sam dopro do žala, zastadoh na tren da dođem do daha; bilo je to kao da sam uzmaknuo na drugu liniju obrane kako bih se pribrao. Sve se te poruke, pomislio sam, rađaju iz naše unutarnje tjeskobe, a u našim se snima zaodijevaju blistavih ruhom simbola - znači, mi smo oni koji ih stvaraju. Smirio sam se, moj razum je srce na red pozivao, podrezujući krila tomu čudnom pulsirajućem šišmišu, potkresavajući mu ih i strižući, sve dok mu nije onemogućio da leti.

Kad sam stigao u kolibu, potiho sam se nasmijao vlastitoj gluposti: sram me je bilo toga što mi je um onako brzo pokleknuo pred panikom. Bjehe se povratio u svakidašnju stvarnost - pa i ogladnio, ožednio, osjetio iscrpljenost, a i pekle su me posjekotine što im ih kamenje bješe nanijelo po udovima. Moje se srce osjećao spokojno: strašni neprijatelj, koji je prodro kroz vanjske zidine, zaustavljen je drugom linijom obrane oko moje duše.

* Kapnikarea, bizantska crkvice sagrađena oko 1050. godine, na temeljima razorena antičkog hrama (vjerojatno posvećenog Ateni ili Demetri), jedna od najstarijih u Ateni. Nalazi se u trgovačkoj ulici Ermou, na početku znamenite četvrti Plaka.

** Syntagma , Trg Ustava, nazvan tako u sjećanje na Ustav od 3. rujna 1843. što ga kralj Otto morao donijeti nakon pobune naroda i vojske; u neposrednoj blizini je Grob neznanog junaka, poznat po slikovitoj smjeni straže, koju čini 120 vojnika, evzona, u povijesnim odorama.

*** Omonia , Trg sloge, drugi po veličini u glavnom gradu Grčke. Okružen klasicističkim zgradama mahom podignutim u drugoj polovini 19. stoljeća, česta je pozornica proslava, svečanog otvaranja velikih sportskih događaja - i masovnih demonstracija.

26

Gotovo je bilo... sve. Zorba je prikupio čelično uže, alat, kariole, otpadno željezo i drvenu građu, pa složio od svega hrpu na obali, spremnu za utovar na brod.

— Darovat' ću ti to, Zorba — rekoh mu. — Sve je tvoje i dobra ti sreća.

Zorba se zagrcnu kao da nastoji zadržati jecaj.

— Rastajemo se? — promrmljao je. — Kamo ćeš, gazda?

— U inozemstvo, Zorba. Staromu jarcu u meni ostalo je još mnogo papira za sažvakat'.

— Zar ništa bolje nisi naučio, gazda?

— Jesam, Zorba. Tebi zahvaljujući, pa ću stoga sad primijeniti tvoj sistem: učinit' ću s mojim knjigama ono što si ti s trešnjama - nagutat' ću se kartušine da će mi pozliti od nje, pa ću ju svu ispljunuti i oslobodit' je se zauvijek.

— A što će sa mnom bit' bez tvoga društva, gazda?

— Ne boj se, Zorba, opet ćemo se sresti. Pa... tko zna, golema je snaga u čovjeku! Jednoga ćemo dana ostvariti onaj naš veliki plan: sagradit' si vlastiti manastir, bez boga i vruga, samo sa slobodnim ljudima. A ti ćeš vratar bit', Zorba. U tebe će bit' veliki ključ i otvaraš i zatvaraš kapiju, kao sveti Petar.

Ništa na to ne reče - sjedeći na tlu, leđima uprt o zid daščare, samo je ispijao i iznova natakao žmule, iznova pio... sve bez riječi. Tako i noć dođe, pa povečerasmo - nadolijevajući si vina, uoči posljednjeg razgovora; sljedećeg ćemo se jutro, zorom već, rastati.

— Da, da... — Zorba će u neko doba, čupkajući si brk i prazneći čašu. — Da, da...

Nad nama — zvjezdano nebo; u nama — srca željna olakšanja, ali još u grču. Kaži mu zbogom zauvijek, rekoh si u mislima, i dobro ga pogledaj; nikada više, nikada... tvoje oči Zorbu vidjeti neće.

Mogao sam mu se baciti na staračke grudi i zaplakati, ali sam se sramio toga - kao što nisam mogao ni prikriti osjećaje smijehom. Gvalja mi bješe u grlu. Promatrao sam ga kako pruža vrat poput ptice grabljivice dok trusi žmule u tišini - gledao ga i razmišljao kakva li je zbunjujuća tajna taj naš život. Ljudi se sretnu i raziđu poput lišćenja u vjetru - oči nam se uzalud trse ne bi li sačuvale sliku lica, tijela ili pokreta osobe koju smo voljeli... a nakon nekoliko godina ne pamtimo niti bjehu li mu, ili joj, oči plave ili crne.

Ljudska bi duša treba biti od mjedi, još bolje - od čelika! - pobunio sam se u sebi, a ne od pukoga zraka!

Zorba je i nadalje pio, držeći svoju veliku glavu uspravljenu, bez pokreta - kao da sluša korake nekoga tko se približava kroz noć, ili ponire u najnedostupnije dubine svoga bića.

— O čem' razmišljaš, Zorba?

— O čem' razmišljam, gazda?... Ni o čem', baš ni o čemu, velim ti. Ni o čem' ne mislim.

Trenutak-dva potom, napunivši iznova žmul, pa mi reče:

— Uzdravlje, gazda!

Kucnuli smo se, znajući obojica da tako gorak osjećaj tuge ne može dugo potrajati - rasplakat' ćemo se ili napiti... ili početi plesat' kao luđaci.

— Zasviraj, Zorba! — predložih mu.

— Ne kaza' li ti onomad, gazda, da santuri 'oće sretno srce. Zasvirat' ću... za mjesec dana ili dva, ne mogu to znat'. I zapjevat' ću - o dvojici koji se zauvijek razdvajaju.

— Zauvijek! — uskliknuo sam zastrašen riječju nepovratnom i nezalječiva učinka, za koju nisam očekivao da ću ju tako glasno izreći. Odista me prenerazila.

— Zauvijek! — ponovio je Zorba, teško gutajući slinu.

— Tako je... zauvijek. A ono što reče o ponovnom susretu, o podizanju manastira, to ti je k'o kad bolesno čeljade hrabriš ne bi li stalo na noge. Ne prihvaćam to... i ne želim. Zar smo slabi k'o žene da nam treba takva sokoljenja? Naravno da nismo. Da, ovo jes' zauvijek!

— Možda ostanem ovdje s tobom — izustih zapanjen Zorbinom očajničkom naklonošću prema meni. — Možda odem s tobom, slobodan sam.

Zorba odrečno kimnu glavom.

— Ne, nisi ti slobodan — nevoljko će — a lanac kojim si vezan nije ti možebit ništa dulji nego u drugi' ljudi. Tako ti je to, gazda. Na podugačku si komadu lanca il' užeta, pa možeš tamo-amo, misleć' da si slobodan, al' nikad ga ne presijecaš popola. A čeljade, ako ne prereze svoje uže...

— Presjeć' ću ga jednoga dana! — rekoh prkosno, jer su mi Zorbine riječi dirnule otvorenu ranu i silno me zaboljele.

— Teško je to, gazda, veoma teško. 'Oće se mrva ludosti za to... ludila, znaš. Treba sve stavit' na kocku! A u tebe je um tako trezven, vazda ište ponajbolje za te. Čovjek ti je poput sitna trgovca, pa vazda konta: ovo sam toliko platio i po toliko prod'o... pa mi je tolika zarada, ili toliki gubitak. Glava ti je brižan mali dućandžija: nikad ne riskira sve što ima, sveudilj nešto u pričuvi drži... i nikad ne presijeca ono uže, ne trga lanac. A, ne! Jer o njem' ovisi, hulja! Klizne li joj iz dohvata, gotova je sirota - propala! Ali, kaži ti meni, ako čovjek ne prekine uze, kakvog mu je okusa život? Kamilice, slaba čaja od kamilice... a ne ruma, od koga vidiš život s obje bande!

Nakratko je zašutio, potom još otpio, te se iznova oglasio.

— Moraš mi 'prostit', gazda — reče — jer govnovalj sam ti ja. Riječi mi se lijepe za zube k'o glib za čizme. Ne umijem sročit' lijepe rečenice ni pohvale, jednostavno ne mogu. Ali, znam da ti razumiješ...

Ispraznio je čašu i pogledao me.

— Ti razumiješ! — uzviknuo je kao da se odjednom razbjesnio. — S'vaćaš i zato nikad nećeš imat' mira. Da ne pojmiš, sretan bi bio! Sto bi ti falilo? Mlad si, imaš para, zdrav si, dobar si momak - baš ništa ti ne manjka. Ništa, neka me grom ubije nije li tako! Osim jedne stvari - mrve ludosti! A kad nje nema, gazda...

Zabrinuto je kimnuo glavom i umuknuo - a ja samo što ne zaplakah. Sve što je rekao sama je istina bila; jer, kao dijete, bjeħ pun suludih nakana, nadljudskih želja - posvema nezadovoljan svijetom. Postupno, kako je vrijeme prolazio, smirivao sam se: postavljao si granice, odvajao moguće od nemogućega, ljudsko od božanskoga... držeći svoga zmaja na zategnutoj uzici kako mi se ne bi oteo.

Golem je meteorit ostavio ognjen trag nebom - Zorba se zagleda uvis očiju razgrogačenih kao da nikad ne bješe vidio „zvijezdu“ u padu.

— Vidje li? — upitao me.

— Da.

Opet potonusmo u muk. Zorba najednom protegnu svoj naboran vrat, nadme si prsa i ispusti divlji očajnički krik - što ga odmah pretvori u ljudsko glasanje: iz dubina njegova bića diže se jednolična melodija, prepuna tuge i samoće. Samo se srce zemlje raspuklo nadvoje, oslobodivši sladak i neodoljiv otrov Istoka.

Osjetih kako se u meni polako raspadaju svi konci što me još vezuju s hrabrošću i nadom.

Iki kiklik bir tepende otiyor

Otme de, kiklik, bemin dertim yetiyor, aman, aman!...

Pustinja, sitan pijesak dokle god pogled seže... zrak titra presijavajući se rumen, modrikast, žut - a sljepoočnice da ti prsnu, pa duša pušta divlji vrisak i klikće, jer joj se nikakav krik ne vraća kao odgovor. Oči mi se ispuniše suzama.

Jareba začuh kako se pišteć' glasa;

Ne pisti jarebe — dosta mi i mog' jada, aman, aman!...

Zorba umuknu potom, brišući naglim pokretom prsta znoj s obrva. Sagnuo je glavu i zagledao se u tlo.

— Kakva je to pjesma, turska? — upitah ga nakon nekoliko časaka.

— Pjesma goniča deva, pjevaju je u pustinji. Godinama nit' sam je se sjetio, nit' je zapjev'o... a, eto sad.

Podiže glavu - glas mu bješe hrapav kao da izlazi iz zagušena grla.

— Gazda, vrijeme ti je da legneš — reče. — Morat' ćeš zorom ustat' ako kaniš u'vatiť brod u Kandiji. Laku ti noć!

— Ne spava mi se — odvratih. — Ostat' ću s tobom, budan. Ovo nam je zadnja noć zajedno.

— Zato je i treba brzo okončat'! — kaza mi, okrećući prazan žmul naopako, u znak da više ne želi piti. — Sad i ovdje, jednostavno tako... k'o kad muškarci prestaju pušit', pit' i kartat'. K'o grčka junačina, palikari.

— A moj otac bio je palikari, ljudina! Ne obaziri se na me, ni sjena mu nisam... štono se kaže, ni do koljena. Bješe od onih negdašnjih Grka o kojima se priča i pripovijeda. Kad bi ti taj ruku stisn'o, umalo bi ti kosti u prah smrvio. Ja progovorim, tu i tamo... a moj je ćaća grmio, rz'o i poj'o - rijetko se obična ljudska riječ čula iz njegovi' usta. E, da... im'o je taj poroka, ma ih se otres'o k'o sabljom. Eto, dimio je godinama k'o fumar na kući, a jednog jutra ode u polje orat', pa kad je stig'o tamo, nasloni se na podzid, te maši rukom za pas po duvankesu, kako bi smot'o jednu prije nego što počne radit'. Nađe on kesu, ma praznu: zaboravio je napunit' prije odlaska iz kuće.

— Zapjenio se od bijesa, rikn'o k'o bik, pa da će natrag put sela, jer mu je strast za pušenjem bila posve poremetila um. Kadli... e, zato ja vazda govorim da je čovjek tajna nepresušna - odjednom stade k'o ukopan, sram ga obuze, pa uze onu kesu i svu je rastrga zubima, baci i izgazi, pljuvajuć' po njoj. „Šporkuljo! Šporkuljo!... Eto ti na, smeće jedno!“ urlao je da ga se čulo - i otad, do kraja života nije stavio cigar u usta. Tako se pravi ljudi ponašaju... Laku ti noć!

Ustao je i krenuo žalom — ne okrenuvši se niti jednom. Otišao je sve do ruba mora i ondje se opružio po šljunku.

Nikad ga više nisam vidio. Mazgar je prispio prije nego su se pijevci oglasili, popeo sam se u sedlo i otišao. Možebit griješim, ali pretpostavljam da se Zorba bio negdje skrio i promatrao me kako polazim - iako nije pritrčao da mi uputi uobičajeno Zbogom!... kako se još jednom ne bismo rastužili i rasplakali, rukovali se i mahali si rupcima razmjenjujući uzdahe.

Naš je rastanak bio kao da nas mačem razdvojiše.

U Kandiji mi dadoše telegram - uzeh da drhtavim rukama, promatrajući ga neko vrijeme prije nego što sam otvorio, jer sam znao što u njem' stoji. Sa zastrašujućom izvjesnošću razabrao sam broj riječi, štoviše — i slova što ih je sadržao. Obuze me želja da ga poderem u komadiće i ne otvorivši omotnicu - zašto da čitam kad znam što je u njoj?

Ali, nema više vjere u našim dušama, šteta! Razum, vječiti piljar, podruguje se duši kao što se mi rugamo gatarama i staricama koje uroke bacaju... ili ekscentričnim vremešnim gospođama. I tako, otvorih telegram - bio je iz Tbilisija. Na trenutak mi slova zaigraše pred očima, nisam mogao ni riječi složiti, a onda se smiriše i pročitah:

STAVRIDAKI JE UMRO JUČER POSLIJEPODNE OD UPALE PLUĆA.

Pet je godina prošlo, pet dugih godina strahovanja, tijekom kojih se vrijeme ubrzalo, a zemljopisne se međe rasplesale - državne se granice širile i sužavale poput mijeha u harmonike. Zorbu i mene oluja je nosila svakoga njegovim putima, premda sam prvih triju godina znao povremeno dobiti od njega kratku poruku na dopisnici.

Jedna mi dođe s Atosa — sa slikom Gospe, Čuvarice Dveri, velikih tužnih očiju i odlučne brade. Pod njom, Zorba bješe napisao svojim debelim i teškim perom kojim bi redovito zaorao po papiru.

Nema ovdje posla, gazda! I kaluđeri buhe šišaju. Odlazim!

Nekoliko dana potom, eto druge kartoline:

Nemogu obilaziti sve te manastire noseći papagaja u ruci ko putujući komedijaš, pa sam ga darovo nekome smiješnom kaluđeru koji je naučio kosa da krasno zvižduće Kyrie Eleison. Vrag mali poje ko pravi monah, zapanjiš se kad ga čuješ. Taj će kaluđer naučiti i papagaja pojat. A, pokvarenjak je taj bogme svašta u životu vidio, pa sad posto časnici otac! Naš papagaj — kaluđer! Sve ti najbolje! Otac Alexios, iskušeni.

Šest ili sedam mjeseci kasnije, eto meni dopisnice iz Rumunjske - sa slikom stasite i jedre žene u haljini što joj dobro otkriva prsa.

Još sam živ, tovim se kukuruznom kašom i trusim vodu. Radim na naftnom polju, pa sam prijavio i smrdim ko kanalizacijski štakor. Ali, koga briga, kad ovdje možeš nać svega što ti srce i trbuh ište. Pravi raj za starog razvratnika ko što sam ja. Razumiješ, gazda, jelda? Divota od života... mlada mesa i slatkih srdaca za male pare, slavljen budi Bog! Svako ti dobro,

ALEXIS ZORBESCU, kanalizacijski štakor

Prodoše još dvije godine, a tada primih još jednu dopisnicu - tog puta iz Srbije.

Još sam živ. Prokleta je ladno ovdje, pa sam se moro oženiti. Okreni pa ćeš joj vidjeti lice — lijep komad ženske. Malo je odeblja u struku, jerbo mi nosi maloga Zorbu. Stojim uza nju u vestitu što si mi ga ti do, a vjenčani prsten na mojoj ruci je od jadne stare Bubuline — ništa nije nemoguće! Bog neka joj blagoslovi zemne ostatke! Ovoj je ime Ljuba.

Dolama s ovratnikom od lisičjeg krzna je iz ženina miraza. Dovela mi je i krmaču sa sedam praščića — koja smiješna družina! — te dvoje djece iz prvoga braka. Zaboravi ti spomenuti da je udovica. Našo sam rudnik bakra ovdje u blizini, pa uspio smotati jednog poduzetnika i sad mi je lako, živim ko paša. Svako ti dobro,

ALEXIS ZORBIĆ, bivši udovac

Na poledini - Zorbina fotografija: u sjajnoj formi bješe, odjeven kao mladoženja, s krznenom kapom na glavi, u dugačku ogrtaču - i s kicoškim štapom u ruci. Držeći ga pod ruku, uza nj bješe lijepa Slavenka, ne starija od dvadeset i pet ljeta, divlja kobilica moćnih bedara, izazovna i nestašna izgleda, u visokim čizmama i obdarena bujnim grudima. Pod slikom, još malo Zorbinog švrakopisa:

Ja, Zorba, i beskonačna tlaka, žene. Ovoj je ime Ljuba.

Ja sam svih tih godina putovao po stranim zemljama - imajući svoju tlaku beskonačnu, ali ta ne bješe bujnih prsa, u novom kaputu, a ni prasadi da bi mi darovala. Onda, jednoga dana u Berlinu, dobih telegram:

NAŠAO ČUDESAN ZELENI KAMEN. DOLAZI ODMAH. ZORBA.

Bješe to u vrijeme teške gladi u Njemačkoj. Vrijednost marke bila se tako srozala da su ljudi morali milijune nositi u kovčegu kako bi nabavili i najmanju stvar, poput poštanske marke. Nestašica hrane, studen, iznošena odjeća, obuća puna rupa - a nekoć rumeni njemački obrazi sada blijedi. Kad bi zapuhao i najslabiji vjetar, ljudi su padali po ulicama kao lišće. Majke bi djeci davale komadić gume da ga zvaču kako ne bi plakala, a noću je policija čuvala mostove preko rijeka i kanala kako bi sprečavala žene da se s njih bacaju s porodom u naručju, ne bi li tako privele svoju muku kraju.

Zima bješe i sniježilo je. U sobi do moje jedan se Nijemac, profesor orijentalnih jezika, pokušavao ugrijati tako što bi uzeo dugačak kist i - na bolan dalekoistočni način - prepisivao drevne kineske spjevove ili Konfucijeve izreke: vršak kista, podignuti lakat i pisarevo srce trebali su zatvarati istostraničan trokut.

— Nakon samo nekoliko minuta — znao bi mi reći, s neizmjernim zadovoljstvom — znoj se s mene slijeva. Tako se ugrijem.

Usred takvih sam gorkih dana primio taj Zorbin brzojav - pa me u prvi mah razljutio; milijuni ljudi tonu u teško poniženje, jer nemaju korice hljeba da održe tijelo i dušu na životu, a on mene poziva da krenem na put dug tisuću milja kako bih vidio prekrasan zeleni kamen! Kvragu i ljepota! Nema ta srca, niti imalo mari za ljudsku patnju!

Ali, ubrzo me užas spopade: gnjev mi je ishlapio i počeh shvaćati da moje srce uzvraća tomu neljudskom Zorbinom pozivu. Neka je divlja ptica u meni mlatarala krilima i tražila da odem. Ipak, ne pođoh - još jednom se ne odvažih. Nisam poslušao božanstven divlji huk u sebi, ne upustih se taj besmislen, a plemenit čin. Poslušao sam trezven i hladan glas ljudske logike, pa se i latio pera da to Zorbi objasnim.

Ovako mi je odgovorio:

Piskaralo si ti, gazda, ako mi dopuštaš da ti tako kažem. I ti si mogo vidjet prelijep zeleni kamen bar jednom u životu, ali ga, kukavče, ne vidje. Bože moj, ponekad kad bi osto bez posla pito bi sama sebe: Ima li il nema pakla? Ali juče, kad je došlo tvoje pismo, reko: Sigurno ima pakla za piskarala ko što je gazda!

Nikad mi otada nije pisao, a bjesmo razdvojeni i strašnijim zbivanjima: svijet je nastavio kovitlati se i glavinjati poput pijana čeljadeta. Tlo se rastvorilo gutajući prijateljstva i ljudske obzire.

Često sam prijateljima pričao o toj velikoj duši: čudili smo se ponosnu i samosvjesnu držanju, dubljem od razuma, u toga neukog čovjeka. Zorba je jednim skokom stizao do duhovnih vrhunaca do kojih smo se mi uspinjali nakon godina bolnih napora. Rekli bismo: „Zorba je silna duša!“ - ili, ako bi on skočio i preko tih visina - „Zorba je lud!“

Tako je prolazilo vrijeme, trovano slašću sjećanja. I druga mi je sjena - ona mog prijatelja - pala na dušu... da se nikada ne bi digla, jer nisam želio da me napusti. Ali, o toj sjeni nikomu nisam govorio - sam sam razgovarao s njom, te se tako, njoj zahvaljujući, pomirio sa smrću. Imao sam vlastiti tajni most prema drugoj strani: kad ga je duša mog prijatelja prešla, osjetih da je umorna i blijeda - preslaba bješe da mi stisne ruku.

Ponekad sam se u strahu pitao je li mom prijatelju manjkalo vremena na zemlji da robovanje tijelu preobrazi u slobodu, da razvije i osnaži dušu, tako da mu ne bude obuzeta jezum i razorena u uzvišenom trenu umiranja. Možda, pomislio sam, nije imao vremena da besmrtnim učini ono što je u njem obesmrtniti trebalo. Ali, povremeno bi mi uspomena na nj jača bila - da li zaista? ili sam ga se ja samo intenzivnije sjećao? - pa kada bih se vraćao u ono vrijeme, mlad on bješe i toliko bi me uzbudio da bih mu čuo korake na stubištu.

Jedne sam zime samotnjački hodočastio u Engandinsko gorje, gdje smo prije mnogo godina moj prijatelj i ja - sa ženom koju smo obojica voljeli - proveli skupa nekoliko zanosnih sati. Zanoćio sam u istom hotelu u kojem smo onda boravili: mjesečina se slijevala kroz otvoren prozor i osjetih duh planina; borovi pod snijegom i mirna modra noć useliše mi se u misli.

Osjetio sam neopisivu sreću, kao da san bješe duboko, mirno i prozirno more - a ja uljuljkan, sretan i nepomičan u dubinama; ali, osjetila mi bjehu tako britko izoštrene da bi barka, koja bi prošla površinom i tisućama hvati nada mnom, izazvala duboke rane po mom tijelu.

Odjednom mi neka sjena priđe: znao sam tko to bješe. Čuo sam njegov glas, pun prijekora:

— Spavaš li?

Odgovorih jednakim tonom:

— Ostavio si me da te čekam, mjesecima ti ne začuh glasa. Gdje si lutao?

— Bio sam uza te cijelo to vrijeme, ali si me zaboravio. Nemam uvijek snage da te zazovem, a ti... ti me pokušavaš napustiti. Lijepa li je mjesečina noćas, kao i stabla zametena u snijegu, sav život na zemlji! Ali, imaj milosti - nemoj me zaboraviti.

— Ne zaboravljam te... i ti to dobro znaš. Prvih dana, kad si me napustio, trčao sam divljim planinama, da si izmorim tijelo, i proveo besane noći misleći na te. I pjesme sam pisao, ne bih li dao oduška čuvstvima. Ali, bijedna to bješe poezija koja mi ne otkloni bol. Jedna od njih ovako počinje:

I dok s Haronom ti kročiš po bespuću surom

Divim se kako li lako, k'o dvije nebeske ptice

Odoste obzora onkraj — ni trag u svijetu ovom...

U drugoj, također nedovršenoj, zavapio sam:

O, stisni zube, voljeni... da duša tvoja neprhne!

Gorko se nasmiješio, nagnuvši se nada me - protrnuh videći ga onako blijedog. Dugo me je gledao praznim dupljama u kojima mu nekoć oči bjehu, a sada samo dva grumenčića zemlje.

— O čem' misliš? — prošaptao sam. — Zašto ne kažeš nešto?

Njegov je glas opet dopro do mene poput daleka uzdaha:

— Ah, što ostane od duše kojoj svijet premalen bješe! Nekoliko redaka tuđe poezije, razbacanih i iskasapljenih stihova - niti potpuna katrena! Odlazim i vraćam se na zemlju, posjećujem one koji su mi dragi bili, ali su njihova srca zatvorena? Gdje mogu ući? Kako se mogu oživotvoriti? Vrtim se poput psa koji opisuje krugove kućom, koje su sva vrata zabravljena i zakovana. Oh... kad bih mogao živjeti slobodan, ne hvatajući se poput utopljenika za vaša živa i topla tijela!

Suze mu potekoše iz dupalja - grudice zemlje pretvoriše se u blato... ali mu se glas pojača.

— Najviše si mi veselja priuštio — reče — onda na festivalu u Zürichu. Sjećaš li se? Digao si čašu da ispijemo u moje zdravlje. Pamtiš li to? Još je netko bio s nama...

— Sjećam se — odgovorih. — Zvali smo ju našom milostivom gospom.

Zaštjeli smo. Činilo se da je otada mnogo stoljeća prošlo. Zürich! Vani je snježilo, a cvijeće bješe na stolu — troje nas za njim.

— O čem' razmišljaš, učitelju? — upita sjena s prizvukom ironije.

— O nekolikim stvarima, svemu.

— A ja o tvojim posljednjim riječima. Podigao si čašu i rekao drhtavim glasom: „Dragi moj prijatelju, kad si djetesce bio, tvoj te je stari djed držao na jednom koljenu, a o drugo oslonio kretsku liru na kojoj ti je svirao drevne palikarijske melodije. Večeras pijem za tvoje zdravlje. Neka ti sudbina podari da uvijek budeš sjedio Bogu u krilu!“ Bog ti je brzo uslišio molbu, nažalost!

— Pa što onda? — povikao sam. — Ljubav je jača od smrti.

Opet se gorko nasmiješio, ali ništa ne reče. Osjetio sam kako mu se tijelo rastvara u mraku, postajući puki jecaj, uzdah, poruga.

Danima mi je okus smrti ostao na usnama, ali mi bješe pao teret sa srca. Smrt je u moj život ušla znanim i voljenim likom - poput prijatelja koji je došao po tebe, pa strpljivo u kutu čeka da dovršiš posao.

Ali, Zorbina mi se sjena stalno ljubomorno prikradala. Jedne sam noći sam bio u mojoj kući na otoku Aegini... sretan. Prozor prema moru bješe otvoren, mjesečina je strujala kroza nj unutra - i more je srećom odimalo. Kako mi tijelo bješe silno umorno od preduga plivanja, spavao sam dubokim snom.

Odjednom, pred samu zoru - usred sve te sreće - Zorba se pojavio u mom snu. Ne mogu se sjetiti što je kazao i zašto bješe došao, ali, kad sam se razbudio, srce mi prepući htjede. Ne znajući zašto, suze mi na oči navriješe. Ispuni me neodoljiva želja da obnovimo život kojim smo skupa živjeli na kretskoj obali, da pokrenem pamćenje i prikupim sve izreke, uzvike, geste, suze, plesove... što mi ih Zorba bješe razasuo umom - kako bi ih sačuvao.

Ta žudnja tako žestoka bješe da sam je se uplašio - jer u njoj vidjeh znak da Zorba, negdje na zemlji, umire. Naime, osjećao sam kako mi je duša tako sjedinjena s njegovom da se nemogućim činilo da bi jedan od nas umro, a drugi ne bio potresen i ne zaplakao od boli. Na tren sam oklijevao da prikupim sve uspomene na Zorbu i pretočim ih u riječi. Kao da me djetinjast strah spopao - rekoh sebi: Učinim li tako, to će značiti da Zorbi zaista smrt prijeti; moram se boriti protiv tajanstvene ruke koja, čini se, tjera moju da tako postupi.

Odolijevao sam dva dana, tri... cijeli tjedan, bacivši se na pisanje drugih stvari, odlazeći na cjelodnevnne izlete i mnogo čitajući. Takvim sam se varkama služio

ne bih li izbjegao nazočnost nevidljivoga, ali mi um bješe posve zaokupljen snažnim osjećajem nemira sa Zorbom u vezi.

Jednog sam dana sjedio na terasi moje kuće, uz more, oko podneva; sunce je žestoko žarilo, a ja se zagledah u golu i čarobnu Salaminu preda mnom. Najedamput, potaknut onom božanskom rukom, uzeh papir, pa se opružih po užarenim kamenim pločama i počeh nizati Zorbine riječi i djela. Pisao sam ne razmišljajući, hitajući da vratim prošlost u život, nastojeći se sjetiti Zorbe kakav je zaista bio i upravo ga takvog uskrsnuti. Osjećao sam da bi, nestane li, to bio isključivo moj propust, pa sam radio dan i noć ne bih li ispisao što cjelovitiju sliku moga starog prijatelja.

Postupio sam kao vračevi divljih afričkih plemena kada su na stijenama špilja crtali pretke kakve su ih vidjeli u snima, trseći se da ih prikažu što životnijima, eda bi pokojnici mogli prepoznati svoja tijela i ući u njih.

Za nekoliko je tjedana moja kronika o Zorbi bila dovršena. Posljednjega sam dana opet u kasno popodne sjedio na terasi zagledan u more - sa završenim rukopisom u krilu. Sretan sam bio i osjećao olakšanje kao da mi je breme s pleća palo... istodobno se čuteći kao žena koja drži novorođeno čedo.

Za brdima Peloponeza rumeno je sunce zalazilo kada se Soula, djevojčica iz sela koja mi je donosila poštu iz grada, uspela na terasu. Pružila mi je pismo i otrčala: razumio sam. Zapravo, činilo mi se da razumijem, jer - kada otvorih pismo - niti sam skočio na noge, niti kriknuo, jer ne bjeih pogođen bojazni. Siguran sam bio - znao sam, točno onoga trena kada sam, držeći rukopis u krilu, promatrao zalaz sunca, da ću ga primiti. Pročitah ga staloženo, ne žureći; odaslano bješe iz sela kraj Skopja, u Srbiji, napisano suhoparnim njemačkim. Preveo sam ga:

Učitelj sam u ovom selu i pišem Vam kako bih Vam saopćio tužnu vijest da je Alexis Zorba, vlasnik ovdašnjeg rudnika bakra, umro prošle nedjelje u šest popodne. Sa samrtne me postelje pozvao:

„Odi, učitelju“, kaza mi. „Imam prijatelja u Grčkoj, pa kad umrem, piši mu i prenesi da sam do posljednjeg časa bio posve pri svijesti i mislio na nj. I kaži mu, što god da sam učinio, ni najmanje ne žalim. Reci mu kako se ufam da je on dobro i kako je vrijeme da posvjedoči malo pameti.“

„Slušaj, časak još. Ako nekakav pop, ili bilo tko drugi, dođe da me ispovijedi i dade mi sveti sakrament, kaži mu da se gubi što brže može i prokune me mjesto toga! Svašta sam u životu učinio, ali ne i dovoljno. Ljudi poput mene trebali bi živjeti hiljadu godina. Laku ti noć!“

To mu bjehu zadnje riječi. Potom se pridigao i sjeo u postelji, odbacio plahte i htio ustati. Skočismo da ga spriječimo - Ljuba, žena mu, i ja, te još nekoliko kršnih susjeda, ali nas je sve grubo odgurnuo, digao se iz kreveta i prišao prozoru. Tamo se čvrsto primio okvira, zagledao se u daleke planine, širom otvorio oči i najprije se počeo smijati, a zatim njištati poput konja. Tako ga je na stojećke, nokata zarivenih u prozorski okvir, i smrt sustigla.

Žena njegovna, Ljuba, zamolila me da Vam pišem i izrazim njezino poštovanje. Pokojnik je često o Vama govorio, kaže, i ostavio upute da Vam, po njegovoj smrti, preda njegov santuri, da Vas na nj sjeća.

Stoga Vas udovica moli da, budete li naišli ovuda, svratite u naše selo i budete tako dobri da prenoćite kao gost u njezinoj kući, a kad ujutro odete — da ponese te santuri sa sobom.

Sadržaj:

PROLOG

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

